De Nieuwe Taalgids. Jaargang 38

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 38. J.B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij, Groningen / Batavia 1945

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008194501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

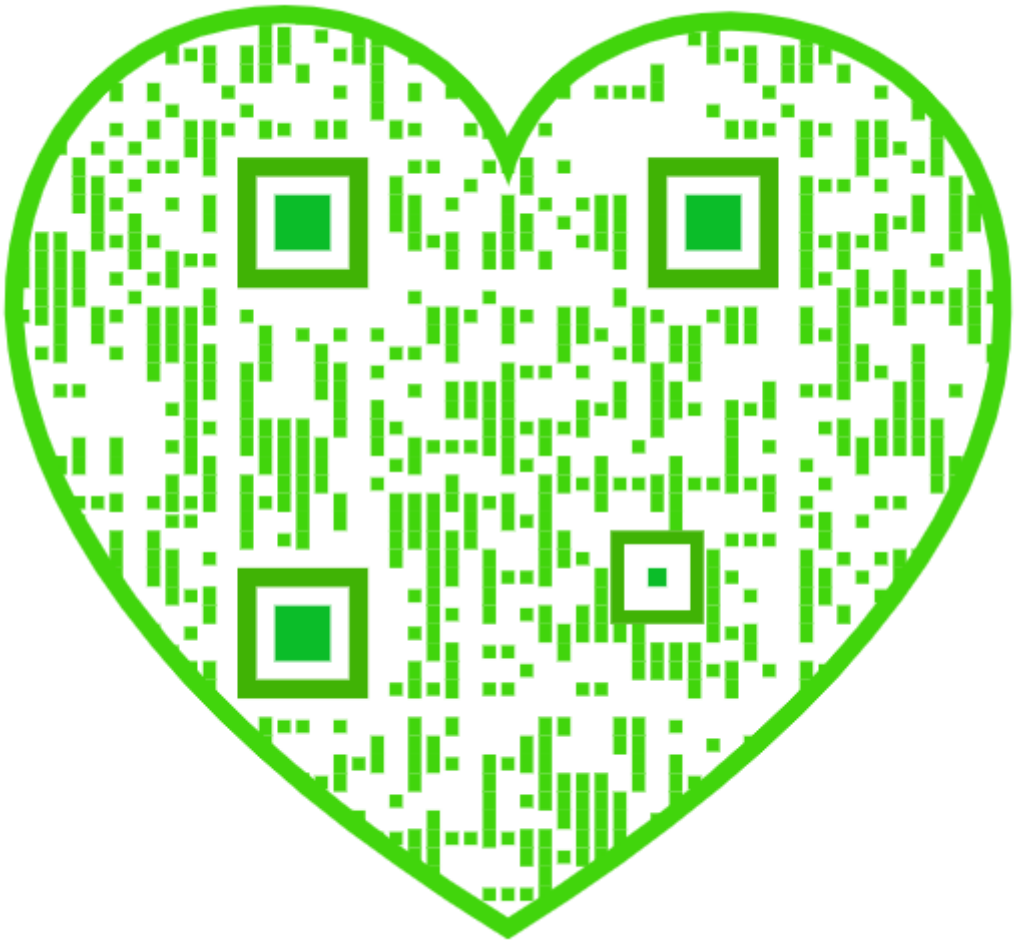

Inhoud.

	Blz.
D. BAX: Africana	108
D. BAX: Heeft Mariken van Nieumeghen werkelijk geleefd?	116
B. VAN DEN BERG: De Noordnederlandse afkomst van Mariken van Nieumeghen	114
J.C. BRANDT CORSTIUS: Herman Gorter als Tachtiger	12
H.J.E. ENDEPOLS: Het Supplement bij het Woordenboek	40
H.J.E. ENDEPOLS: Is de Maastrichtse moes-familie zuiver op de graat en mag men Maastricht zonder meer tot het oe (< Germ. û)-gebied rekenen?	190
A.W. DE GROOT: Woord of woordgroep?	1
J. HAANTJES: Den vaderlant ghetrouwe	161
C.B. VAN HAERINGEN: Cafetaria, taria	148
C.B. VAN HAERINGEN: Van Dam, Van Dijk	183
K. HEEROMA: De Taalatlas	43
W.Gs. HELLINGA: Over het bewuste en het onbewuste in de taalcultuur	7
G. KARSTEN: Jac. van Hattum	184
A.P. KIEFT: Gutturalisering en dentalisering in het Nederlands	111
A.P. KIEFT: Assibilatie in het Nederlands	172
G. KLOEKE: Achttiende-eeuwse *U*-citaten in het Afrikaans	104
W. KRAMER: Een nieuw, belangrijk tijdschrift	136
J.J. MAK: Knijpkat	119
J.J. MAK: Oorlogswinst der Nederlandse taal	163
P. MINDERAA: Van de Woestijne	82
P.C. PAARDEKOOPER: De weke *t*□ als Nederlands foneem	120

MARIE RAMONDT: De werkelijkheid in het volkssprookje 97

J.M. SCHALY: Die rejsen wil op aerdt 77

PH.J. SIMONS: Waarde-accent en spraakkunstbegrip 33

CHR. STAPELKAMP: Notities 51

CHR. STAPELKAMP: 'Dille van de coen' 146

P. STIENSTRA: 'Wtgehickt' bij Revius 22

G. STUIVELING: Losse notities 155

C.G.N. DE VOOYS: Het snoeijmes der Vlaemsche tale 140

C.G.N. DE VOOYS: Een merkwaardig gedicht van J. Kinker 150

R.W. ZANDVOORT: Drenthens en Molenaars 151

A.W.C. ZUIDEMA: Albert Verwey's 'Toernooien' 65

A. ZIJDERVELD: De allegorie in de Renaissance 129

Boekbeoordelingen.

J.C. BRANDT CORSTIUS: *De levensbeschouwing van Marcellus Emants*, door F. Boerwinkel 123

W. DELTEIJK: *Jan van Leeuwen, Een bloemlezing uit zijn werken*, door S. Axters O.P. 25

G. KARSTEN: *Hoffmann von Fallersleben*, door Dr. K.H. de Raaf 57

	Blz.
W. KRAMER: *Stijlstudie en Stijloefening* door J.M. Acket. Achtste herziene druk door Dr. C.P.F. Stutterheim	156
D.C. TINBERGEN: *W.E. de Perponcher*, door J. Reijers	26
C.G.N. DE VOOYS: *Agnes Block, Vondels nicht en vriendin*, door Dr. C. Cath. van de Graft	28
C.G.N. DE VOOYS: *Onze Eigen Taal. Handboek van de Taalclub*, samengesteld door Herman Schrijver	28
C.G.N. DE VOOYS: *Ulenspiegel*. Volksboek, uitgegeven en ingeleid door D. Th. Enklaar	29
C.G.N. DE VOOYS: *In memoriam J.H. van den Bosch*, door Dr. H.J. de Vos	54
C.G.N. DE VOOYS: *Ontmoetingen tussen Nederland en Frankrijk*, door Prof. Dr. Piet Valkhoff	56
C.G.N. DE VOOYS: *Nieuw Handboek der Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis* door Prof. Dr. J.L. Walch	91
C.G.N. DE VOOYS: *Liederen en Dansen uit West-Friesland* door B. Veurman en D. Bax	158
CATH. YPES: *Muziek en Poëzie*. Verzen over Muziek, bijeengebracht door Johan de Molenaar	24

Kroniek en kritiek.

Een onvoldoende Middelnederlandse tekstuitgave van de Torec (C.D.V.)	90
Taalpolitiek (C.D.V.)	122

Aankondigingen en mededelingen.

IJzerfront en dialect. - Album-René Verdeyen. - Maark en Pit. - Bouwstoffen voor het Mnl. Wdb. - De Invloed van het Spaans en het Portugees op de Westeuropese Talen 30

De verbreiding van de beschaafde omgangstaal in Zuid-Nederland (Moderne Nederlandsche Spraakkunst, door H. Abeele en Const. H. Peeters; Door Nederland, III, door Fr. Closset). - Vlaamsche Sprookjesthema's. - Etymologiseren van pasgeboren woorden (knijpkat). - Gouds dialekt. - Karel van de Woestijne. - Woordenboek der Nederlandsche Taal 58

De studie der Nederlandsche streektalen. - De Navolging van Christus. - Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen. - Het Nederlandsche mystieke proza. - Essays van Dr. F. Smidt Degener. - Een kwarteeuw Zuidnederlandsche literatuurstudie 93

Bredero's Groot Lied-boeck. - Tweede Jaarboek van de Souvereine Kamer van Rhetorica ‘De Fonteine’. - Nederlandsche Vereeniging voor Phonetische Wetenschappen. - Het Mnl. Ridderboec. - Anthonie de Huybert, een vriend van Vondel. - Feestbundel-Van de Wijer. - De Laude Flandriae 126

Algemene Literatuurgeschiedenis. - Handelingen en Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. - De Nederlandse woorden in het Russisch. - Moedertaalkunst 159

Bladvullingen.

	Blz.
Aanvullingen bij ‘Wat is een boer?’ (K. Heeroma)	21
Nogmaals Opoe (A. Weijnen)	50
Aanvullingen bij ‘elkaar’ (K. Heeroma)	61
Waarom spreekt Meyel een Brabants dialect? (A. Weijnen)	87
Afgelast (A. Weijnen)	88
Gezelle en Schiller (Gerard Brom)	89
Een andere verklaring van 4711 (D. van Unnik)	154
Hij heeft luie Evert op de rug (A.A. Verdenius)	154

Uit de tijdschriften.

Acta linguistica	64
De Gids	31, 62, 95, 128, 160
Historia	32, 128
Klaverdrie	64, 128, 160
Levende Talen	31, 63, 128, 160
Museum	32, 64, 96, 128
Neophilologus	64, 96, 160
Roeping	31, 62, 95
Taal en Leven	32, 62, 96
Tijdschrift voor Levende Talen	64, 96, 160
Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde	95
Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie	32, 63
Volkskunde	64
Zeitschrift für deutsches Altertum	32

Woord of woordgroep?

Men vraagt dikwijls naar aanleiding van combinaties als *vergeet-mij-niet, de BPM, de Bataafsche Petroleummaatschappij, de Eerste Nederlandsche Droogdok Maatschappij*, en dergelijke, of men hier met woorden dan wel met woordgroepen te doen heeft. Bij *BPM* kan men bovendien vragen, of men met een al dan niet samengesteld woord te doen heeft.

Het is niet ongebruikelijk zich van de zaak af te maken door te zeggen, dat de grens tussen woord en woordgroep, en de grens tussen samengesteld woord en niet-samengesteld woord niet scherp te trekken is.

Dit antwoord is, in een zeer speciale zin, niet onjuist. Maar het is dikwijls symptoom van een bepaalde wijze van linguistisch denken, van een bepaalde methode van linguistisch onderzoek, en misschien zelfs van een bepaalde mentaliteit, tegen welke we in het volgende wensen op te komen.

We beginnen op te merken, dat het verschil tussen woord en woordgroep ligt in de bedoeling van de spreker. Hij kan om zo te zeggen met een bepaalde reeks phonemen een woord bedoelen, b.v. *jongeman*, en hij kan met een overeenkomstige reeks phonemen een woordgroep bedoelen, b.v. *jonge man*. De grens tussen beide is in het taalsysteem van het tegenwoordige Nederlands zeer scherp te trekken. Het kriterium, het enige primaire kriterium ligt daarin, of er woordbedoeling dan wel woordgroepbedoeling is.

Om dit uit te maken, heeft men secundaire kriteria of kenmerken. Deze kunnen min of meer duidelijk distinctief zijn. Te denken is aan de vorm van de klankeenheid van woord en van woordgroep: de spreker kàn een soort pauze maken achter *jonge* in *jonge man*, maar hij behoeft dat niet te doen. Hij kan omgekeerd een dergelijke pauze maken achter *jonge-* in *jongeman*; dit behoeft hij evenmin te doen. De vorm van de klankeenheid als kenmerk of secundair kriterium is dus relatief en niet noodzakelijk zelfstandig-distinctief. De plaats van het accent kan hier niet helpen: het woordaccent van *jongeman* ligt op het tweede lid (*-mán*), en het woordgroepaccent in *jonge man* (niet te verwarren met speciale ‘nadruk’ op *jonge* in speciale gevallen) ligt op het tweede woord, *mán*.

Primair kan de vraag: woord of woordgroep? slechts uitgemaakt worden door de woordbedoeling of de woordgroepbedoeling zelf te beleven of te ervaren. Een andere mogelijkheid bestaat er niet. Dat brengt het karakter van de feiten, van het object der linguistiek, met zich mee. Waar dit niet mogelijk is, dat is wanneer de onderzoeker niet tegelijkertijd spreker is, moet hij zich met secundaire gegevens tevreden stellen, en uit deze met meer of minder waarschijnlijkheid een conclusie trekken.

Geheel afgezien echter van deze fundamentele quaestie der methode moet men in dit en in dergelijke gevallen goed uit elkaar houden niet twee mogelijkheden: woord of woordgroep?, maar drie: 1. *woord* (niet woordgroep), 2. *woordgroep* (niet woord), en 3. *woord en woordgroep* tegelijk.

De laatstgenoemde van deze mogelijkheden wordt nu in de regel niet scherp onder de ogen gezien en in haar eigenaardigheden tegenover de twee andere gekarakteriseerd.

We hebben dan te doen met een ‘woordgroep als woord gebruikt’. Dit ‘gebruikt als’ is een zeer belangrijk, onmisbaar en vruchtbaar begrip in de structurele taalkunde.

Het is in de praktijk zeer goed en allang bekend. Het wezen ervan is, dat zowel de ene als de andere kategorie, en beide

gelijktijdig, functionneren. Zo kan een zelfstandig naamwoord als bijvoeglijk naamwoord gebruikt worden: Eng. *the boy king*; Een bijwoord kan als bijvoeglijk naamwoord gebruikt worden: *the then minister*, (vulg.) *these here people*. Hier is geen sprake van entweder-oder, en ook geen sprake van (het zo geliefde) 'grensgeval'. Er is eenvoudig beide tegelijk.

Maar men moet bovendien nog onderscheiden: 2a, *woordgroep zonder woordbetekenis* (*een zwarte raaf*) en 2b, *woordgroep met woordbetekenis* (*een witte raaf*, d.i. 'een grote zeldzaamheid'). Het verschil ligt ook hier primair uitsluitend in de bedoeling van de spreker. Met *een witte raaf* kan hij heel goed een woordgroep zonder woordbetekenis bedoelen, zonder dat dit met behulp van kenmerken of secundaire kriteria uit te maken is; vgl. *daar loopt een witte raaf en een zwarte raaf*.

Deze vier kategorieën impliceren vier verschillende structuurbedoelingen van de spreker. Deze zijn in het taalsysteem scherp van elkaar onderscheiden en kunnen dus ook in de taalbeschouwing scherp van elkaar onderscheiden worden. Iets geheel anders is, dat in de spraak van het ogenblik niet altijd uitgemaakt kan worden, welke de bedoeling van de spreker is, dus welke kategorie hij gebruikt. Bij zijn analyse staat de linguist dan dikwijls voor de volgende moeilijkheden:

1. hij is niet zelf spreker, kan dus de bedoeling niet zelf ervaren of beleven;
2. secundaire kriteria zijn niet duidelijk, ze zijn misschien dubbelzinnig omdat ze krachtens hun aard niet zelfstandig distinctief zijn; zo is in het Nederlands de klankeenheid van het woord in wezen gelijk aan die van de woordgroep, vgl. *jongeman* en *jonge man, hogehoed* en *hoge hoed*, hoogstens met een zeer delicaat verschil, dat in ieder afzonderlijk geval op zich zelf niet beslissend is;
3. de spreker denkt niet scherp, heeft niet scherp de bedoeling òf van woord òf van woordgroep, omdat dit voor zijn doel (het noemen van een bepaalde zaak of combinatie van zaken) volmaakt overbodig is, of misschien omdat hij van nature niet scherp denkt;
4. de spreker laat opzettelijk in het midden, wat hij bedoelt, hij bedoelt zowel het een als het ander. Hij kan in een bepaalde situatie in een bepaalde kontekst opzettelijk in het midden willen laten, of hij met *een witte raaf* een vogel dan wel een grote zeldzaamheid bedoelt, om een komisch effect te bereiken.

Dit zijn alles moeilijkheden niet voor de linguist, die het op dat ogenblik om de taal in engere zin, om de 'langue', te doen is, maar wel voor de linguist, die het dan om de spraak en de analyse van het gesprokene te doen is.

Treedt hij op als philoloog, d.w.z. gaat hij uit van een geschreven of gedrukte tekst, dan kan het graphische beeld nog een extra moeilijkheid brengen; het kan dubbelzinnig zijn. Hij leest: *de Nederlandsche Droogdokmaatschappij*. Vast staat, dat we met een woordgroep te doen hebben. Maar slechts het verband of andere, nog meer indirecte, gegevens kunnen waarschijnlijk maken, of deze woordgroep als woord gebruikt wordt of niet. Dit kan het geval zijn. Bedoeld kan zijn de naam van een maatschappij, die heet 'Nederlandsche Droogdokmaatschappij'; dan heeft deze woordgroep 'woordbetekenis'. Maar het kan ook zijn een Nederlandsche maatschappij, die heet: de 'Droogdokmaatschappij'; dan heeft dezelfde woordgroep *Nederlandsche Droogdokmaatschappij* geen woordbetekenis.

Dit doet alles niets af aan het feit, het bevestigt zelfs het feit, dat in het Nederlandse taalsysteem verschillende en scherp van elkaar onderscheiden kategorieën van eenheden bestaan: woordgroep als woord gebruikt en woordgroep niet als woord gebruikt, woordgroep met en woordgroep zonder woordbetekenis. Het psychologistisch relativisme in de taalkunde, dat zo graag spreekt van 'overgangen', 'grensgevallen', 'ontbreken van scherpe grenzen', en dergelijke, zonder nauwkeurig te omschrijven of daarmee grensgevallen in de taal dan wel in de spraak bedoeld zijn, verspert de weg tot een nauwkeurige analyse van de spraak, tot het scherp omschrijven van kategorieën van de taal, en daardoor tot het bepalen van een taalsysteem en zijn structuur. Dit behoort tot de erfenis van het eenzijdig historisch taalonderzoek van de negentiende eeuw.

Het loont de moeite eens na te gaan, tot welke taalkategorie of -kategorieën de zogenaamde 'letterwoorden' behoren: *H.B.S., H.B.S.-B* of *H.B.S.-A*, de *B.P.M.*, de *AVRO, de VARA, de N.S.B.*, en daarvan afgeleide woorden als *H.B.S.-er* en *N.S.B.-er*.

1. In *H.B.S.* hebben we een nevenschikkende woordgroep, als woord gebruikt. De woordgroep bestaat uit 3 woorden: *ha* (naam van de letter h), *bee* (naam van de letter b) en *es* (naam van de letter s). De groep is nevenschikkend, evenals *rood, wit en blauw*, of *rood, wit, blauw*, of *mannen, vrouwen, kinderen*. Deze soort van groep heeft woordgroepaccent op elk lid van de groep; het laatste van deze groepaccenten wordt het krachtigst gerealiseerd: *mànnen, vròuwen, kínderen*. Zo ook *hà, bèe, és*.

Tot dezelfde kategorie behoren *B.P.M., N.S.B., t.b.c.* en *t.b.*

Van geheel andere aard is een woord als *Asef*, een kunstmestproduct van de Amsterdamsche Superphosphaat Fabriek. Van dezelfde aard als *H.B.S.* zijn daarentegen weer A.S.F. voor de Amsterdamsche Superphosphaat Fabriek zelf, en *N.S.F.* voor de Nederlandsche Seintoestellenfabriek.

(Een vraag uitsluitend voor de historicus, maar niet voor de structuralist, is die naar de oorsprong of wijze van ontstaan van het woord Asef. Bij wijze van digressie merken we op, dat hier enige wijze van verwantschap schijnt te zijn met het ontstaan van 4711 voor een merk eau de Cologne van Boldoot. Men zegt, dat een vader van 4 jongens en 7 meisjes, dus van 11 kinderen, met het oog daarop deze naam heeft gekozen.

Keren we tot de structuur van het tegenwoordige Nederlands terug.)

2. In *H.B.S.-B* of *H.B.S.-A* hebben we te doen met een woordgroep als woord gebruikt, evenals in *vergeet-mij-niet*, als naam voor een bloem. Het zijn onderschikkende woordgroepen. In het eerste voorbeeld is het woord *H.B.S.* de kern (zoals we gezien hebben een woordgroep als woord gebruikt), en *-B* de bepaling. Als type van woordgroep staat het misschien op één lijn met (*de*) *gemeente Amsterdam*, (*een*) *pond suiker, dominee Beets, bureau wachtmeester, afdeling onderwijs*, e.d., een nomen als kern met een nominale specificatie door een ander nomen als bepaling.

Merkwaardig is, dat het eerste lid van deze woordgroep zelf een woordgroep is, als woord gebruikt: *H.B.S.* Een woordgroep als woord gebruikt schijnt alle functies van een woord te kunnen aannemen. Naar dit woord althans kan een praefix gemaakt worden voor een samengesteld woord: *H.B.S.-krant, H.B.S.-leerlingen*, en ook een radicaal in een 'afgeleid' woord met een formans: *H.B.S.-ers*.

Intussen hebben we ons (voor de duidelijkheid) wel wat al te sterk uitgedrukt, toen we zeiden, dat *H.B.S.* (altijd) een (als woord gebruikte) woordgroep is. Immers dit hangt er van af, of werkelijk 'woordgroepbedoeling' aanwezig is. Het hangt dus af van wat men met een bizonder ongelukkig woord wel het 'taalgevoel' van de spreker noemt; dit woord is ongelukkig, omdat het veelzinnig is, en bovendien misleidend: men zou in elk geval eerder van 'spraakgevoel' moeten spreken. Bij elke afzonderlijke zin, door een bepaalde spreker in een bepaalde situatie op een bepaald ogenblik uitgesproken, kan de vraag opkomen, of *H.B.S.*, hetzij als woord, hetzij als lid van het woord *H.B.S.-B* of *H.B.S.-krant* of *H.B.S.-ers*, nog een woordgroep is. Dit is een typisch probleem van spraakonderzoek en spraakwetenschap. Voor de taal en de taalkunde in engere zin is alléén van belang, dat er in het tegenwoordige Nederlands een levende kategorie van eenheden bestaat, bestaande uit woordgroepen als woord gebruikt, en dat naar deze (zuiver synchronisch) weer gevormd kunnen worden praefixen van samengestelde woorden (*H.B.S.-leerlingen*) en radicalen van z.g. afleidingen (*H.B.S.-ers*). Hoe dit type door verschillende sprekers wel gehanteerd kan worden, en welke psychologische merkwaardigheden zich daarbij kunnen voordoen, is uitsluitend een probleem van de spraakwetenschap en de spraakpsychologie, die men wel (met een even ongelukkig woord als 'taalgevoel') 'taalpsychologie' noemt.

3. *AVRO* en *VARA*, of *Avro* en *Vara*. Dit zijn doodeenvoudig nietsamengestelde woorden, simplicia. Het zijn geen letterwoorden, althans niet in dezelfde zin als *H.B.S.* en *t.b.c.* Men zou ze letterwoorden kunnen noemen, maar dan niet in synchronische, taalstructurele zin, maar in diachronische, d.i. taalhistorische, of in spraakpsychologische zin.

Voor de structuralist, de taalbeschrijver dus, bieden deze woorden geen enkel probleem. Het zijn niet-samengestelde zelfstandige naamwoorden, die als zodanig in tegenstelling staan tot samengestelde z.n.-en als *werk-plaats, nieuw-jaar, voor-kamer*, e.d. (Voor de historicus daarentegen zijn ze bizonder interessant, omdat ze voorbeelden zijn van een heel merkwaardig type van historische woordschepping. Ze bieden een probleem, analoog aan dat van het ontstaan van *fiets, gas, kodak*, e.d. De historische woordschepping is scherp te onderscheiden van synchronische woordvorming, het vormen van woorden in de spraak naar een bestaand levend en productief type van woord met een bepaalde structuur, b.v. (*men*) *parkere* (*naast het hoofdgebouw*), (*de*) *3712de* (*bezoeker van de tentoonstelling*), (*in de*) *starten* (*en in de*) *eindspurten* (*gaven ze elkaar niet veel toe*). De lezer doorziet wel, dat wij op deze en dergelijke verschillen niet tot in den treuren opmerkzaam zouden maken, wanneer ze overal gemaakt werden, waar dat absoluut nodig is.)

Het kan van belang zijn, dat we thans nog enige algemene conclusies uit het bovenstaande formuleren.

Het is voor de taalhistoricus buitengewoon moeilijk zich los te maken van zijn gewone gedachtengang: hoe is een bepaald taal-element ontstaan?, en zich over te geven aan een andere wijze van denken: hoe ís het taal-element, d.w.z. hoe is zijn structuur, en welke plaats neemt het in de structuur van de taal van het gegeven ogenblik in? Met andere woorden: het is voor de diachronicus moeilijk synchronisch te denken. Het liefst doet hij dat niet méér, dan voor zijn speciaal onderzoek van het ogenblik met het oog op de voorgeschiedenis van zijn taalelement absoluut

onontbeerlijk schijnt. Zeldzaam zijn opmerkingen als die van de Zwitserse geleerde A. Debrunner in zijn *Griechische Wortbildungslehre*, die een Geschichte der Wortbildungsmittel im Griechischen heeft willen schrijven en heeft geschreven, maar die als 'noodzakelijke aanvulling' daarop noemt 'een reeks synchronische dwarsdoorsneden'. Een zo originele bewering in 1917, dus vóór het verschijnen van de *Cours de linguistique* van De Saussure, om niet te spreken van de veel latere *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*, is eenvoudig verbluffend. Dit is een moment voor de historicus van de moderne taalkunde!

Stellen we ons een ogenblik op het standpunt van deze historicus, en vragen we - zonder aan de verdiensten van Debrunner ook maar iets tekort te willen doen - wat De Saussure daaraan nog had toe te voegen en heeft toegevoegd? De Saussure heeft begrepen dat een taal in dwarsdoorsnede een verzameling is van tekens, die onderling alle op een bepaalde wijze en doorlopend met elkaar samenhangen; eerst die doorlopende samenhang van alle tekens maakt het functionneren van een taal op een bepaald ogenblik, het gebruik ervan in de spraak, mogelijk. Vragen we tenslotte, wat Troebetszkóy en de school van Praag daaraan hebben toegevoegd, dan is het antwoord: zij hebben gezien, dat een taal een systeem is niet zozeer van tekens, dan wel van kategorieën, en dat de doorlopende samenhang van deze kategorieën berust op een zeer speciale betrekking tussen deze kategorieën, de tegenstelling, meestal de z.g. binaire tegenstelling: enkelvoud / meervoud, mannelijk / vrouwelijk // onzijdig, onvoltooide / voltooide tijden, klinkers / medeklinkers, b / p, d / t, enz. enz.

In de lijn van deze laatste gedachtengang zien wij thans, dat in het Nederlandse taalsysteem wel degelijk scherp en niet scherp genoeg van elkaar te onderscheiden kategorieën bestaan, waaronder: woord, woordgroep, niet-samengesteld woord, samengesteld woord, woordgroep als woord gebruikt, woordgroep niet als woordgroep gebruikt, woordgroep met woordbetekenis, woordgroep zonder woordbetekenis. Voor analyse van het gesprokene en voor het opstellen van het taalsysteem zijn deze begrippen onmisbaar. (Wat men daarvan angstvallig buiten de school wil houden, moet de schrijver van een schoolgrammatica maar uitmaken, mits hij maar niet voortdurend taalsysteem en taalgeschiedenis door elkaar haspelt. Bij het onderwijs kan het in een bepaald stadium wel eens wijs zijn, de Philosophie des Alsob te huldigen.) Deze kategorieën staan in het taalsysteem, dat door de taalbeschouwing wordt geconstrueerd, in tegenstellingen tot elkaar, dat is in doorlopende samenhang met elkaar.

Maar in het hanteren van de elementen van een taal kunnen dergelijke kategorieën, als woord en woordgroep, samengesteld en niet-samengesteld woord, samenstelling en afleiding, door elkaar gaan. *Grootheid* en *rijkdom* zijn samenstellingen naar de vorm (immers de phoneemreeksen *-th-* en *-kd-* kunnen niet binnen een niet-samengesteld woord voorkomen), maar naar hun functie afleidingen; dit is al een verschijnsel van de taal, niet van de spraak. Maar het opzettelijk gebruik van *een witte raaf* gelijktijdig als woordgroep met en woordgroep zonder woordbetekenis is een verschijnsel van de spraak, waar men kan zeggen, dat hier deze in het taalsysteem scherp onderscheiden kategorieën doorelkaar gaan. In de spraak heeft men immers rekening te houden met de mogelijkheid:

1. een bepaalde bedoeling van de spreker, de ene of de andere kategorie te gebruiken, kan afwezig zijn;

2. de spreker kan zelfs de bedoeling hebben, in het midden te laten, welke kategorie hij bedoelt;

3. de secundaire kenmerken om achter de bedoeling van de spreker te komen, kunnen ons in een gegeven geval in de steek laten. Soms worden ze door de spreker uit slordigheid niet of niet duidelijk gebruikt, ook wel omdat het voor zijn speciaal doel onverschillig is, hoe de hoorder het zal opvatten, daar deze in beide gevallen wel begrijpt, welke 'zaak' in de veronderstelde werkelijkheid buiten de taal hij bedoelt. Soms zijn ze van nature dubbelzinnig, b.v. bij *jonge mán* en *jongemán*, waar de vorm van de klankeenheid weinig, en de plaats van het accent geen enkel houvast geeft.

Geheel onjuist is echter de opvatting, dat in het Nederlandse taalsysteem geen scherpe grens getrokken zou kunnen worden tussen woord en woordgroep, tussen al dan niet samengesteld woord, tussen samenstelling en afleiding, enz. Deze opvatting is een uitvloeisel van de psychologistisch-relativistische taalbeschouwing, gevolg van eenzijdig historisch taalonderzoek, waarvan Hermann Paul misschien de meest typische vertegenwoordiger is. Het is misschien niet overdreven te zeggen, dat deze wijze van taalbeschouwen in de practijk ook thans nog de heersende is, al zijn de beginselen van de structurele taalkunde in theorie erkend en welhaast gemeengoed geworden[1)].

Aerdenhout.

A.W. DE GROOT.

1) We hebben in het bovenstaande opzettelijk geen positie genomen tegenover bepaalde werken of uitlatingen van bepaalde geleerden. Men kan een wetenschappelijke praestatie als geheel waarderen en bewonderen, en toch opzet en methode van werken afkeuren; er ligt een onbillijkheid in, dan slechts aan zijn afkeuring uiting te geven. Het noemen van de namen Paul, Debrunner, De Saussure en Troebetzkóy was niet te vermijden. Ook zouden we in een andere onbillijkheid vervallen, wanneer we niet uitspraken, dat dit stukje geïnspireerd werd door het voortreffelijke boek van E. Kruisinga, *Het Nederlands van Nu*, 1938, i.h.b. p. 84-5, en dat het beste, wat we in de binnen- en buitenlandse litteratuur over het verschil tussen woord en woordgroep, en over al dan niet samengesteld woord menen gevonden te hebben, de behandeling is bij A. Reichling, *Het Woord*, Diss. Utrecht, Nijmegen 1935, pp. 364-391. Al heeft ook deze laatste schrijver niet alle historische kliptispen vermeden, en heeft hij niet alle essentiële kriteria van het samengestelde woord gezien (daarvoor was toen de structurele taalkunde, i.h.b. de phonologie nog niet ver genoeg), toch vindt men het wezen van de zaak in de volgende twee passages: 'welk wetenschappelijk *criterium* kunnen we tenslotte geven, om het ervarings-*feit* van het woordbestaan in het meer-woordengeheel kort te formuleren,....' (364) en 'We vragen dus niet: waar komt U vandaan, of: waar gaat U heen,....' (377). In het eerste citaat worden scherp onderscheiden wat wij 'woordbedoeling' als ervaringsfeit (alléén van de spreker), en wat wij 'secundaire kriteria' genoemd hebben. In het tweede wordt het samengestelde woord zelf met 'U' aangesproken, en worden historisch (of diachronisch) en synchronisch gezichtspunt, dus het samengestelde woord, zoals het is ontstaan, en het samengestelde woord zoals het is, principiëel uit elkaar gehouden.

Over het bewuste en het onbewuste in de taalcultuur.

Het taalculturele gebeuren doet zich *in het verleden* in de eerste plaats aan ons voor als een b e w u s t streven. Geen wonder! Wil en wensen van Spraakkonstenaren en andere Taalbouwers spreken in de bronnen het duidelijkst en in ieder geval veel lùider dan de geheimen en geheimpjes, die - voor zover het klankgeschiedenis betreft - achter soms subtiele spellingnuances en -eigenaardigheden verscholen liggen. Of die duidelijk sprekende stemmen ook meer d i r e c t e mededelingen doen, is echter nog de vraag. Maar door de moderne denk- en wilspsychologie weten wij, dat dit bewuste streven slechts een bijzonder aspect kan zijn, waarop misleidend veel licht valt door de eenzijdige geaardheid van de historische overlevering. Als bij alle streven is ook in de taalcultuur vooral sprake van een *elementair gericht zijn*; het *gericht zijn òp*, d.w.z. de doelbewuste handeling, is iets uitzonderlijks. Wij moeten ons dus niet laten afleiden door getuigen, die zich zeer positief uitlaten over hun idealen bij de opbouw van taalelementen, b.v. van beschaafde klanken. Ongetwijfeld zijn er in de taalgeschiedenis leidende persoonlijkheden geweest. Tot in de achttiende eeuw beroept men zich op Stevin, Spiegel, Hooft, en hoe vèr reikt niet het gezag van Vondel. Maar buiten de bijzondere sfeer van de hogere, artistieke taalcultuur, is hun invloed op de taalbeschaving van breder kringen, waarin ten slotte het Algemeen Beschaafd ontwikkeld is, meer van regulerende aard, dan definitief bepalend geweest, en in ieder geval zijn zij nimmer de o o r z a a k van de cultuurontwikkeling, maar exponenten van hun tijd[1]. Wat in al hun tijdgenoten, die met hen de beschaving deelden, werkte door een gemeenschappelijke culturele habitus, vond in hen een toevallige vorm. De plaats van zulke vormen in het geheel van het taalculturele gebeuren moet worden bepaald door de interpretatie van de taalhistoricus en meestal zal daarbij ook dat, wat zich aandient als een ‘objectieve, algemene waarde’, herleid worden tot een subjectief, ‘personaal’ facet. Wat van zulke figuren gebleven is in de taalontwikkeling en als zuurdesem heeft in- en dóórgewerkt, is zelden iets bepaalds. Waar bleef de *ii*-monophthong van Spiegel, de *ae* van Ampzing, het onderscheiden van harde en zachte *ee* en *oo* van Ten Kate? Gebleven is echter hun voorbeeld van taalbeheersing en taalbouw *in het algemeen*, hun moed, hun kracht, hun hartstocht soms, in een leven rijk aan daden, - niet een toevallige ‘daad’, die wel eens een... hobby was.

* * *

Het streven naar taalbeheersing is in wezen drang naar zelfbeheersing. Die drang, een der oorzaken van cultuurvorming, ligt in de mensheidsgeschiedenis grotendeels beneden de bewustzijnsdrempel. Ook in onze

1) Deze opmerkingen gelden uitsluitend voor de Taalbouwers onder het bijzonder aspect van hun leiderschap en sluiten zich kennistheoretisch aan bij E. Cassirer, *Sprache und Mythos* (Leipzig 1925), 20 ff. (speciaal 23-25: Die Begriffsbildung als Reihenbildung). Het is echter allerminst mijn bedoeling de persoonlijkheid der Taalbouwers als zodanig ‘aan de Moloch van de ontwikkeling-tot-het-heden’ op te offeren; zie J. Suys' Kennistheorie der geestelijke persoonlijkheid, in zijn pf. over *Leo Sjestow's protest tegen de rede* (Amsterdam 1931).

zo ‘bewuste’ tijd! Hoevelen strijden niet bij hun spreken onbewust tegen de neiging tot allerlei assimilaties en dissimilaties of tegen het diphthongeren in woorden als *leven* en *lopen*. Maar de momenten van bewustwording nemen met de ontwikkeling van het rationele denken toe. In de Middeleeuwen is hoogstwaarschijnlijk in de allermeeste gevallen beheerste articulatie een toevallig effect van de drang naar beheersing van mimiek en geluidssterkte. Het schrijven zal toen vooral of misschien wel uitsluitend het bewustzijnsmoment hebben veroorzaakt. Ik wijs hier alleen op Otfrid, die als een der eersten het wezen van een gesproken Germaanse taal toetste aan het reeds bedwongen Latijn, dat al zo'n lange traditie van de schrijvende hand bezat:

> *Nist si so gesúngan, mit régula bethuúngan*:
> *si hábet thoh thia ríhti in scóneru slíhti*.

Zijn in het Latijn geschreven voorrede Ad Luitbertum is om principiële redenen ook voor de geschiedenis van de Nederlandse taalcultuur een kostbare bron. In de zestiende eeuw zien wij echter de aandacht zich volop richten op afzonderlijke klanken. De uitspraak wordt geanalyseerd; en al is de ‘methode’ van het standpunt van de moderne empirische phonetiek wonderlijk, of zo men wil: verwerpelijk, het resultaat is toch, dat de klank object wordt. Ceratinus (1527), Erasmus (1528), Lambrecht (1550), Sexagius (1576), De Heuiter (1581), Spiegel (1584), zij allen kunnen in de eeuw, waarin het logisch en mathematisch denken tot ontwikkeling komt en die wij voor de Nederlanden wel de eeuw van Stevin zouden kunnen noemen, aangeven: hoe bepaalde *letters* moeten worden uitgesproken. Met andere woorden, zij stellen normen voor beschaafde articulatie en zijn dat doende de bewustzijnsvormen van de machtige onderbewuste tendenz, die wij steeds weer kunnen aanduiden met ‘zich beheersen’. Willen wij nu het taalgebeuren begrijpen, waarvan zij - glinsterende facetten! - getuigen, dan moeten wij in de eerste plaats dóór hun getuigenissen heen naar de onderstroom gaan. Die onderstroom openbaart zich in het onlustgevoel, in de ontevredenheid, in de klachten, die wij bij hen en anderen aantreffen. Ik wil geen *ao* (met een toet!), noch een *ae* (met breed uitgetrokken mondhoeken) zegt de één; ik wil geen *ai* (die bezig is een monophthong te verdringen), zegt een tweede; een derde: weg met al die lelijke, ingewikkelde tweeklanken, waarover je je tong breekt en die geen mens kan noteren; houd toch die klanken uit elkaar! zeg toch niet het ene ogenblik dit en dan weer dat! aldus een vierde en een vijfde; en wie de zestiende-eeuwse bronnen enigszins kent, hoort het koor: praat niet zo onverstaanbaar! mummel niet! schreeuw niet zo luid! trek niet zo met je mond! Als alle stemmen samensmelten vormen zij het negatief aspect van de onderstroom: in alle beschaafden is een gevoel van onbehagen door ‘de woestheyt ende ongesthrecktheyt ende oik ongestadicheyt der tale’, zoals de Grammaticus van 1568 het weer... bewust formuleerde. En als men vermijdt ‘immoderatus gestus, incondita vociferatio, furiosa bracchiorum iactatio, inepta cantillatio, fractae vocis tremor’, dan wordt de uitspraak, zonder dat men naar bepaalde klanknormen behoeft te streven: ‘emendata, dilucida, ornata, non fracta atque effeminata, apta rebus’; dat is het positief aspect van de onderstroom, nu - weer bewust! - geformuleerd door Cornelius Valerius, die, zoals

G. Kuiper[1)] aantoonde, zo'n belangrijke plaats in de taalcultuur van de Nederlanden heeft ingenomen. Alleen tegen déze achtergrond van de onbewuste tendenz krijgen de bewuste - ja, super-bewuste! - wensen en wenken en voorstellen en eisen van de Taalbouwers zin. Want ook als één hunner idealen eens in de loop van de taalgeschiedenis 'verwerkelijkt' wordt, dan betekent dat zo goed als nooit, dat de richting van het taalculturele streven inderdaad bepaald werd door het stellen van dat bijzondere ideaal. Of met andere woorden: het mislukte pleidooi voor de *ii*-monophthong van Spiegel is absoluut niet van minder betekenis dan de 'strijd om de heldere AA'. Die is in onze taalgeschiedenis wat het resultaat betreft (het slagen van de wens van een bepaalde groep) inderdaad een toevallig, zeer uitzonderlijk gebeuren. Veel normaler is het, dat een opbouw-proces tegen de wensen van super-bewuste en daardoor uiterst consequente Taalbouwers ingaat, zoals b.v. gebeurde bij het samenvallen van harde en zachte *ee*'s en *oo*'s; of dat het essentiële van het taalculturele gebeuren in de bronnen nauwelijks of niet ter sprake komt, zoals het bedwingen van de extreme realisatie van de diphthongen *ij* (*ei*) en *ui*. De taalbouwer wikt, maar de onderstroom beschikt, waar het om de feitelijke resultaten gaat.

* * *

Het bewuste moment in de zestiende- en eveneens nog zeventiendeeeuwse taalcultuur is, zoals gezegd, in de eerste plaats gelegen in het stellen van klank*normen*. Maar ook het voor ons zoveel normaler aspect van het waarnemen van de klank*realiteit* komt voor. In het laatste geval kunnen wij dikwijls een bijzondere prikkel aanwijzen, die het bewustwordingsproces bevorderde, en dat is vooral de homoniemen-vrees. De drang naar de wèl-onderscheiden woordvorm bij verschillende betekenis, die na Joas Lambrecht tot ver in de achttiende eeuw een opvallende plaats inneemt in de spraakkonstige geschriften en theorieën, is niet te scheiden van het gelijktijdig streven naar beheerste uitspraak, naar de heldere, evenwichtige, wèl-bepaalde klanken. Zouden wij misschien geneigd zijn er een hoger verschijningsvorm van het rationele denken in te zien, dan waarschuwen ons de uitspraken van de Taalbouwers zelf, dat de problemen van spelling en uitspraak althans tot in het midden van de zeventiende eeuw van minstens evenveel betekenis waren. In de 'praktijk' van de vooral hogere, theoretische taalcultuur is echter het eerste 'onderscheiden' primair. Door de drang naar het vermijden van homoniemen werd men zich bewust van het verschil tussen de twee *ŏ*'s, wist men dat er harde en zachte *oo*'s en *ee*'s waren, kende men *aa*-nuances en de invloed van de *r*; daardoor dus leerde men klanken onderscheiden, in de zin van waarnemen: men werd bewust van de waarden, niet alleen in functioneel (phonologisch) maar ook in phonetisch opzicht. Het lijkt mij zeer wel mogelijk, dat wij in dit verband ook het bewustworden van de *w*-klank moeten stellen, al ontbreken woordvoorbeelden bij de bekende omschrijving in de *Twe-spraack*, waar de labiodentaal van *Va/ve* duidelijk onderscheiden wordt van de bilabiaal van *Wa/we*. Naar aanleiding van de

1) *Orbis Artium en Renaissance* I, Cornelius Valerius en Sebastianus Foxius Morzillus als bronnen van Coornhert (Harderwijk 1941); citaat blz. 147.

opmerkingen van Van Haeringen bij mijn opstel over de geschiedenis van de bilabiale W (Jrg. 37, resp. 238 en 169), wil ik op deze kwestie nog even nader ingaan om te zien, of het wèl-onderscheiden van het bewuste en onbewuste in de taalcultuur hier niet nog enige verheldering kan brengen.

* * *

De wandkaart van Gideon getuigt van het gevaar, dat in de ontwikkeling van bilabiale *w* tot labiodentaal gelegen is. Die laatste klank ligt immers vlak bij de *v*; hoe gering de afstand is, heeft Van Haeringen nog eens duidelijk uiteengezet. Nu is het mijn opvatting, dat de bilabiale *w*, als wij die in zestiende-eeuwse bronnen aantreffen, vrij recent (op grond van enkele spelling-indicaties vermoed ik: pas in de tweede helft van de vijftiende eeuw) uit een labiovelaar ontstaan was en wel door dezelfde *onbewuste* tendenz in de taalcultuur naar heldere eenvoudige articulaties, die ook bepaalde dentalen, gutturalen en andere klanken ongecompliceerd maakte. Maar in dit verband kunnen wij de vraag, of deze veronderstelling nu juist of onjuist, resp. waarschijnlijk of onwaarschijnlijk is, wel even ter zijde laten. Want er blijft dan nog een belangrijk feit, namelijk, dat er in de zestiende eeuw een bilabiale *w* was, die enerzijds onaangenaam dicht bij een vocaal stond, anderzijds in sommige monden (en misschien eerst alleen in sommige posities) door een verschuiving in labiodentale richting onaangenaam dicht bij de *v* kwam. *De getuigenissen van Taalbouwers, die of het een of het ander niet willen, zijn toevallige bewustzijnsvormen van het gevoel van onbehagen, dat de labiele bilabiaal in de onderstroom verwekte*.

Wat kan er nu gebeuren? Een hogere taalcultuur kan ongetwijfeld de bilabiaal bewaren; - of misschien moeten wij zeggen: verdragen? Van Haeringen wijst terecht op de Engelse cultuurtaal en als parallel zou ik in dit verband willen noemen: het bewaren van de eveneens zeer wankele *th.* Waarom is dat nu niet in de Nederlandse taalcultuur gebeurd? Was men in de kring, die het Engels Beschaafd bepaalde, meer bewust dan bij ons onder de Heren van Amsterdam, Haarlem, Leiden en andere steden, die naast deze drie kern-plaatsen ook van invloed zijn geweest? Getuigt het *bewaren* van Engels... conservatisme? En gesteld, dat het ontstaan van de labiodentaal toegeschreven moet worden aan het onbewuste streven van de onderstroom naar een vaster articulatie, getuigt dat dan van het feit, dat de Hollandse Regenten en andere Heren ten slotte toch ook maar... burgermannen waren? Het lijkt mij lang niet uitgesloten, dat de taalwetenschap op den duur op zulke vragen antwoord zal kunnen geven. Wij weten nu echter nog veel te weinig van de structuur van verschillende taalculturen in heden en verleden; wel begint er al iets te schemeren, dat straks misschien veel zal blijken te zijn, maar pogingen als van Vossler of Lerch lijken mij toch nog praematuur. Dat ons dat intussen niet mag belemmeren om vràgen in die richting te stellen, spreekt, hoop ik, vanzelf!

Maar gesteld nu, dat er helemaal geen sprake is in dit geval van bewuste taalcultuur van ‘Taalbouwers’ of onbewuste van ‘de onderstroom’ der beschaafde... massa! Gesteld dat wij hier, zoals Van Haeringen veronderstelt, te maken hebben met een ‘klankwettige’ neiging, welke zich in veel talen en tijden vertoont en die in 't algemeen onschuldig is. Dan

moeten wij in de eerste plaats vragen: waarom begint de verschuiving pas in de zestiende eeuw? Luidt het antwoord: omdat de bilabiaal pas in de vijftiende of zestiende eeuw uit de labiovelaar is ontstaan, dan sluit ik mij graag bij Van Haeringen aan. Dan hebben wij hier immers toch nog te maken met het gecompliceerd verloop van een taalcultureel proces, 'met vermijding van de in functioneel (phonologisch) opzicht foutieve uitwegen, die onder affect of door welke andere 'blindwerkende', psychophysische krachten ook, de maar raak pratende massa-mens bereikt'; ik citeer mijzelf even (blz. 174) om aan te tonen, dat ik het in principe volkomen eens ben met Van Haeringens opmerking op blz. 240! Het taalculturele principe valt natuurlijk niet met het uitschakelen, ànders duiden, van een tusschenschakel in een gecompliceerd proces. Wil men echter ook de eerste taalculturele stap (van labiovelaar tot bilabiaal, waarover Van Haeringen zich niet uitlaat) niet aanvaarden, veronderstelt men dus, dat de bilabiaal 'er nu eenmaal steeds nog was' (ik citeer niet!) en dat dus op een gegeven moment de klankwet 'van bilabiaal tot labiodentaal' door onbekende oorzaken is gaan 'werken', dan vraag ik:waar zijn de parallellen? Want een klankwettige verklaring die op één geïsoleerde klankovergang berust, is even ontoelaatbaar als de zo juist genoemde geesteswetenschappelijke op grond van één of twee verschijnselen in de Engelse of Nederlandse taalgeschiedenis. Zolang dergelijke parallellen niet aangewezen worden (ik zelf zie ze niet), zolang blijf ik behagen scheppen of 'geloven' in de taalculturele verklaring, dat de onderstroom onbewust afkerig van de bilabiaal de *w* onbewust hoe langer hoe meer labiodentaal is gaan realiseren met onbewust vermijden van de daarbij dreigende functionele fout: *want daarvoor zijn parallellen genoeg in de zestiende en zeventiende eeuw, dat taalgebeuren past*, met zijn toevallige bewustzijnsvormen, m.i. *volkomen in de 'Gestalt' van de toenmalige taalcultuur*. Spellingen als *Vreken*, opmerkingen als van Winschooten, zijn te zeer in de bijzondere situatie van het schrijven ontstaan, waarbij men zich *bewust* werd, dat de éne *w* toch de anderé niet was, dan dat we daaruit de conclusie moeten trekken, dat de labiodentale ontwikkeling werkelijk tot een *v*-resultaat zou hebben geleid als men z'n gang maar was gegaan.

* * *

Uit de geschiedenis van de bilabiale W kan blijken, hoe de bewuste en onbewuste momenten in de taalgeschiedenis soms tegenstrijdig lijken en toch weer herleid kunnen worden tot een en hetzelfde gebeuren. De theorie van Van Haeringen krijgt daardoor voor mij een ander accent; zij verschilt slechts in een onderdeel en niet principiëel van mijn verklaringspoging. Welke van de twee mogelijkheden, die ik beide aanvaard, vooral na analyse van Middelnederlandse spellingen op den duur waarschijnlijker zal blijken te zijn, doet hier niets ter zake, evenmin als de mogelijkheid, dat de taalculturele beschouwing zal gewijzigd moeten worden of zelfs kan... verdwijnen, als er voldoende klankwettige parallellen worden aangewezen. Van meer betekenis is immers het principe van methodologische aard, dat onze beschouwingen beter worden naar mate wij fijner nuances kunnen waarnemen in het kader van een zo groot mogelijk 'geheel'. Daartoe moge dit opstel een kleine bijdrage zijn geweest.

W.Gs. HELLINGA.

Herman Gorter als tachtiger.

Na de kritiek van Kerssemakers[1] kan men van mening zijn, dat de uitgave van Gorters Mei in de reeks van grote werken der Nederlandse litteratuur[2] een inleiding heeft gekregen, die onbevredigd laat. Het laatste woord is over het gedicht nog niet gezegd en zal vooreerst niet uitgesproken worden. Mei blijkt zozeer het leven te omvatten, dat nog lang nieuwe gedachten en gezichtspunten naar voren zullen worden gebracht.

Wat onder de handen van Van Eyck ineengeschrompeld was tot een probleem, dat bovendien niet van Gorter bleek, wordt in de beschouwing van Kerssemakers weer tot leven gewekt. Hij heeft het opnieuw over de poëzie. Wanneer hij over Mei schrijft, denkt hij aan het jeugdgedicht, aan de dichter voor wie het verdichten van de vreugde over de ontdekking des levens primair was en niet de bepaling van zijn positie als dichter. Hij denkt aan Perk, aan Diepenbrock, aan '80 als litteraire beweging van jongeren, niet in de eerste en laatste plaats aan Verwey. Bizonder mooi komt bij hem boek III tot zijn recht. En tegenover de beschouwing van boek II door Van Eyck stelt hij met klem van argument en reden ‘de harmonie van ziel en zinnen’, die men het gehele gedicht door aanwezig voelt en die alleen door Van Eyck wordt ontkend. De harmonie van ziel en zinnen in het zintuigelijk-emotionele leven, waarbij het zielsleven gewekt wordt door de buitenwereld, zoals Dr. Langeveld-Bakker schrijft, n.a.v. de verzen in boek I, die beginnen met de regel: ‘Er ligt in elk ding schuilend fijne essence van and're dingen’.

Kerssemakers heeft Gorter het masker van Verwey afgenomen, door Van Eyck hem opgezet. Maar laten wij nu ook de metafysische trekken verwijderen uit de voorstelling, die Kerssemakers van de dichter geeft. Hij doet dat met enige schijn van recht. Zijn opmerking is nl. juist, dat Gorter al dichtende heeft gedacht, dat hij zich in zijn levensvisie heeft ingeschreven en niet het gedachtenschema pasklaar had liggen toen hij begon; zoals Van Eyck wil. Daardoor is boek II goddank geen dichterlijke verhandeling over de ziel, maar even vol vermoedens, plotseling oplichtende, verschietende gedachten als het leven is. Zo kan men, als men wil; in de opstijging tot Balder een wijzen zien boven de mens uit, een streven naar wat dan voor het vage pantheïsme van de tachtiger de Al-ziel mag heten, maar wat de godsdienstige mens liever God noemt. Kerssemakers doet zo. Voor hem klinkt in Gorters verzen het verlangen ondanks de door het leven noodzakelijke ziel-zinnen verbondenheid daarboven uit te komen. Daarom is voor hem het sensitivisme na Mei een terugval. In Mei wist Gorter tenminste nog van het hogere af, maar in Verzen voeren de zinnen heerschappij, leeft de ziel in een lagere staat.

Als het toelaatbaar is in Mei's gang naar Balder een metafysisch verlangen te voelen, dan moet toch gezegd worden, dat zelfs voor het onduidelijke pantheïsme van de tachtigers Balder een zonderlinge God is. Hij drukt zich nergens in uit, geen voorstelling is beeld van hem. Moge het Alles-in-Eén van hem gelden, het omgekeerde doet dat zeker niet. Mystieke ervaring is niet mogelijk en voor de ziel, die zich in liefde aan hem overgeeft, is in hem geen wederliefde, tenzij uit zwakheid. Hij lijkt

1) Roeping. Oct. en Nov. 1940.
2) Bibl. der Ned. Letteren, Elsevier, A'dam 1940.

eigenlijk nog het meest op de God van Schopenhauer, de enige God die geen Schepper is en waarmee de wijsgeer de opheffing van de wereld als wil en als voorstelling aanduidt, die bereikt wordt door de verloochening van de wil, en die het bewustzijn is, dat tijd en zintuigelijk leven te boven gaat. Men kan hieraan zelfs eerder denken, door de passage, die vooraf gaat aan Balders woorden over de ziel. Mogelijk speelt bij Gorter deze herinnering mee, waarbij niet het belangrijke is, dat hij deze God opwerpt, maar dat hij hem verwerpt, daar voor hem als dichter geen leven denkbaar is zonder de zintuigelijke ervaring van de wereld, zoals de bekende verzen in het begin van boek III vermelden. Inderdaad, hier zijn alleen allerlei vermoedens en mogelijkheden, waarbij het ieder vrij staat het zijne te denken. Daarvoor is Mei als gedicht groot genoeg.

Het is echter de vraag of daarmee iets principieels over Gorter wordt gezegd. Op grond van Mei kan men dit wel doen. En dan heeft Kerssemakers het geraakt, wanneer hij in het gedicht steeds aanwezig voelt de harmonie van ziel en zinnen in het zintuigelijk-emotionele leven. Maar verder mag men niet gaan. Gorter zelf doet het niet. Die eenheid is de enige waarheid voor hem, die hij zich ook bewust wordt na een vergeefse poging het zielsbestaan buiten het zintuigelijk-emotionele uit te drukken in poëzie. Hij ontkent dat bestaan niet, maar het is niet het hogere. Want voor Gorter geldt onvoorwaardelijk: wat voor de dichter geen levende waarheid en schoonheid is, is het evenmin voor de mens. De ziel als het buitenwereldse is voor hem niet het hogere leven, want zij is niet de hoogste poëzie. Dat is het enig positieve, dat men voor Gorters levenshouding in het verhaal van Mei en Balder vindt. Zijn jonge, dichterlijke ziel maakt de dingen tot poëzie, zonder de dingen is zij niets.

Het stemt ook overeen met wat blijkt uit zijn andere werken, te beginnen met de sensitivistische verzen, waarover straks. Alleen als spinozist is Gorter metafysicus geweest, maar het spinozisme bleef hem een abstractie van het leven, een waarheid voor zijn geest, niet voor zijn ziel, zoals men uit zijn gedichten van 1892-1896 kan lezen. Tekenend is, dat hij van dit werk bijna alles in de definitieve uitgave van zijn verzen heeft weggelaten. Gorter heeft ook heel weinig van de metafysicus in zich. Hij is gericht op de aarde en de mens. Daarom geeft hij als student aan de Griekse levensbeschouwing de voorkeur boven de Christelijke. Gorter is altijd ver van het Christendom gebleven. Hij wil de aarde, de mensheid tot God maken. Vandaar dat voor hem als socialist het zoeken ophield, het verdiepen begon. In het socialisme bereikt hij de grootste eenheid van ziel, geest en zinnen en is het leven de waarheid als idee en realiteit. Daarin wordt voor hem uiteindelijk het zichzelf scheppend Heelal doorzichtig, zoals uit de grootse Sonnetten blijkt, echter niet zonder het besef - kenmerk van de grote dichter - dat eenmaal de waarheid misschien nog dieper zal blijken.

> Tenzij het wonderbare gansch heelal,
> Het als hartstochtelijk oneindig rijke,
> Toch nog iets anders, diepers, wezen zal,
> En aan de ééne menschheid eens zal blijken.
>
> Tenzij wij nog maar aan het eerst begin
> Staan van dit weten wat het heelal is,
> Tenzij wij slechts langzaam d'oneindigen zin
> Van zijn Eenheid ontplooien tot gewis.

Want de natuur en de geest zijn zoo rijke,
Zoo oneindig rijk, zonder vergelijken,
En altijd grooter in hunne ontplooiing,
En in hun stille uit zich zelf ontbloeiing,
Als de geest van den hun gewijden dichter,
Waarin werelden oopnen, altijd lichter[1].

Hoezeer Gorter eerst tijdens het werken aan Mei de aard van zijn dichterschap ontdekt en hoe sterk zij zich reeds voordien heeft laten gelden, ligt nu als een in dubbele zin open boek voor ons te lezen. Het feit, dat van het begin af merkbaar is hetgeen uiteindelijk gevonden wordt, moet Van Eyck tot de gedachte hebben gebracht, dat Gorter begon te dichten toen het denken tot resultaat was gekomen. Wanneer Gorter aan het eind van het tweede boek van Mei zijn positie als dichter bepaalt, wordt hij zich datgene bewust, waarvan zijn gedicht reeds te beginnen met vers 1 getuigt, zodat hij in de eerste versregel niets als een program aankondigt, zoals Van Eyck zegt, maar louter vanzelf dicht. Zo is het overal, ook daar, waar in de voorstelling van Mei en Balder het denken over de ziel sterker naar voren komt. Wat de dichter langs een omweg moest vinden, is reeds waarheid in zijn poëzie. Maar voor zijn denken kon het niet anders. Evenals voor zijn intimus Diepenbrock, de eerste van zijn vrienden die de Mei mag lezen, voor wie hij de gereedgekomen delen direct liet afschrijven, was voor Gorter de ziel het leven zelf in zijn tweevoud van zijn en worden, wezen en verschijning, rust en onrust, verloochening en bevestiging der altijd begerig wil[2]. En als hij dan tot de erkenning komt, dat zijn kunst alleen kan bestaan bij de gratie van de zintuigelijke ervaring en de emotie, dus bij zijn ziel als wereld en natuur, dan spreekt hij uit wat reeds geklonken heeft en de bizondere schoonheid van Mei uitmaakt. Vandaar de kracht van poëzie waar gedachten worden verbeeld, vandaar dat dubbelspel van vanzelf èn denkend dichten, vandaar dat Mei zo volkomen *is* wat het wil zijn, juist omdat hier primair niets gewild wordt.

De gedachten van Diepenbrock stemmen zo geheel overeen met de verbeelding van Mei, dat hun vriendschap tevens een sterke geestverwantschap geweest moet zijn. Hem lezende denkt men steeds aan Gorter; trouwens, hij zelf citeert verschillende keren verzen van zijn dichtervriend. Wanneer hij tracht het wezen van de 19e eeuwse kunst en mens te begrijpen, spreekt hij van ‘het wonderbaar schemerig dubbelleven der ziel’[3], zich uitend in filosofie en kunst, en voor hem het duidelijkst in de muziek, deze immaterieelste materie[4], de geluidgeworden essentie der ziel[5], waarin de toon de ziele-echo der dingen is[6], de melodie het zinnebeeld der zielebeweging[7]. Dat hoorden zij in de muziek van Beethoven, meer nog in die van Wagner. ‘Het wonderbaar schemerig dubbelleven der ziel’, geen woorden drukken beter de sfeer van Mei's zieleleven uit, de atmosfeer van het gebied waardoor zij reist. Voor de dichter gaat het daarbij om de vraag: kunnen er beelden en klanken opwellen uit de ziel, waar zij oerbestaan is, het gebed-zijn van de enkeling in de

1) De Arbeidersraad.
2) *Diepenbrock*: Melodie en Gedachte. De Nieuwe Gids Febr. 1892.
3) id.
4) De Nieuwe Gids Dec. 1891.
5) id.
6) Schemeringen. De Nieuwe Gids 1892/'93. II, 464.
7) De Nieuwe Gids, Aug. 1892.

zijnsgrond aller dingen? In Balders lied, in de verbeelding van Mei's gewaarwordingen der liefdegevoelens voor Balder probeert hij het, om zo in verzen te doen, wat hij en zijn vriend in Wagners opera's benaderd voelden: het leven in wezen en verschijning geheel in de kunst te verwerkelijken, te bereiken wat Diepenbrock noemt 'het zaligend-miraculeuze accoord tussen Zijn en Schijn', waar de mensheid eeuwig naar zoekt[1], de volle gelukzaligheid, waarin alles volbracht is en waarop in het derde boek van Mei de stroomvrouw doelt, denkende aan wat het kind van Mei en Balder, pendant van het kind van Eros en Psyche, had kunnen zijn. Het is zijn grote levensliefde, die Gorter steeds opnieuw tot het visioen van het leven zelf voert, in Mei, in Verzen, in Pan. Mei's smeekbede tot Balder is één smeekbede van de poëzie vol van het bovennatuurlijke te worden. Maar in Balders bewustwording van zichzelf komt Gorter tot de slotsom, dat niets de zielsbewegingen *genoeg* verbeeldt. Want hij is de kunst zonder het zintuigelijk leven, de dichter zonder de wereld, en dus voor Gorter het einde van alle kunst, van alle poëzie. Hier ligt het aanrakingspunt met Verwey's Cor Cordium, waarin immers deze trek van de poëzie der tachtigers gedachtelijk het sterkst wordt uitgedrukt. Van Eyck heeft niet zonder reden aan Verwey gedacht, alleen maar zonder Gorter aan de Mei. Cor Cordium, deze hymne aan het individualisme, zoals Van Eyck citeert. Hoezeer Gorter zich later Balder nog herinnert als het individualisme uit de tijd van '80 schrijft hij in een brief[2].

De kracht, de bizondere schoonheid van Gorters poëzie is, dat de ontroering, in hem door de buitenwereld gewekt, zo onmiddellijk en onverzwakt trilt in zijn verzen. De ziel resonneert onfeilbaar op de zintuigelijke waarneming. In wereld en ziel schuilt dezelfde essence van het leven, daardoor zijn zij elkaar en is Gorters poëzie altijd waar. Hij verbeeldt in het tweede boek zijn zielsleven, maar hier is niets van de vereenzaming, de beperking en de steriele aesthetische subtiliteit, die de individualistische poëzie bedreigt. Naarmate Mei dieper in haar ziel geraakt, komt zij dieper in het leven van natuur en wereld, dat in bonte verschijningen aan haar voorbijtrekt. Het gedicht wordt rijker en voller dan het in boek I kon zijn. Eerst nu openbaart zich het leven als bron van alle menselijke gevoelens en gedachten: intuïtieve flitsen en vertrouwde ervaringen, eeuwig menselijke verhoudingen, onbegrepen angsten en wellust, kind-zijn en volwassenheid, de droom, het half bewuste, dat aan de gedachten nog net ontglipt. Terwijl Mei zichzelf ontdekt als een wereld in een wereld, zijn beide in wezen één.

'De aarde lag te dampen: een gloedbron
Wier open lippen wellust uitwazen,'

' als beesten sprongen
Rivieren uit hun holen en hun longen
En monden gromden.'

Zo is de natuur. En Mei:

'En ze viel achterover, van den steen
Vielen de wade en haar haren heen.
Lust en verlangen en bevrediging
Speelden en streden in haar onderling.'

1) De Nieuwe Gids, Aug. 1892.
2) Van 30 Juni 1910, zie mijn diss., Utr. 1934, blz. 23.

Mei keert in tot het schouwen van eigen innerlijk:

> ‘Toen trad naar binnen hare oogenwacht,
> Blanke soldaatjes die diep in haar hoofd
> Hun wachthuis hadden, en ze keek verdoofd.’

Maar dit gebeurt eerst, nadat zij de zuiverste krachten der natuur, die van Maan en Zon, reinigend in zich heeft opgenomen. Herboren als ziel, wordt zij toch herboren als hun kind. Uit het gesprek met de wolkenspinster blijkt, dat zij Balder beschouwt als zichzelf. En hoezeer zij in diepste zin één is met de wereld blijkt uit het gedeelte van de reis, dat nu volgt. Eerst worden haar zielservaringen beschreven in natuurbeelden. Daarop volgen de oeroude verbeeldingen van de levenskracht, die de mensheid in haar mythen en sagen onbewust heeft gegeven: de goden, de vuurzee, draken, griffioenen, vampyrs, de roos der liefde, reuzen, woest kampende helden, walküren, grijze figuren en blonde vrouwen der sagen. Het leven als schepping, liefde, strijd en dood. Maar dan verandert de voorstelling weer. Er doemen nu beelden op, waarvan hij zegt:

> ‘Daar leek wel alles toekomst en terug
> Zag niemand ooit: een nieuwe heerlijkheid
> Opende poorten: had ze haar verbeid?’

Wat Mei nu ziet, doet levendig denken aan de zielservaringen van de dichter in de proloog, aan de beelden in Balders lied en latere woorden en aan de gewaarwordingen van Mei na het horen van zijn gezang. De beelden van smeltend ijs, vogels, wiekende vleugels, mannen, die lachen of trompetten, muziek als kleur, schemerende gestalten. Hier voldoen de natuur en de oude volksverbeeldingen niet meer. Het is de nieuwe voorstelling der diepste zielservaring van de moderne kunstenaar, het zijn verbeeldingen die Gorter reeds vroeg heeft gehad, gezien, gehoord. Zo heeft hij 't als jongen beleefd:

> ‘En dan de verlangensweeën
> naar de schitterlichtzeeën,
> naar het teere vingrige spelen,
> naar het ongehoord tintelgekwelen,
> naar het strepend fellichtend ooglichtblauwen,
> naar het lichtezwemen van vrouwen,
> naar omtrekken licht die vallend kwijnen,
> waar lichamen lijnen schijnen,
> ver weg, ver weg -
> terwijl hier ver weg
> tranen neervallen, lachen opschijnen,
> en 't leven in lichte treinen
> lachend voorbijgaat alsof 't leeft -’[1].

Deze ervaringen, die in de sensitivistische poëzie tot hevig leven zullen komen, zoals uit het aangehaalde reeds blijkt, krijgen in Mei hun uitgewerkt, afgerond beeld. Niet omdat in Mei de harmonie van ziel en zinnen groter zou zijn dan in Verzen, maar omdat Mei in dit opzicht is de verbeelding van de idee van de ziel, niet van de ziel zelf, zoals in het sensitivisme. Voor Mei geldt nog helemaal: De mijmering over een ding is teerder dan het ding.

1) Verzen 1890.

De poging het tenslotte onverbeeldbare te verbeelden leidt tot een geheel nieuwe voorstelling, zoals straks ook de werkelijkheid in het sensitivisme een andere zal zijn dan die onze ogen zien. Maar door de zeer individuele voorstellingen heen blijven de meer vertrouwde beelden ook de verbondenheid van ziel en zinnen tot uitdrukking brengen. Mei komt nu in de godenwereld. Het panorama is wel enigszins socratisch, want Mei gaat door de ruimte der ether, die daar als de lucht is boven de zee en waar zich het gebied der goden bevindt, maar de goden zijn het zeker niet. Hier ligt het antwoord op de vraag, waarom Gorter de Germaanse godenwereld in zijn gedicht heeft opgenomen. Niet uit een zekere voorkeur boven de Griekse goden, er is elders niets wat daarop wijst. De laatsten zijn echter voor hem wat ze bij Socrates en Plato zijn, nl. de scheppers van de ideeën[1]. En om Mei's zielsverbondenheid met de natuur aan te duiden moeten de goden de levenskrachten zelf zijn, waarvan reeds oude verbeeldingen zijn voorafgegaan. En de Germaanse goden zijn vanouds natuurkrachten. Wodan heet later de schepper der wereld. Daar hoort Mei thuis. Ze introduceert zich ook met nadruk als kind van Zon en Maan. Gorter stelt deze goden natuurlijk en vergankelijk genoeg voor. De germaanse mythologie kent de ondergang der goden. Bij het horen van Balders naam veroudert Wodan plotseling en verliest de godenwereld alle houvast.

> ‘Boven en rondom ving orkanestem
> Het klagen aan, de lucht werd zwart, en hagel
> Begon op tafel klettering, gewaggel
> Greep tonnen en okshoofden aan, de zaal
> Werd laag door dampen en door wolkgedaal.’

Zo is de dichter ook tot de figuur van Balder gekomen, de Germaanse god, die vanouds enigszins anders dan en afzijdig van de goden wordt voorgesteld.

In een vervluchtigen van al het aardse tracht Mei tenslotte extatisch de vereniging met Balder te beleven, zo intens heeft de dichter getracht de gehele ziel tot poëzie te maken. In haar visioen doemen opnieuw de nieuwe beelden op, die we ook in Balders woorden over de ziel vinden: zaden, garven, schelven, muzikanten, warende gedaanten, bloemen en geuren, regen van muziek. Dan treedt zij Balders wereld binnen, die plotseling een heel reële wereld is, waarin zij buiten zichzelf van liefde een boom omhelst, voordat zij Balder vindt. En dat is geen waan.

Want het eind van haar reis is haar eigen wereld, waarin het essentiële van alle dingen door haar stroomt. Als Balder komt, worden zij aan elkaar hun grote verschil bewust. Want eerst door Mei's komst begrijpt Balder zichzelf helemaal, wordt hij geheel zichzelf. Dat merkt Kerssemakers zeer terecht op.

Dit gedeelte is dus verwant met Cor Cordium. Uit Mei's woorden klinken die van Verwey tot de ziel van zijn ziel. Balders woorden geven uitdrukking aan Verwey's zielsopvatting[2], al gaat de laatste uiteraard niet zover te betogen dat daaraan geen uitdrukking kan worden gegeven.

In boem III sterft Mei en richt de dichter zich naar de toekomst. Jeugd

1) De Nieuwe Tijd, 4e jrg, No. 4, blz. 252 onderaan.
2) Vergl. voor de woorden van Mei: Cor Cordium, blz. 133, 1 v.o., blz. 134, 1 v.b., blz. 136, 1 v.o., blz. 137, 5 v.b.; voor Balders woorden: blz. 134, 7-3 v.o. en deel VI; eveneens In Memoriam Patris, blz. 63, 4 v.b. uitgave 1889.

ging voorbij: onbevangen te zijn wat men van nature is, geheel opgaan in de natuur, het spel, de argeloosheid tegenover de dood, onbestemd verlangen, liefde, lichte weemoed om vergankelijkheid, troost, verering voor wie men hoog boven zichzelf tot een God maakt, het peinzen over het eigen leven, het ontgroeien aan de ouders. Dat alles en nog zoveel meer is Mei, en voor zover de dichter in de jaren, dat hij zijn werk maakt, zich meer van eigen innerlijk en dichterschap bewust wordt, is het gedicht de mijmering erover, de melodie van de idee. Hij leeft in de eenheid van ziel en zinnen binnen het natuurlijk verband van het zintuigelijk-emotionele leven. Dat is de waarheid die wij daaromtrent overhouden na alle omzwervingen met hem door Mei. Gorter is niet de dichter van het onzielse, zoals Van Eyck wil, en evenmin de dichter van de ziel die enigerlei religieuze aspiratie heeft, althans wil uitkomen boven het natuurlijke leven, omdat de dichter daarin het hogere ziet. Gorter ontkent niet, dat de ziel een bestaan leidt buiten de natuur, maar zwijgt daarover, want

> ‘ gehoord
> Kan niet het teerste worden van een ziel.’

De poëzie is voor hem het leven, zoals het zich in zijn verschijnselen openbaart aan zijn zinnen en in zijn diepste wezen wordt gevoeld als zijn ziel. Poëzie is het heldere beeld van de wereld in zijn gevoelig oog en het ware wezen der dingen in zijn ziel. Daarom zoekt hij de poëzie der scherpste zintuigelijke waarneming en der krachtigste ontroering, waarin zijn ziel als geheel emotie even werkelijk voor hem leeft als een gedachte werkelijk is. In zijn ziel gaat het leven alsof het leeft! Dat hevige leven van ziel en zinnen begint reeds in boek III. Terwijl Mei bevriest van smart doet zijn bloed zijn hart koken. Haar voetstappen geven zelfs geen echo meer, die van de dichter wel. Zijn hart duizelt, zijn oren suizelen, zijn ogen sluiten zich bijna van het kijken. Nieuwe zinnen voelt hij in zich. Het directe leven, de directe poëzie der ziels-zinnenervaring begint.

Want het sensitivisme is bij uitstek de poëzie van ziel en zinnen. Voor de vorming van een duidelijk begrip van Gorters dichterschap is het van belang hier goed te onderscheiden. Voor velen ontwikkelt Gorters innerlijk leven zich, voor zover Mei daaraan uitdrukking geeft, van onbewuste harmonie van ziel en zinnen, doorheen een mystiek verlangen geheel buitenzintuigelijke ziel te worden, in de Al-ziel op te gaan, naar de bewuste, en nu eenmaal noodzakelijke, evenwichtige verbondenheid van ziel en zinnen. In boek II zien zij deze door het aardse leven geboden eendracht even wijken ten gunste van het buitennatuurlijke leven. In het sensitivisme wordt zij dan verstoord door ‘het andere uiterste’, dat wil dus zeggen: ten gunste van het zintuigelijk leven. Inderdaad leeft in deze verzen de ziel geheel als de alomvattende ontroering, gewekt door de zintuigelijke waarneming. Want zowel in Mei als in Verzen heeft de dichter de hoge aspiratie de kern van het leven tot poëzie te maken. Voor wie er nu a priori van uitgaat, dat het hogere = het buitennatuurlijke, dat wat buiten de grenzen van het menselijke is, en wie de ziel als het buitenwereldse dus stelt boven de ziel als het zintuigelijk-emotionele leven, hij moet de sensitivistische poëzie een terugval vinden na Mei. Maar Gorter is - het blijkt reeds uit Mei - groot als de dichter, die het hoogste zoekt in het natuurlijke leven en daarbij zal het heelal hem eenmaal heerlijk opengaan.

Het sensitivisme is de poëzie van het zieleleven, gewekt door de buitenwereld. Soms zoals het liefelijke: muziek lokt van een ziel muziek weer los. Maar bovenal zoals geldt voor Mei, wanneer zij Balder vindt: zij nam en zwolg hem in. Zoals hij toen met één sprong boven het natuurlijke uit het leven zelf wilde grijpen, even onvoorwaardelijk stort hij zich nu in de realiteit om met ziel en zinnen het hart van het leven te voelen kloppen in de dingen der wereld. Lijf en ziel maakt hij tot het gevoeligst instrument voor zijn poëzie: zijn lijf één trillende zinnenspanning, zijn ziel één ontroering. 'Dit verzielde lichaam', zegt Van Deyssel naar aanleiding van Gorters sensitivistische verzen[1]. De koele naturalistische waarneming verscherpt. Het oog is fijnste lens, het oor gevoeligst membraan, het gevoel blootliggende zenuw. Als een fijne ijlscherpe sonde dringen de zinnen tot in de kern der dingen, als een nijpend lancet trekken zij haar tot hem. De impressie beneemt de adem. De dingen omstaan me als reuzen, zegt hij. Ze drukken zich in hem over. Er is geen onderscheid meer tussen de dingen en hemzelf, hun leven en het zijne. Ze biologeren hem, zien hem aan tot vermoeiens toe 'tot ze zwart worden van aanzien'. En die krimpende aanraking, dat trillend leven en obsederend kijken, beweegt, schokt zijn ziel. Hij wordt geheel emotie; zij is niet meer een krachtige aandoening van zijn gemoed, maar zijn gemoed, zijn ziel, zijn bestaan zelf. In dit nieuwe leven van lichaam en ziel onthult de werkelijkheid hem haar ware wezen. Hij heeft daarvan ongekende ervaringen, die hij tot uitdrukking brengt in de sensitivistische poëzie. Zoals de vormen van het waarneembare leven veranderen en de waarde der aandoening, zo verandert de vorm van zijn verzen en de waarde der woorden. Er gebeuren dingen, die geen dichter dan Gorter heeft gezegd, omdat met hem alleen Van Deyssel - en dus in het proza - zo consequent de lijn van impressionisme en naturalisme heeft doorgetrokken. De verzen hebben voortdurend synaesthesie en de nieuwe ervaring wordt niet zozeer door neologismen uitgedrukt, maar door de plaatsing van het woord verschuift de betekenis. Er is een voortdurend verschieten van de vormen en kleuren der voorstelling en der uitdrukking: mededeling en meegedeelde zijn adaequaat, want evenals het 'nieuwe' leven en de 'gewone' werkelijkheid in wezen dezelfde realiteit zijn, zo zijn het gewone en het Gorterse woord beide hetzelfde woord. Het leven is een voortdurend grijpen en gegrepen worden, bewegen, trillen en sidderen in steeds nieuwe aandoeningen. Deze poëzie is van wie door het leven wordt verteerd uit waanzinnige liefde voor het leven. Voor hem geldt het woord van Van Deyssel, dat men iemand, die in de sensatie werkt, bijna gek zal vinden. 'Hij is ook werkelijk bijna gek. Maar dit is het mooiste en hoogste wat men zijn kan, niet waar? Dat is het bereiken der hoogste spanning zonder te breken'. Ervoer Mei iets anders, toen zij, denkende in Balders wereld te zijn, de dingen door zich liet stromen en zich in de dingen verloor?

Het hart der werkelijkheid blijkt eindeloze actie. Het leven wiegelt, beeft, trilt, siddert. Het kleurt en verkleurt, klinkt en verklinkt. Breken kunnen de zinnen bijna onder de druk van het altijd moeten zien, horen en voelen wat zo luid en hevig als de dingen leeft, blind en doof vindt de nacht hem soms hijgend neerliggen, dood-vermoeid als één die in de

1) De Nieuwe Gids 1891, I, 420. Zie voor v. Deyssel over het sensitivisme en de ziel: Kritieken, 3e dr. blz. 70, 293, 294, 301, 315, 320, 331, 339, 340.

hoogste extase is geweest. Zijn levensverlangen leidt hem steeds terug naar die volle drukte. Het komt zover dat hij de stilte, als zij niet ‘suiskokend gesoem’ is, en de tevredenheid van de wereld niet verdragen kan. Zij zijn wreed voor hem, die hongert naar het leven, naar het in zich voelen der fijnste trillingen van het leven als geduchte klanken en schitterende kleuren. Op de stille ogenblikken voelt hij zijn hevig levensverlangen tot stikkens toe in zich, onverdragelijk, omdat hij één moment zijn gelijke niet ontmoet in de dingen. Het dagelijks leven is het niet-gemeende. Het ware leven is, waarin het leven gaat alsof het leeft.

Alle dingen zijn in wezen beweging, golving van lijnen en vlakken, die zich tenslotte oplossen in golvingen van licht. Evenals bij de impressionistische schilders wordt het licht het opperste moment van het leven, het verlangde, altijd nagestreefde, waarin alles wordt en is en vergaat. De dingen zijn uiteindelijk niets anders dan stollingen en vervloeiingen van het licht. Het licht maakt de dingen, de dingen scheppen licht.

> Ik weet niet of zij u maakt
> licht, als haar monde slaakt
> adem, of dat zij door
> u werd en uit u bevroor.

Leven is één beweging van licht, dat hij aanbidt, dat hij aanroept, smeekt te komen. Hoe menig gedicht uit het boek Verzen is als liefdeslyriek toch eigenlijk de levensverheerlijking in de verheerlijking van het licht. Leven = licht = vrouw.

> ‘O witheerlijk licht, wis
> licht dat rondom me is,
> maagd die lichtlucht zijt,
> tot u heb ik geschreid’.

En:

> ‘Hoor, ze gaat over de zeeën
> de bleeke sneeuwweeë,
> sneeuwvlagigheid -
> de waters beneeën,
> ze liggen te schreien
> van gragigheid -
> er begint blauw blinken,
> de voeten zinken
> tot ons, tot ons -
> de armen dalen,
> rood wordt het vale
> vleesch zooals rood dons.
>
> Ik zie haar lijf,
> ze is vol schaduw en rood -
> teer zijn de dalen in haar’.

In hevige overgave wil hij erin vergaan, er in sterven. Hier bereikt het sensitivisme zijn hoogste doel: het één-worden met het leven, ervaren als trillend licht, vereniging in één verblindend visioen.

Kenmerkend voor Gorters dichterschap is, dat hij naast de verschillende objecten van zijn sensitivistische poëzie ook de sensatie zelf tot object maakt door haar in één ervaring - het licht - uit te drukken. Gorter zal tenslotte altijd dichten uit èn over de waarheid waarin hij leeft, haar beeld trachten te maken. De objectivering van de sensatie ligt niet voor

de hand, want zij is door elk voorwerp van zijn poëzie. Toch doet hij het ook hier, door haar tot eenheid te maken in het licht. De waarheid gaat voor hem in laatste instantie op eenheid terug: het leven als ziel, licht, God, heelal.

Van 1886 tot 1890 is Gorter de dichter van het natuurlijke, aardse leven, met ziel en zinnen hartstochtelijk geleefd. Zijn geest is in wezen anti-individualistisch en monistisch. Wanneer na 1890 in Nederland de grote trek begint naar het beeld van het nieuwe leven, dat '80 als neo-renaissance heeft gebracht, wanneer het besef van de eenheid van het leven vorm gaat krijgen in kunst, filosofie en maatschappijbeschouwing - dan eerst zal hetgeen oorspronkelijk in Gorter is zich ten volle verwerkelijken in zijn beeld van leven en wereld.

J.C. BRANDT CORSTIUS.

Aanvullingen bij 'Wat is een boer?'

1. Of het woordenboek van Dasypodius in de bewerking van Schorus inderdaad het eerste is geweest waarin het woord *boer* voorkwam, staat nog te bezien. Ik trof het woord ook al aan in de *Silva Synonymorum* van Pelegromius, en wel reeds in de eerste druk van 1537. Het is best mogelijk dat er nog oudere plaatsen voor de dag komen!

2. Uit de volgende plaats van Langendijk, uit zijn blijspel *Quincampoix, of de Windhandelaars* van het jaar 1720, blijkt dat al in 't begin van de 18de eeuw *visboer* gebruikt werd ter aanduiding van een visventer die geen boer was:

> ***Pieter*:**
> Daar is een *schelvisboer* van Wyk op Zee gekomen,
> Die gistren middag zelf te Londen heeft vernomen,
> Dat daar geboden word voor Acties in de Zuid,
> Elf honderd.
>
> ***Bonaventuur*:**
> Ha! ha! ha! die *visboer* is een guit.

3. Ik had bij mijn opsomming van de verschillende benamingen waarmee de bewoners van stad en land in de loop der eeuwen worden aangeduid, ook nog kunnen wijzen op het begrip waarin beiden elkaar ontmoeten, nl. *hereboer*, d.i. de stedeling die zich voor liefhebberij met het boerenbedrijf bezighoudt. Het *WNT* geeft van *hereboer* in deze bet. geen voorbeelden die ouder zijn dan de 19de eeuw en zeer waarschijnlijk is het de opvolger van een ander woord, dat eigenlijk nog wel zo sprekend is, nl. *burgerboer*. Dit woord is bekend uit de rei van Eubeërs na het derde bedrijf van Vondels *Palamedes* en wordt op die plaats zowel door het *WNT* als, in navolging daarvan, door Moller in de WB-uitg. verkeerd verklaard als 'gewone staatsburger die boer is'. De *burger* in deze samenst. is natuurlijk, het arcadische karakter van de beschrijving bewijst het, een rijke stedeling, een liefhebber. Ik vond nog een latere bewijsplaats van *burgerboer* in deze zin: de titel van een omstreeks 1765 verschenen werk, dat een soort encyclopedie voor een hereboer wil zijn, luidt 'De *Burger-Boer* of Land-Edelman'[1]. Hieruit blijkt dat we niet met een literaire gelegenheidsvorming

1) Zie de inhoudsopgave in *Boekzaal d. gel. W.* 100, 633 (Mei 1765).

van Vondel te doen hebben, maar met een werkelijk levend woord uit de algemene taal. *Hereboer*, dat dan wellicht in het eind van de 18de of het begin van de 19de eeuw *burgerboer* in de genoemde bet. is opgevolgd, betekende oorspronkelijk waarschijnlijk wat anders, nl. ‘rijke boer die zich niet meer rechtstreeks met het bedrijf bemoeit’ (verg. *WNT* i.v.).

K. HEEROMA.

'*Wtgehickt*' bij Revius.

Eenigen tijd geleden verdiepte ik mij nog eens in de *Zangen en Dichten* van Jacobus Revius, met name in zijn *Triumph-Liedt, op de veroveringe van 's Hertogen-bosch*; en ik werd opnieuw getroffen door de zeer bijzondere schoonheid daarin van den eersten *Toesanck*, niet het minst van den tweeden regel: 'Den somer *was schier wtgehickt*': stond voor de deur, als de jonge vogel, die op het punt staat uit het ei te komen[1].

Pietje Best, de man van het jaartallenboekje met vele zaken in een kort bestek, zou geschreven hebben: 'Mei 1629. Frederik Hendrik slaat het beleg voor 's-Hertogenbosch'; maar Revius (- 'Vul, scheppend stoft, vul rap dien omtrek aan.' Potgieter, -) Revius maakt voelbaar de stemming, waarin Zijne Hoogheid 'met de wederkomst des jaars'[2] te velde trekt. 'De winter,' zegt hij:

'De winter had hem wech geschickt,
Den somer *was schier wtgehickt*.
Het was de mey, de coele mey,
Wanneer de beestgens inde wey
Gaen grasen, en de nachtegael
Bequelet weer haer oude quael.[3]
Hoe ruyckt het soete jonge cruyt!
De hemel giet zijn schatten uyt,
De aerd' in kinderbedde leyt,
En lacht in haren arrebeyt.
Sy brenget vrolijck aenden dach,
Dat in haer lang' verholen lach.'

(En de Prins ook 'brenget vrolijck aenden sach, dat in (hem) lang verholen lach': de plannen nl. voor den nieuwen veldtocht, gedurende den winter in alle stilte door hem 'uutgehickt':)

'De Prince geeft hem na den Bos,
Om daer een twijch te maken los
Van ongeraeckten lauwerier,[4]
Die eeuwich hem het hooft vercier.'

Dat is af. Geen woord te weinig, maar ook geen letter misplaatst of te veel. Een Meizang. Een stemmingdicht van hoog gehalte. Van Vloten heeft het aangehaald als proeve van 'gelukkige verzen';[5] evenwel met weglating van de beide eerste regels. En waarom die weglating? Omdat zijn bril bestoven was. '*Wtgehickt*: voor

1) Over een *broedende* kip werd nl. een soort van kooi gestolpt: soms een *hek* (-werk) van latten, soms een van teenen gevlochten *kiepe* (of korf); de kloek bleef dan op de eieren *zitten*, en de eieren bleven warm, totdat het kuiken, al of niet geholpen door de moeder, met den *bek* de schaal stuk *bikte* en er uitkwam. Zoo kon het gebeuren, dat *uitbikken, uitzitten*, (uitkiepen of) *uitkippen*, (uithekken of) *uithikken* en *uitbroeden* woorden van eenerlei beteekenis werden.
2) 2 Samuel 11 : 1.
3) Liefdekwaal. Zij stort haar liefdeklachten uit.
4) Maurits heeft daar nooit aan kunnen raken.
5) In zijn Pantheon-uitgaaf van Revius (1863).

uitgeademd, voorbij,' legt hij uit[6)] en vertroebelt den klaren zin, die daardoor on-zin wordt.

Het is trouwens met dit woord een eigenaardig geval. Koenen en Van Dale, en ook het Middelnederlandsch Woordenboek van Oudemans, kennen het niet. Wel kent het laatste *uitbikken*, met als vindplaats Jesaja

6) Op blz. 116.

34 : 15 in den Statenbijbel: ‘Daar zal de wilde meerle nestelen en leggen, en hare jongen *uitbikken*, en onder hare schaduw vergaderen’ (1637). Maar Luther vertaalt: ‘Der Igel wird auch daselbst nisten und legen, brüten und *aushecken*[1)] unter ihrem Schatten’ (1534) en de Revised Version leest: ‘There shall the great owl make her nest, and lay, and *hatch*, and gather under her shadow’ (1611), terwijl het zweedsche *häcka*, het deensche en noorsche *haekke*, eveneens de beteekenis (uit-)*broeden* hebben. En Revius heeft *uithikken* zoo in het Nederlandsch gebruikt. Wie dat bij hem voor een germanisme verslijten wil, zal ook *hek* (voor afsluiting; het friesche *hikke*, het duitsche *Hecke*, het zweedsche *häck*, het deensche en noorsche *haek*, het engelsche *hatch*), en verder elk woord, dat het Nederlandsch met de andere germaansche talen gemeen heeft, daarvoor moeten houden. Het Middelnederlandsch Handwoordenboek van Verdam en Ebbinge Wubben (1932) heeft het opgenomen: ‘*Utehicken*, uut-, uyt-, zw. ww. trans. *Uitbroeden*.’ En wat het Groote Woordenboek der Nederlandsche Taal zal doen, als het eenmaal aan de letter U toekomt, is nu nog niet te zeggen.

Hoe Revius aan het woord kwam? Of het hem bekend is geweest uit een der voorgangers van den Statenbijbel? Bij een drukker te Amersfoort ontdekte ik een Deux-aes-bijbel en daarin vond ik wat ik zocht: ‘De Swijneghel sal oock aldaer nestelen ende ligghen, broeden ende *wthicken* onder haer schaduwe’ (1562).

Tot zoover was ik met mijn nasporingen gevorderd, toen ik van Dr. C.C. de Bruin te Barendrecht, schrijver van *De Statenbijbel en zijn voorgangers*, als antwoord op mijn vraag naar vindplaatsen, een uitvoerig schrijven ontving, voor een groot deel aan het Middelnederlandsch Woordenboek van Verdam (192.) ontleend. Voor de taal van Revius is daarin vooral van waarde: ‘*broeden* (eyer) of *uythicken* of *uytsitten*, cubare,’ een aanhaling uit een in 1477 te Keulen gedrukt woordenboek, *Teuthonista* of *Deutschlender* genoemd, dat uitgaat van de taal van Kleef, waar de maker, Gert van der Schueren, geboren was, maar dat uiteraard ook den woordenschat van het Oosten des lands, d.i. van het land van Revius weerspiegelt. In 1586 te Deventer geboren, heeft deze als predikant achtereenvolgens te Zeddam, Aalten, Winterswijk en - van 1614 tot 1641 - te Deventer gestaan. Van huis en bijbel uit, is het woord *uithikken* hem eigen geweest. Daarom heeft hij het ook zoo gelukkig gebruikt. - De voorjaarsstemming bracht de voorjaarswoorden mee.

Amersfoort.

P. STIENSTRA.

1) Eigenlijk ‘ausheggen’, oudere spelling.

Boekbeoordelingen.

Muziek en Poëzie. Verzen over Muziek, bijeengebracht door *Johan de Molenaar*. N.V. Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij, Arnhem, 1941.

In een smaakvol uitgegeven bundel heeft Johan de Molenaar - zelf musicus en dichter - meer dan 150 gedichten uit onze letterkunde verzameld, die met de muziek verband houden: van Jan van Brabant's lied *Eens meien-morgens vroege* tot Vasalis' *Fanfare-corps*. De Middeleeuwers verbinden de muziek dikwijls aan hun visioenen van hemelse zaligheid; onze voorouders in de 17de en 18de eeuw uiten hun bewondering voor zang en spel in hooggestemde lofdichten; eerst bij de moderne dichters echter openbaart zich een rijke schakering in de vertolking van hun muzikale impressies. Sommigen reageren met religieuze of wijsgerige lyriek; bij velen wekt de muziek herinneringen op, meestal aan hun kinderjaren; anderen scheppen poëzie, waarin zij het karakter van bepaalde componisten en hun werk psychologisch ontleden of romantisch uitbeelden.

De bloemlezing toont ons zeer goed, welke dichters vaak door muzikale onderwerpen geïnspireerd zijn, b.v. Edw. B. Koster, J.A. Dèr Mouw, Frans Bastiaanse, Joannes Reddingius, M. Nijhoff, J.J. van Geuns, Johan de Molenaar, Theun de Vries. Persoonlijke verschillen treden hierbij in talrijke opzichten aan het licht. Sommigen van hen bezitten voorkeur voor de 18de-eeuwse muziek, anderen bewonderen speciaal de romantische componisten of de moderne Fransen: Debussy, Ravel. Nijhoff en Theun de Vries blijken sterk gevoelig voor het demonische in de muziek.

De lectuur van deze met zorg gekozen bundel zal iedereen liefhebber van poëzie en muziek grote voldoening schenken. Slechts één wens wil ik gaarne uiten: laat de verzamelaar zijn bloemlezing verrijken met een inleiding, waarin hij de boven aangestipte feiten eens aan een nadere beschouwing onderwerpt en tevens een samenvattende conclusie geeft over kwesties als de volgende: In hoeverre weerspiegelen de gedichten de historische ontwikkeling van de muziek, de muziekbeoefening en het openbare muziekleven? Van welke musici, composities, instrumenten is in bepaalde perioden de meeste inspirerende kracht uitgegaan?

Bij een herdruk, die de bundel spoedig ten deel moge vallen, zou de verzamelaar zijn collectie nog met heel wat verzen kunnen uitbreiden. Voor de oudere letterkunde denk ik b.v. aan *Het lied van Heer Halewijn* en aan Van Alphen's gedicht *Mietje bij het clavecimbaal*. De meeste aanvullingen kan ik echter geven uit onze nieuwere dichters, daar ik eveneens verzen over muziek uit hun werk verzameld heb. Voor eventuele opneming in de bloemlezing komen o.a. de volgende gedichten wel in aanmerking.

Antheunis: *Ik ken een lied dat 't hart bekoort; Serenade*. Herman van den Bergh: *Nocturne*. Boeken: *Tot Aal Noordewier-Reddingius*. Brants: *Mozart, - un du*. De Cneudt: *De harmonicaspeler*. Donker: *De kreupele van Hamelen vertelt*. Van Duinkerken: *Het harmonica-spel in de trein*. Eekhout: *De rattenvanger van Hameln*. Engelman: *Vera Janacopoulos*.

Van Eyck: *Beethoven; Chopin; Praeludium crepusculare*. Ida Gerhardt: *De fluit; Carillon*. Gezelle: *Hebt gij Tinel*. Gorter: diverse fragm. Jan H. de Groot: *Kleuterdans*. Hella S. Haasse: *Pavane pour une infante défunte* (*Ravel*); *Ik zag Cassandra in 't Concertgebouw*. Hegenscheidt: indrukken van Wagner, Schumann, Beethoven, Gluck en Bach in de cyclus 'Muziek en Leven'. Van Langendonck: *De orgeldraaier zingt; Die Lotosblume*. Van der Leeuw: *De halm; Fluitspel; Een zanger*. Van Looy: *De bauwende orgelvluchten*. Virg. Loveling: *Het liedje mijner kindsheid*. Marsman: *Paul Robeson zingt*. Minne: *De wereld is een fluit met zoveel duizend monden*. Nijhoff: *Zingende soldaten*. Van Nijlen: *Valencia*. Van den Oever: *Alabama Moon* (*Hawaïsong*). Van Ostayen: *Rijke armoede van de trekharmonica; Boere-Charleston*. Penning: *Musicus; De kostbare viool*. Perk: *Dorpsdans*. Jan Prins: *Het zangspel*. Rodenbach: *Minnezingers meilied; De zanger*. De Mérode: *Het speeltuig*. Van Rijswijck: *De arme luitspeler*. Schepers: *De pianist*. Schrijver: *Meiklokken*. Van der Steen: *Achterkamer*. Hél. Swarth: *De vedel; Ik wou dat ik vond de toverfluit*. Vercammen: *Het bedelmeisje met de harmonika*. Verwey: *Wat een zanger tot een koning zei*. Volker: *De beiaardspeler van Mechelen*. Jacq. E. van der Waals: *De herdersfluit*.

Arnhem, Aug. 1943.
CATH. YPES.

S. Axters O.P., *Jan van Leeuwen. Een bloemlezing uit zijn werken*. De Sikkel. Antwerpen, 1943. LXXXIII-206 blz.

Allen, die belang stellen in Jan van Leeuwen en zijn werk, heeft pater Axters aan zich verplicht door deze publicatie: een brede, degelijke inleiding, gevolgd door een omvangrijke, inzichtgevende bloemlezing. Dat Zuid-Nederland in staat was het jubeljaar van Groenendael te vieren met zulk een kloek boek, stemt ons tot een bewondering, die misschien niet geheel vrij is van naijver.

Hoofdstuk I van de inleiding behandelt de bronnen voor de kennis van van Leeuwen: de (zoekgeraakte) Vita door Schoonhoven, de Vita door Pomerius, en enkele bronnen vooral over het milieu, waartoe van Leeuwen heeft behoord. In dit hoofdstuk neemt schrijver de kans waar, O'Sheridan's mening als zou Pomerius' Vita Fratris Johannis de Leeuwis eigenlijk van Schoonhoven zijn, te onderzoeken, en de aangevoerde interne argumenten voor ontoereikend te verklaren.

Hoofxstuk II beschrijft persoonlijkheid en leven van Jan van Leeuwen, voornamelijk met behulp van autobiographische notities uit zijn werken.

Hoofdstuk III, gewijd aan de hss, verrast ons bij de beschrijving daarvan met een ontdekking: het verzamelhs. Lier (Dominicanenklooster nr. 1), waarvan de inhoud hoofdzakelijk overeenkomt met hs. Br. 667, en dat waarschijnlijk stamt uit de tweede helft der 15e eeuw. Daarna tracht schrijver de onderlinge verhouding der hss. vast te stellen. Hij acht het waarschijnlijk, dat de door De Vooys beschreven fragmenten Serrure (TNTL XXII blz. 149 v.) deel hebben uitgemaakt van de apograaf uit Groenendael, en dat op deze apograaf (een rijk verlucht verzamelhs. met kleine tekstwijzigingen) alle ons bekende mnl. hss. teruggaan via een zoekgeraakt hs. X.

Hoofdstuk IV beschouwt de werken zelf: hun eenheid en echtheid, de chronologie der tractaten, de geestelijke leer, de bronnen, taal en stijl.

Hoofdstuk V over ‘Jan van Leeuwen en Ruusbroec’ stelt in de grote lijnen parallelisme vast tussen leermeester en leerling, maar wijst toch ook reeds op een ‘verschuiving der waarden’, die aan van Leeuwen's werk iets eigens geeft.

De waardering, resp. de kritiek, die door de eeuwen heen aan Van Leeuwen ten deel viel, tekent Hoofdstuk VI.

Volgen nog een zeer welkome lijst van hss. en een bibliographie, waar, evenals in Hoofdstuk VI, tussen zovele nauwgezet bijeengegaarden ook Thomas à Kempis een plaatsje had verdiend.

De bloemlezing zelf schikt de uit verschillende tractaten gekozen fragmenten binnen het raam van van Leeuwen's leer. Het subjectieve van deze wijze van samenstelling wordt ruimschoots vergoed door schrijvers grote deskundigheid op dit terrein.

Gorssel.

W. DELTEIJK.

J. Reijers, *W.E. de Perponcher*. W.J. Thieme en Cie, Zutphen. Utrechts proefschrift van 1942.

In de geschiedenis van de letterkunde komt een persoonlijkheid als De Perponcher niet tot zijn recht; men moet hem zien in het raam van de algemene beschavingsgeschiedenis van zijn volk. Zijn betekenis als theoloog in het licht te stellen meent dr. Reijers liever aan anderen te moeten overlaten. Dit maakt dat zijn proefschrift geen volledige biographie kon worden; wat hij ons meedeelt over De P. als opvoedkundige, als dichter en aestheticus, over zijn staatkundige bespiegelingen, doet deze intussen van heel verschillende zijden kennen, waar nog bij komt dat er maar weinig geschriften van hem zijn waarin geen godsdienstige overwegingen een plaats vonden, zodat toch ook deze kant van zijn wezen niet buiten beschouwing blijft.

Wat De P.'s werkzaamheid als scheppend kunstenaar aangaat, in het rijmloze vers volgt hij de mode van zijn dagen; de uitdrukkingswijze getuigt van smaak en beschaving, maar de hedendaagse lezer die zoekt naar schoonheid van klank en beeld of naar andere uitdrukking van iets persoonlijks, zal er niet licht door worden geboeid. Vormschoonheden zijn echter voor De P. niet meer dan een uiterlijke tooi van gedachten, en op de gedachten, op de zedelijke strekking komt het bij hem aan; als Nederlander van de oude stempel heeft hij een zwak voor het didactische - maar hij mist de poëtische kernachtigheid van een Spieghel of Huygens! Een groot gedicht *De Zeeuwsche Graanbouw* bedoelt propaganda voor deze tak van bedrijf; titels als *Proeve over 's menschen bestemming* en *Zedelessen. Aan eenen man den ouderdom intreedende* spreken duidelijk genoeg. Uit vroeger tijd dagtekent het prozawerk *Het Leeven van Altamont*, een robinsonade, waarin beschouwende gesprekken over wenselijke staats- en maatschappij-inrichting een voorname plaats innemen.

De P.'s belangstelling voor literatuur bepaalde zich niet tot het schrijven van dicht- en prozawerk en van vertalingen (o.a. van Engelse dichters), maar bracht hem ook tot nadenken over de wetten van het schone, en zo staat hij als kunsttheoreticus naast

Van Alphen: zijn *Grondbeginselen der Algemeene Weetenschap*, een verkorte vertaling van enige werken

van Batteux, gaan zelfs aan Van Alphen's bekende bewerking van Riedel's theorie acht jaren vooraf. Critische bespreking van enige oudere schrijvers sluit zich hierbij aan. De rouwheid van onze 17de-eeuwers zit de fijnbeschaafde edelman-regent natuurlijk hoog, maar toch heeft hij ‘nog veel liever Vondel met al zijn feilen dan 't koud schoon regelmatig en gelikt rijm’ van de dichtgenootschappers. (Er had wel even op gewezen mogen worden dat zijn aanmerking op een regel van Vondel geen hout snijdt, doordat hij blijkbaar niet wist dat ‘pruik’ in Vondel's tijd ‘natuurlijke haardos’ betekende.) Ook het letterkundig leven van zijn eigen dagen heeft zijn aandacht en zijn *Gedagten over het Sentimenteele van deezen tijd* brengen hem in een belangwekkende polemiek met Feith. Zelf bewonderaar van poëzie waaruit sentiment spreekt (‘Voorzeker de teêrgevoeligheid des harte is een van 's Heemels dierbaarste geschenken aan den mensch’), ziet hij in het ‘overgedreevene’ van Feith's richting het gevaar dat het sentimentele, zo licht een vermomming van onedele hartstochten wordende, een noodlottige invloed op jeugdige personen zal uitoefenen.

De strekking van zijn poëzie-beoordeling kenmerkt De P. als de man wie de jonge wetenschap der paedagogiek uit het hart was gegrepen, en haar theorie zowel als de praktijk die zij leerde, hebben in hem een vlijtig beoefenaar gevonden. Aardig is dat verschillende van zijn boeken en boekjes zijn voortgekomen uit het onderwijs dat hij zijn eigen kinderen heeft gegeven; zijn bedoeling is dat ouders dit werk zo veel mogelijk zelf ter hand nemen. Hierin ligt een beperktheid van zijn invloedskring: alleen ‘lieden van beetere opvoeding’, in het algemeen meergegoeden, zijn hiertoe in de gelegenheid, en tot hen heeft De P. zich dan ook gericht; Van Lennep zou hem er nog om roemen. Hoofdzaak in zijn opvoedingsstelsel is het wijzen op zedelijke idealen in de trant van de Braave Hendrik, verbonden met het ontwikkelen van het godsdienstig gevoel, waartoe niet alleen bijbelse geschiedenis, maar ook het inprenten en verduidelijken van leerstellige begrippen moet meewerken.

Naar innige overtuiging vereerder van ‘een God, meer tot spaaren dan tot straffen geneegen’, zachtzinnig van aard, ruim in zijn oordeel, was hij op geen gebied een minnaar van uitersten. De meedogenloze beknotting van Utrecht's staatkundige rechten door het regeringsreglement van 1673 deed hem tegenover Oranje staan, totdat de democraten het hem te bont maakten en hij zich bij de stadhouderlijke partij aansloot. In velerlei opzicht zit hij vast aan de begrippen van de regentenwereld; radicale vernieuwingen spraken tegen zijn aard, al streeft hij op zijn wijze naar verbeteringen; conservatief-vooruitstrevend zou men hem mogen noemen. Geen leider die zijn tijd overstraalt, geen man die meesleepte of mee te slepen was door klinkende leuzen; een evenwichtig man in een bewogen tijd, vertegenwoordiger van een klasse van Nederlanders die zonder veel gerucht, verdraagzaam, maar vast in hun schoenen staande, een waardevolle kern van ons volk ook in die dagen heeft uitgemaakt. Zo is de indruk die we van dr. Reijers' studie meenemen, een studie die ons kan verheugen omdat zij het beeld komt verscherpen van de interessante periode (1765-1819) waarin zijn geschriften zijn verschenen.

D.C. TINBERGEN.

Dr. C. Catharina van de Graft: Agnes Block, Vondels nicht en vriendin **(Utrecht - A.W. Bruna en Zoon's U.M. - 1943) Prijs f 3,75.**

Aan deze merkwaardige renaissance-vrouw, belangstellend in wetenschap en kunst, heeft Mej. van de Graft een uitvoerige studie gewijd, die vooral van belang is, omdat wij in de tijd en de vertrouwde kring van Vondel verplaatst worden. Door grondig archiefonderzoek is de schrijfster geheel thuis geraakt in de onderling verwante Doopsgezinde families van Vondel, De Wolff, Block, Rutgers, De Flines, maar bovendien schetst zij telkens de achtergrond van het toenmalige maatschappelijk leven. In het eerste hoofdstuk, *Jeugd*, leren wij wat er in Amsterdam te genieten viel, in het tweede, over de *Bruiloft* van Agnes Block met Vondels neef Hans de Wolff, welke gewoonten en feestelijkheden in zwang waren, in het vierde over *Het ontstaan van Vijverhof*, het leven op een luxe-buitenplaats aan de Vecht. Vondels leven en vriendschap met Agnes wordt getekend, zowel tijdens haar eerste huwelijk (Hoofdstuk III), als tijdens haar huwelijk met Sybrand de Flines (Hs. V). Een blik op haar prikkelbare en heerszuchtige aard geeft het zesde hoofdstuk (*Petekinderen en testamenten*). Belangwekkend is ook een slotbeschouwing over de biologische belangstelling van de rijke Amsterdammers, samengaande met verzamellust en kunstzin (*Flora Batava* Hs. VII). Agnes Block heeft daar ijverig aan meegedaan door een rijke verzameling tekeningen aan te leggen, waarvoor zij aan bekende kunstenaars opdrachten gaf, een verzameling die niet bewaard gebleven is, maar waarvan wij de catalogus nog kennen.

De schrijfster heeft geen moeite gespaard om haar in veel opzichten boeiende biografie zo degelijk en zo volledig mogelijk te maken. Uitgebreide bijlagen met dokumenten en bronnenopgave getuigen daarvan; goed gekozen portretten en illustraties maken het werk aantrekkelijk. De keuze van de hoofdfiguur, de kinderloos gebleven vrouw, wier portret niet geflatteerd is, verantwoordt zij in deze slotzinnen: ‘Haar moederlijke gevoelens zijn blijkbaar het meest uitgegaan naar haar oom Vondel, wiens werk zij van ganscher harte bewonderde. Als jonge vrouw heeft zij hem vereerd, op lateren leeftijd zijn vreugden en beproevingen gedeeld, in zijn hulpeloozen ouderdom heeft zij hem verzorgd en bemoedigd. In het moeilijke leven van onzen grootsten dichter is zij een verwarmende zonnestraal geweest. Daarom alleen reeds heeft Agnes Block aanspraak op ons aller dankbaarheid’.

C.D.V.

Onze Eigen Taal. Handboek van de Taalclub, **naar de schriften van Marie Servaes samengesteld door Herman Schrijver ('s-Gravenhage - Uitgeverij De Schouw - 1943). Prijs f 3,50.**

‘Dit boek is geen taalboek: het wil u helpen, beter Nederlandsch te spreken en te schrijven’, zegt de auteur van zijn lessen, vroeger door de Hilversumse radio verspreid. Als lezers stelt hij zich dus volwassenen voor, die geen of onvoldoend taalonderwijs gehad hebben. Hij streeft naar populariteit en bevattelijkheid, ook in de reklame-achtige vorm. Gelukkig blijkt hij geen dilettant te zijn: in veel opzichten toont hij sympathie voor de nieuwere taalbeschouwing, b.v. als hij de verhouding

van schrijven en spreken behandelt, voor ‘leestaal’ waarschuwt (blz. 9), tweeërlei vormen (u *hebt* en u *heeft*, u *mag* en u *moogt*) goedkeurt (blz. 23) of vaststelt

dat de buigings-*n* ‘een kunstmatig bestaan leidt’ (blz. 89). Maar het boek wordt tweeslachtig, omdat de schrijver door zijn lastgevers genoodzaakt werd, de oude spelling, en dientengevolge tegen beter weten de traditionele schrijftaalgrammatika te handhaven. Enerzijds zegt hij: ‘de beste schrijfwijze is die, welke op de eenvoudigste en duidelijkste wijze de taal weergeeft’ (blz. 4) en wil hij de traditionele naamvallenleer ‘waar we voor het overige best buiten kunnen’ (blz. 73) liever maar niet behandelen; anderzijds gebruikt hij drogredenen en troostredenen: wie zijn best maar doet, en zich goed oefent, zal die moeilijkheden van spelling en grammatika wel te boven komen!

De regels voor de verbindingsletters ‘geven weinig of geen houvast’ (blz. 49), maar men zal de toepassing op den duur door het gebruik wel leren! In de onderscheiding van *s* en *sch* ‘struikelen de knapste taalgeleerden wel eens’ (blz. 54): men behoeft het dus niet zo nauw te nemen! Voor de onderscheiding van *e-ee, o-oo* ‘zijn geen bruikbare regels te geven’; ‘er zit niets anders op dan de spelling te leeren door aandachtig lezen en ijverig het woordenboek raadplegen’! (blz. 56). Dat dit ‘aandachtig lezen’, nu een groot deel van het Nederlandse volk de nieuwe spelling geleerd heeft en toepast, de onervarene juist in de war zal brengen en tot anarchie verleiden, zal de scherpzinnige schrijver niet ontgaan zijn. Evenmin dat de korrekte toepassing van de naamvals-n onmogelijk is, zonder grondige kennis van de traditionele naamvalsleer, en inachtneming van de geslachten in de woordenlijst van De Vries en Te Winkel. Als Herman Schrijver zijn discipelen inderdaad vruchtdragende leiding had willen geven, dan zou hij van de hem opgelegde spelling en van een goed deel van de traditionele grammatika afstand hebben moeten doen.

In de praktische stijllessen, in de bestrijding van onzuiver of onbeschaafd woordgebruik en barbarismen is veel te waarderen: hier blijkt telkens een zuiver taalgevoel en praktisch, pedagogisch inzicht. Daarom spijt het ons, dit geschrift niet onvoorwaardelijk te kunnen aanbevelen.

C.D.V.

***Ulenspiegel. Naar het facsimile van den eersten Nederlandschen druk van Michiel Hillen van Hoochstraten te Antwerpen uit* 1520, *verlucht met illustraties naar de oorspronkelijke houtsneden en ingeleid door D.Th. Enklaar* (Utrecht - U.M.W. de Haan - 1943).**

Aan het overoude, geliefde volksboek van Uilenspiegel viel de eer te beurt van een voortreffelijke luxe-uitgave, die een lust voor het oog is door het mooie papier, de sierlijke oude letter-typen en de aantrekkelijke houtsneden. Ook de innerlijke verzorging was aan de beste kenner van deze stof toevertrouwd, nl. Dr. Enklaar, de schrijver van de studie ‘Uit Uilenspiegel's Kring’, waarvan de hoofdzaken in een boeiende Inleiding (blz. V-XIII) samengevat zijn. De oudste Dietse bewerking van deze in oorsprong Nederduitse avonturen en anekdoten, die aan deze nieuwe uitgave ten grondslag ligt, ‘is reeds min of meer zelfstandig en vertoont in haar gevoel voor maat en zin, voor realiteit echt Nederlandsche trekken.’

Lezers die met de oude taal minder vertrouwd zijn, worden geholpen door een met zorg samengestelde Woordenlijst achterin het boek. Naast de zeldzaam geworden

facsimile-druk van 1898 zal deze meer toegankelijk gemaakte tekst ongetwijfeld zijn weg wel vinden.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

IJzerfront en dialect.

Deze bekroonde prijsvraag, uitgegeven door de *Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde*, heeft als verduidelijkende ondertitel: 'Een studie over de invloeden van oorlogs- en naoorlogs-omstandigheden (1914 vv.) op de dialecten van het gewezen IJzerfront, inzonderheid van de gemeente St.-Joris-aan-den-IJzer', door R. Duponselle (Tongeren - Drukkerij G. Michiels-Broeders - 1942; 196 blz.) Het is een zeer nauwgezet bewerkte, methodisch weloverwogen dialektgeografische studie. De streek van het IJzerfront was na de verwoesting van 1914 ontvolkt. In de periode 1920-1930 had er uitwijking en inwijking plaats. Deze herbevolking heeft de schrijver voor de eigen woonplaats, een dorp van 335 inwoners, die hij alle persoonlijk kende, nauwkeurig nagegaan. Daarvan waren in 1914 190 lieden te St. Joris zelf geboren; de anderen van 41 verschillende gemeenten gekomen. Hij volgt dan de ontwikkeling na 1918, de beïnvloedende factoren van het assimilatieproces, de verandering naar geest en taal. Een breed opgezette vragenlijst leverde de grondslag voor het onderzoek, waarvan de uitkomsten in een groot aantal fonetische teksten en in vele kaartjes met isoglossen vastgelegd zijn.

Album-René Verdeyen.

Bij gelegenheid van de zestigste verjaardag van de Luikse hoogleraar Verdeyen hebben vakgenoten in België en Nederland hem een *Album*[1)] aangeboden met 35 bijdragen van zeer verschillende aard, letterkundig en taalkundig. Wij beperken ons tot een opsomming van de bijdragen waarvan wij mogen onderstellen dat ze onze lezers zullen interesseren. Frank Baur schreef over *De chronologie van Gezelle's Werk*; E. Blancquaert over *Genus-onderscheid en Phonetische Tendensen*; A.J. Carnoy over *De Verkleinwoorden met -so van Germaansche persoonsnamen in de Belgische Toponymie*; Fr. Closset over *Raymond Herreman, critique et moraliste*; Fr. de Backer over *Het begrip 'Tijdperken' in de literatuurgeschiedenis*; P. De Smaele over *De Historiographie van de Nederlandsche Letterkunde in vreemde talen*; C.G.N. de Vooys over *Kinker als taalkundige naast en tegenover Bilderdijk*; H.J.E. Endepols over *Kinker te Luik als leermeester van den Maastrichtenaar Weustenraad*; J. Gessler over *Het 'Schoon Liedeken' van Stokheim, Een Limburgsche variante der Zeven Slapers*; J. Goemans over *De zegslieden bij het phonetisch Dialectenonderzoek*; J. Grootaers: *Nogmaals Kletsoor*; K. Heeroma: *Iets over oude woordenboeken*; P.J. Idenburg over *Een kritiek tijdperk in den strijd voor het Nederlandsch aan de Kaap de Goede Hoop*; G.I. Lieftinck over *Tien oude Oorkonden van de Cisterciënser Abdij Baudeloo*; Jan Lindemans over *Abnormale gevallen bij Brabantsche-Heemnamen*; J.W. Muller over *Maerlant's Zeeuwsche beschermvrouwe*; Willem Pée: *Van al, ol + d of t tot* [*ut*] *en* [*ukt*]; Floris Prims over Meester *Laureis Naghelmaker van Bergeik en zijn Nederlandsche geschriften*; K.J. Riemens over *Frans-Nederlandse woordenboeken in de eerste helft der negentiende eeuw*; Win. Roukens over *Limburgia*

1) Bruxelles - A. Manteau S.A.; Den Haag - Mart. Nyhoff - 1943.

Romana; M. Valkhoff: *Een lijst Nederlandse scheepstermen overgenomen door het Romaans*; E. van Dievoet *Over de taal en den vorm*

van het Nederlandsch Burgerlijk Wetboek; A.G. van Hamel over *De Legende van Sint Brandaen en Maelduin's zeereis*; J.H. van Lessen *Over het Germaansche praefix â*; A. van Loey over *Epenthese van n, m, l, r* (*type pampier, kletsoor, kornijn*); J. van Mierlo over *Sporen van den Reinaert-roman ten onzent in de negende eeuw*.

Maark en Pit.

Voor de folkloristische reeks 'Land en volk van Stad en Ommelanden' (Assen - Van Gorcum en Comp. N.V. - 1943) schreef K. ter Laan met bovenstaande titel een boekje, dat 'stoere woorden in de Grunneger Toal' bevat. Het is een uittreksel uit zijn bekend Groninger woordenboek ten gebruike van lezers van verhalen, gedichten en toneelwerk in de Groninger volkstaal. De schrijver heeft 'een poging gedaan om tot de zeer nodige eenheid van spelling te komen.' Aardig is ook aan het slot een kleine verzameling karakteristieke spreekwoorden, 'één greep uit de vele honderden, die bij goede sprekers dagelijks gangbaar zijn.'

Bouwstoffen voor het Mnl. Wdb.

Van de firma M. Nijhoff ontvingen wij de 12de aflevering van de door De Vreese begonnen Bouwstoffen (1943), bewerkt door Dr. G.I. Lieftinck. Het is verheugend dat deze nuttige uitgave met energie voortgezet wordt: deze aflevering loopt al tot de helft van de *N.*

De Invloed van het Spaans en het Portugees op de Westeuropese Talen.

De studie over dit onderwerp, door Prof. Jules Delattre in het *Tijdschrift voor Levende Talen* van het vorige jaar gepubliceerd, is nu ook in brochure-vorm verkrijgbaar gesteld (Brussel - Marcel Didier - 1943).

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (November-December).

De Gids. Nov.

A.A. Verdenius bespreekt in zijn vierde *Taalkundige Kroniek*, naar aanleiding van de *t* in 'Komt u binnen', de *Secundaire congruentie*.

Roeping. Nov.

J.A. Rispens schrijft een *Antwoord aan den heer K. Meeuwesse*, naar aanleiding van het artikel over *Van Eyk of het polaire dichterschap*, waaraan Meeuwesse weer een *Naschrift* toevoegt.

Levende Talen. Dec.

Gerlach Royen besluit zijn studie over *Reïnterpretatie van buigingsvormen in het Nederlands*, waarin opnieuw een rijk materiaal van voorbeelden te pas gebracht wordt: wisseling van singularis en pluralis, aardrijkskundige adjektieven (*Groninger*), prae-attributieve enkelvoudige genitieven (*menigerhande*), de zogenaamde adverbiale *-s*, van genitivische oorsprong (*daags*; met proleptische *s*; *snachts, 's jaars, 's weeks*, waaruit ten onrechte de geschreven vorm *des nachts*), de tot substantieven geworden genitieven *lekkers, moois*, de *s* bij de pregenitief van vrouwelijke verwantschapsnamen (moeders) en ten slotte de naamvalsreïnterpretatie door het samenvallen van nominatief en akkusatief. - G.W. Wolthuis besluit zijn artikel over *A.H. van der Feen en zijn werken. Een spiegel van het burgerlijk leven in de 20ste eeuw*. - Willem van Doorn schrijft over *Van Alphen in 't Engels*, naar aanleiding van een vertaling

door F.J. Millard; P.L. van Eck Jr over *Van Alphen in 't Duits*, met enige proeven van vertaling van zijn kindergedichtjes.

Taal en Leven. Nov.

In een artikel *Taalindividualiteit* doet E. Kruisinga, met Engels materiaal, ‘'n poging om te laten zien dat er ook voor de fonetiese karakterisering van 'n taal nog heel wat gedaan kan worden dat tegelijk tot dieper inzicht in taal kan leiden’. - Gerlach Royen drijft de spot met *Taalkunde van eigen bodem*, nl. dilettantistische etymologieën in een dagblad. - E. Kruisinga (*De maatschappelike betekenis van Taalwetenschap*) betreurt dat er in Nederland en in Engeland zoveel minder gedaan wordt voor de studie van de moedertaal dan in Frankrijk en Duitsland. - Gerlach Royen beoordeelt het proefschrift van F. Jansonius: *Over woord en zin in het proza van L. van Deyssel*.

Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Vlaamsche Academie. Oct. 1942.

J. van Mierlo handhaaft in *De definitieve oplossing in zake den Reinaertproloog* het enige auteurschap van Willem. In vs. 4-6 leest hij dus, met verwijzing naar de Franse dichter: ‘Dat die avonturen van Reinaerde | In dietsche onghemaket bleven | Die Perrout hevet vulscreven’.

Nov.-December. Emmanuel de Bom wijdt een sympathiek artikel aan *De Nederlandsche Auteur Nico van Suchtelen*, met een mooi portret van de 65-jarige. - Gerard Walschap beantwoordt de vraag: *Wat is letterkunde*? - J. Salsman S.J. overweegt hoe *Onze menigvuldige geestelijke schrijvers* tot hun recht zouden kunnen komen in een toekomstig *Biographisch Woordenboek van Nederlandsche schrijvers*. - Theo Luycken verschaft Biographische gegevens over *Jacob Rosant, schrijver van De Evangelische Triomphwagen* († 1665). Dit dichtbundeltje met geestelijke liederen verscheen in 1654. Rosant was ‘een markante figuur van de beweging der Contra-reformatie in Noord-Nederland’. - Lode Monteyne hield een voordracht over *De groote Gentsche tooneelprijskamp van 1841-42*, een belangrijke gebeurtenis, als bewijs van ‘een plots herleven na een lange periode van verval en stagnatie’.

Historia. Nov.

Een opstel van D. Bax: *Over allerhande bisschoppen en Breugel's kreupelen in het Louvre* heeft, behalve kunsthistorische betekenis, ook waarde voor de letterkunde en de volkskunde. De figuren van de ‘blinde bisschop’ en de ‘kreupele bisschop’, verklede bedelaars, die bij volksvermaak, o.a. op vastenavond, dansten, verklaren o.a. de uitdrukking ‘metten blinden bisschop dansen’, in het *Esbatement van de Dove Bitster* (*Leuv. Bijdr.* XXIX, blz. 1). Elders komen ook de ‘bisscop van den scolieren’, de ‘sottenbisscop’ of ‘eselbisscop’ ter sprake (blz. 243); in rederijkersstukken komt ook een ‘bisschop Tulpen’ voor. Scherpzinnig is ook de uitleg van de schilderij van

Breugel - veelal onjuist geïnterpreteerd - als illustratie van een bekend spreekwoord: ‘Ten is altijt geen vastelavont’.

Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur, LXXIX, Heft 1-2.

Hans Friedrich Rosenfeld bespreekt de verzameling *Middelnederlands geestelijk proza*, uitgegeven door C.C. de Bruin.

Museum. Nov.

C.G.N. de Vooys beoordeelt het proefschrift van J.M. Hoek over *De Middelnederlandse vertalingen van Boëthius' De consolatione philosophiae*.

Dec. A. Zijderveld beoordeelt B. Becker's uitgave van Coornhert's *Wellevenskunst*.

C.D.V.

Waarde-accent en spraakkunstbegrip.

Corn. Veth schreef eens boven 'n opstel (Winterboek-Wereldbiblioth. 1927-28): ‘De pastels van Cornelius Troost’, en ergens middenin: ‘Troost's pastels’[1]. Met dit verschil in woordorde hangt verschil van accent samen: in de tweede woordgroep valt het accent niet op ‘Troost’, en de reden kan ieder vermoeden: in 'n opstel over iets van Troost is die hoofdpersoon al gauw zo dikwijls vernoemd, dat hij in de gedachtegang allesbehalve nog als iets nieuws is te voelen, zijn naam krijgt dan dus niet het nieuwheidsaccent. Dit valt dan op het tweede lid van de woordgroep, ‘pastels’; al is ook dàt idee dan misschien reeds menigmaal in 't geding gekomen, vergelijkenderwijs is het toch in de woordgroep het nieuwe.

- ‘Boven het opstel echter,’ vervolgt nu 'n lezer zelf, ‘in het opschrift ‘De pastels van Troost’ daar wordt de naam ‘Troost’ voor het eerst vermeld, is dus dan iets nieuws en verdient dan het accent.’

- Als nu maar in de momentele gedachtekring van de lezers niet het hele opschrift iets nieuws was en ìn dat opschrift evenzeer de ‘pastels’ als ‘Troost’! Waarom dan toch het ene 'n sterker accent krijgt dan het ander? Ter onderscheiding! Immers er zijn meer pastellisten dan Troost. Daarom kan bij gelegenheid gezegd worden: ‘Niet de pastels van Janse of Pieterse maar van Troost’; en wat dan die uitdrukkelijke antithese doet, doet in ons geval het antithetisch accent.

't Kan echter ook, dat we in het opschrift 'n waarde-accent moeten horen, want, zoals in ‘Het werk van Michel-Angelo’, ‘De Etsen van Rembrandt’, is ook in ‘De pastels van Troost’ de genoemde persoon niet de eerste de beste; trouwens anders schrijft men er ook geen opstel over.

En ziedaar nu, waarom 'k het Corn. Veth-gevalletje tot inleiding van m'n opstel koos: het richt de aandacht op die accenten die ook de oppervlakkigste waarnemer direkt in 'n stuk proza kan opmerken en die daarom als de drie hoofdkategorieën zijn vast te stellen.

Die drie verdienen alle evenzeer 'n aparte bespreking. Het nieuwheidsaccent omdat dit circa 99% van de zinsaccenten uitmaakt. 'k Heb er daarom uitvoerig over geschreven in 'n opstel over ‘De Nieuwe Genitief’ (Taal en Leven VII afl. 3), te uitvoeriger omdat in 'n spraakkunst als die van Van Ham en Hofker het ‘nieuwheidsaccent’ t e g e n o v e r het ‘zinsaccent’ is gezien, nl. als 'n ‘gevoelsaccent’ contra 'n ‘logisch’ accent[2].

'n Aparte bespreking verdient stellig ook het antithetisch accent omdat dit alle huidig onderwijs overheerst en dus ook de opvoeding van het volk. Iets daaromtrent, nl. wat het taalonderwijs betreft, werd reeds opgemerkt in de bekende bundel Nederl. Spell., Geslacht en Verbuig. 242. Maar het verdere zou in 'n tijd van oorlog (die zelf 'n antithese is!)

1) Blz. 100: ‘De ontknooping op Troost's pastels is een goede illustratie’. Op blz. 96 komt dezelfde woordgroep voor maar dan zonder enig eigen accent: ‘Op het origineel als op al Troost's pastels schijnt een hard wit door’. De hele woordgroep is hier opgeheven in het hoog accent van het voorafgaande ‘al’.

2) Beknopte Nederl. Spraakk.[2] 22 e.v. Zijn niet àlle accenten g e v o e l s -uitingen? m.a.w. zijn ze niet alle onbewust? Uitgezonderd acht ik alleen de antithetische en de lexicologische waardeaccenten en dan alleen nog als die zeer uitdrukkelijk zijn.

gevoeligheden kunnen wekken. 'k Vraag daarom liever de aandacht voor het derde, het Waarde-accent, ook omdat het tegelijk 'n voorbereiding is tot 'n beschouwing over Levenswaarde en Spraakkunstbegrip.

Reeds vijftig jaar geleden werd 'n sterke aandacht wakker voor het feit dat de inhoud van taal duaal is, dat nl. naast de intellekt-helft (de 'betekenis') 'n gevoelshelft huist (het 'taalaffekt', ook de gevoelswaarde genoemd). Maar nog steeds werd dat geen reden om te spreken van 'n waardeaccent, altans niet van een dat naast het nieuwheids- en het antithetisch accent 'n onderling gelijkwaardige drieheid vormt, want terwijl die twee laatste hoofdaccenten zijn, werd het andere steeds alleen vermeld waar het 'n bijaccent is. Bijv. in de volgende zin uit 'n advertentie: 'Hij is voor het vaderland gestorven'; ongetwijfeld heeft daar het woord 'vaderland' meer toon dan het parallelle woord 'reis' in: 'Hij heeft de vergadering niet meer kunnen bijwonen want hij was op reis gestorven'; maar toch heeft 'vaderland' niet de hoofdtoon in de zin. Tekenend voor dat feit is o.a. § 41 in de Beknopte Spraakk.[2] van Van Ham en Hofker; in de twee daar geciteerde samengestelde zinnen brengt geen enkel waardeaccent (daar gevoelsaccent[1)] genoemd) het verder dan tot versterker van het hoofdaccent, zelf wordt het dat nergens. Volgens Van Ham en Hofker wel, altans achten ze door het waardeaccent het betreffende woord 'op gelijke sterkte' gebracht als het 'logisch zinsaccent'. Maar dat hangt dan toch nog geheel van de lezer-z'n voordracht af. Minder dubieus vind ik de gevallen waarin de zin zo is geconstrueerd, dat het waarde-accent duidelijk het zinsaccent verovert, in de voordracht van elke lezer.

Zo'n geval was bijv. op te tekenen uit het gesprek van twee jonges; toen zei Merijntje Gijsen: 'Wette 't al? De mispelboom van meneer pestoor is leeg gestolen!' Waarop de broer: 'Wa zède doar? De pestoor z'n mispelboom?' Dat nu het accent op 'mispelboom' valt (en daartoe achteraan in de woordgroep kwam te staan) is te begrijpen: voor die broer was altijd eten meer waard dan bidden en mispels meer dan pastoors. Als daarentegen Merijntje de hoofdtoon op 'pestoor' legt, is dat toch niet alleen omdat hij de pastoor vereert, maar ook en vooral omdat er in het dorp meer vruchtbomen zijn en het woord 'pestoor' ter onderscheiding dient evenals de persoonsnaam in 'de pastels van Troost'. Een ten volle waardeaccent verschijnt hier pas als de woordgroep wordt omgekeerd, door de snoeperige broer, en als dus 'mispelboom' het zware slotaccent krijgt dat eerst op 'pestoor' viel.

'n Dergelijke usurpatie trof ook eens het woord 'geest'. Dit wordt in de woordgroep ''s mensen geest' geaccentueerd, parallel met ''s mensen lot', ''s mensen bestemming', steeds met het accent niet op 'mens', omdat onder ons, mensen, 'n mens uiteraard te weinig iets nieuws is, om zomaar het nieuwheidsaccent te verdienen en daartoe achter in de woordgroep te staan. En zo schrok 'k dan ook even toen Jan te Winkel het eens had over 'de geest des menschen' met 'n zwaar accent op 'mens'. Waarom Jan zo formuleerde? Hij gaf toen biezonder op van de 'schrijftaal'; trouwens dat was altijd voor hem de taal geweest waaruit hij zijn geleerd-

1) In § 39 gaat het over 'n 'gemoeds' accent. In hoever is dat iets anders dan het 'gevoelsaccent' in § 41? Wat graadverschil betreft? Maar waartoe dan die twee §§ gescheiden door 'n § over 'logisch' accent?

heid had geput, de taal van de vele boeken! Aan die taal ook had hij dus zijn leiderschap op ‘taalwetenschappelijk’ gebied te danken. Ter ere nu van die ‘schrijftaal’ bracht hij nog veel andere gewichtige woorden in 't geding: ‘gewrocht’, ‘geest’, ‘beschaven’, zelfs ‘ordenen’, allemaal zoveel als attributen van het hogere wezen dat eens die schrijftaal uitdacht, de ‘mens’! Het woord ‘mens’ werd daarom het brandpunt dat alle stralen van het schrijftaalaureool in zich verenigde, en zo kon het Jan te Winkel ook als vuurwerk dienen om de volgende zin te besluiten: ‘(Helaas) liet ik vroeger meer het licht vallen op de spreektaal met haar traditioneel karakter dan op de schrijftaal als gewrocht van den ordenenden en beschavenden geest des menschen’ (Inleid. t. de Geschied. d. Ned. T. blz. V).

Zo'n zwaar accent kan behalve zwaarwichtigheid ook humor bergen. Bijv. in Bordewijk's roman Apollion is Starnmeer niet alleen doorlopend de held van het verhaal maar ook 'n geruime tijd de ‘held’ in 'n damesrijk pension; en daar verliest dan al gauw ook dàt soort held het recht op het nieuwheidsaccent. Maar daardoor boeit het accent er op, bij 'n heel biezondere gelegenheid, des te meer, echter dan als waarde-accent. Dus kon Bordewijk, toen Starnmeer 'n hele dag met een van de dames was uit geweest, schrijven: ‘En niemand dacht dat het iets anders was dan 'n avontuurtje van de “held”’ (blz. 349) en niet: ‘een van de held-z'n avontuurtjes’, ofschoon Bordewijk geregeld die genitief gebruikt als de bezitter 'n reeds bekend persoon is, dus het nieuwheidsaccent heeft verbeurd en aldus vòòr in de woordgroep is komen te staan.

Boven moest 'k voorlopig iets verzuimen toen 'k daar het waarde-accent ‘meestal slechts 'n bijtoon’ achtte; 'k verloor toen nl. uit het oog, dat er behalve het toen te bespreken l e x i c o l o g i s c h waarde-accent (o.a. in ‘vaderland’) ook 'n g r a m m a t i s c h waarde-accent is. Dat laatste betreft 'n woord als ‘vaderland’ slechts in het algemeen dus als woord s o o r t , als substantief. Wordt 'n substantief verenigd met 'n adjektief (‘het lieve vaderland’) en krijgt dan toevallig die woordgroep het zinsaccent, dan valt dit op het substantief, en niet ‘meestal’ maar altijd; omdat 'n substantief dat altijd waard is. Ons taalgevoel erkent in het substantief de hogere, a.h.w. de baas van het adjektief. Dat leiden we niet alleen af uit de biezondere accentuering maar vooral ook uit de plaats van het substantief achter in de woordgroep; immers zelfs in: ‘Het hèle lieve vaderland dreigde verloren te gaan’, dus als in de tweeledige woordgroep 'n eigen accentuering achterwege blijft doordat die groep is opgeheven in het accent van het voorafgaande ‘hele’, zelfs dan blijft de plaats van het substantief achteraan, steeds paraat om bij gelegenheid het zinsaccent op te vangen en aldus de groep waardig te besluiten.

Dat dat in andere talen niet zo is, o.a. in het Frans, die tegenwerping is nog geen tegenbewijs; 'k zou dat, als de redaktie er nog plaats voor heeft, willen aantonen met 'n kritiek op zekere arrogantie van ‘de Vergelijkende Taalwetenschap’ (let wel: ‘de’!).

Thans wil 'k het ‘hogere’ van het substantief nader bevestigen met grammatische feiten, nationaal en internationaal. De Duitser eert alle substantieven met 'n hoofdletter, (en 'n verwant feit is, dat de Engelsen die verering toepassen op 'n substantie-woord bij uitstek, ‘ik’). Verder worden niet alleen in Duitsland maar ook daarbuiten, vooral in Enge-

land, de volzinnen gewichtiger gemaakt, door ze vol te stoppen met.... substantieven, en als er zich niet genoeg aanmelden, worden er vlot bijgemaakt, door middel van 'n grammatische troop. (De N. Taalg. XX 225, XXV 113, XXIX 1).

Intussen moet men zich die hogere niet te hoog voorstellen, hij kan in de lagere 'n geduchte concurrent krijgen, want het adjektief, hoewel grammatisch de mindere, kan lexicologisch primaat zijn: er is immers behalve 'n grammatische gevoelswaarde ook 'n lexicologische en die kan geducht gaan werken met 'n lexicologisch waarde-accent. Zo kan bijv. als opa jarig is en als hem dan door de vergaderde vaders en moeders 'n makkelijke stoel wordt present gedaan, dan kan in de betreffende toespraak het woord ‘makkelijke’ zo gewichtig worden gezegd, zo deftig gesleept en zo feestelijk hoog betoond, dat het primaatschap van het substantief netnogmaar door de zware bas van het slotaccent wordt gered: ‘ziedaar, opa, 'n makkelijke stoel!’ Weliswaar kan dan dat primaatschap verloren gaan, nl. tijdens de vergelijking ‘niet 'n deftige doch 'n makkelijke stoel’; maar dan is het accent antithetisch geworden; zolang het echter geheel waarde-accent blijft, blijft het als lexicologisch accent de syntaktisch mindere van het grammatisch waardeaccent, dus van het substantief-accent.

Dit permanente woordsoort-accent is dus wel het tegendeel van het nieuwheidsaccent, dat, grillig als het steeds veranderlijk moment, met elke nieuwe zin ook op 'n andere woordsoort kan vallen.

De tegenwerping van 'n ernstig lezer kan nu niet langer uitblijven: Behalve de woordgroep ‘'n makkelijke stoel’, zegt hij, is er de volzin ‘die stoel is makkelijk’, en waar blijft dan het hoofdaccent op ‘stoel’? ‘Is dus het zgn. “waarde-accent” wel iets van de woords o o r t , het substantief? (Gesteld al dat die term reden van bestaan heeft!) Bovenstaand opstel lijkt me dan ook weer zo'n “ongeschokte verkenning”[1], 't verraadt ondernemingslust, her en der, 't geeft verwarde kennis van 'n complex wegen en weggetjes. 't Werk van 'n generaal is heel wat anders. Zo iemand is Reichling of De Groot[2], zo iemand was ook Math. de Vries. 'n Monument heeft die nagelaten, 't W.N.T., 'n complex van triomfen waardoor eens en voorgoed ons nationaal taalbestaan gevestigd werd. Uw werk is, daarbij vergeleken, jeugdwerk, geen sterk geheel, geen groot boek maar 'n reeks tijdschriftbijdragen, iets als het avontuurlijk gaan en komen van 'n uhlaan, romantiek! Maar “Onze Thijs” is klassiek!’

- Die tegenwerping is in het eerste deel ad rem; 't betreft daar 'n feit, nl. het verschil tussen het attributief en het predicatief gebruik van 'n adjektief; en het zal dan ook het uitgangspunt zijn van m'n vervolgopstel over ‘Levenswaarde en Spraakkunstbegrip’. Het tweede deel van de tegenwerping betreft behalve Meine Wenigkeit het werk en de persoon van De Vries, en omdat zo iets iemands levenshouding betreft en dan 'n gevolg kan zijn van z'n kijk op levenswaarde, zal ook dat aan

1) De Vooys-nummer blz. 85.
2) De Vooys-nummer blz. 85. R. Kuitert stelt daar al zijn hoop op 'n weer nieuwe maar nu definitieve taalkunde, de ‘structurele’, die van De Groot en Reichling, vooral door de eerste gebaseerd op de ‘scherpe’ Antithese (De Vooys-nummer blz. 30), het princiep ook van de fonologie en... van de theologie!

m'n vervolgopstel stof leveren; alleen in zover de tegenwerping de geest van 'n voorbije eeuw verraadt en in verband daarmee het spraakkunst-begrip, mag het reeds hier in behandeling komen.

'n Honderd jaar geleden, in de tijd dat De Vries de leiding nam, waren de academische leerstoelen voor het Nederlands nog iets nieuws en de taalkunde als taalwetenschap nog iets jongs, niet alleen hier maar overal. Het jonge nu is ook jeugdig, d.i. moedig en dapper[1)], om te beginnen geweldig ondernemend. Men ondernam het direct, de nationale taal in te schakelen in 'n wereldgeheel (in De Vergelijkende Taalwetenschap; velen maakten zich toen onbewust wijs - ook Math. de Vries in z'n strijd tegen de oriëntalist Roorda -, dat het Indogermaans alles was!); grote, nog onontgonnen gebieden op eigen terrein liet men toen spraakkunstig braak liggen; als ooit het schimpwoord ‘universalisme’ van pas was, dan toen. En waar men hier toch speciaal aan Nederlands deed, greep men op grammatisch terrein, ter ontleding niet eerst naar het grotere, de volzin (tenzij op ouderwetse wijs!), maar naar het woord en de klank, want ook Het Vergelijkende was in hoofdzaak iets fonetisch en lexicografisch; en zo werd het grotere dan ook vooral kwantitatief gezocht, het grote Woordenboek ontstond, het W.N.T.; dat werd het palladium van ons nationale taalbestaan.

‘Maar als dat zo was,’ spotte eens Klaus Groth, zou het met 'n land als Engeland treurig gesteld zijn, want daar is de taal historisch-lexicografisch 'n mengelmoes van allerlei uitheems. En toch, zei hij verder, is er geen zo nationale taal als het Engels, dank zij de zo eigen spraakkunst, 'n spraakkunst daarenboven om jaloers op te zijn, getuige ook ‘de bewondering er voor van Von Humboldt, later zelfs van Grimm.’[2)]

Evenals Von Humboldt e.a. toen, hebben nu velen van ons genoegzame aandacht voor het grammatische om zich niet op het lexicografische blind te staren. En als ook De Vries in onze tijd geleefd had, wie weet of ook hij dan niet, zoveel ouder geworden, enige noemenswaardige bijdragen had kunnen leveren tot 'n huidige spraakkunst, (hij, die werkelijk de grondlegger is geweest van 'n nieuwe lexicografie). Thans rust die taak op ons, op ons, die, als kinderen van 'n latere eeuw, als zodanig leden van 'n ouder geworden mensheid zijn en dus, zolang geen seniliteit is ingetreden, over 'n volgroeider intellekt beschikken. Vandaar dat we beter dan De Vries c.s. weten in welke taalelementen zich bij uitstek intellekt vertolkt nl. in de volzin, (ongeacht voorlopig het verschil tussen spreektaal en schrijftaal). Daardoor kan onze taalkunde minder lexicografie zijn dan grammatica; en waar die toch ook woordleer is, is ook daar het grammatisch gehalte hoger dan het lexicografische, want het betreft dan de woords o o r t , bijv. het woord ‘vaderland’ voorzover dit op één lijn staat met ‘buitenland’, op één lijn ook met ‘bol’ en ‘kubus’, allemaal substantieven. In de lexicografie echter, waar men op de lexicologie aanstuurt d.i. op gebruik van het ‘juiste’ woord, daar staat het woord ‘vaderland’ op 'n heel andere plaats dan

1) De linguïsten van toen zijn vooral te bewonderen om ‘het vechten dat ze deden’, zegt Huizinga ergens (naar 'k meen in z'n biografie van Kern in ‘Mannen van betekenis’).
2) Klaus Groth: Briefe über Hochdeutsch und Plattdeutsch. De Schr. was docent te Kiel, dichter van de bundel Quickborn, waarin het bekende Min Modersprak.

‘buitenland’, ‘er recht tegenover’ zal ieder dan zeggen, ‘evenals dan ‘bol’ recht tegenover ‘kubus’ staat!’ 't Gaat daar om woorden in het biezonder, niet om de veralgemening tot zoveel mogelijk één soort, de woordsoort. Die verregaande veralgemening, die in geen enkel ander vak de hoofdtendens uitmaakt, tenzij in de filosofie, ziedaar de filosofische tendens van het grammatische. Waar die tendens door de grammaticus niet op de eerste plaats wordt betracht, ontstaat in zijn leer 'n grote leemte, 'n leemte die zelfs door Kluyver, die anders in De Vries zo graag ‘'n geleerde’ zag, niet onopgemerkt bleef toen hij in z'n inaugurele rede te Groningen over De Vries c.s. sprak en in dat verband over het biezondere en.... het algemene.

Vlak naast gezegde leemte komt nog 'n andere voor, die men echter niet gewoon is filosofisch te noemen maar psychologisch, om dan verder te spreken over ‘gevoelswaarde’ e.d. Ook op dat punt blijken velen, - getuige alleen reeds het grage gebruik van die term -, ouder, dus intellektiever, dan De Vries. 't Lijkt weliswaar paradoxaal dat 'k hier intellektgroei identiek acht met toenemende belangstelling voor gevoelswaarde. Nog steeds immers worden intellekt en gevoel als onderling afstotende polen gedacht, iets ook als ijs en vuur. Toch is tegen deze bedriegelijke beeldspraak al dikwijls gewaarschuwd[1]; in waarheid is die antithese 'n synthese: overal waar 's mensen geestesgroei niet over 'n uiterste grens heen gaat, gaan intellekt en affekt met elkaar gelijk op, wat praktisch wil zeggen, dat, als in iemand de geschiktheid om zich het onbewuste in mens en dier bewust te maken, toeneemt, in hem zelf tegelijk 'n toename plaats vindt van het onbewuste, dat dan prikkelbaarder en creatiever wordt. Als van dat prikkelbare niets blijkt, zelfs niet in de intellektief zo sterk gegroeide wijsgeren, dan is die moreelschone schijn vrucht van zelfbeheersing; maar dan komt te treffender de waarheid bloot op ogenblikken dat ze zich vergeten; de wijsgeer is dan geen wijze meer, zelfs 'n Bolland blijkt dan 'n opgewonden standje en de bijnaam ‘Holland’ onwaardig. In waarheid hebben wijsgeren volop gelegenheid, door introspectie - en dat is hun deugd! - in zich zelf allerlei gevoeligheden (d.i. geprikkelde en scheppende onbewustheden) op heterdaad te betrappen en ze alzo in 'n stuk ‘psychologie’ om te zetten d.i. in 'n reeks psychologische veralgemeningen. Daartoe zijn eveneens de meer wijsgerig geworden taalkundigen van deze tijd meer geschikt geworden; zij kunnen dus tot 'n nieuw stuk psychologische grammatica komen, d.i. tot 'n nieuwe reeks grammatische veralgemeningen. Als dat toch niet altijd gebeurt, is dat vaak te wijten aan de zorg waarmee bij de ‘regelmatige vorming’ van huidige grammatici op de eerste plaats piëteit voor De Vries wordt gekweekt, voor de man die nog altijd het toonbeeld wordt geacht van werkijver en.... werkwijs.

Uit die wijs bleek nooit 'n grote belangstelling voor wat heden gevoelswaarde wordt genoemd, althans niet zo groot dat er 'n apart hoofdstuk aan werd gewijd, laat staan dat er 'n heel nieuwe spraakkunst uit ontstond. Vandaar dat taalkundigen in wie de 19e eeuwse geest nog altijd doorwerkt, het begrip gevoelswaarde slechts belichten met losse woorden, (‘vaderland’, ‘moedertaal’) dus met lexicologische feiten. Het meer grammatische van de zaak, de gevoelswaarde van de volzin, blijft dan onbe-

1) De N. Taalg. XVI 308: Simplistisch Dualisme.

sproken, incluis het betreffende zinsaccent, (dat trouwens te voren als iets ‘logisch’ is gekarakteriseerd, dus als iets intellektiefs, niet als iets affektiefs (zie de noot[2)] op blz. 33).

En zelfs waar men alle aandacht alleen wijdt aan losse woorden (‘vaderland’ e.d.), ook daar blijft het echt grammatische van het geval, nl. de gevoelswaarde van de woords o o r t i.c. het substantief, onopgemerkt; en zeker valt dan buiten de aandacht het allermeest grammatische nl. het verschil tussen de gevoelswaarde van de woordsoort ‘substantief’ en die van de woordsoort ‘adjektief’, 'n verschil zo groot als tussen hemel en aarde, twee tegengestelde levenswaarden.

En wat eveneens de losse woorden betreft, substantieven en adjektieven zijn nomina; er zijn echter ook pronomina, en de ‘gevoelswaarden’ van diè woordsoort, waar worden die vermeld? En toch zijn juist die het eigenaardigst want ze zijn niet impliciet zoals in de nomina (‘vaderland’ e.d.), neen ze komen in aparte vormen tot uiting, de zgn. geslachtsvormen, vormen die in de woordsoort ‘nomen’ niet voorkomen (uitgezonderd in enkele substantieven bijv. ‘reu’ en ‘teef’; maar ten eerste is dat dan iets sexuèèl-geslachtelijks en ten tweede iets bewusts, dus geen gevoelswaarde maar betekenis, iets bedoelds, niet iets louter gevoelds!).

Waar wordt verder in nieuwe spraakkunsten over ‘g r a m m a t i s c h e troop’ gesproken? d.i. over de revolutie in de wereld van de woordsoorten. De Vries c.s. kennen alleen l e x i c o l o g i s c h e tropen bijv. ‘Het woud zingt’ in plaats van ‘De vogels zingen’; maar de vervanging van de finite vorm ‘zingen’ door ‘het gezang’ of door ‘het zingen’, die troop is voor de grammatica van veel meer belang, zelfs ook voor de stijlleer, want niet alleen beïnvloedt die troop het spraakkunstig geslacht[1)] maar ook de zinsconstructie, het laatste op vaak verderflijke wijs[2)].

Maar het meest nog werkt de weinig intellektieve geest van De Vries c.s. na, waar de nieuwe, zo grote belangstelling voor taalaffekten met vakwoorden werkt; dan is de taal van de grammaticus, - mede onder buitenlandse invloed! - zo verward geworden als de nieuwste buitenlandse kunst, de ‘schizophrene’ zeggen psychiaters; dan wordt met die vakwoorden a.h.w. gebombardeerd en het spraakkunstbegrip in puin geworpen: de begrippen ‘gevoel’ en ‘verstand’, ‘gevoelen’ en ‘begrijpen’, 't valt allemaal op en door elkaar, ook zo de begrippen ‘gevoelen’ en ‘bedoelen’, ‘gevoelswaarde’ en ‘betekenis’, ‘woordbetekenis’ en ‘woord-inhoud’, ‘onderwerp’ en ‘gezegde’, ‘kreet’ en ‘volzin’.

Er moest inzake die warwereld van vakwoorden eens 'n verkenner komen, niet een zoals Schr. dezes, dus niet 'n ‘uhlaan’, die te paard het beweeglijk front voorafgaat, maar een die boven het front is uit gestegen en daar, in 'n ballon, aan de generaal beneden, de situatie van de vijand seint alsook de richting aangeeft, waarin het best verder is te werken. Zo iemand zou dus nog iets meer dan ‘verkenner’ kunnen zijn, hij zou zijn als 'n Napoleon, die eens, met z'n verrekijker op 'n heuvel, de generaal der generaals was.

Zo iemand zou ook, beter dan Schr. dezes, kunnen zien, hoe op menig

2) De N. Taalg. XX 225, XXV 113, XXIX 1.

1) Zie in de bundel Neder. Spell., Gesl. en Verbuig. blz. 251.

2) De N. Taalg. XX 225, XXV 113, XXIX 1.

punt van de terminologie de verwardheid niet is toe te schrijven aan onbewust onvermogen maar aan 'n bewuste onwil, 'n opzettelijk verlangen om eens onrustig te doen (hypervitaal!) en geweldig te zijn. Maar ook dit is toch als reactie onbewust, nl. 'n actie van het losgebroken gevoel, eeuwenlang onderdrukt door 'n te ijverig intellekt ('k zeg niet: 'door 'n te sterk intellekt'!). Twee levenshoudingen botsen dan tegen elkaar, gevolg van verschillende kijk op 'levenswaarde'. Dat is dus weer iets van 'n vervolgopstel, toch ook dan iets van 'spraakkunstbegrip', inzonderheid wat betreft het verschil tussen substantief en adjektief en tussen attributief en predicatief.

PH.J. SIMONS.

Het supplement bij het woordenboek[1].

De aanvulling van de reeds verschenen delen van het Wdb. - het eerste deel is van 1882 - was noodzakelijk en het Supplement van het eerste gedeelte der A is elke lexicoloog dan ook uiterst welkom. De tegenwoordige redaktie en de in de Bronnenlijst vermelde Idiotica, waarvan vóór 1882 de meesten nog niet bestonden, waarborgen, dat in het Supplement met de thans nog levende dialekten in alle opzichten zal worden rekening gehouden.

Toch heeft het misschien een zeker nut om op het volgende nog even de aandacht te vestigen.

In de uitgekomen delen van het Wdb. zijn de lokaliseringen van woorden en betekenissen nu en dan vrij vaag, een enkele keer onjuist[2]. Niet vermeld wordt altijd, dat een of andere betekenis, die het Wdb. dekt met aanhalingen uit de 18de eeuw of vroeger, nog springlevend is in Nederlandse dialekten. En tenslotte is de spelling van sommige dialektische woorden of uitdrukkingen nog al eens misleidend.

Met enige voorbeelden uit Limburgse dialekten willen we dit toelichten.

Ten opzichte van de lokalisering:

bak, bakske - Wdb. II kol. 871 geeft de betekenis van *drinkbeker, kelk* en voegt er aan toe 'thans in België nog eene maat voor natte waren' ⅛ liter.
In Maastricht, dat niet in België ligt, is de verkleiningsvorm zonder Umlaut *bakske* (*bekske* is de verkl. van een ander *bak*) en vooral in de koppeling *e haaf bakske* nog zeer gewoon. 'Geiste mèt Zjang? de lus toch 'n haaf bakske? Ook bij Houben.

1) Woordenboek der Nederlandsche Taal, aangehaald als Wdb.
Houben J.H.H., Het dialect der Stad Maastricht 1905, aangehaald als Houben. Alfons' Olterdissen's Prozawerken door **Dr. E. Jaspar**, Maastricht 1926, aangehaald als Olterdissen.

Mestreechter Spraok, doe zeute Taol, Tweede dr. 1943, aangehaald als M.S.
Jongeneel J., Een Zuid-Limburgsch Taaleigen 1884, aangehaald als Jongeneel.
Dorren Th., Woordenlijst uit het Valkenburgsch Plat 1917, aangehaald als Dorren. Het Roermonds wordt gegarandeerd door de Roermondenaar Dr. J. Kats.

2) We denken hierbij aan uitdrukkingen als *Limburgs* (Zuidlimburgs? Nederlands Limburgs? Belgisch Limburgs?), *Zuidnederlands* (Nederlands of Belgisch? Officiële regeringstaal in België?), *Vlaams België* enz.

gebaren - Wdb. IV kol. 382 verklaart de uitdrukking *van niets gebaren* als *van niets laten blijken* enz. en voegt er aan toe ‘Alleen in Vlaamsch België gebruikelijk’. In Maastricht, dat zelfs niet in Vlááms België ligt, is *neet denao* (of: *van get*) *gebiere* algemeen gebruikelijk. ‘Meh, wie gezag, heer gebierde neet denao’.
Ook bij Houben. Jongeneel: ‘Hè gebierde dernoa’. J. verklaart de bet. onjuist. Roermonds: *nörges van gebere*.

klabaats - Wdb. VII kol. 3268 zegt hiervan: ‘Streckvorm uitsluitend in Vlaamsch België bekend’.
Een niet ongewoon woord in Maastricht, al ontbreekt het bij Houben. ‘Klabaats, dao laog ze mèt häör sókkerbesjute, sjeermoule en viedelkes vlaoj’.

klats - Wdb. VII_{II} kol. 3562 verklaart dit woord als oorspronkelijk betekenende *kleine hoeveelheid die met een ‘klats’ neerkomt*.’ ‘Uitsluitend in Vlaamsch België gebruikelijk’.
Houben: 'n klats erte = een portie erwten. Olterdissen blz. 40: ‘.... en ze lete hun e sjeelke zien mèt 'n klats paolertsjes en e peursike molslaoj....’ Maastr. kent ook *'n klats water*. ‘En inins kreeg-er 'n klats water in ze geziech, tot 'r hallef blind waor’. Roermonds idem.

lichten - Wdb. VIII_{II} kol. 3166 2^{a}) verklaart, dat het woord in de bet. van bijhehten in Overijsel, Gelderland, 't Oosten van Brabant en Vlaanderen nog bekend is. In Maastricht, in de vorm *luuchte*, zeer gewoon. ‘Iech zal uuch eve luuchte, 't is zoe duuster! Anders valt ger miech nog d'n trap aof.’ Ook bij Houben. Roermonds: emes luchte.

negenoog - Wdb. IX kol. 1802 geeft de bet. *boze zweer*. ‘in Antwerpen ook *negenooger*’.
Het Maastrichts kent even goed als het Antwerps een vorm met *-er*: ‘Zoene negenuiger kèn verdölde pijn doen’. Ook bij Houben.
Het Valkenburgs heeft de vorm ook. Dorren: *neugenuiger* = bloedzweer.

lozen - Wdb. VIII_{II} kol. 2925 in ZOlijke tongvallen *leuzen*; kol. 2929 3e) van geld: betalen. Ook absoluut gebruikt. In dezen zin soms in 't Vl. De Zuidelijke tongval van Nederland, het Maastrichts, heeft de vorm *luze*, maar met de tegenovergestelde bet. van 't Vl. nl. *geld beuren in de kleinhandel*. Olterdissen blz. 41: ‘Dat doog ze op twieërlei manere, mer in eder geval maagkde ze ziech e kruus, es ze häör ierste handgeld luuzde’. Ook bij Houben. Dorren: *luuëze* = beuren, geld ontvangen.

Ten opzichte van nog ‘levend’ zijn ener betekenis:

in esse houden, blijven, zijn - Wdb. III_{III} kol. 4238: *in goede staat, in orde, in stand houden* enz. Het chronologisch laatste voorbeeld van het gebruik is ontleend aan Bilderdijk.
Thans, meer dan een eeuw later, nog steeds gebruikelijk in het Maastrichts, al ontbreekt de uitdrukking in de woordenlijst van Houben. M.S. blz. 170: En de pestoer gluifden 't wèl, meh de koerezel mós ziech in-esse-hawwe, dee kreeg nog 'n rammeling van 'm. (Dister)

boeg - Wdb. III_I kol. 68: *gewricht dat gevormd wordt door het schouderblad en een der opperarmbeenderen van een paard, doch ook in ruimeren zin, met inbegrip van de omliggende zachte deelen* en kol. 69 Als scheepsterm; thans de gewone betekenis.
Het Maastrichts heeft het woord in de vorm *boog* (Maastr. ō < Germ. ō, verg. Maastr. dook, book met Ned. doek, boek) met de in het tegenwoordige Ned. vero. bet. van *schouderbeen, voorschenkel*, maar niet van een paard, maar van een kalf, waarbij men voornamelijk de omliggende zachte delen bedoelt. Houben heeft het woord niet.
M.S.: Op taofel stónte geranzjeerd de versjèllende poorsies: stapele bruudsjes of wittebroedse botramme, e paar groete sjotele kallefsboog en druug weurs.... (Olterdissen).
eaveere - Wdb. III_{II} Kol. 1980 geeft voorbeelden van het gebruik van dit woord in de betekenis van *bezorgd zijn; zich bezorgd maken; waken* (*voor*) tot op het eind der 18de eeuw.
Het Maastr. kent het woord nog in de betekenis van *waarborgen, verzekeren, dat iets, voornamelijk een dreigement, werkelijkheid zal worden*. 'Dat kaveer iech diech menneke'. Houben heeft het woord niet, maar Dorren: dao caveer iech veur = daar blijf ik borg voor. Roermonds idem.
luipen - Wdb. VIII_{II} kol. 3253 geeft van de betekenis *loerende rondsluipen* een plaats uit Westerbaen.
Het Maastr. kent *loepe* met deze betekenis: 'loepentere den trap op en toen nao den doeveslaag'. Houben heeft *loepe* niet in de woordenlijst.

Ten opzichte van de uitspraak:

lus - Wdb. VIII_{II} kol. 3326: de vorm met *t* is lang in schrijftaal in gebruik gebleven (*lits, luts*) en gewestelijk nog wel bekend (gron. *lits*, zlimb. *litsj*, brab. *lits*, wvl. *lets*(*e*)).
Het Maastr. heeft niet *litsj*, maar *lits* en het ww. (*oet*)*litse*. Aldus ook bij Houben. Het Heerlens heeft natuurlijk *litsj* = boordsel, lis (Jongeneel). Het Valkenburgs natuurlijk ook. Dorren: *litsch, litsche*. De typering van de uitspraak *litsj* als zlimb. is wel wat te simplistisch.
schoof - Wdb. XIV kol. 796 *op de* (*het*) *schoof liggen* = boven de aarde staan van een gestorvene. O.a. in Limburg (Jongeneel).
Jongeneel heeft: *Hè likt op de sjoof*.
In het Maastrichts luidt de uitdrukking *op sjouf ligke* (dus, evenals vermoedelijk in Heerlen in Jongeneels tijd, zonder lidw.) en in Valkenburg (Dorren): *op schouf l*. De spelling *sch* bij Dorren stelt de *sj* voor.
Afgezien van de spelling *liggen*, in het Wdb. is de *sch*-spelling voor een, die niet de isoglossen i.c. de Panninger zijlinie kent, op zijn minst misleidend.

Het zou niet moeilijk zijn het aantal voorbeelden te vermeerderen. Bij andere dan de Limburgse dialekten doen zich zeer waarschijnlijk soortgelijke gevallen voor.

Maastricht.
H.J.E. ENDEPOLS.

De taalatlas.

Boven mijn bespreking van de eerste twee afleverîngen van de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* in *NTg.* 35, 337 zette ik als titel *De Leidse Taalatlas*, nu ik de derde aflevering[1)] ga aankondigen heb ik, zoals de lezer ziet, het adjectief in de titel weggelaten. En dat heb ik met reden gedaan: te beginnen met deze aflevering heeft de atlas zijn specifiek-Leids karakter verloren, want naast 13 kaarten die tot de Leidse reeks behoren vindt men er hier ook twee van de 'Akademiereeks', bewerkt door de secretaris van het Amsterdamse dialectenbureau Dr. P.J. Meertens en zijn medewerkster Mej. J.C. Daan. Naar mij is meegedeeld zal de volgende, de vierde aflevering geheel gevuld worden met kaarten van de Amsterdamse reeks. Men kan zich over deze gang van zaken alleen maar verheugen. De vorm waarin deze taalatlas verschijnt is te danken aan het Leidse initiatief, het materiaal dat erin verwerkt wordt is, voorzover het Noord-Nederland betreft, bijeengebracht door de goede zorgen van het Amsterdamse bureau; het is dus van het allergrootste belang voor de toekomst van de atlas dat er een duurzame samenwerking tussen Leiden en Amsterdam tot stand komt!

In de techniek van het kaarten tekenen is een duidelijk stijgende lijn op te merken. Met name Mej. I. Habermehl, die van de Leidse kaarten in deze nieuwe aflevering weer ongeveer tweederde op haar naam heeft staan, weet een helder en overzichtelijk kaartbeeld op te bouwen, dat weinig meer te wensen overlaat. De beide Amsterdamse kaarten hebben dit peil nog niet helemaal bereikt en zijn met name wat te 'zwart' uitgevallen. Ik twijfel er echter niet aan dat in de volgende aflevering dergelijke kinderziekten overwonnen zullen zijn. Op de Leidse kaarten blijkt men ook gelukkig terug te zijn gekomen van het aanvankelijk voornemen om af te zien van interpretatie van het materiaal. In mijn vorige bespreking heb ik uitvoerig de noodzakelijkheid van juist een zo ver mogelijk gaande interpretatie betoogd en toevallig komt een van de nieuwe kaarten, de verbeterde *klaver*-kaart, de juistheid van mijn betoog onderstrepen. Op de oorspronkelijke *klaver*-kaart had men nl., in overeenstemming met het principe om het materiaal van de enquête-lijsten zo letterlijk mogelijk en ongeïnterpreteerd in het kaartbeeld te registreren, voor verschillende plaatsen in Zuid-Nederland *klauver*-vormen genoteerd met een teken nauw verwant aan dat van de *klauwer*-vormen in Overijsel en Zuid-Drente. Inmiddels is echter gebleken dat de Belgische correspondenten met hun *au*-spelling over 't algemeen een donkere monoftong hebben bedoeld. Ziehier dus het bewijs van mijn stelling: 'niet-interpretatie' wil niet zeggen dat men de interpretatie aan de gebruiker van de kaart overlaat, neen, door de keuze van het teken brengt men de vormen al in een bepaald verband, interpreteert men ze dus toch al, alleen met een veel grotere kans op fouten dan bij een principiëel zo ver mogelijk gaande interpretatie. De weinige zinnen die op de legende van de verbeterde kaart aan dit geval zijn gewijd, zijn helaas de enige toelichtende tekst bij deze aflevering. Deze principiëel veranderde houding t.o.v. het lijstenmateriaal had m.i. wel een uitvoeriger toelichting verdiend.

1) Leiden, E.J. Brill, 1943.

De ‘techniek’ van dit verbeterblad is overigens nog niet ideaal. Dit is een eerste proeve die waarschijnlijk nog wel door andere gevolgd zal worden, en ik mag hierbij dus wel even stilstaan. Hoe stelt men zich het gebruik van een dergelijk verbeterblad voor? Het hele Zuidnederlandse en Limburgse gedeelte van de oorspronkelijke *klaver*-kaart is nu waardeloos geworden, terwijl op de verbeterde kaart alle Noordnederlandse gegevens ontbreken. Moet ik dan altijd de twee kaarten *naast* elkaar gebruiken? Dat is bij het grote formaat van de kaarten toch praktisch niet te doen! Dus men had òf alle Noordnederlandse gegevens op de nieuwe kaart moeten herdrukken, òf de gebruiker in staat moeten stellen de gedeelten van de nieuwe kaart waar het op aan komt (óók de legende!) over de oude kaart heen te plakken. Dat laatste is nu vrijwel onmogelijk, doordat de noordgrens van het nieuw-bewerkte gedeelte niet langs een bepaalde breedtelijn ligt, maar voor het grootste deel de kronkelige staatsgrens volgt en voor het kleine overschietende deel (in Limburg) zelfs helemaal niet is vast te stellen!

In mijn vorige bespreking heb ik gezegd, dat de in deze taalatlas toegepaste wijze van inkaartbrenging eigenlijk alleen maar deugt voor woordkaarten. D.w.z. men kan er ook wel allerlei vormvariaties van fonetische aard op aangeven, maar alleen als bijzaak. Voor een kaart waarop klank- of vormvariaties de hoofdzaak moeten zijn, voldoet dit systeem m.i. niet. Ik ben in deze opvatting bevestigd door de bestudering van deze nieuwe kaarten. Neem nu b.v., om direkt het ergste voorbeeld te noemen, de kaart van *kaas*. Voor 't oog doet deze kaart het aardig, de kleuren zijn goed gekozen en er schijnt wel iets als een beeld uit op te rijzen. Inderdaad is deze kaart echter volkomen waardeloos. Immers wat is het voornaamste probleem van de *kaas*-kaart? Toch de grens tussen de vormen met en de vormen zonder umlaut. Ik geef het u echter te doen om die grens hier te trekken! In het zuiden gaat het nog wel, want daar loopt de grens langs Schelde en Dender tussen een Vlaams *kaos*- en een Brabants *kèès*- of *keis*-gebied. Maar tussen Zeeland en Noord-Brabant ligt helemaal geen grens: beide gebieden hebben *kèès*. Toch is het Zeeuwse *kèès* een vorm zonder, en het Brabantse *kèès* een vorm mét umlaut. Maar om dit te kunnen vaststellen moet men eerst weten dat in Zeeland de normale, umlautloze representant van gm. *ae*□ een *èè* en in Brabant een *ao* is. In Noord-Holland vindt men *kees* en *keis* als vormen zonder umlaut, in Gelderland komen diezelfde vormen *kees* en *keis* voor, maar hier hebben ze wel de werking van de umlaut ondergaan. Wat heeft men er nu aan als op een kaart alle *kees*-vormen. met een schuin rood streepje, alle *kèès*-vormen met een rood driehoekje, alle *keis*-vormen met een paars driehoekje worden geregistreerd? Hierdoor worden samenhangen gesuggereerd die niet reëel zijn, wordt een beeld opgeroepen dat een drogbeeld is. Van het wezenlijke beeld wordt maar hier en daar een trekje zichtbaar. Een goede *kaas*-kaart eist niet alleen fonetische interpretatie van het materiaal (die is tot op zekere hoogte met dit tekensysteem nog wel te bereiken), maar ook grammaticale interpretatie (en daarvoor blijft dit systeem, ondanks alle verfijning, te mechanisch). Ik zou dus de leiders van deze atlas de raad willen geven om zich voortaan geheel te beperken tot woordkaarten. Van het verbreidingsgebied van een woord kan men met dit systeem een voortreffelijk beeld geven. Ik geloof bovendien dat de Nederlandse taal-

geschiedenis op 't ogenblik een veel grotere sprong naar voren zal kunnen doen aan de hand van een met zorg uitgekozen verzameling woordkaarten, dan met behulp van een meer uitgewerkt geografisch overzicht van de klank- en vormverschijnselen: de hoofdzaken hiervan weten we nu wel zowat, terwijl daarentegen bijna iedere nieuwe woordkaart ons nog verrassingen brengt en dikwijls ongedachte perspectieven opent.

De beste klank- en vorm-kaart in deze aflevering is die van *ganzen*. Hierop zijn b.v. althans de umlautsvormen met één kleur aangegeven (in tegenstelling met de *koeien*-kaart, waarop men aan iedere vocaal, onverschillig de oorsprong, mechanisch een bepaalde kleur heeft gegeven). Toch bevredigt ook deze *ganzen*-kaart niet. In de eerste plaats zijn ook een aantal *genzen*-vormen die ver van het umlautsgebied (b.v. in Zuid-Holland of Westvlaanderen) optreden, met hetzelfde teken aangeduid als de *genze*-vormen in de Gelderse Achterhoek die wèl door umlaut zijn ontstaan, en wordt hierdoor weer een samenhang gesuggereerd die niet bestaat, en in de tweede plaats is er aan de tekens, doordat zij al te veel moeten uitdrukken (kleur van de vocaal, umlaut, syncope van *n*, drie soorten van uitgang: *-en, -e* en nul), veel te veel gesjord en gerekt, zodat zij hun plastische kracht hebben verloren. Juist zo'n *ganzen*-kaart, waarop serieus en ook wel met inzicht is geprobeerd àlles te vangen, bewijst de ontoereikendheid van het systeem voor dergelijke gevallen: men kan er op zijn best een goed sluitende rebus mee verkrijgen, maar geen beeld.

In aansluiting hierbij wil ik nog opmerken, dat men m.i. goed zal doen op de woordkaarten de bijkomstige vormelementen ook zoveel mogelijk te elimineren. Ik wil dit duidelijk maken aan het volgende: Als ik de kaarten van de *kleine paarden*, de *wielen van een wagen* en de *sporten van de ladder* vergelijk, dan zie ik dat op de eerste, ondanks het feit dat op de lijst het meervoud gevraagd was, in wezen het enkelvoud is geregistreerd, op de beide laatste daarentegen het meervoud, echter niet zonder vrij willekeurige vereenvoudigingen. Beide lijkt mij onjuist. Als men aan zijn correspondenten een meervoudsvorm heeft gevraagd, mag men daaruit niet op eigen houtje een enkelvoud gaan abstraheren en evenmin de gegevens gaan vereenvoudigen. Natuurlijk heeft de ontwerpster van deze kaarten terecht ingezien, dat de gegevens met betrekking tot de uitgangen van het meervoud onbetrouwbaar waren en dat ze dus eigenlijk niet zonder nadere verifiëring in kaart gebracht mochten worden, en bovendien was zij wellicht bang haar woordkaarten met onwezenlijke gegevens te overladen: bij de *wielen*-kaart ging het om de tegenstelling tussen de woorden *wiel* en *rad*, niet om de meervoudsvormen *wiele* en *wielen*, en iets dergelijks gold voor de *sporten*-kaart. Maar waarom dan niet de enig juiste conclusie getrokken: op de kaart alleen de stammen van de woorden (die wel door abstractie te kennen zijn) te registreren en alle uitgangen (ook die van het veronderstelde enkelvoud) te negeren? Vormelementen als meervoudsuitgangen kunnen veel beter afzonderlijk behandeld worden dan zo terloops op woordkaarten, die hierdoor wel bonter maar volstrekt niet bruikbaarder worden. Wellicht heeft hier het aanvankelijke, te grote respect voor de vormen zoals zij op de vragenlijsten stonden ingevuld, een woordje meegesproken en is men daardoor, ook toen men de illusie van ‘objectieve’, interpretatieloze kaarten al principiëel had losgelaten, toch nog teruggehuiverd

voor een zo ruw en ‘subjectief’ ingrijpen als het abstraheren van een stam kan schijnen te zijn.

In mijn vorige bespreking heb ik nog als desideratum genoemd, dat bij iedere kaart enkele bladzijden tekst gevoegd zouden worden ‘waarin de ontwerper rekenschap geeft van alle gegevens die moeilijkheden opleverden bij de interpretatie of die hij om hun onduidelijkheid of (vermeende) onjuistheid verworpen heeft’. Ik herhaal dit desideratum met nadruk en wil dit toelichten aan de bezwaren die een overigens zeer aantrekkelijke woordkaart, die van *een troep dieren*, bij mij oproept. De vraag op de enquête-lijst luidde: ‘Kent men in het dialect van uw dorp het woord *kudde* om daarmee een “troep” dieren aan te duiden? Welke dialectwoorden gebruikt men voor een “troep” (“groep” of “menigte”) ganzen, *schapen*, koeien, varkens?’ Het is duidelijk dat het in deze vraag te doen was om de technische term voor het begrip ‘kudde schapen’, maar ook dat de vraag verkeerd gesteld was om van alle correspondenten werkelijk de technische term van het plaatselijke dialekt te krijgen. In de eerste plaats worden er immers twee termen uit de algemene cultuurtaal gesuggereerd, nl. *kudde* en *troep*, en in de tweede plaats worden de correspondenten door de toelichtende woorden *groep* en *menigte* op een dwaalspoor gebracht en kunnen zij menen, dat het de vrager niet te doen was om de technische term maar om de algemene aanduiding van een ‘massa’. Waarschijnlijk is *kudde* (in de vorm *köt, ked*(*de*) of *kurre*) een echt dialektwoord in Zuid-Limburg en Zuid-Brabant, en *troep* (in de vorm *trop* of *drop*) in West- en Frans-Vlaanderen, Noord-Limburg en het oosten van Gelderland en Overijsel. Niettemin vindt men verspreid in het hele Nederlandse taalgebied de tekentjes voor *kudde* en *troep*. Men kan dit desnoods verantwoorden door te zeggen dat in de laatste gevallen de opgaven van de correspondenten waarde hebben ter registratie van de invloed der cultuurtaal op de dialekten. Ik ben het hier wel niet helemaal mee eens, omdat ik vind dat van de cultuurtaalwoorden in de vraag de sterkste suggestie moest uitgaan op die correspondenten die het minst dialektvast of het minst scherpzinnig waren, maar ik wil het argument toch een ogenblik laten gelden. Dan nog is echter *zonder begeleidende tekst* de kaart onbetrouwbaar, omdat de cultuurtaalinvloeden en de autochtone dialektwoorden niet te onderscheiden zijn: *troep* heeft als dialektwoord en als cultuurtaalwoord immers hetzelfde tekentje? Iets dergelijks geldt ook voor de woorden die in 't algemeen het begrip ‘massa’ of ‘menigte’ aanduiden. In het Friese taalgebied b.v. is de technische term voor ‘kudde’ *keppel*, maar daarnaast vind ik op de kaart in hetzelfde gebied tamelijk wat tekentjes van *bult, protte, bosk, partij, soad, hoop*. Er zijn dus nogal wat correspondenten geweest die de bedoeling van de vraag verkeerd begrepen hebben. De bewerker van de kaart had al hun antwoorden hierom kunnen negeren, maar als hij ze ter liefde van het bonte kaartbeeld toch wou opnemen, had hij in ieder geval *in een begeleidende tekst* moeten vermelden, welke van de op de kaart geregistreerde woorden technische termen waren en welke vage gevoelswoorden voor ‘massa’, die desnoods ook wel op een ‘troep dieren’ toegepast konden worden. Voor de lezer die geen Fries kent is nu, zonder tekst, het Friese deel van de kaart onduidelijk. Voor de andere dialektgebieden geldt iets dergelijks, zij het meestal niet in zo sterke mate. Natuurlijk weet een geschoold ‘kaartenlezer’ zich wel door al deze

moeilijkheden heen te slaan (ik noemde de kaart ‘zeer aantrekkelijk’ en met reden!), maar waarom zou de bewerker van het materiaal, die er beter inzit dan iemand anders, ook de ‘ideale gebruiker’ niet een handje helpen met een paar bladzijden toelichtende tekst?

Al was de vraag naar de benaming van de ‘kudde’ niet geheel duidelijk gesteld, toch lijkt het me niet bepaald nodig dat de bewerker van het materiaal, alvorens tot het tekenen van de kaart over te gaan, de vraag nog eens opnieuw, in onberispelijke vorm, aan de correspondenten zou voorleggen. De drie begrippen (‘kudde’ in de cultuurtaal, ‘kudde’ in het plaatselijk dialekt, ‘massa’ in het plaatselijk dialekt) laten zich, vooral als men de antwoorden op de lijsten zelf voor zich heeft, in de regel wel identificeren. Bij een kaart als die van *het vrouwelijk schaap* vraag ik mij echter af, of het niet beter was geweest om, in plaats van dadelijk tot de bewerking over te gaan, de vraag, geleerd door de binnengekomen antwoorden nog eens over te doen. De bewerker heeft immers een goedfunctionnerend dialektbureau tot zijn dienst staan? De nieuwe vraag had dan stellig in de nodige onderdelen gesplitst moeten worden, b.v. *a.* het vrouwelijk schaap tot aan (of tot en met?) het eerste lam, *b.* het oudere vrouwelijk schaap. Misschien (ik heb geen studie gemaakt van schapen) moet men zelfs wel drie of vier soorten vrouwelijke schapen onderscheiden. Zoals het resultaat van de vraag nú op de kaart verwerkt is, weten we niet waar we aan toe zijn. Bij *germ* (niet bij *girm* en *garm*) en bij *beite* (niet bij *beit, bette*, enz.) staat in de legende ‘jong’ aangegeven. Hoe oud? vragen we. En is *germ* of *beite* altijd en overal een jonge ooi of wordt het ook wel eens ergens de technische term voor een vrouwelijk schaap in het algemeen? De vraag naar de leeftijd van een ‘jong’ schaap klemt nog meer in Noord-Holland, waar naast de ‘jonge’ *laist* (de hebbelijkheid van een der correspondenten om de Noordhollandse *ai* als *oi* te schrijven honorere men voortaan niet!) de ‘éénjarige’ *deef* voorkomt. Wat is het verschil tussen een *laist* en een *deef*? M.i. zou men op grond van de antwoorden op een nieuwopgestelde vraag tenminste twee, en misschien wel drie kaarten van het vrouwelijk schaap moeten tekenen. Daar zouden dan dezelfde woorden op voorkomen als op de nu gepubliceerde kaart, maar beter geordend. We zouden dan weten in welke streken men de schapen naar hun leeftijd onderscheidt en waar niet, waar het speciale woord voor het oudere schaap de benaming voor het algemene begrip is geworden en waar ditzelfde met het speciale woord voor het jongere schaap is gebeurd. Onbruikbaar in de zin waarin b.v. de *kaas*-kaart dit is, is de voor ons liggende kaart van het vrouwelijke schaap natuurlijk niet, maar onduidelijk mag men hem toch wel noemen. Ik wil hier nog eens met nadruk herhalen wat ik in mijn vorige bespreking schreef: ‘het lijstenmateriaal ontleent.... zijn wetenschappelijke bruikbaarheid.... aan het feit dat.... de dialekten waarvoor het aanwijzingen geeft, nog leven en voor onderzoek beschikbaar zijn’. Het lijstenmateriaal moet niet beschouwd worden als iets heiligs en onaantastbaars, als een codex die men diplomatisch moet uitgeven, maar als iets (voor het grootste deel) vervangbaars en verbeterbaars, als een vingerwijzing tot verder onderzoek. Het gevaar van dergelijke fraai uitgegeven kaarten is dat het materiaal er een soort canonisatie door krijgt die het (nog) niet verdient.

Ik heb hier nogal wat kritische opmerkingen bijeengezet, maar men

vatte dit vooral niet op als een gebrek aan waardering voor opzet en uitvoering. Ik zou haast zeggen: de *Taalatlas* ligt mij even na aan 't hart als aan de vader van de onderneming, Prof. Kloeke zelf! Ik verwacht dat deze atlas, als hij eenmaal een zekere omvang bereikt zal hebben, een bron van vernieuwing zal worden voor de hele wetenschap van het Nederlands. Geen enkel neerlandicus zal zich op den duur aan de dialektgeografie kunnen onttrekken!

Het verrassende en inspirerende van de *Taalatlas* in zijn aanvankelijke opzet was zijn ondogmatisch karakter. Kloeke had al een half leven van dialektgeografische studies achter de rug, toen hij met zijn atlas - al is het dan geen *Leidse* atlas meer, het blijft toch *zijn* daad - begon. Niettemin heeft hij de zelfverloochening gehad om uit te trekken als Abraham ‘niet wetende waar hij komen zoude’. Maar op dit begin, dat als enig dogme dogmeloosheid had, moet een zekere bezinning volgen, en die is ook, zoals ik in 't begin van deze bespreking al even aanduidde, reeds gevolgd. Tenslotte moet deze atlas niet alleen getuigen van een erop uit trekken, maar ook de richting wijzen naar het beloofde land. Hiertoe te prikkelen is het enige doel van mijn besprekingen!

Bij wijze van toegift wil ik, evenals ik dat de vorige maal heb gedaan, de voorlopige analyse beproeven van een paar kaarten. Ook hiermee beoog ik hetzelfde: prikkelen! Allereerst dan die kaart van *een troep dieren*. Twee typen trekken hierop dadelijk onze aandacht die stellig oud zijn: *koppel* en *trop*. Beide typen gaan waarschijnlijk op een latijns leenwoord terug: *copula* en *troppus*, maar zoals ze zich nu geografisch verhouden kan men het eerste ingwaeoons (in de uitgebreidste zin van: niet-frankisch), het tweede frankisch noemen. Heel Vlaanderen, Brabant en het westen van Limburg moet nl. eenmaal een gesloten *trop*-gebied geweest zijn: aan de randen, in Westvlaanderen en in Limburg, vindt men de *trop*-vormen nog, terwijl het centrale deel van het gebied nu gevuld wordt door afstammelingen van *kud*-, m.i. oorspronkelijk de benaming voor een ‘massa’ in 't algemeen en later gespecialiseerd tot een technische term[1)]. Op de grens van het oorspronkelijke *trop*-gebied (nu van het *kooi*-gebied) en het *koppel*-gebied, ligt een krans van gebiedjes met later opgekomen benamingen: *kroo*(*i*), *stouw* en *klucht* of *klocht*. Als we deze kaart dus goed bekijken, stoten we op een zeer oude tegenstelling tussen twee ontleende technische termen, enigszins te vergelijken met de tegenstelling tussen de twee kerkwoorden *sinksen* (in Vlaanderen, Brabant en het uiterste westen van Limburg) en *pinksteren* (in de rest van het Nederlandse taalgebied).

De kaart van het vrouwelijk schaap interesseert mij in zijn tegenwoordige vorm niet in de eerste plaats om de verschillende typen, want die kan ik om de boven uiteengezette redenen nog niet goed beoordelen, maar om de umlaut in het woord *ooi*. Die umlaut treedt nl. op in een zeer merkwaardig gebied: in Friesland, in Groningen *behalve het Hogeland*, in Drente, Overijsel, de Achterhoek van Gelderland en in Zuid-Limburg (in dit laatste gebied is de verhouding tussen de vormen met en zonder umlaut mij nog niet helemaal duidelijk). Ik heb indertijd het ontbreken van de umlaut op het Groningse Hogeland in een aantal

1) Zie ook *Tg*. 63, 32 vgg.

woorden waar men hem wel verwachten zou, verklaard uit het westingwaeoonse substraat: de umlaut is, als we het Fries buiten beschouwing laten, in ons taalgebied van het zuidoosten uit (in Groningen via Westerwolde) geïmporteerd en hierdoor komt het dat in het westen (Holland, Zeeland, Vlaanderen) de umlaut der lange vocalen regelmatig, en in het uiterste noorden (het Hogeland) bij een vrij belangrijk aantal woorden ontbreekt. W. de Vries heeft in zijn posthuum boek over het Fries enz. deze hypothese bestreden en beweerd dat het Gronings oorspronkelijk wel degelijk regelmatig de umlaut der lange vocalen zou hebben gekend, maar dat 'funksionale umlaut' daar later 'verwijderd' zou zijn. Hij gaat er daarbij van uit, dat alleen in een aantal *-jan*-werkwoorden (behalve mijn voorbeeld *loovm* noemt hij nog *toonn, vougn, wouln, broudn, bloudn*) de te verwachten umlaut ontbreekt. Op deze *ooi*-kaart kan men echter zien, dat de umlaut ook wel ontbreekt bij znw. En er zijn meer zulke gevallen: behalve *ooi* noem ik nog *hooi* (Westerkwartier en Hogeland) tegenover *heu* (rest van Groningen) en *dooi* (alleen Westerkwartier) tegenover *deu* (rest van Groningen). Verder wijs ik nog op *woust* (Wk., Hl. en Oldambt) tegenover *wuist* (Westerwolde en Pekela). Westerwolde heeft het grootste aantal umlautsgevallen en vanhier naar het Westerkwartier neemt het geleidelijk af. Dit is alleen dialektgeografisch te verklaren en niet, zoals De Vries wil, grammaticaal. Als geheel gezien houdt de umlautslijn van *ooi* zo'n beetje het midden tussen die van *zoeken* en die van *ganzen*. Iedere umlautslijn heeft zijn eigen individualiteit, maar tien of twaalf tezamen, ook al strengelen zij zich hier en daar dooreen, tonen toch duidelijk dat de kern van de umlautsbeweging in het zuidoosten heeft gelegen ('Keulse' expansie).

De kaart van de *wielen* van de wagen is interessant om de tegenstelling tussen *wiel* (met zijn Friese bijvormen *fjil* en *tsjil*) en *rad*. Het gebied van *rad* doet ons ook weer denken aan dat van sommige umlautsgevallen, al is er waarschijnlijk geen een te noemen waar het precies mee overeenkomt. In het noorden denken we aan gevallen als *broer* en *moei*, waarbij het Fries niet, het Gronings, Drents, Overijsels en Gelders daarentegen wèl umlaut kent, d.w.z. umlautsgevallen die niet oostingwaeoons zijn geweest, maar uitsluitend van het zuidoosten uit ons taalgebied zijn binnengedrongen. In tegenstelling met *rad* zijn *breur* en *meui* echter door Utrechtse expansie ook Holland bezuiden het IJ binnengedrongen, en ook in het zuiden stemmen de isoglossen niet overeen. Zoveel is door deze parallel echter wel duidelijk, dat *rad* ook zijn uitbreiding in deze streken dankt aan de zuidoostelijke, 'Keulse' expansie: het woord is van oorsprong noch ingwaeoons noch frankisch, *wiel* want is niet alleen in Holland, Zeeland en Friesland, maar ook in Vlaanderen en Brabant vanouds hèt inheemse woord. In het *WNT* heb ik i.v. *rad* verondersteld, dat dit in noord- en oostgerm. geheel ontbrekende woord mogelijk ook in het westgerm. van het keltisch uit geïmporteerd is: immers westingwaeoons (Hollands en Zeeuws), oostingwaeoons (Engels en Fries) en frankisch (Vlaams en Brabants) zijn alle *wiel*-dialekten (ook in het latere nederduits heeft *wiel* zich in de bet. 'spinnewiel' tegenover het opdringende *rad* gehandhaafd), dus moet *rad* wel afkomstig zijn uit het zuidduitse gebied, dat oorspronkelijk keltisch was. Anders dan bij *ooi* heeft het Gronings bij *wiel* niet de westingwaeoonse vorm bewaard (verg. ook het nietingwaeoonse *meer* 'merrie' in Groningen, dat ik de vorige maal besprak).

De kaart van de *naaf* vertoont een totaal ander beeld. *Naaf* is een algemeen germ. woord geweest, dat eenmaal in het hele ndl. taalgebied moet zijn gebruikt, maar dat nu alleen nog in een van ZO naar NW lopende brede strook als dialektwoord bekend is gebleven. Een restgebied van een wel uiterst merkwaardige vorm! In het NO en in het ZW en W zijn de 'jonge woorden' opgekomen (in Groningen en Drente *toete*, in Overijsel *tonne*, in Vlaanderen en Zeeland *busse*, in Brabant en Zuid-Holland *dom* of *domp*, in Noord-Holland *deut*), en daar midden tussenin is het oude woord blijven voortbestaan. 'Jong woord' is natuurlijk een betrekkelijk begrip, want het gebied van *busse* vertoont de trekken van een Vlaamse, en dat van *dom* die van een Brabantse expansie, zodat men mag aannemen dat al omstreeks 1000 de 'jonge woorden' naast of in plaats van het oude waren opgekomen. *Dom* biedt ons overigens niet het normale beeld van een Brabantse expansie, in zoverre de uitbreiding niet van Noord-Brabant over de Neder-Betuwe naar Utrecht en vandaar naar Amsterdam en Zuid-Holland is gegaan, maar blijkbaar van Noord-Brabant over Dordrecht naar de Zuidhollandse eilanden[1)] en de streek tussen Merwede en Holl. IJsel. Dit herinnert ons aan de *klaver*-kaart, waarop het Brabantse *klever* van Zuid-Holland alleen het genoemde gebied heeft veroverd, maar het noorden van de provincie en Amsterdam heeft laten liggen (de Betuwe en Utrecht zijn in dit geval echter wèl bezet). We kunnen misschien zeggen dat de Brabantse expansie in het noorden twee armen heeft gehad, twee wegen kon volgen, de Utrechtse en de Dordse.

Er zijn nog wel meer kaarten die mij aanleiding geven tot commentaar, maar ik vrees dat deze aankondiging al te zeer zou uitdijen als ik aan mijn interpretatiedrang zou toegeven. Als 'blijk van belangstelling' is het zo ook wel genoeg!

K. HEEROMA.

Nogmaals *opoe*.

Nadat ik in N. Tg. 1943, 221 een etymologie van *opoe* had voorgesteld, werd ik er op opmerkzaam gemaakt, dat Mej. dr. J.H. van Lessen reeds tien jaar geleden in W.N.T. XII kol. 2919 i.v. poe I dezelfde afleiding had voorgeslagen. Dit was mij ontgaan, maar thans mag ik dan ook opmerken dat het feit dat onze meningen onafhankelijk van elkaar ontstaan zijn, voor hun waarschijnlijkheid pleit.

In noemde *poe* = moeder partieel Zuidhollands. Thans kan ik daaraan nog toevoegen, dat dhr. E.M. Ooms uit Rotterdam mij mededeelde het bij een boer in Nootdorp te hebben aangetroffen in 1943. Echter schreef dhr. Ch. Stapelkamp uit Groningen mij dat het in zijn jeugd ook ten oosten van de Vecht en Utrecht (Loenen en omgeving) voorkwam. In de betekenis 'grootmoeder' wordt het door Mej. Van Lessen naar het Fr. Wdb. als Terschellings aangehaald. Het gebied is dus wel iets groter dan ik aanvankelijk onderstelde.

Van dr. P.J. Meertens vernam ik nog, dat Jo Ypma, bij wie ik ook *poe* = moeder vond, in het dialect van Haastrecht en omgeving schrijft.

A. WEIJNEN.

1) Verg. voor het binnendringen van het Brabantse *dom* op Tolen ook *meer* (zie *NTg*. 35, 348).

Notities.

Louw, louwte, louwen.

Het adjectief *louw*, een Holl. vorm van *luw* (Zie *Dr. J. Franck*, Etymol. Wdb. d. Ned. Taal i.v. *lij*), dat vroeger in Noord- en Zuid-Holl. streken veel voorkwam, is thans in de Zaanstreek en elders in Noord-Holland nog algemeen in gebruik. (Zie *Dr. G.J. Boekenoogen*, De Zaansche Volkstaal, blz. 594-595).

In mijn geboortestreek, ten Oosten van de Utrechtse Vecht, hoort men *louw* nog maar zeer zelden en dan alleen nog in 't afgeleide substantief *louwte* (= *luwte*). Ook dit is echter reeds vrijwel verouderd, alleen van oude mensen kan men 't soms nog horen.

't Afgeleide verbum *louwen* komt daar alleen nog voor in de spreekwijze: Dat *louwt*, zee de reiger, en toe zat-ie achter 'n bies. Wat de zin betreft, vinden we hiervan een parallel in 't Oostfriese: Hier is good schulen, see de Vosz, do satt he achtern 'n Bent. (Zie *G. Ohling, Kern-Willms*, Ostfriesland, wie es denkt und spricht, S. 107), waarvan een Neders. variant luidt: Hier kann' me (= kan ik me) verschuulen, sä de Vosz, do kroop he achtern Bännthalm. (*Bännt* = *Bent* = *Bentgras* = *Molinia coerulea*).

Beëemen.

In het Woordenb. der Ned. Taal zoeken we bovenstaand werkwoord tevergeefs. Dit is ook niet te verwonderen, want 't is een oud Drents woord, dat ik in de literatuur alleen heb aangetroffen in *Mr. P.W. Alstorphius Grevelink*, Statistiek van de Provincie Drenthe (1844), blz. 78, waar we lezen: 'Op enkele plaatsen b.v. onder Dwingelo, Borger, en Oosterhesselen wordt het hooiland in het voorjaar onder water gezet of gearroseerd door het opstuwen van het water in de stroompjes, hetgeen hier en daar *beëemen* wordt genoemd.'

Uit deze aanhaling is de betekenis *bevloeien* volkomen duidelijk. 't Grondwoord is *eem* (= *water*), dat teruggaat op de wortel *am* (= *bewegen, stromen, vloeien*) en dat we ook vinden in verschillende Nederl. geographische namen als *Eme* (zijriviertje van de Alm), *Eem* en *Eems* (bij de Romeinen *Amisia*). (Zie verder *Dr. J.W. Muller* in Nomina Geogr. Neerland. IX, 150-155).

In zijn Nederd. vorm treffen we dit substantief ook aan in de, in Altlüneburg, Unterweser voorkomende, Nedersaks. plantnaam *Eimkrud*. Deze naam drukt dus eenvoudig uit, dat de plant, die er mee aangeduid wordt, de *Stratiotes aloïdes* (*Scheren, Kaarden*), in het water groeit.

Lee, lee-as.

In de Utrechtse Vechtstreek wordt 't adjectief *lee* gebruikt in toepassing op iemand, die er behagen in heeft, zijn medeschepselen, mensen of dieren, opzettelijk pijn te doen. 't Heeft daar dus de zin van *wreed*.

Ook op de Veluwe komt 't woord voor, maar in een andere opvatting; daar betekent 't *lastig* en spreekt men van een '*lee-je* jong' in de zin van een *lastige, ontevreden* jongen[1].

1) *Dr. W. van Schothorst*, Het Dialect der Noord-West-Veluwe, blz. 165.

't Lijdt geen twijfel, of we hebben hier te doen met een geapocopeerde vorm van het adjectief *leed* (vgl. *leelijk*), dat 't Middelnederl. kent in de zin van *onaangenaam, hatelijk, afschuwelijk* en dat o.a. ook voorkwam in de uitdrukking 'enen *leet hebben*' d.i. iemand *haten*. (Ohd. *leid*; Os. en Ofri. *lêth*; Eng. *loath*).

Een bewijs voor de identiciteit van *lee* en *leed* vinden we in 't feit, dat op de Veluwe[1] naast *lee* in ''n *lee-je jong*' ook gesproken wordt van ''n *leed* bestoan' (= een *lastig, onaangenaam* humeur) en 'da's *leed*' (= dat is *onaangenaam*).

Het van dit adjectief *lee* afgeleide substantief *lee-as* komt, voorzover mij bekend is, alleen voor in bovengenoemde Utrechtse Vechtstreek, namelijk in de zin van *wreedaard*, iemand die gaarne een ander (ook een dier) pijn doet b.v. 'die jonge, da's 'n echte *lee-as*'.

Dit *lee-as* zal gevormd zijn naar analogie van 't substantief *nijdas*, dat (ook in de genasaleerde vorm *nijndas*) in genoemd gebied de gewone naam is van de *hagedis*. (Zie *Dr. J. Franck*, Etymol. Woordenb. der Ned. Taal i.v. *nijdas*). Daar dit dier door 't volk als *giftig* beschouwd wordt, kwam men er, door bijgedachte aan 't substantief *nijd*, licht toe, *nijdas* (*nijndas*) toe te passen op een *nijdigaard*. 't Gevolg hiervan was, dat men in *-as* een suffix zag, waarmee ook *lee-as* gevormd werd. 't Lijkt me niet onwaarschijnlijk, dat dit mede geschied is onder invloed van de gevoelswaarde, die de naam *Judas* heeft.

Knoot, knootwilg, knootbaar.

In de Utrechtse Vechtstreek en omgeving wordt een *afgehakte, afgeknotte wilg* (*Salix alba*) nooit *Knotwilg* genoemd, maar steeds *Knootwilg* of *Knoot*. Men spreekt daar dan ook altijd van '*will'ge-knote*' en '*pappeleknote*' (= *afgeknotte populier*) of van *knoten* in 't algemeen, b.v. 'Doar gunter in die ouwe *knoot* zit 'n nest mit jonge meze'. Dit substantief *knoot* zal in 't Nederlands wel even oud zijn als *knot*, dat we in *knotwilg* vinden, ten minste het Middelnederl. kent naast elkaar de vormen *cnote* en *cnotte* (= *knoest, stomp*), die teruggaan op een Germ. basis *knu*, die we ook aantreffen in *knop* en *knoop*. (Vgl. Ohd. *chnoto = knoop, knoest*). Van dit substantief *knoot* (*cnote*) is 't verbum *knoten* (*cnoten*) afgeleid, dat we ook in 't Middelnederl. vinden (zie Mnl. Wdb. op *cnote* en *cnoten*). Van de vorm *knot* (*cnotte*) is 't werkw. *knotten* gevormd, dat in 't Middelnederl. nog niet wordt aangetroffen.

Ook *G. van der Schueren* geeft in zijn *Teuthonista*[2] alleen '*cnoten* = die twijgher affhouwen off *knoten*' en verder '*cnoten* off kloten *die boeme, putare; half knoten, semiputare*'.

Ook *Kiliaen* kent *knotten* nog niet. Hij zegt (blz. 307):'*Knooten*, Holl j. *stroncken*, j. *troncken = truncare, detruncare, decurtare, amputare*' (d.i. *afknotten, afkorten, kappen, snoeien*).

Hij kent dan ook alleen 't substantief in de vorm '*Knoot-wilghe*. Holl. j. *stronck-wilghe*'.

1) *Dr. W. van Schothorst*, t.a.p. blz. 165; en *Dr. A. van de Water*, De Volkstaal in het Oosten van de Bommelerwaard, blz. 102.
2) *G. van der Schueren's* Teuthonista of Duytschlender (Ed. *Dr. J. Verdam*), blz. 185.

Van dit verbum *knoten* (= *afknotten*, tot een '*knoot*' maken) is 't adjectief *knootbaar* afgeleid, dat we noch in 't Middeln. Woordenb. noch in 't Woordenb. der Ned. Taal opgegeven vinden, maar dat toch wel voorkomt. We vinden 't namelijk in de 'Reformatie der Landsrechten, Gebruycken vnd Gewoontheyden der Graefschap Zvtphen' (1604), Tit. 14, 5: '(Yemant) sal oock vande goederen sijner tuchten[1] gheen holt houwen, dan dat *knoitbaer* is' (d.w.z. dat *rijp* is *om gekapt, gehakt te worden*).

In 't Gereformiert Lantrecht van Veluwen und Veluwenzoom (1621), cap. 28, 8, vinden we echter reeds de vorm *knotbaer* ('Willigen vnd Peppelen die *knotbaer* zijn'). Hieruit blijkt dus, dat men in 't begin van de 17de eeuw het werkwoord *knotten* reeds kende.

Berichten.

In de psalmberijming van *Phil. van Marnix van St. Aldegonde*[2] luiden de eerste beide regels van het derde vers:

> 'Wel salig is end wel *bericht*
> Wiens sterckte staet op God gesticht'.

In 't Woordenb. der Ned. Taal (II, 1888) wordt 't verbum *berichten* in de eerste regel verklaard als '*terechtwijzen, inlichten, de waarheid aangaande iets doen kennen*'. Nu is 't zeker juist, dat *berichten* in de oudere taal in genoemde betekenis veelvuldig voorkomt; hier heeft 't echter m.i. die zin niet.

Immers uit de volgende regels: 'Want die door tdorre moerboom dal, Op weg slaet, acht dat God hem sal Een borne[3] sijn', wordt 't duidelijk, dat hier niet gesproken wordt van '*onderwijzen, inlichten*' maar van Gods *zorg* voor en Zijn *bescherming* en *bewaring* van hen, die op Hem vertrouwen. Ten overvloede blijkt dit ook uit de onberijmde vertaling van Marnix, waar hij zegt: 'Wel salig is de man wiens *kracht* in dy bestaet'.

Welnu, 't werkwoord *berichten* had naast de bovengenoemde betekenis ook de zin van *verzorgen, van 't nodige voorzien* (zie Woordenb. d. Ned. Taal, II, 1888), een opvatting die b.v. heel duidelijk aan 't licht treedt in de Middelnederl. *Lancelot*, II, vs. 27940:

> 'Alse hare perde *bericht* waren,
> Si ontwapenden hen sonder sparen'.

In bovenbedoelde plaats bij Marnix heeft 'wel *bericht*' dus de zin van goed *verzorgd*.

Groningen.
CHR. STAPELKAMP.

1) Tucht = tocht = vruchtgebruik.
2) *Ph. van Marnix van St. Aldegonde*, De CL Psalmen Davids, 1617.
3) bron.

Boekbeoordelingen.

Dr. H.J. de Vos: *In memoriam J.H. van den Bosch. Verhoudingen en geestelijke ontmoetingen in 't leven van Jan Hendrik van den Bosch 1862-1941* (Brussel - Uitg. Mij. A. Manteau - 1943) (272 blz.).

De jonge Vlaming, die in zijn verdienstelijk proefschrift over *Het Moedertaalonderwijs in de Nederlanden* de betekenis van Van den Bosch uitvoerig behandeld heeft, voelde het als een ereplicht, zijn 'Meester en Vriend' ter nagedachtenis een monument te stichten. In volle vertrouwen had Van den Bosch een groot deel van zijn korrespondentie en vele waardevolle dokumenten aan hem afgestaan, waarvan hij dankbaar gebruik maakte om een boek samen te stellen waaruit 'voor de geest van de lezer kon oprijzen de Mens van den Bosch, met al zijn ambities, zijn zoeken en streven, met al het leed en de vreugde die zijn deel waren.' Deze verering zal begrijpelijk zijn voor allen die het voorrecht van Van den Bosch z'n omgang genoten hebben, en de onuitwisbare herinnering bewaren aan zijn zeer biezondere persoonlijkheid, zijn vrienden en zijn leerlingen. Zij allen zullen Dr. De Vos dankbaar zijn voor dat geschenk. Maar ook een jonger geslacht van leraren kan geboeid worden door het leven en streven van deze grote voorganger.

Tot een volledige biografie is dit werk niet uitgegroeid. Hoofddoel was: Van den Bosch 'zoveel mogelijk zelf aan 't woord te laten, of de documenten en brieven te laten spreken die met zijn doen en laten, zijn gevoels- en gedachtenwereld in betrekking staan.' Bovendien kon de schrijver nog niet over alle in aanmerking komende korrespondentie beschikken,[1)] al stond het belangrijkste hem ten dienste, gelijk uit het volgende overzicht zal blijken.

Het eerste hoofdstuk, een van de boeiendste, schetst zijn leven *Onder het ouderlijke dak*: de invloed van een vereerde vader, zijn romantisch gestemde jeugd, zijn eerste leermeesters, zijn aanvankelijke theologische studie te Kampen en de crisis, die hem naar het ouderlijk huis terugvoert, waar hij door zelfstandige studie zich ontwikkelt tot een degelijk *Essayist en literatuurkenner* (Hoofdstuk II), die debuteert met een verdienstelijk Gids-artikel over Young's Nightthoughts (1888), weldra gevolgd door opstellen over Van der Palm, waardoor hij in briefwisseling kwam met Nicolaas Beets, die grote verwachtingen koesterde van de jonge geleerde, en hem vriendschappelijk steunde bij zijn sollicitaties. Van den Bosch had namelijk, zonder enige leiding studerende, een schitterend examen M.O. Nederlands afgelegd, en in verband met zijn huwelijksplan, besloten een werkkring bij het onderwijs te zoeken. Intussen had hij te Zwolle een bondgenootschap gesloten met F. Buitenrust Hettema, dat voor zijn verdere ontwikkeling buitengewoon belangrijk zou worden. Een artikel van 1892, over een boek van Dr. W.G.C. Byvanck, leidde tot briefwisseling en vriendschap met deze smaakvolle geleerde, waaraan De Vos

1) O.a. die met zijn vriend Koopmans, waaraan ik veel interessants kon ontlenen voor het *Levensbericht* dat in het *Jaarboek* van de Leidse Maatschappij zal verschijnen.

terecht vele bladzijden (blz. 56 vlg.) gewijd heeft. Het litterair-essayistisch werk werd aanvankelijk ook voortgezet in het tijdschrift *Taal en Letteren*, op initiatief van Buitenrust Hettema tot stand gekomen, maar door de doelbewuste medewerking van Van den Bosch krachtig gesteund. De totstandkoming en ontplooiing van dit tijdschrift wordt met veel biezonderheden, op grond van de dokumenten uiteengezet in een derde hoofdstuk: *Redacteur van Taal en Letteren en Zwolse Herdrukken*, waarbij zich het zeer uitvoerige vierde aansluit, getiteld: *Leraar, Promotor van een nieuwe Taalbeweging en Moedertaal-pedagoog: Strijd en Verwezenlijking* (blz. 115-218). Sinds Maart 1891 was Van den Bosch namelijk als leraar werkzaam aan de H.B.S. te Zierikzee, waar hij zijn geruchtmakend *Pleidooi voor de Moedertaal, de Jeugd en de Onderwijzers* (1893) schreef, als manifest voor de nieuwe richting in het moedertaalonderwijs, als rechtvaardiging van het streven van *Taal en Letteren*, weldra verbonden met Kollewijn's spellingvereenvoudiging. Tal van brieven, door medestanders en tegenstanders zijn in dit hoofdstuk afgedrukt. Tevens wordt daarin het positieve werk, in tijdschriftartikels, polemieken en leesboeken besproken, o.a. het principieel zo belangrijke *Lees- en Taalboek* I, in samenwerking met J.L.C.A. Meyer in 1896 samengesteld. Terecht wordt daarbij gewezen op de tegenstelling van Van den Bosch z'n opvatting met die van Buitenrust Hettema (blz. 113).

Hartstochtelijk heeft Van den Bosch zich gewijd aan zijn onderwijstaak, vooral na zijn verplaatsing naar Gouda: ‘het lag niet in zijn natuur matig te zijn als hij eenmaal een taak op zich had genomen.’ In die volledige overgave vond hij zijn levensgeluk, maar het werd tevens zijn ongeluk: een chronische oververmoeidheid, soms ontaardend in overspanning, was het gevolg. Het hoofdstuk *Hoogten en laagten* (V) levert daarvoor de bewijzen. Tot publicaties kan hij zeer moeielijk zich concentreren, maar des te meer invloed ging er uit van het levende woord van deze ideale docent. Daarvan kunnen honderden leerlingen getuigen, die in de Goudse jaren, van 1894-1927 een goed deel van hun vorming aan hem te danken hebben, en van die dankbaarheid mondeling en schriftelijk bij herhaling getuigd hebben. Eveneens de toehoorders bij zijn boeiende lezingen. In een volledige biografie zou juist dit hoofdstuk een veel groter plaats moeten beslaan. Zeer beknopt is ook de welverdiende rust in zijn levensavond geschetst (Hoofdstuk VI: *Latere jaren*, blz. 243-252). Als *Bijlagen* treft men een lijst aan van lezingen en een onuitgegeven lezing van 1911, terwijl voorin een portret uit de laatste levensjaren geplaatst is.

In dit bestek kan slechts een onvoldoende indruk gegeven worden van de rijke inhoud van dit met zoveel piëteit samengestelde boek. Sommige hoofdstukken zouden leesbaarder geworden zijn, als de minder belangrijke brieven òf samengevat òf naar bijlagen verwezen waren. Die van Van den Bosch zelf - een voortreffelijk briefschrijver! - zou men niet licht willen missen. Naast zijn bekende geschriften gaat ook daarvan een bezielende invloed uit, die het idealisme van jongere vakgenoten, ook nu nog, kan versterken. Moge het werk van De Vos dus in Noord- en Zuid-Nederland veel belangstellende lezers vinden!

C.D.V.

Prof. Dr Piet Valkhoff: *Ontmoetingen tussen Nederland en Frankrijk*. Nagelaten opstellen, ingeleid en uitgegeven door Dr B.M. Boerebach en Dr M. Valkhoff ('s-Gravenhage - H.P. Leopolds Uitg. Mij - 1943). (Prijs f 7,50).

Valkhoff is voor de lezers van ons tijdschrift geen onbekende. Men weet dat hij grote liefde voor de bewonderde Franse letterkunde verbond met warme sympathie voor taal en letterkunde van het eigen land. Dat leidde hem tot vergelijkende letterkunde-studie, waarvan de uitkomsten in verschillende tijdschriften - de breder opgezette opstellen in *De Gids* - gepubliceerd zijn. Naast zijn bundel met opstellen over Franse letterkunde[1] had hij een tweede ontworpen, waarin de voornaamste vergelijkende studieën plaats zouden vinden. Zijn onverwachte dood heeft dat plan verijdeld. Door de goede zorgen van Dr Boerebach en van zijn zoon is deze uitgave nu voltooid, met een bewonderende inleiding van eerstgenoemde, en met goed gekozen illustraties, o.a. een zeer goed geslaagd portret van de auteur.

De bundel wordt geopend met een leerzaam gedokumenteerd opstel over *Vertaalkunst*, d.w.z. voornamelijk over het vertalen van verzen. Een volgend tiental[2] is van verschillende aard. De 'ontmoetingen' betreffen Nederlanders die zich van het Frans bediend hebben en sterk onder Franse invloed gestaan hebben: Marnix blijkt, vooral in zijn Franse geschriften, een bewonderaar en navolger van Rabelais (II), Justus van Effen - betoogt Valkhoff - is als Frans auteur niet naar waarde geschat: hij acht hem zelfs pittiger en verdienstelijker dan in zijn wat breedsprakig Nederlands proza (IV). Belangrijk en boeiend is de levensschets van de geboren Nederlandse schrijfster Madame de Charrière (Bella van Zuylen), die internationale roem verwierf (VII).

In andere opstellen is een Fransman het uitgangspunt: de Deventer hoogleraar Simon Tyssot de Patot, die Nederlands voelde, maar zijn moedertaal bleef schrijven in zijn 'wonderbaarlijke reizen' (V), Voltaire's avonturen in Holland (VI), Lamartine's invloed op de Nederlandse letterkunde (VIII), Joris Karl Huysmans, geschetst op grond van zijn vriendschapsbetrekking tot Ary Prins (X). Voornamelijk op het gebied van de Nederlandse letterkunde beweegt de schrijver zich in het artikel Over het realisne in de nederlandse letterkunde na 1870 (IX) en over de roman *De Berg van Licht* van Couperus, die slechts terloops met een soortgelijk werk van Jean Lombard vergeleken wordt.

Afzonderlijk staat een merkwaardige studie over een oud reisverhaal De Americaensche Zee-Roovers door A.O. Exquemelin, in het Nederlands geschreven door een geboren Fransman, die ten onrechte met de Nederlander Hendrik Smeeks vereenzelvigd is (V).

Uit deze blote opsomming blijkt reeds hoe rijk de inhoud van deze bundel is, die telkens getuigt van uitgebreide belezenheid, goede smaak en wetenschappelijke speurzin, en die menigeen welkom zal zijn. De uitgevers verdienen onze dank, dat ze deze verspreide opstellen algemeen toegankelijk gemaakt hebben.

C.D.V.

1) *Over Frankrijk's Letterkunde*.
2) In het Voorbericht wordt gesproken van No. 12 en 13, terwijl de Inhoud niet verder gaat dan XI.

Dr. K.H. de Raaf, *Hoffmann von Fallersleben*. Voortrekker in het oude land der Dietsche letteren. Verlucht met foto's en facsimiles. Den Haag, Oceanus, 1943. Prijs ingen. f 3,90, geb. f 4,90.

Dr. De Raaf heeft in dit werkje het leven en werken geschetst van de bekende heraut van het Middelnederlandse lied. De schrijver beschikt over een vlotte pen, zodat men met genoegen zijn werk leest, verschillende foto's en facsimiles, benevens een bloemlezing uit Hoffmann von Fallerslebens Middelnederlandse en Duitse gedichten verhogen nog de aantrekkelijkheid van het geschrift. Doch een wetenschappelijk werk is het niet geworden; trouwens de schrijver zelf noemt het ‘een vluchtige levensschets’ (blz. 102). Dit is jammer, want H.v. Fallersleben had door zijn grote verdiensten voor onze Middelnederlandse Letteren meer en beter verdiend. Al dadelijk valt het op, dat de schrijver bij zijn compositie leven en werk met elkaar heeft vermengd, waarbij evenwel de nadruk gelegd wordt op dit romantische, stormachtige leven. Voor ons echter is zijn werk belangrijker dan zijn leven, hoe interessant het dan ook is hiervan kennis te nemen. Weshalve we deze wijze van compositie niet kunnen bewonderen.

Hoeveel scherper zou èn de persoon van H.v. Fallersleben èn zijn werk ons voor de geest komen te staan, zo de schrijver eerst een hoofdstuk had gewijd aan zijn levensgeschiedenis, om daarna zijn betrekking tot de Nederlanden te schetsen, zijn optreden als strijder voor een betere samenleving en zijn verdiensten als Duits vorser en volksdichter.

Vooral zijn reizen naar de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden en zijn betrekkingen tot verschillende belangrijke figuren in Noord en Zuid worden nu hier en daar slechts vluchtig vermeld. Weliswaar was de schrijver deerlijk gehandicapt door het feit, dat wegens de oorlogsomstandigheden van al de Hoffmanniana in onze bibliotheken niets te raadplegen viel (blz. 109), doch het blijft te betreuren dat zodoende een belangrijk hoofdstuk, een hoofdstuk dat boven alle andere iedere Nederlander zal interesseren, nu vrijwel ongeschreven is gebleven.

Vooral de interessante correspondentie De Vries - H.v. Fallersleben, die althans vóór de oorlog berustte op de Pruisische Staatsbibliotheek te Berlijn zou de schrijver gewichtige diensten hebben kunnen bewijzen. Geen Duitser heeft De Vries bij zijn zware, vaak ondankbare taak als lexicograaf zo dikwijls getroost en bemoedigd als juist H.v. Fallersleben.

De Vries heeft hem ook in het jaar 1852 te Neuwied bezocht.

Ook van zijn betrekking tot J. Fr. Willems, de vader der Vlaamse beweging, valt meer te vertellen dan hier geschiedt.

Der langen Rede kurzer Sinn: Dit is een populaire causerie over H.v. Fallersleben, doch geen wetenschappelijk werk.

Amsterdam.

G. KARSTEN.

Aankondigingen en mededelingen.

De verbreiding van de beschaafde omgangstaal in Zuid-Nederland.

De verschijning van de *Moderne Nederlandsche Spraakkunst* door H. Abeele en Const. H. Peeters (Turnhout - N.V. Brepols - 1943) (Prijs 25 fr., geb. 35 fr.) is een heuglijk teken des tijds. De overtuiging wint veld, dat een vruchtbaar moedertaalonderwijs de grondslag van een algemeen-beschaafde omgangstaal niet kan ontberen, en dat een gemeenschappelijke norm voor Noord- en Zuid-Nederland onmisbaar is. Het *Voorbericht* spreekt duidelijke taal: 'De Nederlandsche spraakkunsten die te onzent zijn verschenen in de laatste helft der 19e eeuw (Heremans, Roucourt, Van Beers, Sleeckx) stelden zich uitsluitend ten doel de schrijftaal aan te leeren. Van de gesproken taal werd geen gewag gemaakt. Het was alsof die niet bestond. Voor hen was de taal niet het gesproken, maar het geschreven woord. En zoo werd de kloof tusschen de eigenlijke taal en de schriftelijke voorstelling er van steeds grooter.' De kentering begon in het einde van de 19e eeuw; de spraakkunst van H. Abeele en E. Allegaert, van 1907, was vooruitstrevend: 'een overgang tusschen de spraakkunst van 't verleden en spraakkunst van de toekomst.' Sedert is er weer veel ten goede veranderd. De schrijvers van het bovengenoemde boek 'achten het oogenblik gekomen om de beschaafde omgangstaal op den voorgrond te stellen en een spraakkunst in 't licht te geven die met den tegenwoordigen stand der zaken in overeenstemming staat. De spraakkunst immers moet opteekenen wat voor het tegenwoordige regel is geworden.'

Reeds bij het doorbladeren van hun werk blijkt dat de schrijvers ernst gemaakt hebben met dit beginsel, al konden ze, gebonden door een officiële verouderde spelling en de daarmee samenhangende oude 'schrijftaal'-onderscheidingen, niet alles overboord werpen wat ze gaarne gemist hadden. Hun beschouwingen over geslacht, over naamval stellen telkens het levende gebruik, vooral in het Noorden, op de voorgrond. De buigings-n wordt als een 'overtollige spelletter' gekarakteriseerd, en de 'halfslachtige oplossing' van de spelling-Marchant, ten aanzien van mannelijke persoons- en diernamen afgekeurd (blz. 188).

Als praktische schoolmannen, met langdurige ervaring - vooral Const. Peeters heeft op dit gebied zijn sporen verdiend - wijzen ze telkens op veel voorkomende fouten in het Vlaamse taalgebruik, voornamelijk op gallicismen, die bij tweetaligen zo licht voortwoekeren.

Een bespreking in biezonderheid ligt niet in de bedoeling van deze aanbeveling. Alleen willen wij nog vaststellen dat door een werk als dit de weg gebaand wordt voor de invoering van de vereenvoudigde spelling bij het onderwijs in Zuid-Nederland, waarop reeds zo lang aangedrongen is. Nu het Noorden vóórgegaan is, zou door de navolging in het Zuiden, na oorlogstijd, een einde gemaakt moeten worden aan de te langdurige spellingstrijd, om de eenheid ten bate van het gehele Nederlandse taalgebied te herstellen.

Aansluiting bij de taal van het Noorden beoogt ook Fr. Closset, door zijn '*Handboek van de Nederlandsche taal*': *Door Nederland*, waarvan wij in de vorige jaargang (blz. 221-222) de beide eerste delen met grote ingenomenheid aankondigden. Daaraan is nu een derde deel toegevoegd (Brussel - Office de Publicité S.M. - 1944). Opnieuw kunnen wij vast-

stellen dat de schrijver het Nederlands volkomen beheerst. Hij heeft allereerst een praktisch doel: voor *Handel en Economie* alle in het hedendaagse Nederlands gangbare uitdrukkingen en zinswendingen aan te geven, om de leerlingen in staat te stellen, onberispelijke handels-korrespondentie te voeren. Daaraan worden *Herhalingsoefeningen* en later ook *Vertaaloefeningen* uit het Frans vastgeknoopt. In een volgende afdeling vindt men een rijke voorraad van *Kernwoorden*, d.w.z. de zuivere Nederlandse woorden voor al wat iemand die zich in handel en verkeer beweegt, rondom zich ziet. Ook dit deel eindigt met een uitvoerige bloemlezing uit *Letterkundige teksten*, Zuid- en Noordnederlands, vooral ook moderne, met een dubbel doel: de literaire waarde te doen beseffen, en op de kulturele inhoud te wijzen, zodat ze stof opleveren voor 'spreek-, lees-, stijl-, spraakkunst- en vertaaloefeningen. De schrijver verwacht daarmede aan docenten overvloedige stof geleverd te hebben voor een "levend, doelmatig en vormend" onderwijs. In elk geval is hij een bondgenoot van Peeters, doordat hij een vlot en zuiver Nederlands helpt aankweken, om deze stijve en gekunstelde taal' van een vroeger tijdperk, door een averechts onderwijs in de hand gewerkt, te verdringen.

Vlaamsche Sprookjesthema's, in het licht der Romaansche en Germaansche kultuurstroomingen.

Onder deze titel verscheen onlangs onder de uitgaven van de Koninklijke Vlaamsche Academie het bekroonde antwoord op een prijsvraag door Maurits de Meyer (Leuven - De Vlaamsche Drukkerij N.V. - 1942). De bedoeling van de schrijver is niet 'een universeele studie te maken van bepaalde sprookjesthema's', maar het onderzochte gebied omvat: Frankrijk, het groot-hertogdom Luxemburg, België, Nederland en Duitschland zonder de Oostmark, dus 'het overgangsgebied van de Romaansche en de Germaansche cultuur.' Technisch is de historisch-geografische methode van de Finse school gevolgd, maar het probleem van de oorsprong is nergens gesteld. Doel bleef: 'overeenkomsten vast stellen, verschillen vast stellen en de cultuurgeografische beteekenis van deze overeenkomsten en van deze verschillen aanduiden.' Elk motief wordt onderverdeeld in verschillende elementen; de ontleding wordt 'verder doorgevoerd dan over het algemeen gebruikelijk is in de Finsche school.' Bij elk thema wordt eerst de korte inhoud gegeven van een Vlaamse tekst, waarop dan een lijst van de onderzochte varianten volgt, en de ontleding van het sprookje.

Op deze wijze worden, op grond van een zeer rijk materiaal en grote belezenheid, een tiental thema's van sprookjes en vertellingen grondig besproken en ontleed.

De uitkomsten van het onderzoek zijn samengavat in de *Slotbeschouwingen* (blz. 185-190). Merkwaardig blijkt de positie te zijn 'die de Vlaamsche vertelselschat bekleedt tusschen de Duitsche en de Fransche sprookjeswereld.' Scherp afgebakende cultuurgrenzen kennen de sprookjes niet, alleen overgangsgebieden. Ten slotte wordt vastgesteld dat 'de mondelinge overlevering veel nauwer en sterker gebonden is aan volk en bodem dan de litteraire overlevering; daarom ook hebben de sprookjes opgeteekend uit den volksmond voor de volkskunde veel meer beteekenis dan de litteraire sprookjesvarianten.'

Etymologiseren van pasgeboren woorden.

Hoe moeielijk het soms is, de oorsprong na te gaan van een plotseling opduikend nieuw woord, is te illustreren aan het woord *fiets*, dat de ouderen onder ons hebben zien verschijnen. Is het een vervorming van fielsepee (uit velocipède)? Een klank-expressieve nieuwvorming? Ontleend aan de naam van een Wageningse rijwielhandelaar Viets? Niemand zal dit meer met zekerheid uit kunnen maken. Een dergelijk geval is het woord *knijpkat*, waarop de heer D. van Unnik onlangs onze aandacht vestigde. Hij schreef ons:

'Dit woord is een neologisme, ontstaan in deze oorlogstijd. Het *ding-zelf* is een soort electrische zaklantaarn met een handdynamo, die door voortdurende en afwisselende knijpbeweging in werking wordt gesteld.

De naam is blijkbaar, als 'n spontane generatie, uit de volksmond ontstaan en is misschien nù nòg, etymologisch na te gaan en te verklaren. Een poging daartoe is het volgende:

Zoals men ons mededeelde, moet er in Utrecht een fabriek zijn, die electrische batterijen en zaklantaarns vervaardigt en *De witte Kat* heet. Ook moet er elders nog een zijn, die de naam van *De Zwarte Kat* draagt. Beide fabrieken voeren de afbeelding van een kat als fabrieksmerk en reclamemiddel op hun produkten.

Als reclamenaam is *kat* natuurlijk aardig-toepasselijk gevonden in verband met de bekende volksmening, dat een kat in het donker kan zien. Met deze witte en zwarte katten, kan de gebruiker òòk zien in 't duister!

Deze verklaring van *knijpkat* lijkt ons inderdaad ongezocht, duidelijk en dus... wèl aannemelijk.'

Hij wees daarbij nog op de naam *gazelle* als naam voor een rijwielsoort, eveneens naar een fabrieksmerk. Men zou dus kunnen onderstellen dat men aanvankelijk slechts van een 'kat' gesproken heeft. Inderdaad hoorde ik onlangs een dame spreken van 'mijn katje', maar dit kan ook weer een afkorting van knijpkat zijn. Door de toevoeging van het knijpen, heeft men mogelijk ook willen zinspelen op de uitdrukking: de kat in het donker knijpen. Dat de verbale stam in deze samenstelling passieve betekenis heeft, doet ongewoon aan, maar daarvoor ontbreken geen parallellen (b.v. braadworst).

Gouds dialekt.

In een *Vierde verzameling bijdragen* (1943) van de Oudheidkundige kring 'Die Goude' komt een schets voor 'Van Kneelis en Piet' (blz. 84-96), als proeve van dialekt in de stad Gouda, door A.P.M. Lafeber, waaraan Aantekeningen en een korte toelichting toegevoegd zijn.

Karel van de Woestijne.

In een Vlaamse reeks 'Die suverlicke boexskens' (Diest - Uitgeverij Pro arte - 1943) verscheen, als bekenopte synthese, een studie van August van Cauwelaert over Karel

van de Woestijne (71 blz.), verdeeld in drie hoofdstukjes: *Karel van de Woestijne of de dichter van het getal; Van de Woestijne of de volkomen belijdenis* en *Van de Woestijne of de gelouterde ijlte*.

In hetzelfde jaar verscheen een nieuw boek van Dr. M. Rutten over *De Esthetische opvattingen van Karel van de Woestijne*, dat in de volgende aflevering besproken zal worden.

De redaktie van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* verzocht ons, het volgende mede te delen:

'Zooals bekend is onlangs een begin gemaakt met de bewerking van het Supplement van het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Enkele personen hebben daarvoor reeds materiaalverzamelingen aan de Redactie afgestaan, zoo b.v. kantteekeningen die zij in den loop der jaren in hun exemplaar van het Woordenboek hadden gemaakt. De Redactie is daarvoor zeer erkentelijk en zou het op prijs stellen indien anderen dit voorbeeld wilden volgen. Inzendingen zullen gaarne worden ingewacht aan het adres der Redactie, Universiteitsbibliotheek, Rapenburg, Leiden'.

C.D.V.

Aanvullingen bij *elkaar*.

Behalve de toponiemen die Schönfeld in *NTg* 36, 255 gaf ter aanvulling van mijn artikel in dezelfde jg. blz. 218, zijn ook de volgende gevallen nog min of meer zekere voorbeelden van de klankovergang *ande* > *â*, enz.

1. De plaatsnaam '*s Gravesae* in Huygens' *Hofwijck* vs. 1783. Blijkbaar was dit in Huygens' tijd de gewone uitspraak van '*s-Gravezande* in de mond van een Delflandse boer. Verg. *haatje* en *taatje* in het plat-Haags van dezelfde tijd. De heer C.A. Zaalberg maakte mij op deze plaats opmerkzaam.

2. De Noordhollandse mansnamen *Reier* en *Meiert*, die wel ontstaan zullen zijn uit *Reinder* en *Meindert*. Deze gevallen hebben met *Opael* en *Neerael* voor de datering van de klankwet een zeker belang, omdat eruit blijkt dat hij is opgetreden, althans kón optreden, nadat de *d* tussen de beide liquidae *n* en *r* of *l* ontstaan was. Deze *d* komt al vroeg in het Mnl. te voorschijn (verg. Franck § 116). Men kan ook van de andere kant uit redeneren en zeggen: de overgang *an* > *ã*, enz. is vrij oud, immers ouder dan de syncope van de intervocalische *d*; het ontstaan van de overgangs-*d* moet dus nog weer vroeger liggen en in ieder geval ouder zijn (d.w.z. in beginsel) dan de syncope van de *d*.

3. Dat de klankovergang ook in het Fries bekend moet zijn geweest (*oar* 'ander' kan niet als bewijs daarvoor gelden), blijkt uit de benaming voor de mannetjeseend *earke* uit *enderike*.

Alle tot dusver bijeengebrachte voorbeelden stammen uit het ingwaeoonse restgebied, ook de toponiemen, met uitzondering alleen van het Gelderse *Andelst*. Bij het laatste heeft Schönfeld echter de mogelijkheid geopperd 'dat de meermalen in dezelfde streek voorkomende naam *Aalst* invloed heeft geoefend.' *Muieveld* en *Opael ende Neerael* liggen weliswaar nogal diep het binnenland in, maar toch nog wel net in het 'Karolingische Friesland'; verg. bv. het verbreidingsgebied van het ingwaeonisme *til* (met *t* < *p*).

K. HEEROMA.

Uit de tijdschriften.
(Januari-Februari).

De Gids. Jan.

H. Burger behandelt *Het ontstaan van de stadfriese dialekten*, op grond van ‘een sociologische wetmatigheid’. - A.A. Verdenius geeft in zijn vijfde *Taalkundige Kroniek* tal van voorbeelden van *Anticipatie- en perseverantie-verschijnselen* in het Nederlands, zowel in gangbare klank- en woordverbindingen als in versprekingen. - A. Cornette beoordeelt zeer uitvoerig en met grote waardering P. Minderaa's boek over *Karel van de Woestyne*, en bespreekt daarnaast het werk van B. Verhoeven: *Karel van de Woestyne, Een karakteristiek en een keur uit zijn gedichten*.

Febr. O. Noordenbos publiceert het eerste gedeelte van een studie over *De Kroniek van P.L. Tak 1895-1907*. - Marie Ramondt geeft een beschouwing over *Vondels Wildeman*, de eigenaardige figuur uit de *Leeuwendalers*. Een ets van Pieter Breughel de Oude, blijkbaar een vertoning met een ‘Wildeman’ als hoofdfiguur, bracht haar op de onderstelling dat Vondel een dergelijk spel in Zuid-Nederland gezien zou kunnen hebben, al heeft hij dit gegeven op eigen wijze verwerkt.

Roeping. Jan.

M. Smits van Waesberghe geeft het eerste gedeelte van een studie over *Het mystieke dicht- en prozawerk van Suster Bertken*. - Karel Meeuwesse publiceert een fragment uit een toekomstig proefschrift, onder het opschrift *Een tegenstelling bij het ontstaan van ‘Van onzen Tijd’*.

Febr. Een belangrijke voordracht van D. Th. Enklaar over *De grondslagen van den doodendans* berust op een uitvoerige studie van dit onderwerp, zowel op het gebied van de beeldende kunst als van de letterkunde. - M. Smits van Waesberghe besluit zijn opstel over *Het mystieke dicht- en prozawerk van Suster Bertken*. Haar ‘bruidsmystiek’ wordt uitvoerig ontleed en met die van Ruusbroec vergeleken. ‘Haar dicht- en prozawerk behoort mede tot het mooiste en zuiverste sieraad van de Middelnederlandse taalschat’. Als dichteres staat zij achter bij Hadewijch, maar zij wint het van haar in menselijkheid. De studie eindigt met een diepgaande verklaring van haar zevende lied. - Stephanus Axters neemt *De contra-reformatie onder de loupe*, naar aanleiding van Buitendijk's proefschrift over *Het calvinisme in de spiegel van de Zuidnederlandse literatuur der Contra-Reformatie*, waarvoor hij, wegens de humane houding van de schrijver, veel waardering toont. Volle aandacht wordt geschonken aan de verhouding van de Barok tot de kunst der Contra-Reformatie, waartussen niet zulk een eng verband bestaat als veelal aangenomen wordt.

Taal en Leven. Jan.

Ph.J. Simons bespreekt uitvoerig *De Nieuwe Genitief*, d.w.z. door achtervoeging van z'n, 'r, die volstrekt niet ‘nieuw’ is, maar nog steeds door sommigen als minder

beschaafd beschouwd wordt. - Gerlach Royen schrijft over *Een buitenissig meervoud* (b.v. *de loop der IIIe, IVe en Ve eeuwen*) en beoordeelt *Onze eigen taal* van Herman Schrijver, waarin hij een groot aantal onjuistheden aanwijst.

Levende Talen. Febr.

J. Elema publiceert het eerste gedeelte van een studie, getiteld *Op zoek naar het prozarhythme*, toegelicht met Duitse en Nederlandse voorbeelden. - M.E. Schwitters Jr. houdt vol dat in 'De Rijks H.B.S.' rijks te beschouwen is als *Een anglicistische praegenitief*. - J.H. Scholte bespreekt episoden uit de Simplicissimus om te wijzen op de belangstelling voor *Ons land bij Grimmelshausen*. - Onder de rubriek *Boekbesprekingen* wordt P. Valkhoff's *Ontmoetingen tussen Nederland en Frankrijk* warm aanbevolen door G.G. Ellerbroek.

Verslagen en Mededeelingen van de Koninklijke Vlaamsche Academie. Jan. 1943.

J. van Mierlo wijst op *Het oudste diergedicht in de letterkunde der Nederlanden*, nl. een uit het Luikse afkomstig Latijns gedicht: Van een hamel die door een hond verscheurd werd (De quodam verbece a cane discerpto). De dichter is Sedulius, van geboorte een Ier, die in 848 naar het vasteland overstak. Naast de Latijnse tekst geeft Van Mierlo een berijmde vertaling. - A.J.J. van de Velde vervolgt zijn studie over oude *Technische woorden* door een *Bijdrage tot het Lapidarium* van Albertus Magnus. Dezelfde schrijver brengt een verslag uit van *De Academische commissie voor technische taal*.

Febr. Gerard Walschap bepleit een verbetering in de regeling van *De letterkundige prijzen der Academie*. - De *Sprokkelingen op Middelnederlandsch taalgebied* van J. van Mierlo betreffen 'een paar dubieuse aanwinsten voor den Middelnederlandschen taalschat', nl. een drietal woorden die Dr. Van Loey aangetroffen heeft in een Stockholms fragment van de Spieghel Historiael, en die hij als de oorspronkelijke lezing beschouwde. - Een woordgeografische studie, van L. Grootaers, met kaarten toegelicht, is getiteld: *De lotgevallen van een paar Latijnsche leenwoorden in onze dialecten*. Het zijn de woorden voor een boekomslag ('deksel'), afgeleid van *Spatium* (*spaassem* etc.) en van *cooperire* (*koffertorie* etc., *kaft*).

Maart. Een uitvoerige bijdrage van A.J.J. van de Velde is gewijd aan *Het Hygiasticon van Leonardus Lessius*, een boek dat als ondertitel heeft 'de kunst van door soberheid de gezondheid te bewaren' en dat herhaaldelijk in het Latijn, het Nederlands en andere moderne talen uitgegeven is. De populariteit blijkt ook uit allerlei lofdichten, o.a. van J. Oudaen, die in dit artikel afgedrukt zijn.

April. J. van Mierlo bestrijdt de onderstelling, in *Roeping* (Maart 1943) geopperd door Th. de Jager, als zou *Antonis de Roovere de dichter van Elckerlyc* zijn. Aan het auteurschap van Petrus Doorlant kan z.i. geen twijfel bestaan: de argumenten van De Jager worden overtuigend weerlegd.

Mei. J. van Mierlo wijdt een grondige studie de *Isegrinus van Magister Nivardus, het vroegste dierenepos in de letterkunde der Nederlanden*. Op deze belangrijke studie hebben wij in de vorige jaargang (blz. 255)reeds de aandacht gevestigd.

Juni. A.J.J. Van de Velde, zijn studie over technische woorden voortzettend, verzamelde alle woorden voor edelstenen die in Vondel's werken voorkomen (*Het*

Lapidarium van Vondel), als pendant van een dergelijke studie, die Maurits Sabbe in 1920 samenstelde onder de titel Vondel's *Herbarium*.

Klaverdrie. Jan. De redakteur Johan Daisne geeft een artikel: *Het eeuwige wonder der poëzie*, verdeeld in twee hoofdstukken: *Het wezen van de poëzie* en *De geschiedenis van de poëzie*. - In een Crities memorandum bespreekt Pierre H. Dubois *De poëzie van Bertus Aafjes*.

Tijdschrift voor Levende Talen IX, afl. 5-6.

In een artikel *Hoe ontstaan fabricismen*? gaat G.K. Verboven na, welke nieuw-vormingen in het Nederlands van nu z.i. in strijd zijn met het algemeen beschaafde taalgebruik. Daarbij onderscheidt hij analogie (vooral bij suffixen), kontaminatie, stapelvormen, pleonasme, tautologie, inversie, overdreven purisme en ellips. - J. van Mulders geeft voorbeelden van het gebruik van *Het werkwoord 'hoeven'*, gevolgd door een infinitief met of zonder te. - G. Vannes beschrijft, op grond van juiste waarneming, het Noordnederlandse gebruik van *De tweede-persoonsvormen in het Algemeen Beschaafd*.

Volkskunde III No. 2.

Robert Foncke verzamelde allerlei gegevens voor de *Folklore van de Maandag*. - M. de Meyer schrijft over *De Noordnederlandsche Vertelselschat*, naar aanleiding van de bundel *Vijftig Nederlandse Sprookjes*, verzameld door J.R.W. Sinninghe. - K.C. Peeters wijst op het Kempense sprookje van *Boer Kievit, een belangrijke Vlaamsche variante van het Unibos-thema*. Dezelfde auteur schrijft een In Memoriam J.B. Vervliet, de bekende Antwerpse folklorist en lexicograaf. Onder de *Kleine Mededeelingen* vindt men de nieuwe vragenlijst van de Nederlandse volkskunde-commissie. Een lange reeks *Boekbesprekingen* besluit deze aflevering.

Neophilologus XXIX, afl. 1.

W. van Eeden bespreekt Onuitgegeven brieven aan H.C. Andersen, o.a. van J. Kneppelhout en van J.J.L. ten Kate.

Acta linguistica III, fase. 1.

J. Lohmann geeft een kritische beschouwing over *Karl Bühlers 'Drittes Axiom'*, E. Buyssens: *De l'abstrait et du concret dans les faits linguistiques: la parole - le discours - la langue*. Een artikel van W. Borgeaud, W. Bröcker en J. Lohmann is getiteld *De la nature du signe*, terwijl A. Rosetti beknopte '*Notes de phonologie*' meedeelt. Onder de boekbesprekingen vermelden wij die van Svend Smith over P. Menzerath's boek *Der Diphthong. Eine kritische und experimentelle Untersuchung*,

en die van Alf Lombard over Marius Valkhoff's boek: *De expansie van het Nederlands*.

Museum. Jan.

C.G.N. de Vooys beoordeelt *Ons recht in ons taalgebouw*, een woordenboek door R. Schrijvers.

Febr. A. Weynen beoordeelt de *Vijftig Nederlandse sprookjes*, verzameld door J.R.W. Sinninghe en ingeleid door Dr. Jan de Vries.

C.D.V.

Albert Verwey's ‘toernooien’.

Verwey heeft in 1901 en 1903 tijdschriftartikelen uit voorafgaande jaren bijeengebracht en deze bundels *Stille* en *Luide Toernooien* genoemd, een benaming die vele stukken - niet alle - uitstekend karakteriseert. Dat veel meer van Verwey's essayistisch proza op deze wijze kan worden gequalificeerd, moge blijken uit de volgende bespreking van enige zijner cultuur-historische essays, die tevens wil doen zien, dat het toernooimotief voor het verstaan van Verwey's geest van belang is en aan zijn critieken en beschouwingen een geheel eigen plaats verleent in deze vorm der prozakunst.

Het essay, in de 19de eeuw ook in de wetenschap der literatuur tot grote bloei gekomen, werd door Verwey met voorliefde beoefend. Hij had het nodig ter mededeling van wat hem òp, ter verdediging van wat hem nà aan het hart lag. In de studie en het essay gaf hij zijn kennis en zijn denkbeelden, zoals hij zijn diepste zelf gaf in de taal zijner poëzie. De bij de bundeling gekozen titels geven aan, hoe dit proza beschouwd wil worden: als een vrij geestesspel, een steekspel der gedachten; als een ontmoeting met vaak zeer gewaardeerde tegenstanders. Reeds in 1886 speelt Verwey met het toernooi-motief als verbeeldingsvorm. We lezen in de studie *De Gids nu hij vijftig jaar is* (d.i. *De Gids* in zijn periode van verval na 1878): ‘de toernooipaarden van het eens zo strijdbare tijdschrift staan op stal. Ze hebben stijve beenen. Wie zal ze berijden?’ En wat verder: ‘ze moeten ons (*De Nieuwe Gids*) met rust laten, geen kruising van zwaarden’[1]. Sindsdien bleef het toernooi-motief als object van verbeelding, als middel ter confrontatie en over talloze onderwerpen heeft hij met landgenoten en soms met buitenlanders de degen gekruist. Met Kuyper over het Neo-Calvinisme[2]; met Carel Scharten over de betekenis van Bilderdijk[3]; met Byvanck over het wezen van Fruin[4]; met Fruin zelf over de kunst der geschiedschrijving[5]; met den Zwitsersen kunsthistoricus Worringer over het Gotische vormgevoel[6]; met Kernkamp en Mevrouw Roland Holst over de geschiedschrijving van het historisch materialisme[7]; met Van der Goes over de plaats van het dichterschap in de samenleving[8]; met zijn Katholieke vrienden over de vraag, of het volk dan wel het Katholicisme de kracht der toekomst zal zijn[9]. De grote studie over Perk, die de tien delen van Verwey's proza opent en als een inleiding tot het geheel kan worden beschouwd, draagt in zoverre een strijdbaar karakter als zij ingaat tegen verkeerde Perkstudie. Soms is het tijdsbestel Verwey's tegenstander, o.a. in de paleis-raadhuiskwestie, die hem als Amsterdammer in 't geweer riep[10]; soms ook de geest der eeuw, als bij Da Costa. Want ook Verwey had zijn bezwaren tegen de eeuwgeest: een afkeer van de prozaische oppervlakkigheid, het gebrek

1) *De Oude Strijd*, p. 177 en 178.
2) *Proza* I, p. 67-78.
3) *Proza* II, p. 7-17.
4) *Proza* I, p. 111-131.
5) *Proza* VIII, p. 142-151.
6) *Proza* IX, p. 63-75.
7) *Luide Toernooien*, p. 112-132 en 161-177.
8) *Proza* VII, p. 185-200.
9) *Stille Toernooien*, p. 5-40.
10) *L.T.*, p. 151-160.

aan geestkracht, de angst om stoffelijke behoeften. Toch is het geen cultuurpessimisme als bij Bilderdijk. Het positieve, aanvaardende van zijn levenshouding behoedde hem hiervoor:

> 'Meen niet, dat ik in scherpte en smaad mijn tijd bestrijdend
> Buiten mijn tijd verblijf -
> Hij zond zoo schoon me in 't hart, dat ik, strijdend of lijdend,
> Hem hoor met ziel en lijf.'[1)]

Er was iets militants in Verwey's aanleg en tevens iets didactisch, men zou kunnen zeggen iets paedagogisch. Bernhard Verhoeven vond de formulering: 'een lichte verwantschap met een superieuren schoolmeester'[2)]. Het militante deed hem tegenover menig tijdverschijnsel post vatten; het didactische bracht hem tot de overtuiging 'dat elk mensch, hoezeer hij ook van het beperkte van zijn wezen overtuigd mag zijn, nooit geheel kan ontkomen aan de menschelijke eigenschap, zijn betrekkelijke voor algemeene waarheid te geven en dus elke andere mensch iets verdienstelijks doet, die hetzij op het betrekkelijke van die waarheid indachtig maakt, of zelfs maar een waarheid die hem algemeen lijkt er tegenover stelt'. Hij geeft zijn oordeel met geen andere bedoeling 'dan om de dingen die hij voor waar en redelijk houdt zo mee te delen, dat hun waarheid en redelijkheid door anderen wordt erkend'[3)]. Er zijn essays, polemisch van toon, aan spontane reactie ontsproten; andere, meer informatief van karakter, zijn de vrucht van studie en nadenken. Vele nemen de gang aan van het betoog; andere zijn causerieën of hebben een meer journalistieke allure; een enkele maal is het kader een Socratische dialoog[4)]. Maar welke ook de essayistische vormgeving was die Verwey zich koos, een diepe en eerlijke overtuiging is steeds de grondslag. Hij heeft niet het boeiende en meeslepende van Huet; hij windt niet op door rhapsodische verrukking als Van Deyssel; hij wil niet schitteren maar aanspreken. Spot en geestig vernuft zijn zelden zijn wapens. Er is een haast instinctieve afkeer van het niet-essentiële, geen de minste neiging tot rhetorische wendingen of fraseologie[5)]. Maar er is de verrassing van een tekenachtig woord, als hij b.v. een hooggeleerde tijdgenoot, een 'bazig' denker noemt; of, kort en karakteristiek, Kuyper 'een kunstenaar die door zijn woord Calvinisten schiep'. Er is de kunst, in weinig regels een persoon of toestand te schetsen: 'het middeleeuwsche Amsterdam, dat in twee eeuwen Holland, ja méer dan Holland zou zijn'. Er is de scherpe omlijning ener persoonlijkheid als deze van Coen: 'Zelden leefde een sterveling die onder schijn van koopman en boekhouder in daden en geschriften meer van aanleg een koning bleek te zijn'. Meesterlijk door de rake vastzetting der tegenstelling is zijn karakteristiek van Shakespeare: 'de eeuwige die zoozéér van één tijd was, de verbeelder die zulk een onontwarbaar denker was'. In gevoelige trekken tekent hij Van Gogh: 'Niet de Mensch, maar het Leed is koning over Van Gogh's verbeelding. Het Leed was de groote Maker in wiens handen de schilder

1) *Oorspr. Dichtw.* II, p. 688.
2) In de inl. op zijn bloeml. uit het werk van Karel v.d. Woestijne.
3) *De Oude Strijd*, p. 147.
4) 'Er was iets Socratisch in hem,' schrijft Dr. C. Gerretson in zijn *In Memoriam, Utr. Dagbl.* 10 Maart 1937.
5) Enkele elementen van de oratorische stijl, o.a. de vraag en de toespraak tot lezer of weerpartij, past Verwey meermalen toe.

een werktuig was'. Is er origineler typering van Jonckbloet denkbaar dan deze: 'de bewoner der liberale straat (van 1848) die dáár thuis is, maar niet in de vreemde steden waar de Maerlants en Hoofts en Vondels koningen zijn'. Slechts enkele voorbeelden uit vele. Het al te nadrukkelijke, zwaar- op de handse, dat aan betogend proza zo licht eigen wordt, is niet steeds vermeden en de lezer, die voor alles op schoonheid van stilering is belust, krijgt niet altijd zijn deel. Wel wat veel zijn deel aan germanismen en eigenwilligheden op het gebied van spelling en interpunctie. Gewoonlijk brengt een boekbespreking, een critiek of beschouwing het stimulerend contact te weeg en zodoende het contrast tot uiting. En het opmerkelijke bij dit alles is, dat elk afzonderlijk spiegelgevecht een onderdeel als het ware vormt van de strijd, die Verwey levenslang voor twee dingen gestreden heeft: voor een nieuwe samenleving, gegrond op de humanistische levenshouding en voor het dichterschap als een onmisbare functie in de maatschappij[1]. Naast het dialectisch karakter met zijn spanning van spraak en weerspraak, van betoog en tegenbetoog - het is Verwey's gewoonte om door uitgebreide citaten zijn weerpartij te doen kennen - is dit wel de kenmerkende trek der meeste opstellen, dat zij aldus delen zijn van een groot geheel[1], zich als een eenheid voegen in een verband, gelijk in Verwey's poëzie het enkel-gedicht zich voegt in de reeks, waarin het zijn plaats vond. Structuur-proza naast 'structuurpoëzie'[2]. Verwey zelf gevoelde de samenhang, die er tussen zijn verschillende geestesuitingen bestaat en die in de tegenstelling uiterlijke veelheid en centrale binding zou zijn samen te vatten, als 'het bindend samenspel van steeds wisselende krachten'. Zo althans heeft hij het uitgedrukt in de aanvangsstrofe van *Ik en mijn Land*, het merkwaardige dichtstuk, dat als 't ware de poëtische biografie van zijn innerlijk leven is[3].

II.

Als dichter behoort Verwey tot de geschiedenis onzer letteren, als prozaschrijver ook tot die van onze cultuur, in het bijzonder tot de geschiedenis van ons geestesleven. Op de grondslagen, door Potgieter, Busken Huet, Pierson en Van Vloten gelegd, heeft hij voortgebouwd en met even waakzame belangstelling gevolgd wat de tijd aan denkbeelden en leuzen voortbracht. Daaraan danken zijn essays hun rijke inhoud, de overvloed van informatie, die zij op het gebied van kennis en kunst verschaffen en daar zijn blik ruim en zijn oordeel bezadigd is, hebben vele aspecten van het cultuurbeeld een zeer reële tegenwoordigheid in zijn geschriften. Zelfs de essays, die voor ons nog slechts retrospectieve waarde hebben, zijn het overlezen nog ten volle waard.

Verwey's grootste activiteit op essayistisch gebied valt in de jaren, dat hij over *Het Tweemaandelijksch Tijdschrift, De Twintigste Eeuw* en later over zijn eigen tijdschrift *De Beweging* kon beschikken. Het zijn de drie decenniën, waarvan de eeuwwisseling ongeveer het midden vormt; een tijd van zo grote sociale en artistieke

1) *Proza* I, p. 4.
1) *Proza* I, p. 4.
2) Een term van Vestdijk voor Verwey's poëzie.
3) *Oorsp. Dichtw.* II, p. 513-520.

verandering, dat men van een versnelde culturele evolutie heeft kunnen spreken. Er brak zich als het

ware een nieuwe cultuur baan. ‘De nijverheid in Twente, de Haagsche schilderschool, de arbeidersbeweging in de steden, neem zooveel en zoo groote gelijktijdige verschijnselen als ge wilt, ze zijn openbaringen van geen andere soort dan Perk als dichter’, schrijft Verwey[1]. In de inleiding tot *Het Tweemaandelijksch Tijdschrift* lezen we: ‘Zelden zijn de groote erupties als het is, of alles in eens komt, zooals in de tweede helft der 18de eeuw de dichterlijke en wijsgeerige omwenteling in Duitschland, de economische in Engeland, de sociale in Frankrijk. Tusschen toen en nu is er zoo'n groote tijd niet geweest’. Het Amsterdam der jaren 1880-1890 wordt door Verwey een brandpunt van dichterlijk en geestesleven genoemd[2]. De tijd zelf heeft hij gekarakteriseerd als een tijd van hevig verzet tegen hevige begeerten[3]. Elders wijst hij op het feit, dat het vaderlandse meer en meer werd losgelaten of op het tweede plan geraakte. ‘Het verkeer, de maatschappelijke stroomingen, de vrijere zeden, de ontwikkeling van wetenschappen en kunsten, alles had meer een internationale dan een nationale strekking.... Overal in Nederland en daarbuiten was een groei die boven het vaderlandsche uitstreefde, die de vrucht zette voor een vrijer, een meer algemeener menschelijkheid’[4]. Naast de arbeidersbeweging kwam de emancipatie der vrouw, wier eerste schuchtere manifest, het destijds veelgelezen werkje *Verbonden Schakels* van Hélène Mercier, door Verwey met grote waardering werd besproken[5]. Hij had de schrijfster leren kennen in de wekelijkse samenkomsten van jongelieden op de studeerkamer van hun leermeester Dr. Doorenbos[6]. Het economisch-maatschappelijke had eveneens Verwey's belangstelling, maar tot verzet tegen de slechte maatschappelijke werkelijkheid is hij niet gekomen. Zijn rechtvaardigheidsdrang was niet zo groot, dat hij als een gloed van zedelijke verontwaardiging oplaait uit zijn geschriften. Meer statisch dan dynamisch van geaardheid toont hij vóór alles een intellectuele en ethische belangstelling. Z.i. moesten verinnerlijking en verdieping van inzicht de sociale vernieuwing brengen, de betere samenwerking in wier dienst zich ook de dichter had te stellen. Want van een dichterschap tegenover de gemeenschap kon z.i. geen sprake zijn[7]. Het extreme schoonheids-individualisme van Kloos, het impressionistisch naturalisme en de latere subtiele gevoelscultus van Van Deyssel waren voor hem een overwonnen standpunt. Hij gevoelde niets voor een dergelijke geïsoleerde, van de maatschappij losgeraakte kunst. Een wijder streven, het persoonlijke te boven gaande, bezielde hem. Merkwaardig is in dit verband een uitlating van Van Deyssel in *De Kroniek* van 12 Juni 1898: ‘Onder de schrijvers, die oorspronkelijk *De Nieuwe Gids*-groep uitmaakten, was Albert Verwey degene tusschen wiens streven en het mijne niet de minste verwantschap bestond.... Toch besefte ik altijd, dat Verwey iets in zich droeg, iets wist, zeker voor hemzelf, dat indien het eenmaal tot kracht kwam, wel eens kon niet

1) *Proza* I, p. 49; dezelfde gedachte aldaar p. 58.
2) *Proza* II, p. 84.
3) *Proza* VIII, p. 188.
4) *Proza* VII, p. 117.
5) *Proza* II, p. 84-94; een hoffelijk toernooi met de schrijfster door Verwey's kritiek op haar zelfportret als feministe.
6) Zie voor deze kring en de invloed van Dr. Doorenbos *Proza* II, p. 85.
7) *Proza* VII, p. 192.

alleen evenaren, maar overtreffen de prachtige en fijne dingen wien mijn diepe genegenheid en fel dwepen gold....' En tegenover Kloos, die de dichter bleef der dichtreeks *Binnengedachten*, meer literaire curiosa dan aanwinsten voor de Nederlandse poëzie, werd Verwey de cultuurhistoricus der *Toernooien*, die de tijd en zijn gedachtencomplex wilde verstaan:

> 'De tijd woelt om ons heen; wij hebben in ons loopen
> Zijn weerstand en zijn drang....'[1)]

Met de socialistische denkbeelden van Gorter en Van der Goes kon hij zich echter ook niet verenigen. Tegenover hun op het collectieve gericht streven en hun haat aan het individualisme bleef hij de Tachtiger individualist. De maatschappelijke hervormingsijver, die hemzelf bezielde, was van geheel andere aard, gelijk hij zich ook een geheel andere samenleving der toekomst voorstelde, aan wier verwezenlijking hij wilde medewerken. Het geestelijk-culturele leiderschap dat Verwey beoogde was geen ander dan dat van Spieghel en Potgieter, individualisten als hij in de geestelijk hoge zin van het woord, scheppers en dragers van het boven-individuele, de cultuur. Waren zij niet bezield met dezelfde humanistische burgerzin, die de grondslag ook van zijn eigen denkbeelden omtrent de levenskunst en de kunst der samenleving vormde? Een essay uit het jaar 1904 *Wat de landbewoner sprak over de samenleving*[3)] doet ons nog het best Verwey's denkbeelden t.o. ener komende cultuur kennen. Wat het meest in deze rustige overpeinzingen treft, is het ethisch-creatieve. Verwey zag het sociale probleem als een zedelijk probleem; zonder de zedelijke voortreffelijkheid van het individu achtte hij geen goede en gelukkige maatschappij mogelijk. Verwey's verwantschap met Spieghel en Potgieter deed hem in deze jaren beider biografie schrijven, werken der essayistische kunst meer nog dan van de strenge literatuurwetenschap. Zeer zuiver heeft hij beider ernst en innigheid aangevoeld, hun bezonnenheid en bezieling, hun drang tot vormgeving, die niet allereerst in het gemoedsof zinnenleven, maar slechts in de droom van een voorbeeldige, een eer goddelijke dan menschelijke voortreffelijkheid zijn oorsprong vond[4)]. Wat Spieghels *Hertspieghel* en Potgieters *Zangen des Tijds* waren, dat wilden Verwey's *Toernooien* zijn. Zij zijn de geestelijke vorm voor eenzelfde streven; een streven overigens, dat ook velen van zijn tijdgenoten bezielde. De drang naar samenwerking van het culturele met het sociale hadden ook Berlage, Veth, Tak, R.N. Roland Holst, Diepenbrock, Derkinderen, e.a. In hen openbaart zich eveneens de kentering naar een meer spiritueel gerichte levenshouding. Tot verscheidene dezer tijdgenoten heeft Verwey in nauwe betrekking gestaan. Hij was een enkele maal medewerker aan Taks weekblad *De Kroniek*, een tijdschrift, dat van 1895-1907 het voornaamste intellectuele centrum van ons land zou zijn[5)]. Berlage's medewerker was hij bij de versiering van het nieuwe Beursgebouw; de eerste Nederlandse poging tot samenwerking van bouwmeester,[2)]

1) *Oorspr. Dichtw.*, p. 688.
3) *Proza* VII, p. 62-76.
4) Verwey meent, dat het deze voortreffelijkheid is, waarop 'Deugd verheugt,' Spieghels zinspreuk, doelt, 'deugd niet verstaan als maatschappelijke braafheid, maar als gesteldheid der ziel tot het winnen der opperste zaligheid.' *H.L. Spieghel*, p. 18.
5) Zie Dr. O. Noordenbos, *De Kroniek van P.L. Tak, 1895-1907, De Gids*, 1944, I.
2) *Proza* VII, p. 196.

schilder, beeldhouwer en dichter. Verwey schreef twintig kwatrijnen op de bestemming van het gebouw[1] en zijn onderdelen, benevens enige grotere gedichten op de bas-reliëfs. In dit verband behoort ook het essay *Bijdrage tot de versiering van de nieuwe Beurs*[2], dat in levendige tafrelen de ontwikkeling van Amsterdams handel schetst; een fresco van onze geschiedenis in wat zij het roemvolst heeft; zoals Vondel er een gaf in zijn *Lof der Zeevaart* en Antonides in zijn *IJstroom*. Verwey schreef over Berlage in het *Gedenkboek* van 1916 en in zijn *Voordracht over Bouwkunst*[3]. Berlage wilde de nationale verheffing met architectonische middelen, Verwey met die van het woord. Diepenbrock en Derkinderen behoorden tot de Katholieke vrienden, tegen wie hij enkele malen in het strijdperk trad. Voor hen allen wordt het constructieve begrip van grote betekenis; ook Verwey's werk is er het bewijs van. Hoe juist heeft hij hen gekarakteriseerd als hij ze noemt: ‘denkers en kunstenaars die voelden, dat zij behalve arbeiders in hun studeerkamers en werkplaatsen ook leiders hadden te zijn’[4]. Leiders op het onbegrensde veld van de geest. Want hoezeer Verwey, als Potgieter, voor het nationale gevoelde, dit neemt niet weg, dat hij steeds voor een Europese geest gestreden heeft; voor het geestelijk contact met het mooiste en beste van alle landen en tijden ‘Het vaderlandsche beduidde heel veel voor me, maar alleen in zooverre het beteekenis had voor de menschheid’[5]. Evenmin als zijn dichterschap zich tot aestheticisme heeft verengd, werd zijn vaderlandse gezindheid tot eng chauvimisme. ‘Hij voelt zich zozeer deel van een geestelijke gemeenschap, dat hij die ondanks alles hoog houdt en zelfs haar internationaal karakter in tijden van nationale botsing bleef erkennen’[6]. In het oorlogsjaar 1914 heeft Verwey deze gedachte zeer schoon uitgedrukt in een gedicht uit de bundel *Het Zwaardjaar, Van een klein aan een groot volk*.[7] Merkwaardig is de wijze waarop de Europese gedachte zijn houding in de paleis-raadhuiskwestie heeft bepaald: ‘Niet omdat den Raad van Amsterdam een weidsche woning past of het volk van Amsterdam recht heeft op het kapitool van zijn voorvaders’, meent hij dat het paleis weer raadhuis moet worden, ‘maar omdat de opgaaf een groote bevolking te zijn van bijeenwonende Europeeërs - want tot het Europeeërschap uitgebreid en niet tot het Amsterdammerschap beperkt gebleven, voelt men zich in onzen tijd - zulk een bevolking te zijn, zulk een bevolking te besturen, een taak is, niet zooals vroeger van plaatselijke, maar van Europeesche beteekenis’[8].

III.

Met het hier gegevene als culturele en maatschappelijke achtergrond moge thans de bedoeling blijken van enkele essays en hun betekenis in het samenstel van Verwey's arbeid. Ten eerste van een drietal, waaruit zijn belangstelling blijkt voor het

1) *Oorspr. Dichtw.*, p. 730-735.
2) *Proza* VII, p. 1-37.
3) *Proza* X, p. 25-30.
4) *Proza* X, p. 25.
5) *Proza* VII, p. 116.
6) Maurits Uyldert, *De Poezie van Albert Verwey*, p. 89.
7) *Oorsp. Dichtw.*, p. 27-30.
8) *L.T.*, p. 154.

Nederlandse religieuse leven der 19de eeuw. Daartoe behoort de werkwaardige polemiek met Kuyper over het

Calvinisme als stelsel van godsdienstig en vaderlands bestaan[1]. Uitgangspunt is Kuypers indertijd geruchtmakende brochure *Het Calvinisme oorsprong en waarborg onzer constitutioneele vrijheden* (1874), die wil aantonen, dat alles wat Hervorming en Humanisme tezamen in deze landen tot stand brachten uitsluitend aan de Hervorming en wel in haar strengste verstelseling, het Calvinisme, moet worden toegeschreven. Tegen deze voorstelling - de titel der brochure is in zijn ogen reeds een aanval, - neemt de humanist in Verwey met grote stelligheid positie. Nog een andere invloed versterkte zijn houding, die van het Réveil, dat de sfeer van zijn jeugd was geweest. Toen hij aan het Christendom als overtuiging was ontgroeid, bleven die jeugdherinneringen hem dierbaar; herinneringen aan de samenkomsten op het Rusland en de huiselijke oefeningen onder de vrienden. Oudere figuren uit de Réveilkring zag hij in het ouderlijk huis en menig geschrift, waarin zijn vader, jongere uit de laatste Réveil-periode, de overtuiging van de tijd heeft vastgelegd, was lang in Verwey's bezit[2]. Door deze herinneringen beinvloed geeft Verwey zijn visie op Kuyper, dien hij als beheerder en regelaar ziet, eer dan als vrome of gelovige[3]; tevens ook als van huis uit een humanist en individualist, zo goed als zijn liberale tijdgenoten. Met dit verschil ‘dat terwijl deze laatsten zich de herleving van den 17de eeuwsen humanist ten doel stelden, hij het zijne zag in de opwekking van den 17de eeuwsen Calvinist’[4]. Een ander essay *Een Oudejaarsavond*[5], indirect een polemiek met Kuyper, is daarom van belang, omdat Verwey hier het Calvinisme der Zuid-Afrikaanse Boeren tegenover dat van Kuyper stelt als leven tegenover leer. ‘Is het niet begrijpelijk,’ vraagt hij, ‘dat ik mij zoo geheel anders thuis gevoel bij de vroomheid van de Afrikaanders en zoo vreemd onder onze nieuwe Calvinisten? Dit intellectualisme dat alles heeft verstelseld, dat veel meer nog dan het liberalisme een gewrocht is van 't verstand, dat met de werkelijkheid van den gewetensvollen mensch evenmin rekening houdt als het liberalisme met die van den minder bedeelde,.... is het wonder dat ik mij daar niet thuis gevoel?’ En elders: ‘Vromen gelooven in de eeuwige en schoone waarheden, die Jezus en alle dichters en wijzen leerden, en die ook zonder leering ons toe zouden stralen uit de heerlijkheid van het Heelal.... De Vrije Mensch, verantwoord aan zijn geweten, het doordringende vertrouwen dat menschen bindt aan elkander - kinderlijke volken vinden ze en het hart van alle volken verlangt er naar....’[6]. De belijdenis van dit religieus getint humanisme is een overpeinzing op oudejaarsavond 1901, na de lectuur van het in zijn soberheid aangrijpend relaas *Mijn guerilla-commando* door den Afrikaander D.S. van Warmelo. Voelde Verwey in de hier geschetste trekken van het hem zo sympathieke Boerenvolk, geweten, cordaatheid en lijdzaamheid, voelde hij in deze eigenschappen regenererende factoren, ook voor zijn eigen volk, als hij aan de samenleving der toekomst dacht?

1) *Proza* I, p. 67-78.
2) *De Kroniek*, 20 Maart 1898. Zie ook de biografische notitie in het voorwoord van Verwey's treurspel *Johan van Oldenbarnevelt*.
3) *L.T.*, p. 268.
4) *Proza* VIII, p. 113.
5) *L.T.*, p. 272-329; hierin ook zijn kijk op onze politieke partijen van die tijd.
6) *L.T.*, p. 289.

De samenleving der toekomst, meer nog de vraag, aan wie deze zal toebehoren, is ook de inzet van *Volk en Katholicisme*, een confrontatie met zijn Katholieke vrienden, de vaandragers ener grote traditie uit het Verleden. Met deze kunstenaars en wijsgeren verbond hem een gemeenschappelijke liefde, die voor de schoonheid en een gemeenschappelijke haat, die tegen de platheid van zijn tijd. Doch tussen hen en zichzelf, afstammeling van het Protestantisme en verdediger van het Nieuwe Leven, zag hij dezelfde onoverkomelijke slagboom als eenmaal tussen Willem den Zwijger en de gezanten van Philips te Geertruidenberg. 'Niets zonder het volk', was toen de leus aan de ene zijde. 'Niets zonder de Katholieke Kerk', die aan de andere en het is in deze dramatische formulering, dat Verwey de verhouding tot zijn Katholieke vrienden en tevens die tussen verleden en toekomst symboliseert. Hij was er zich overigens van bewust, dat in de opkomst van het Katholicisme ten onzent ook een nationale verheffing school, waarvan Thijm de woordvoerder en Cuypers de kunstenaar was. Op de vraag van een vreemdeling, welke de twee monumentale hier te lande tussen 1830 en 1880 gewrochte kunstwerken zijn, zou hij willen antwoorden: Potgieters *Florence* en Cuypers Rijksmuseum[2)].

Er zijn onder Verwey's essays enige - en zeer boeiende - die de geschiedenis en de kunst der geschiedschrijving tot onderwerp hebben. In de rede, die hij in 1915 te Groningen voor de literaire faculteitsvereniging hield en die merkwaardig is als zelfbelijdenis van den mens en Tachtiger, getuigt hij: 'Mijn leven is met dit ene heengegaan, het uitbeelden van een geloof aan de heerlijkheid van het leven. Was dit leven de zichtbare werkelijkheid?.... Was het de geest die naar wetten werkt en verschijnselen? Het was dit alles en zeker nog veel meer dan dat. Het was het Verleden, dat in vereenvoudigde vormen voor me lag uitgebreid: de geschiedenis was altijd een van mijn groote liefden....'[3)].

De geschiedenis, hoe stond Verwey tegenover haar? Niet als historicus in de strikte zin van het woord, maar als 'ongeleerde' leek[4)]. Een leek evenwel, die de eigenschappen bezat welke voor het historisch begrijpen onmisbaar zijn: geestelijke tucht, zin voor verleden en traditie, voor de lijnen van ontwikkeling en verloop. Verwey is dan ook van de Tachtigers degene geweest, die van hun beweging de historische rechtvaardiging schreef[5)]. Hij wil niet geschiedvorser zijn maar gestaltegever en hij is dit in zijn historische spelen *Johan van Oldenbarnevelt, Jacoba van Beieren* en *Cola Rieuzi*, waarin het geschiedgebeuren een zeer plastische tegenwoordigheid heeft[6)]. In het toernooi met Fruin n.a. van diens afscheidsrede in 1894 breekt Verwey een lans voor de dichterlijke waarheid tegenover de werkelijke van den historicus. 'Het verleden wordt niet bevat in de feiten, maar in de herinnering. Dat wat de menschen vasthouden, wat hen in beslag neemt, hen in beweging brengt, dat is de levende kracht[1)]

2) aldaar p. 24.
3) *Proza* VII, p. 116.
4) Zie het gedicht *De Ongeleerde* in de bundel *De getilde Last*; de titel is een toespeling op het professoraat. *Oorpsr. Dichtw.*, p. 338-341.
5) *Toen de Gids werd opgericht*, Scheltema en Holkema, Amsterdam 1897.
6) Zie over deze stukken mijn art. *Nieuwe Taalgids* XXXV, p. 1-14.
1) *St. T.*, p. 13.

van het verleden zooals het door de eeuwen heen voortwerkt. Overal waar het in een mensch vorm schept is de idee van geschiedschrijving'.[1]. Het is uit deze gedachtegang, dat zowel zijn waardering als bestrijding van Fruin moeten worden verstaan; Fruin, 'de soldaat van Thorbecke', de negentiende eeuwer, die tegelijk met de natuurwetenschappen is opgegroeid, van wien Verwey niet goed begrijpen kan, dat hij zich uit het vaderlands verleden niet een mens, een levende persoonlijkheid tot held koos, maar een abstractie, de Staat. Doch wat hij vooral in Fruin miste was, dat hij niet de gave der plastiek bezat 'meer inventariseerde dan beeldde en bij al zijn zorg voor het oude wetenswaardige de filoloog bleef met zijn eerbied voor de tekst en het document'. Voor wie als Verwey de geschiedenis tegelijk kunst en wetenschap acht, ligt hier de diepste grond der tegenstelling. Zij heeft hem enige zijner schoonste bladzijden proza geïnspireerd, waarin het goed recht van intuitie en fantasie wordt verdedigd tegenover de reconstructie van het verleden door de rede. Als contrast tot Fruin stelt hij twee andere historici, Ranke en Motley, met hun grote gaven als schrijvers. Ongetwijfeld verliest Verwey hier te veel uit het oog, dat het Fruin niet, als Motley, te doen was om de uitbeelding der dramatische werkelijkheid. Niet het hoe maar het waarom was hem de hoofdzaak. Echter is het aan Verwey's eerbied en bewondering en ondanks al zijn bezwaren gelukt een boeiend en geslaagd beeld van Fruin te geven, juist door hem te zien als exponent van zijn tijd.

Verwey's critische instelling t.o. der historiografie, die hem o.a. Renans *Geschiedenis van het Joodsche Volk* als de te romantische voorstelling van een ongelovige deed veroordelen[2], had ook de controverse met Kernkamp n.a. van diens inaugurele rede[3] ten gevolge. Verwey's essay *Een glanzend misverstand*[4] is er een scherpe weerlegging van. 'Als een zachte glanzende beek', aldus Verwey, 'glijdt deze rede over vele stronkelige onderwerpen heen, terwijl omtrent het kardinale punt: materialistische of idealistische opvatting der geschiedenis geen eigen geloofsbelijdenis door den redenaar wordt afgelegd.' Een misverstand acht hij de opvatting, dat het er voor de practijk der geschiedschrijving weinig op aankomt, of in het abstracte de materie de geest beheerst of niet. Evenwel laat hij tot verder protest in dezen de slagbomen van het toernooi-veld wijd open, ook voor andere kampioenen dan zichzelf. Persoonlijk voelt hij zich tot een geheel andere verdediging geroepen, tot 'the defense of poetry', d.w.z. van het scheppingswerk der kunstenaars, die naar de noodzakelijkheid hunner verbeelding werken. 'Voor den kunstenaar is werkelijk de mensch, - de mensch vol tegenstrijdigheid, toch één door zijn persoonlijkheid -, het middenpunt, het zichtbare van alle geschiedenis.' Groot bezwaar ook heeft Verwey tegen Kernkamps beeld van Marx en diens leer, waar hij een eigen diagnose en historisch aperçu tegenover stelt, hierop neerkomend, dat in Marx' geest kritiek op het Idealisme de natuurlijke uiting was. Hij formuleert het aldus in een klaar stuk proza: 'Marx was Hegels leerling. Niet uit de edele denkerszaal van Hegel, maar uit de volksvergadering en de werkkamer van den staathuishoudkundige, uit den nood der materie kwam zijn leer

1) *Proza* VIII, p. 115.
2) *De Oude Strijd*, p. 326.
3) *Over de materialistische opvatting der geschiedenis* (1901).
4) *L.T.*, p. 112-132.

op van de materialistische geschiedschrijving. En zij kwam op als wat hij zelf voor zich in zijn economische studiën proefhoudend bevonden had: als een werkmethode, die hij uitsprak met schroom, en die hij niet onmiddellijk zou willen geven als algemeene regel van geschiedschrijving en geenszins als een leer waarmede hij de wereld denkt te veroveren. Zij werd dit eerst door zijn navolgers.' Marx heeft, meent Verwey, in de leer van de materialistische geschiedschrijving die betrekkelijke waarheid gegeven, die misschien de geloofde van de toekomende tijd zal zijn.

Principiëel van inzet is de polemiek met de schrijfster van *Kapitaal en Arbeid in Nederland*. In haar wil Verwey het systeem der historici van de socialistische partij treffen, gelijk hij in Fruin het 19de eeuwse intellectualisme als fundament der geschiedschrijving veroordeelt. Ook aan Mevrouw Holst's werk, dat een bijdrage wil zijn tot de economische geschiedenis van ons land, ziet hij een te uitsluitend verstandelijke opvatting ten grondslag liggen. Herhaaldelijk komt in dit z.i. partijdige pleidooi de dichteres met de partijleidster in conflict, waar het de samenhang tussen de geestelijke feiten en de sociale geschiedenis betreft. Haar opvatting, dat het industrialisme de leidende macht in de moderne staat zou zijn, acht hij zéér aanvechtbaar - in ieder geval voor ons land - en hij toont aan, hoe deze vooropgezette mening haar vrije houding belemmert. 'Overal waar zij de leer die arbeidersbevolking vereenigt tegen bezitters van arbeidsmiddelen gelding wil verschaffen, ontdek ik onzekerheid in haar opgaven, onduidelijkheid in haar voorstelling en verachteloozing van andere verschijnselen.... Liet de gedachte dat Nederland als industrieland niet veel beteekent niet toe, dat andere zijden van het vaderlandsche leven bloeiend leken?' vraagt Verwey. 'In haar veronachtzaming van veel geestelijk leven, haar miskenning van Potgieters grootheid, haar weerlegging van het lichtpunt naar Multatuli, den man uit de jaren van het industrialisme, wreekt zich wel het meest een voorstelling, die geen volle rekening houdt met de werkelijkheid, maar de verkondiging is van een partijmeening'. En dan volgt als eigen belijdenis nog eens weer de verdediging van het dichterschap, d.w.z. van poëzie en verbeelding als beginsel der verschijnselen van kunst en leven; van het geloof aan een natuurlijke schone wereld: 'Niet de dichter heeft reden de werkelijkheid anders te zien dan zij is, want indien hij een fout heeft, het is deze dat hij haar liefheeft in al haar uitingen. Maar het verstand dat een doel heeft, dat gelijk wil hebben, dat overreden wil, dat begrippen wil doen klinken en leuzen, het is een gevaarlijke leider. Het is mijn innigste hoop, dat indien uit het volk persoonlijkheden stijgen die de menigte leiden, zij wel het verstand zullen hebben dat daartoe noodig is, maar ook - zij het een weinig veel - van dien dichterlijken geest die de werkelijkheid lief heeft om zich zelf'[1].

Niet alleen in de historiografie en met name in een partijgeschrift als dit zag Verwey de werkelijkheid en het besef van het volle leven door de grauwe theorie bedreigd, ook bij de academische geleerdheid zijner dagen achtte hij haar niet steeds in veilige handen. Lang voordat hij zelf de professorale toga droeg, hadden de hogescholen en hun onderwijs

1) *L.T.*, p. 177.

zijn belangstelling, vooral ook de verhouding tussen hoger onderwijs en cultuur. De universitaire studie miste z.i. door een te schoolse instelling de rechtstreekse aanvoeling met het leven en zodoende werd cultuurbevordering door wetenschap maar iets zeer problematisch. Deze overtuiging, deels een uitvloeisel van zijn eigen geestesaanleg, deels van de beweging waaruit hij voortkwam, ligt ten grondslag aan het magistrale opstel *Hoogescholen en geestelijke bewegingen*[1]. Het is een zijner belangrijkste verhandelingen, waarin hij een viertal geschriften bespreekt, die met de universiteit in verband staan, o.a. het nagelaten werk van den hoogleraar Land *De wijsbegeerte in de Nederlanden*. Een uitspraak in dit geschrift: ‘wij weten dat de academische geleerdheid nooit tot roeping heeft gehad om datgene te verkondigen wat nog niet als overheerschende meening is aangenomen’ - tot uitgangspunt nemend en even de mogelijkheid open latend, dat zij slechts werd geuit om tegenspraak uit te lokken, komt Verwey op voor een gans ander inzicht, dit n.l.: ‘dat de hoogescholen, willen zij iets anders zijn dan een vereeniging van vakscholen, schatten van geestelijke winst moeten verdedigen en de gehoorzalen van Europa moeten doen daveren als weleer van professorale twist’. De hogescholen toernooivelden - zo zou de strijder in Verwey ze willen zien. Het optreden van Bolland in Leiden had dan ook zijn volle sympathie. Hij prijst hem om zijn hartstocht, ‘de hartstocht van het brein’; om zijn natuurlijkheid, zijn oprechtheid en verzekerdheid[2]. Met gerustheid ook ziet hij de academische wijsgerigheid toevertrouwd aan professor T.J. de Boer, wiens intree-rede over Nietzsche en zijn werk hij met grote ingenomenheid bespreekt[3]. Meende hij in dezen geleerde een wijsgeer te mogen begroeten, voor wien denken een gemoedszaak was en die door de gelukkige vereniging van intellectuele en artistieke aanleg een wetenschappelijk kunstenaar mocht worden genoemd, zodat resultaten van onderzoek en ontleding hem dienen als materiaal voor beelding, terwijl hij bovendien weet te boeien door het snelle en treffende van zijn stijl. Op dezelfde gronden berust Verwey's ingenomenheid met Quacks *Herinneringen*[4]. De bespreking van deze mémoires, die als een toelichting tot Quacks wetenschappelijk werk over de socialisten zijn bedoeld, leidt tot een toernooi met den idealistischen schrijver wegens zijn in Verwey's ogen wel zeer geflatteerd zelfportret. Verwey ziet een tweeslachtige figuur in dezen hoogleraar-bankdirecteur, die ‘met de ogen van zijn geest nu eenmaal gericht op de gemeenschappelijke gedachte, door aanleg en omstandigheden genoopt werd deel te nemen aan het werk van een winstzoekende wereld.’ Het kan niet ontkend worden, dat deze enigszins romantische persoonlijkheid Verwey zeer heeft geboeid. Gróte romantische figuren (romantisch hier als gevoelsterm genomen) lagen hem minder. Multatuli noch Couperus hebben hem ooit uit zijn tent gelokt. Aan Quacks gaven als stilist wijdt de woordkunstenaar in Verwey veel aandacht en hij meent voor de uitvoerige aanhalingen uit diens geschriften geen rechtvaardiging te behoeven, want de lezer weet er door, ‘dat Quacks verhaal van gewone zaken een roman wordt, de strijd in zijn personen

1) *L.T.*, p. 233-271.
2) *St. T.*, p. 61-66.
3) *Proza* VIII, p. 192-195.
4) *Proza* II, p. 164-197.

een soort drama, de afloop van sommige lotgevallen een tragedie'. Als geschiedschrijver, zou men zo zeggen, een figuur naar Verwey's hart. Dat het aesthetisch bestanddeel der historische voorstelling op deze wijze van te veel importantie wordt, heeft Verwey blijkbaar geen overwegend bezwaar gevonden. Kunst en wetenschap waren voor hem geen tegenstrijdige uitingen van de geest.

Het spreekt vanzelf, dat de hier gekozen essays slechts enkele kanten van Verwey's veelzijdige en veelomvattende arbeid in het licht konden stellen. Zijn literaire critieken, de beschouwingen over architectuur, beeldende kunst, aesthetica en filosofie getuigen van vele andere cultuuraspecten die hem boeiden. Meermalen heeft men zich rekenschap trachten te geven van het scheppend proces dat zich in Verwey's poëzie voltrok (Van Eyck, Vestdijk, Uyldert, Is. de Vooys); de bijdragen tot de Verweyliteratuur, wat zijn proza betreft, zijn minder talrijk en het moet als een tekortkoming worden beschouwd, dat dit proza in onze bloemlezingen vrijwel geheel ontbreekt. Dr. Gerretson schreef in zijn *In Memoriam*: 'Verwey's poëzie, hoewel zeer ongelijk, zal leven zoolang onze taal leeft. Maar vergis ik mij niet, dan zal zijn proza, dat heerlijke klare, krachtige proza toegankelijker blijven.' Is dit zo, dan zullen wij er kostbare bijdragen tot zijn intellectuele biografie in behouden. Want alle essays, polemisch of niet, getuigen van de gestadige groei der humanitaire gedachte; zij drukken in vaak kernachtige bewoordingen de denkbeelden uit van iemand, die levensvragen zelf doorleefde en een zeer bewuste houding had tot het geestelijke en de cultuur van zijn tijd 'Het type van den reëlen met de aarde verbonden mens,' heeft Vestdijk Verwey genoemd[1]. En terecht. In mededelen, getuigen, opwekken, zag hij zijn levenstaak; meedelen van de geestelijke winst, die studie en nadenken hem brachten; getuigen van dat bijzondere innerlijke vermogen, dat we het geloof noemen. Hij heeft er een prozakunst mee bewerkt van een zeer kenbare toon. Frans Erens schreef in *Vervlogen Jaren* onder zijn herinneringen aan de *Nieuwe Gids*-tijd: 'Verwey vond zijn eigen geluid, dat mij zeer origineel leek. Ik meen mij te herinneren dat ik het voor mijzelf noemde "het bijbelsche geluid". Zonder twijfel inspireerde hij zich veel op de lectuur van de Statenbijbel'. Verbeeld ik het mij, of is het dit geluid dat ons b.v. tegenklinkt uit de schone bladzijden over de schilderkunst van Van Looy, waaruit de hiervolgende passage over den Maaier mij volkomen op Verwey's eigen werk van toepassing lijkt: 'En uw Maaier maait en heeft al de kleuren van zon en koren in zijn verschijning die één is met de Aarde. En de aren storten neer en de schooven zullen worden ingehaald door hem-vreemden en het graan zal voeding zijn voor menschen die hem niet gekend hebben; maar hij zal het doel vervuld hebben dat ons stervelingen gesteld is en dat de verzoening is van heerlijkheid en rampzaligheid: dat wij afziende van ons zelf het leven zullen ten eigen zijn'[3].

A.W.C. ZUIDEMA.[2]

1) *Albert Verwey en de Idee*, p. 23.
3) *L.T.*, p. 110.
2) aldaar, p. 115.

Die rejsen wil op aerdt, - Tesselschade Roemers.

In zijn ‘Portretten van Joost van den Vondel’ stelde Alberdingk Thym dit gedicht omtrent het begin van 1642, omdat hij het in zijn Vondel-Tesselschade-idylle gebruiken kon als Tesselschade's antwoord op de opdracht van Vondels: ‘Peter en Pauwels’.

Sterck deed in zijn ‘Oorkonden over Vondel en zijn kring’ nagenoeg hetzelfde en beredeneerde het aldus: (p. 164)

‘Vondel had haar toegeroepen: Eusebia, trek nu, op Gods bazuin, met mij naar Rome. Leer de ijdelheden der wereld versmaden, en als Gods strenge Ridders (de beide Apostelen) den weg naar den hemel niet op purper te betreden, maar over punten van spijkers. Ons lichaam is zwak en vergankelijk en houdt onze ziel tegen, die wil spoeden naar het “Zalig Honck” waarnaar zij zoo verlangt. Het is duidelijk, dat het vers van Tesselschade antwoord geeft op al deze woorden van Vondel en daarmede op de hoofdpunten van zijn opdracht. De “Roomsche Reis” ter bereiking van het “Zalig Honck” waartoe Vondel haar heeft opgewekt, wordt door haar beantwoord met de uiting van haar verlangen naar het “Eeuwig Honck”. Dus een letterlijke weerklank op Vondels woorden.’

Wanneer wij met Sterck aannemen, dat ‘Die Rejsen wil’, Tesselschade's reactie op Vondels opdracht is, dan moeten wij ook erkennen, dat dit ‘Eeuwig Honck’ inderdaad de enige *letterlijke* weerklank is, maar dat het, bij nadere beschouwing van de twee gedichten te betwijfelen valt of er van een reactie, laat staan een direct antwoord, op de door hem genoemde hoofdpunten sprake is.

Het eerste hoofdpunt zouden wij het ‘Reismotief’ kunnen noemen. Dit is in beide gedichten aanwezig, maar is naar mijn mening niet beslissend voor de samenhang tussen deze twee verzen, aangezien het beeld van de reis voor het menselijk leven op aarde en meer speciaal voor zijn geestes- of zieleleven, al eeuwen oud was. Hoeveel tractaten en liederen waren er al gewijd aan de grote pelgrimagie!

En ook in hun eigen tijd, in hun eigen kring vinden we dit motief gebruikt. Nl. door Huygens in zijn ‘De tweede Tesselschade’, waarvan de eerste regel luidt:

> ‘Is Tessel op het padt nae Romen van Geneven?’ van 15 Jan. 1642,

in zijn ‘Myn' Weder-vraegh’ van 14 Dec. 1644 en tenslotte nog in het vers, dat hij Tesselschade bij zijn ‘Heilighe daghen’ zond, waarin dit reismotief tot het einde toe is volgehouden. (Komt, Tessel, uyt de Miss en uyt het misverstand).

Ook het tweede hoofdpunt: het versmaden van werelds pracht en ijdelheden is tè algemeen gebruikelijk om doorslaggevend te kunnen zijn. Wij vinden het bijv. ook aangewend in de twee laatst genoemde gedichten van Huygens.

Als derde hoofdpunt geeft Sterck: de belemmering, die het zwakke, aardse, onwaardige lichaam op de ziel uitoefent. Dit element speelt in Vondels vrij lange vers een ondergeschikte rol.

Tesselschade's motief van: ‘Om onse Reys te doen, hoe siecker, hoe

gesonder', wordt in haar 18-regelige gedicht, in verschillende variaties, tot drie keer toe herhaald:

1 Maer dese reys te doen, hoe siecker aengenaemer,
2 Nu komt het welcom swack, en maeck mij bett gereet om deese wech te doen,
3 Om onse Reys te doen, hoe siecker, hoe gesonder.

Wanneer wij hier evenals Sterck een reactie op Vondels verguizing van het lichaam in willen zien, dan moeten wij toch in de eerste plaats niet uit het oog verliezen, dat Tesselschade het motief van ziek en zwak zijn van het lichaam over gebracht heeft op de ziel - dat het lichaam bij haar volkomen uitgeschakeld wordt. Dit is bij Vondel absoluut niet het geval en Tesselschade's antwoord is hier niet bepaald 'direct' of een 'letterlijke weerklank'.

In de tweede plaats herhaalt Tesselschade dit motief met zo'n nadruk, dat het als het ware het nevenmotief van het reis-beeld wordt en een belangrijkheid verwerft, welke het bij Vondel ten enenmale mist.

Dezelfde overzetting werd echter door Huygens tot vervelens toe gebruikt in de navolgende licht-honende verzen, welke alle aan Tesselschade gericht waren of waarvan het in ieder geval de bedoeling was, dat zij ze las:

1 De gesonde roos in 't aensicht van Ioff.w Tesselschade Visschers 29 Jan. 1642
2 Verstaet ghy 't, Tesselscha? Uw aensicht is aen stucken; Ten minsten leert hier na Aen beelden niet te bucken. 5 Maart 1642 (Dit naar aanleiding van haar oogkwetsuur.)
3 Tessela febricitat? Praesto est medicina. 13 Sept. 1644.

Het schijnt mij toe, dat Tesselschade's 'Hoe siecker hoe gesonder' bij deze gedichten aansluit, zoals trouwens het gehele gedicht past in de sfeer van de poëtische-geloofsstrijd-verzen, welke tussen haar en Huygens gewisseld werden en dat het dus een reactie was op Huygens' meermalen gebruikt motief en niet haar antwoord op Vondels:

> Wat is ons vleesch, dat toch in 't graf moet rotten?
> Wat is het lyf, vermast van snoode pracht?
> Der wormen spyze, en voetsel voor de motten;
> Een hindernis van 't geen Godt dierbaerst acht.

Behalve de overeenkomst in de behandeling van dat eigenaardige motief bij Huygens en Tesselschade, zou als tweede argument kunnen gelden, dat Tesselschade in haar begeleidend briefje aan Hooft schreef:

'Ghelieve dees ingeleyde (het bewuste gedicht) aen de Proffesser Bareleus te behandigen, om voort aen Constantyntje voor glabeck in consteljck goudt, door braeve meester handt gestelt en ghesonden te moeghen werden, als het geleesen is met ooghen van myn Hooft.'

Hier uit blijkt, dat het Tesselschade's bedoeling was, dat het gedicht door Hooft en wellicht ook door Barlaeus verfraaid, in zijn schoonste vorm (en dus als best verdedigingsmiddel) aan Huygens gezonden zou worden.

Sterck citeerde voor zijn bewijsvoering slechts het postcriptum:

'Laet Vondelen het leesen, soo 't ue goedt dunckt, want ick heb het hem belooft, dat ick het ue open senden souw;'

Dit klinkt minder stellig dan het eerste verzoek en reeds het feit, dat dit slechts in het postscriptum er bij geschreven werd, duidt er op, dat het er bij Tesselschade in de allereerste plaats om ging, dat Huygens het gedicht zou lezen. Een verklaring voor dit weinig dringend verzoek kan ook zijn, dat toen dit vers gestuurd werd, de verkoeling tussen Hooft en Vondel al een feit geworden was, (en Hooft dus een minder geschikt tussenpersoon!), hetgeen dus naar 1642-1643 en later jəren zou verwijzen.

Wil men dus in Tesselschade's gedicht een reactie op Huygens' verzen zien, dan zou het dus niet van eind 1641, begin 1642 zijn, maar moet het òf na de gedichten van Huygens uit de eerste maanden van 1642 gedateerd worden of eventueel zelfs na het vers van Sept. 1644.

Afgezien echter van deze dateringsquaestie staat het voor mij vast, dat ‘Die Rejsen wil’ tot de Tesselschade-Huygens-cyclus behoort, hetgeen m.i. nog duidelijker wordt door de innige samenhang, welke er bestaat tussen dit gedicht en Huygens vers bij zijn Heilghe Daghen. (Komt, Tessel.... 3 Febr. 1645).

Ik wees er reeds op, dat de beide verzen al de drie genoemde motieven bevatten. Het Reis-beeld is zelfs hèt Leitmotiv van Huygens' gedicht en is bijzonder consequent uitgewerkt. Maar daarnaast treft een duidelijk waarneembaar parallellisme:

T:
Daer 't pat soo engh af is, en 't buyten spoor soo breet,

H:
Ick weet een rechter pad naer het beloofde Land.

T:
Soo lief is my dees last, die'k nauw volvoeren kan,
Doch ruylden daer geen Rust van Sadtheyts weelden an,
Hoe laekbaer datse schynt, ick sal my min verdrieten
'T willich onbeeren als 't onwillighe genieten
Van segelycker wegh,

H:
Wy sullen onder weegh oock Brood en Wyn genieten,
Wy sullen op de reis oock peisteren en rusten;
En houden Heiligh dagh, maer niet in luye lusten.

Voor het ‘Eeuwigh Honck’ vinden we bij Huygens:

en altyd Godt voor aen,
Altyd de Sterr' in 't oogh, niet die de wyzen leidde,
Maer die te Bethlhem rees; die uyt den Hemel scheidde
Om blinde reisighers te lichten van-den grond
Tot daer sy, *eewigh licht*, voor alle Eeuwen stond.

T:
Om onse Reys te doen, hoe siecker hoe gesonder.

Huygens erkent deze zwakte niet als sterkte. Hij noemt het ‘mismaekticheid’ en geeft op zijn beurt het beeld van den mens, die zijn weg tot God aflegt, niet kruipend of bukkend, maar gesterkt door Gods woord.

De affiniteit, welke tussen deze twee gedichten bestaat is tè opvallend, dan dat wij niet zouden kunnen aannemen, dat er enig verband tussen beide bestond. Beschouwen wij dus Huygens' gedicht als zijn antwoord op ‘Die Rejsen wil’, dan zou het waarschijnlijk zijn, dat Tesselschade's gedicht van omstreeks 1644-1645 zou zijn, daar het meer voor de hand ligt, dat Huygens op een recent gedicht zo fel reageerde, dan dat hij naar een van 1642 teruggreep.

Dit is inderdaad zeer goed mogelijk.

14 Dec. 1644 beantwoorddde Huygens met ‘Myn' Weder-vraegh’, Tesselschades vraegh nopende de kerck. Dit heeft betrekking op hetgeen, wat Tesselschade aan Barlaeus schreef en wellicht ook in dichtvorm ver-

werkte: ‘Een ijder kerck kint kent zyn Vaeder, soo het seyt, maer dat syn vaeder en moeder kent, en isser niet qualyck aen, want een moeder en kan geen bastaert maeeken nae de gemene wet.’

In Huygens' antwoord hierop treffen wij weer het reis-motief aan en ook het tweede hoofdpunt, nl.: de aardse weelden, hier gecombineerd met het Roomse geloof:

> Maer 'tkind dat syn Vrouw Moeder
> Voll pracht, voll ijdelheid voll Babijlons gecier,
> Voll hoere-pocken kent, en syn' gesonden Broeder,
> Syn' Suster onbevleckt van Bastardij betight,
> Om dat sij 't kuysche pad van Waerheid, Wegh en Leven
> Naer 't eeuwigh Wesen gaen, dat's een ellendigh wight
> En medelijdens waerd.

In ‘gesònden Broeder’ klinkt even het derde motief door en in plaats van het eeuwig ‘Licht’ of het eeuwig ‘Honck’, lezen we hier het eeuwig ‘Wesen’, dat wacht aan het eind van de reis.

‘Myn' Weder-vraegh’ kan dus, mèt de herinnering aan enige vroegere gedichten, welke op het derde motief (hoe siecker, hoe gesonder) gebaseerd waren, heel goed ‘Die Reisen wil’ van Tesselschade uitgelokt hebben.

Voor zo ver wij weten gaf zij eerst in het geheel geen antwoord, maar zond een afschrift van Huygens' vers met een enkel regeltje aan Hooft, luidend[1]:

Siet hier metter haest beantwoort u E staetlyck swygen ende ons Vastaerts revelkal. Jck meen, hy my dees vuyle dranck toe sendt om u E daer mede te genesen, doch t en schaet niet, als t u E maer baet doet.

Laghter maer eens om en schudt de kors van u lever, het is genoech aen ue vriendinne Tesselschade Roemers.

Worp plaatst hierna een briefje van Tesselschade aan Barlaeus, waarin zij schrijft: ‘soo send ick hier de vaersen, daer ick my schier aen vertilt heb, omdat het myn werck niet en is kercken te stoffen en schoon te maecken;’

Het is niet waarschijnlijk, dat ‘Die Rejsen wil’ één van deze, vermoedelijk, min of meer theologizerende Verzen zou zijn. Ik acht het eerder mogelijk, dat deze verzen identiek zijn met dat gedicht, op ‘tweederley manier’ gemaakt, waarvan Tesselschade in de brief van ‘Een ijder kerck kint’ aan Barlacus spreekt. Dit is daarom aanvaardbaar, omdat ook dit gedicht van theologizerende aard moet zijn geweest, gezien de enkele, aangehaalde regels in deze brief. Deze ‘vaerzen’ zouden dan dus vòòr ‘Myn' Weder-vraegh’ gedateerd moeten worden, dat er het antwoord op is.

Dat Tesselschade op haar beurt dit gedicht van Huygens niet onbeantwoord liet, blijkt uit een postscriptum van een brief van Barlaeus aan Wicquefort: ‘Zulechemium, cui scribam cras, et una mittam bilem quam in ipsum evomuit bona (scilicet) Tessela.’

In ‘Die Rejsen wil’ is echter geen spoortje van gal te ontdekken. Hier zou dus uit volgen, dat Tesselschade's antwoord op Huygens' Myn' Wedervraegh òf een ander gedicht, of een brief, of eventueel beide is geweest. In een brief van 17 Jan. 1645 van Barlaeus aan Huygens lezen wij het volgende: ‘Non respondet tibi, verum apographum responsi tui ad quaestionem sacram misit Satrapam - Mitto quae scripsit Satrapae.’

1) Zie voor deze en de volgende brieven: J.A. Worp: Een onwaerdeerlijcke Vrouw: p. 291-304, 's-Gravenhage 1918.

Dit klopt dus met Barlaeus' postscriptum van zijn brief aan Wicquefort (zie boven) en met zijn volgende brief aan denzelfden van 19 Jan. 1645: ‘Respondet Tessela ad responsionem Zulechemij, non huic sed Hoofdio; misi responsum ad Zulechemi dominum; vellem te legere.’

Wat bedoelt Barlaeus nu met Tesselschade's antwoord aan Hooft, hetgeen aan Huygens is doorgestuurd? Vermoedelijk niet dat korte briefje bij het afschrift van Huygens' gedicht, (zie boven) daar dit toch moeilijk als een indirect antwoord aan Huygens is op te vatten.

Uit een brief van Wicquefort aan Barlaeus blijkt, dat haar antwoord een brief èn een gedicht is geweest: ‘Vidi hodie epistolam et versus Tesselae ad Zulechemium scriptos et simul huius responsionem, quam propediem ad te mittet.’

Dit antwoord van Huygens is het:

> ‘Mijn' Tong en was noijt veil, mijn' Penne noijt verkocht,’
> van 22 Jan. 1645.

Het is duidelijk, dat dit zijn reactie is op een minder vriendelijke en zelfs kwetsende uitlating van Tesselschade (de ‘bilis’ uit Barlaeus' postscriptum!) maar de vraag blijft: Stond deze in de brief of in het gedicht?

De oplossing vinden wij in een brief van Barlaeus aan Huygens van 28 Jan. 1645: ‘Respondisti apte ad epistolam, sed nondum ad viduae epigramma.’ Hieruit kunnen wij opmaken, dat Huygens' ‘Mijn' Tong en was noijt veil’ zijn antwoord op Tesselschade's onheuse *brief* was.

Het lijkt mij nu niet te ver gezocht om Huygens' gedicht, dat hij bij zijn Heilighe Daghen, op 3 Febr. 1645 aan Tesselschade zond, als zijn antwoord op het bewuste *gedicht* te beschouwen.

Wil men dit gedicht nìet met ‘Die Rejsen wil’ identificeren, dan moet men aannemen, dat het verloren is gegaan. Dit zoek geraakte gedicht zou dus Tesselschade's antwoord op Huygens' ‘Myn' Weder-vraegh’ zijn en op zyn beurt het ‘Komt, Tessel, uyt de Miss en uyt het misverstand’ van Febr. 1645 uitgelokt hebben.

Ik wees reeds op de samenhang tussen ‘Myn' Weder-vraegh’ en ‘Die Rejsen wil’ en toonde aan, dat er een bijzonder grote affiniteit bestaat tussen dit laatste gedicht en ‘Komt, Tessel’.

Tesselschade's ‘Die Rejsen wil’ vult dus op volmaakte wijze de lacune tussen Huygens' verzen, want het voldoet aan de bovengenoemde voorwaarden en vormt, zonder dat men aan de inhoud iets àf of tòe behoeft te doen, zonder dat men onbewezen opdrachten of gedichten van Huygens behoeft te veronderstellen, de passende schakel tussen Huygens' ‘Myn' Weder-vraegh’ en zijn gedicht bij de Heilighe Daghen van 3 Febr. 1645. Wanneer wij dus ‘Die Rejsen wil’ in de plaats stellen van het zogenaamde ‘verloren’ gedicht, dan volgt hier tevens onmiddellijk uit, dat Tesselschade dit gedicht eind December 1644, begin Januari 1645 geschreven heeft en wel vòòr 17'Januari 1645, de datum van de brief waarin Barlaeus van haar antwoord melding maakt.

Leiden.
J.M. SCHALY.

Van de Woestijne.

Dr. Math. Rutten: De Estethetische Opvattingen van K.v.d. Woestijne, bibl. d.l. Faculté d. Phil. et Lettres, Liège, 1943.
August van Cauwelaert: K.v.d. Woestijne, Een Synthese, Pro Arte, Diest, 1943.

De belangstelling voor de figuur van den grootsten dichter van het Moderne Vlaanderen blijft, vooral in Vlaanderen zelf, onverflauwd. Na de uitgave van de drie laatste bundels onder den titel 'De Wiekslag' en die van de 'Nagelaten Verzen' verscheen in 1943 bij de Standaard te Brussel een luxe-editie met illustraties van de 'Laethemsche Brieven', terwijl bij de uitgeefster der laatste bundels, de firma Manteau te Brussel, niets minder dan een standaarduitgave van het geheele oeuvre, waaronder een breede bloemlezing uit het journalistieke werk, in minstens zeven deelen op stapel staat.

Ook is een volledige bibliographie van al het door v.d.W. geschrevene in voorbereiding.

Dr. Rutten, die destijds zijn proefschrift wijdde aan 'De Lyriek van K.v.d. Woestijne', koos als zijn 'thèse d'aggrégation de l'enseignement supérieur' bij de Luiksche universiteit, een bijzonder en bij de nietingewijden weinig gekend aspect van v.d. Woestijne's werk: zijn aesthetische theorieën. Voor het veel ruimer publiek der bewonderende lezers is bestemd het hierboven vermelde boekje van Van Cauwelaert, dat overigens niet nieuw is, maar een herdruk van de 'Verslagen en Mededeelingen' der Kon. VI. Acad. van Sept. 1941.

De theoretische en toegepaste beschouwingen van v.d. Woestijne over aesthetiek zijn om drie redenen belangwekkend: ten eerste natuurlijk om de pogingen tot beschrijving en doorgronding van het proces der scheppende werkzaamheid zelf; ten tweede om de tot de wezenskern doordringende karakteristieken van vele dichters en plastische kunstenaars en ten derde om het licht dat zij werpen op den dichter zelf en zijn werk. Hoeveel merkwaardigs onder het eerste gezichtspunt ook aan de orde komt, ik acht het onder twee en drie genoemde toch van grooter en blijvender waarde. Juist dat hij in den strijd der theorieën op zijn wijze partij koos, zegt ons veel over de geaardheid van zijn dichter-wezen; in de kritische opstellen anderzijds is, naast menigvuldige onmiddellijke belijdenis, telkens een spiegeling van het eigene aanwezig in als wezensverwant besefte anderen. De cardinale elementen in de ontwikkeling van het werk van een Ensor, een Jan Luyken, een Jacob Smits, om slechts deze drie te noemen, zijn tevens in principe de draaipunten van zijn eigen baan.

De theoretische aesthetiek van v.d. Woestijne vormt slechts zeer ten deele een gesloten systeem. Het meest is daarvan te spreken in den eersten tijd, die van de opstellen in 'Vlaanderen', hoewel ook daar een met veel vraagteekens omringde verkenning van het terrein dikwijls de positieve theorie vervangt. Bovendien is de behandelde stof beperkt; het is den onderzoeker in de eerste plaats er om te doen het psycho-physiologische proces te ontleden, dat in den kunst-scheppenden mensch werkzaam is, waarbij hem bewust blijft, dat het eigenlijk geheim der schoonheid zelf onverminderd blijft bestaan. In later tijd, trouwens meestal in op zichzelf staande opstellen, wordt de dichter niet moe bepaalde overtuigingen, bijv.

dat de poëzie steeds levensbelijdenis is, dat geen ziele- of gedachteninhoud tot poëzie worden kan, zoo ze niet is geworden tot bloed, dat de echte kunstenaar altijd open staat voor vernieuwing, aan zijn figuren toe te lichten. Daarnevens geeft hij op grond van een rijke en kritische litteraire eruditie en van een conscientieuse ontleding van het eigen dichter-wezen tallooze belangwekkende beschouwingen over aesthetische problemen. Dr. Rutten heeft getracht deze veelal verstrooide en fragmentarische aesthetica te systematiseeren.

Hij heeft zich daarvoor een zeer omvangrijke voorstudie getroost; een zee van materiaal moest o.m. uit de kolommen van meer dan twintig jaargangen der NRct. worden bijeenverzameld. Rutten volgt ook nu voornamelijk de descriptieve methode, echter niet zonder de stof zelf eerst onder een aantal gezichtspunten te hebben geordend en telkens de theorieën van v.d.W. met die zijner voorgangers en tijdgenooten te vergelijken. Zoo kon zijn boek eindigen met een bepaling van de plaats die v.d.W. als kunsttheoreticus verdient in de Nederlanden en West-Europa. Aan een overvloed van uitspraken toont de schrijver, hoe het dichten voor v.d.W. zich afspeelt in een psycho-physisch proces, maar anderzijds in zijn verschijning als Gedicht ook sterk beheerscht wordt door intellectueele factoren; hoe het naast en in zijn zinnelijk wezen tevens innerlijk verwant is met- en uitgroeit tot mystiek en onontkomelijk uiting wordt van ‘een moreele wetenschap’ (minder gelukkige term, ook bij v.d.W. voor het Fransche ‘science morale’). Bijzondere nadruk wordt gelegd op het individualisme ook in deze theoretische beschouwingen, een individualisme, dat echter van het extreem-persoonlijke zoekt door te dringen tot dén mensch. Menige bladzijde van dit werk heb ik met groote waardeering gelezen; ik noem slechts als voorbeeld die welke de vraag beantwoorden in hoeverre deze aesthetiek kenmerkend is voor den mensch en dichter v.d.W. (bladz. 220-230). Anderzijds plaatste ik niet alleen vraagteekens bij verscheidene détails, wier behandeling hier te veel in een opsomming van kleinigheden zou verloopen, maar heb ik tegen eenige grondgedachten van het boek ernstig bezwaar. Rutten gaat - naar historische orde van zelfsprekend - uit van de bekende opstellen in ‘Vlaanderen’ (‘De Geschiedenis van het Gedicht’ e.a.); hij houdt nadrukkelijk staande, dat in deze v.d.W.'s aesthetiek met al haar elementen is vastgelegd, al mogen dan in de verdere groei van mensch en werk bepaalde elementen later dieper doorleefd naar voren komen; de ontwikkeling van sensualisme tot mystiek is volgens hem geleidelijk en harmonisch. In mijn proefschrift heb ik gemeend van een ‘overgangsperiode’ en zelfs van een ‘crisisperiode’ te moeten gewagen. Rutten, die mijn boek eerst onder oogen kreeg, toen het zijne persklaar lag, bestrijdt deze opvatting in een enkele noot. Het kon daarin natuurlijk - en jammer! - slechts bij een aanduiding blijven. Uit een opstel in ‘de Amsterdammer’ (13 Aug. 1911) had ik de bekentenis geciteerd, dat ‘omgang met de echtste dichters’ v.d.W. als een dwaling deed inzien zijn ‘vast geloof, dat poëzie alleen zinnelijke resultante was’. Dit spreken van ‘dwaling’, zegt Rutten, kan alleen zoo opgevat worden ‘dat de dichter in den tijd van “Vlaanderen” meer door het mysterie van het zinnelijke en later meer door dat van den geest werd aangetrokken’. Hij kan m.i. deze makke interpretatie van ‘dwaling’ als een verleggen van het accent niet handhaven tegenover de geheele kroniek der Poëzie

in den Amsterdammer en tegenover de bewoordingen van het speciale artikel. De bedoelde woorden vormen de inleiding der geheele kroniek; aan den geciteerden zin gaat de krasse uitspraak vooraf, dat de theorieën, destijds in ‘Vlaanderen’ verdedigd ‘bijna allen als kaartenhuisjes zijn ineengestuikt’. Hij zegt zelfs niet te weten of veel zijner verzen van thans ‘in het licht der theorieën, die ik zes, zeven jaren geleden verdedigde, nog volledig poëzie zouden worden genoemd’. Dat is toch klare taal. Opmerkelijk is, dat Rutten met de geheele Amsterdammer-serie nergens blijkt rekening te houden; hij noemt ze slechts in zijn bronnenlijst, maar spreekt elders (bladz. 235) nadrukkelijk van slechts twee perioden in v.d.W.'s aesthetiek, nl. die van ‘Vlaanderen’ (1903-1907) en die van de NRct (1909-1928)! De verwaarloozing van deze afzonderlijke groep (meer dan veertig uitvoerige stukken) lijkt mij beslist een fout. Bovendien is het te betreuren, dat de schrijver zich angstvallig hield aan geschriften, die in directen zin kunsttheoretisch of kritisch zijn. Hij zelf blijkt overtuigd, dat het beschouwend en het zuiver litteraire werk voortdurend samenhangen. Welnu over v.d.W.'s oordeel aangaande dichter, poëzie en mystiek is niet te handelen zonder diepgaande ontleding van ‘De Heilige van het Getal’. Ik acht dit stuk voor de aan de orde zijnde problemen van grondleggende beteekenis. Daar staat in symbolen ook de weg van den aetheticus uitgebeeld en het is een weg niet van geleidelijke overgangen maar van regeneratie. Rutten heeft volkomen gelijk, als hij aantoont, dat de jonge v.d.W. reeds een mystieken kern vertoont en de dichter van het ‘Bergmeer’ ook het bovenzinnelijke dikwijls zintuigelijk vertolkt. Wie den ‘Heilige van het Getal’ gelezen heeft, weet echter, dat het hier geen beurtelings overwegen van accenten betreft, maar een strijd en een vernieuwing; wilde de heilige tenslotte niet terwille van zijn bovenzinnelijke bezoekers de natuurlijke zang zelfs geheel verloochenen: ‘de besliste lamheid van zijne tong, liever dan dat ze stotteren zou in onmacht en beschamen den onwrikbaren geestes-rythmus’ (Best, Aanw. bladz. 115)? Een duister-dwarsche, een norsche ondertoon in den zang verrieden den heilige ‘dat sommige nieuwe gevoelens in hem waren gewekt, die, geheel onafhankelijk van zijn zinnen en tuchtigen drift, toch buiten zijn gezuiverd natuur-beschouwen, bestonden’ (blz. 104; duidelijke taal spreekt ook het daar volgende visioen.) Zeer raak spreekt Rutten bij zijn confrontatie van aestheticus en dichter-mensch van ‘vergeestelijkte lichamelijkheid’; zijn uiteenzettingen zouden in diepte en zuiverheid hebben gewonnen, als hij dit proces van ‘vergeestelijken’ en het bewustzijn daarvan in de eigen beschouwingen, had doen zien als een strijd van ziel en denken. In dit verband moet ik ook wijzen op de parallel met Jan Luyken; v.d.W. schreef, dat Luyken een vijftal jaren na de ‘Duytse Lier’ ‘nauwelijks den mystischen schok, de plotse ontroering, die de echte mystici ondergaan’ had gekend. Rutten beroept zich op deze passage (bladz. 131 e.v.) om te constateeren, dat de gebieden van poëzie en mystiek althans initieel samenvallen; den psychischen schok, redeneert hij, stelt v.d.W. immers voor beide levensuitingen initieel voorop. In het verband handelt v.d.W. echter in het geheel niet over een ‘primordiaal onderbewust moment’, dat ‘gelijkaardig’ te achten zou zijn met de inspiratie bij de poëzie, maar over een crisis in Luykens's geestelijk leven (met de tijdsbepaling: vijf jaar na de ‘Duytse Lier’!) en concludeert dan ook: ‘Die schok heeft hem ongetwijfeld tot grootere vroomheid ge-

leid en tot weinig-gewone versterving'. Ook in Luykens's leven constateert hij een crisis; zijn bezwaar tegen Luyken is dat de crisis evenals het leven vóór en na, zoo gemoedelijk verliepen, dat noch het sensualisme, noch de mystiek als diep en echt overtuigen.

De eenmaal aangenomen conceptie van een in wezen zich gelijkblijvende houding bij v.d.W. doet den schrijver ook de waardeering van den geest in het scheppen, de opvatting van poëzie als 'moreele wetenschap' en het te boven komen van een beperkt individualisme in algemeene menschelijkheid (l'homme même, vgl. bladz. 156) te weinig zien als veroveringen. Uit het 'Dagboek van den Oorlog' zou veel kunnen aangehaald, dat ook theoretisch van die veroveringen getuigt. Het gaat niet aan van een sensualistisch en een moreel criterium te spreken als van naast elkander staande, gelijksoortige gezichtspunten en dit wel allerminst door met een beroep op Henri Wallon te constateeren: 'ook het moreele is een kwestie van zenuwen en hersenschors'! Wat de waardeering van den geest, zelfs in den zin van het verstandelijk element in de artistieke werkzaamheid betreft leze men naast de 'Vlaanderen'-opstellen de kritieken uit de jaren na den oorlog, toen hij, niet zonder weerstanden in zich te moeten overwinnen, de expressionisten leerde bewonderen; hoe fel verwijt hij daar telkens hen die in eeuwig-varieerende impressionistische gevoeligheid bleven hangen, een tekort aan ideeën, aan vernieuwend denken!

Wat v.d.W. in zijn eerste periode met grooten ijver beproefde, was een 'chemische' ontleding van het psycho-physisch verloop der scheppende actie, met bijzondere voorkeur voor het physische element, als het best tot ontleding zich leenende. Hij schrijft daarover in een tijd, waarin de belangstelling voor deze processen algemeen was in wetenschappelijke kringen; hij onderging den invloed van de positivistische tijdsstrooming en werd in zijn richting niet het minst gestuwd door de hypertrophie zijner eigen zintuigelijkheid en door de reactie tegen een wezenloos rhetoricaal romantisme in aesthetische vragen van de voorgaande generatie. Men leze eens de verzen van den heer Pol Anri, Karels huisonderwijzer en helper bij zijn jeugdversjes: opgewonden, maar bloedlooze verheerlijking van de verstandelijke vooruitgang!

Menig détail van dit onderzoek naar den 'weg waarlangs' was van blijvende waarde en heeft v.d.W. in zijn theoretische beschouwingen nooit verloochend (vgl. de collegedictaten en de lezing 'Wat is Poëzie'). Als hij in de Amsterdammer erkent, dat veel van zijn theorieën als kaartenhuisjes ineengestuikt zijn, dan is moeilijk in détails na te rekenen welke onderdeelen hij hier vonnist. Zeker is dat daartoe de overtuiging behoort, dat wat in dien 'weg waarlangs' wordt overgedragen slechts de resultante van de zinsindrukken zou zijn. En ook deze 'weg waarlangs', die onvervangbaar schijnt, wordt straks als een probleem gezien.

In den 'Heilige van het Getal' blijkt deze zinnelijke weg voor het doorleven en uitspreken der laatste, mystieke werkelijkheden der ziel zelfs een methode, die moet worden overwonnen, geestelijk omgekeerd: 'o Blind-gevreten oog, dat Eeuwig Licht doorbrandt' ('Het Bergmeer').

De neiging veelsoortigs terwille van een eenheidsbeeld onder één noemer te brengen speelt Dr. Rutten ook in zijn dikwijls vruchtbare vergelijkingen met anderen parten. Ik noem daarvan nog twee voorbeelden. De inleiding van Gezelle's 'Dichtoefeningen' wordt aangehaald (bladz. 175) als een bewijs, dat ook Gezelle de poëzie zag als geboren uit de 'spierbeweging

des strottenhoofds'. Een der bedoelingen dezer 'Oefeningen' is immers, zegt Rutten: de 'spraakwette(n)' van de taal, van de 'mondsprake', waarin ze geschreven zijn, te achterhalen. Hier is echter aan de woorden een beteekenis íngelegd; naar het verband beteekent 'mondsprake' bij Gezelle eenvoudig 'tongval'; 'spraakwetten' heeft hier niets te maken met een theorie der poëtische uiting. Het staat in den zin '...om ons vlaamsch vooren te staan... tale, waarvan de woordenschat nog niet verzameld en is, waarvan de spraakwetten alledage nauwkeuriger uitgezocht ende geboekt worden'. Gezelle heeft het eenvoudig over oefeningen tot ziele-uitspraak in de eigen Vlaamsche taal.

Op bladz. 215 is aan de orde de bewuste compositie van het vers. Thans wordt Valéry als medestander aangehaald. Immers, gevraagd naar zijn bedoeling met 'Le cimetière marin', zeide deze 'Si donc l'on me interroge, si l'on s'inquiète... de ce que j'ai "voulu dire" dans tel poème, je réponds que je n'ai pas voulu dire, mais voulu faire, et que ce fut l'intention de faire qui a voulu ce que j'ai dit...' Uit de tegenstelling 'faire' - 'dire' blijkt m.i. duidelijk dat 'faire' hier niet slaat op bewust componeeren (tegenover een onbewust laten uitstroomen), maar slechts op de dichterlijke werkzaamheid als zoodanig. Valéry zegt eenvoudig: In mijn verzen dicht ik en bedoel niet meeningen te verkondigen. Valéry is in deze materie zeker een medestander, maar niet met de aangehaalde uitspraak.

De ontwikkelde bedenkingen, zullen, naar ik hoop, de waardeering niet verhullen, die ik voor Dr. Rutten's boek koester. Wie belangstelling heeft voor de problemen der aesthetiek en het werk van v.d.W. leze deze studie. Hij zal Dr. Rutten dankbaar zijn voor zijn zorgvuldig geordende uiteenzetting van het materiaal, hij zal wellicht onvermoed licht zien vallen op v.d.W.'s figuur in de lijst van zijn tijd. Dat het geschrevene soms tot vragen of discussie lokt, zal hij, als schrijver dezes, begroeten als een aanleiding tot herkeuring van eigen opvattingen.

In de 'Synthese' van Van Cauwelaert komen verscheidene uitspraken voor, die in het verband van het hier besprokene belang hebben. Het boekje is verdeeld in drie hoofdstukken: Van de Woestijne of de dichter van het Getal; Van de Woestijne of de volkomene Belijdenis en Van de Woestijne of de gelouterde IJlte. Reeds uit den eersten titel blijkt welk een beteekenis ook Van Cauwelaert hecht aan den Heilige van het Getal. Aan de hand ook van de verzen toont de schrijver aan, dat v.d.W. 'een bij uitstek motorisch-geaarde kunstenaar' was; het bedenken hiervan doet ons zijn voorkeur verstaan voor de ontleding van de motorische en soortgelijke processen die zich in het zintuigen- en zenuwengestel van den dichter afspelen tijdens de scheppende werkzaamheid. Het hoofdthema van het boekje anderzijds is de teekening van de ontwikkeling van sensualisme tot een steeds ijler geestelijkheid en deze voortgang ziet ook v.C. geenszins als een harmonisch-ongeschokte. Handelend over de verzengroepen van 'De Gulden Schaduw', spreekt hij van 'de nadering reeds in Het Huis in de Stad, van de hoofdcrisis in het conflict der sensualiteit, conflict dat in De Modderen Man zijn hoogtepunt bereiken zou...' Op een andere plaats wijst v.C. er zeer terecht op, dat men in het mysticisme der laatste verzen geen typisch Vlaamsch samengaan van sensualiteit en mystiek moet zien (blz. 47 en 48): 'Van de Woestijne had Rubens' aardsche religiositeit niet'; en even later: 'hij heeft zich moeten abstraheeren, bitter en moeizaam van de heerschappij der zinnen en zich verschansen

in een telkens weer bedreigde vesting op den berg. Maar hij heeft zijn tocht voltrokken tot het bitterste einde en tot de glorieuze rust'. Welnu dit bitter en moeizaam streven weerspiegelde zich eveneens - hoe zou het anders kunnen - in de aesthetiek.

Men treft in deze 'Synthese' menige gelukkige formuleering aan bij de weergave van dezen groei en van het diepst-eigene van den dichter; men proeft voortdurend dat hier een dichter spreekt, die v.d.W.'s zieleleven van binnenuit verstaat, dank zij ook de innige vriendschap, die beide dichters verbond. Deze bracht als schoone vrucht ook menige mededeeling uit persoonlijke gesprekken en brieven. Belangrijk voor de veel betwiste mystiek van v.d.W. is de karakteriseering: de dichter van de gelouterde ijlte; dit hoofdstuk zit vol perspectieven. Van Cauwelaert wijst de voortgaande wisseling van dit kernwoord van v.d.W.'s poëzie aan in de verschillende perioden; het betoog inspireert tot een, zoo mogelijk in het verband der mystieke taal beproefde, vollediger ontleding van deze laatste ijlte, waarmee de dichter zich voelde vereenzelvigen: 'Ik ben in de ijlte de ijlt....'. Even wordt de vraag geopperd, in welke mate het ijlte-gevoel bij v.d.W. beïnvloed werd door Pascal's proefnemingen en nagelaten geschriften over 'le vide'. Hier wordt een boeiend studie-obiect aangeduid, dat algemeener is te stellen als de beteekenis van Pascal in v.d.W.'s leven en werk. Het is immers door zijn eigen getuigenissen zeker, dat de dichter zich op allerlei tijden van zijn leven intens in Pascal heeft verdiept. Dit is een onderwerp, dat een afzonderlijke studie ten volle zou verdienen. Waarlijk, zij die zich in het ongemeen boeiende en veelsoortige werk van v.d.W. willen verdiepen, vinden nog overvloed van stof tot belangwekkend onderzoek.

P. MINDERAA.

Waarom spreekt Meyel een Brabants dialect?

Het was voor ons steeds een vreemd verschijnsel, dat Van Ginneken op zijn dialectenkaart het dialect van Meyel tot het Oostbrabants en niet tot het Limburgs rekent (cfr. Jac. van Ginneken, *Handb. der Ned. Taal* I[2] 1928 Overzichtskaart).

Te meer opmerkelijk daar Meyel in heel de feodale tijd en ook daarna nooit tot Brabant behoord heeft. Een verklaring voor dit zonderling verschijnsel meen ik thans gedeeltelijk hierin te mogen zien, dat bij Meyel in vroeger tijden een van de weinige doorgangen door het Peelmoeras lag. 'Tusschen Meijel en Deurne lag.... Dwars door het ontoegankelijke moeras.... een vrij breede zandige hoogte, die den Brabantschen met den Gelderschen (thans Limburgsen, A.W.) grond in verbinding bracht en waarover de groote weg van Den Bosch naar Roermond en verderop liep' lees ik bij H.N. Ouwerling, *Geschiedenis der dorpen en heerlijkheden Deurne, Liessel en Vlierden*, Helmond 1933 p. 660. Zodoende was Meyel vrijwel de enige plaats van al de in Limburg liggende en aan Peelland grenzende dorpen die contact met Brabant kon onderhouden. En op de tweede plaats leerde ik van Ouwerling *a.w.* 351 dat de Deurnese gehuchten Moosdijk en Heitrak 'van alle oude tijden' in Meyel naar de kerk gingen.

Aansluiting van Meyel bij Brabant ook in taalkundige zaken kan dus vooral door deze laatste parochiële band heel gemakkelijk bewerkt zijn.

A. WEIJNEN.

Afgelast.

Van tijd tot tijd merk ik wel eens iets van de appreciatieve beschouwingen van mijn leerlingen met betrekking tot hun moedertaal. Meer dan eens is mij bijv. de vraag gesteld of het: *een wedstrijd aflasten* of *een wedstrijd aflassen* moet zijn. Geen van alle aanwezigen bleek er zich ooit van bewust, dat de woordenboeken (*W.N.T., Van Dale's Groot Wdb. der Ned. Taal*[5] Den Haag - Leiden, M.J. K o e n e n en J. E n d e p o l s *Verkl. Handwb. der Ned. Taal*[19] Groningen) geen van beide vormen kennen doch alle: *afgelasten* opgeven.

Daarmee is echter de zaak natuurlijk nog niet afgedaan. Ik heb mij dan ook wel eens afgevraagd of *aflassen*, waarvoor mijn leerlingen steeds in meerderheid schenen te voelen, toch rechten zou kunnen laten gelden. Immers het gebruik der spraakmakende gemeente is een argument dat in deze zaken toch van bijzondere kracht is, maar.... het is juist dat gebruik, dat tegen *aflassen* pleit.

Ik meen nl., dat het ww. praktisch alleen in de vorm van het voltooid deelwoord voorkomt. En een niet voorkomend* *aflassen* mag toch kwalijk opwegen tegen een ‘orthodox’ *afgelasten*.

Daarom heb ik een onderzoek ingesteld naar het voorkomen der verschillende vormen van bedoeld werkwoord en zocht ik mijn materiaal in sportverslagen en wel speciaal in de volgende bronnen:

a) Co.-sa.-ma. Clubleven Roosendaal van 26-1-1941 en 16-12-1939;
b) Dagblad van Noordbrabant 13 Dec. '43, 17 Jan. '44, 24 Jan. '44, 20 Dec.' 43;
c) Maandagochtendblad 22-11-43;
d) Hockey Sport jrg. 11, nr. 7, 8, 9, 12-16, 18, 23-24, 27-28, 31, 34.

Hierin vond ik dan:

afgelast (ook wel afgekort als *afgel.* of *afg.*): 195 × (het bleek dus wel dat de mededeling in W.N.T. I 955 ‘Het woord is alleen in de volkstaal in gebruik, inzonderheid bij het leger’ althans voor de tegenwoordige tijd niet geheel houdbaar is).

afgelascht: 2 ×.

laste af: 1 × (nl. in Co.-sa.-ma. 10-12-1939 p. 33).

Met overweldigende meerderheid wint het volt. deelw. het dus van de andere vormen. Wij mogen daarom concluderen, dat het vrijwel de enig voorkomende vorm is en dat *aflassen* zich dus niet op het ‘gebruik’ mag beroepen. Er is geen aanwijzing om aan te nemen, dat *afgelasten* met zijn vormen onweerstaanbaar verdrongen is. Zo heel erg fout kan ik echter *aflassen* niet vinden. Daarvoor staat ook *afgelasten* er te zwak voor, wat de frequentie betreft. Zoals er vaak in het leven een gradatie: goed, beter, best is, bestaat er ook een dergelijk onderscheid in het negatieve. Het woord *aflassen* zou ik dan als een kleine fout willen aanrekenen. Wij moeten ook daarom zo mild wezen omdat de toekomstkansen van het woord nog niet zo gering zijn.

Dat het juiste etymologische bewustzijn hier geschokt is, laat zich best verklaren. Men kan immers ook wedstrijden *inlassen* en dan is de sprong via *afgelast* naar *aflassen* niet zo groot. Zo vond ik in Hockey Sport jrg. 11 18 Dec. blz. 6 broederlijk onder elkaar:

‘Afgelast: Heeren 1C: 21/12 Zwart Wit IV - Goes.

Ingelast: Heeren 2B: 21/12 O.N.I. II - Blue Star.’

Speciaal het veelvuldig en bijna exclusief gebruik van het voltooid deelwoord vergemakkelijkt de stap. Men vat dan *ge* en *t* als bij de stam behorend op, naar analogie van *ingelast* - *inlassen* en komt zo vanzelf tot *aflassen*.

A. WEIJNEN.

Gezelle en Schiller.

Het is een voorrecht en een kenteken meteen van de ongerepte Gezelle, dat het gedicht, waarmee hij zijn werk opent, heel zijn levensprogram bondig samenvat:

> ‘Staat op dan! 't Vrije vlaamsche lied!
> geen valsche dichtpatronen,
> geen vreemde, oneigen klanken: niet
> als Christen-Vlaamsche toonen!’

Is dit pleidooi voor de eenvoud en het geloof van zijn volk louter de geest van de romantiek, verpersoonlijkt in een Alberdingk Thijm, waarop de Verantwoordinge zich vooraf beroept? Dus zoveel als de vaderlandse overlevering tegenover de gekunstelde mythologie van een opgedrongen renaissance? We zouden het besluiten, wanneer de dichter immers zo begint:

> In Vlandren slaat de beek heur lied,
> al zwemt er geen *Naiaden*;
> en zuutjes ruischt de wind in 't riet,
> ofschoon we *Eool* versmaden.
>
> De Maan bij ons is geen Godin,
> maar 't beeld der zuivere Maged,
> De Moeder van de zoete Min,
> wier 't vlaamsche hert behaget.
>
> Lijk elders riekt de roos hier goed,
> hier klinkt der vogelen tale,
> en *Philomele* zingt er zoet,
> al heet zij Nachtegale.

Dit alles schijnt duidelijk genoeg voor zich zelf te spreken. Alleen sluit deze klaarheid toch de kans niet uit, dat Gezelle nog een bepaalde aanleiding vond om zo'n getuigenis van vrome volksgezindheid af te leggen. Het was de tijd van zijn opkomst, toen hij voor zijn onderwijs de nodige kennis verzamelde. De Verantwoordinge gooit dan ook met namen om zich heen, die zijn belezenheid vertonen: Thijm en Snellaert, Maerlant en Kiliaen, Bilderdijk en David, om van talen als ‘Hoogduitsch’ te zwijgen. Hugo Verriest heeft ten overvloede bevestigd, hoeveel schrijvers in allerlei talen Gezelle bij zijn lessen betrok. Omdat de mode van antieke godennamen, waartegen hij zich hier keerde, wel voorbij was, schijnt het niet onredelijk te denken aan een of andere dichter uit een vroeger geslacht, die de griekse mythologie als uitdrukking van een antichristelijke levensbeschouwing verheerlijkte en daarmee Gezelle mogelijk tot zijn fijne spot prikkelde. Dit kan Schiller geweest zijn met het bekende gedicht Die Götter Griechenlands, waarin wel niet de naam Aeolus voorkomt, maar waarin achtereenvolgens de Najaden en de Maangodin en Philomela optreden, die 't bij Gezelle één voor één moeten ontgelden:

> ‘....Aus den Urnen lieblicher Najaden
> Sprang der Ströme Silberschaum....
>
> ....Syrinx' Klage tönt' aus jenem Schilfe,
> Philomelas Schmerz aus diesem Hain....

....Traurig such' ich an den Sternenbogen,
Dich, Selene, find' ich dort nicht mehr....'

Evenals Chateaubriand's Le Génie du Christianisme, dat, om zo te zeggen, een stelselmatige weerlegging van Schiller's verwijten aan het Evangelie leverde, was het duitse gedicht in Gezelle's jeugd nog tamelijk actueel. Mag het nu misschien min of meer aannemelijk heten, dat hij zich op zijn beurt gedrongen voelde om terloops te antwoorden, dan deed hij het in ieder geval op een eigen toon. Zo plechtig de ode van Schiller klinkt, zo vlot en vrij het liedje van Gezelle. Van het begin af heeft de meester voorgoed zijn stijl getroffen, waarin de natuur zelf tot een spel wordt als in het paradijs.

G.B.

Kroniek en kritiek.

Een onvoldoende Middelnederlandse tekstuitgave van de Torec.

Bij de *Nederlandsche Boekhandel* te Antwerpen is een *Klassieke Galerij* verschenen, onder redaktie van Dr. A.T.W. Bellemans, Dr. O. Dambre, Dr. R.F. Lissens en Dr. A. Verboven, een reeks tekstuitgaven, die reeds 14 deeltjes telt, zowel van oude als nieuwe Zuidnederlandse auteurs. Door de oorlogstoestand zijn deze uitgaven in het Noorden nog weinig of niet bekend geworden. Alleen het laatst verschenen deeltje: Maerlant's *Roman van Torec*, bezorgd door Dr. Bellemans (1942), kwam ons, toevallig, onder ogen. Het spijt ons, te moeten vaststellen dat deze uitgave onbevredigd laat, niet alleen omdat een derde deel van deze roman achterwege blijft, maar vooral omdat de tekst ontsierd wordt door, soms zinstorende, drukfouten, terwijl bij het doorbladeren bleek dat verscheiden verklaringen onjuist of onvolledig waren. Wanneer wij van deze bezwaren rekenschap geven, dan is de bedoeling, bij herdruk of bij eventueel volgende Mnl. uitgaven op betere verzorging aan te dringen. Bovendien is het zeer goed mogelijk dat onze bezwaren niet of in mindere mate gelden voor de voorafgaande deeltjes die Dr. Bellemans verzorgde (Moriaen, Sint Brandaen), die wij nog niet konden raadplegen.

Drukfouten merkten wij op in vs. 193 (*blide*), vs. 234 (*waen*), vs. 593 is uitgevallen (*ic hebbe gevisiert enen raet*), vs. 641 (*voren*: er staat *varen* in de tekst), vs. 1041 *Dattie*, vs. 1280 (*aldaer*), vs. 1442 noot (*verkeert*: er staat *verheert*), vs. 1460 (*consijs*), vs. 1570 (*sijn vader*), vs. 1745 (*sloech*), vs. 2109 (*sprac*), vs. 2285 (*die*), vs. 2369 (*scaemde*).

Onjuiste verklaringen tekenden wij aan bij: vs. 397 *thant* is niet: in de hand, maar = terstond, vs. 606 *geleet* is niet: verdediging, dekking, maar is een deelw., te verbinden met *bringen* (Mnl. Wdb. I, 1443); vs. 650: (*si*) *hondert daden ere* betekent niet: 'veelvuldige eerbewijzen brachten'. De uitgever heeft niet gezien dat er staat *si hondert* = honderd, een zeer gewone verbinding, evenals in vs. 1999 *si twintich* = nog twintig anderen, waar de uitgever aantekent *si* = zijn(!); vs. 797 *in enen*: 'aldoor', maar er staat: *in enen dan* = in een wouddal; vs. 1692 *van irst*: 'al dadelijk', moet zijn: opnieuw; vs. 1710 *lach* = 'logeerde'. Blijkens het verband: *te eens ridders lach* een substantief = nachtverblijf; vs. 197: *zegevri*: 'niet onoverwinnelijk', maar de overwinning verschaffend; vs. 2362 *gereet*: niet 'eenvoudig, gemakkelijk', maar: terstond, evenals *gerede* in vs. 2438; vs. 2413 *nine*: 'heelemaal', lees: helemaal niet.

De verklaring van *op dese sake* (vs. 26) als: 'na deze woorden' is van Te Winkel overgenomen, maar m.i. zou in dit verband beter passen: op deze voorwaarde (zie *Mnl. Wdb.* VII, 75 Aanm.). In vs. 384 is *medallen*: geheel en al, wel wat vrij weergegeven door: 'geweldig'. De verklaring *goec* = gek (vs. 1248) is wel juist, maar voor lezers die aan een zonderlinge klinkerwisseling of aan een foutieve lezing zouden denken, was het goed geweest, er op te wijzen dat de vogelnaam *goec* (koekoek) hier scheldwoord is, en dus = dwaas.

C.D.V.

Boekbeoordelingen.

Prof. Dr. J.L. Walch: *Nieuw Handboek der Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis* (tot het einde van de 19de eeuw). ('s Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1943).

Prinsen's bekend *Handboek*, van 1916 (3de druk 1928), draagt de stempel van de tijd waarin het ontstond. Als boeiend leesboek en studieboek is het terecht gewaardeerd, maar de uitgever begreep dat een werk met een zo persoonlijke stijl en opvatting na een kwart-eeuw door een ander niet om te werken was, en evenmin ongewijzigd herdrukt kon worden. Dr. Walch aanvaardde de moeilijke taak om ter vervanging een *Nieuw Handboek* samen te stellen, dat eveneens een 'aangenaam leesbaar overzicht' van onze letterkunde zou geven. Van Prinsen's weldoordachte compositie maakte hij zich vrijwel geheel los. Voor de Middeleeuwen verwierp hij, op goede grond, de indeling naar de drie standen. Hij plaatste de *Geestelijke litteratuur* voorop, als het gehele tijdvak 'beheersend en kenschetsend' (blz. 13-60), maar ontkomt niet aan het bezwaar dat dit hoofdstuk loopt van Hadewijch tot het einde van de 15de eeuw. Dan volgt het *drama*, de *ridderroman*, de didaktische litteratuur, en ten slotte, afzonderlijk, de dertiende-eeuwse Reinaert. De verhelderende indeling in tijdvakken, gelijk bij Kalff en Van Mierlo is dus prijs gegeven. De *Eeuw van overgang*, de opkomst van de renaissance, voert ons naar *De Gouden Eeuw*. Ook daar is de volgorde van Prinsen, die de 'zoekers van schoonheid' vóór de 'zoekers van nutte lering' behandelt, omgedraaid, door Cats en de volkslitteratuur voorop te plaatsen, en als bovenstroming *De barok-litteratuur* te bespreken. Van deze 'barok' ontbreekt een definitie en een begrenzing, maar Walch zal wel niet veel instemming vinden als hij het werk van Hooft daarbij onderbrengt. In de achttiende eeuw neemt hij 1760 aan als het einde van de 'pruikentijd'; dan spreekt hij van 'het gewricht' in de 18de eeuw, al wijzen de besproken auteurs en geschriften eer naar de periode die ± 1780 begint. Uitvoerig wordt 'op de grens van twee eeuwen' de aandacht gevestigd op Bilderdijk.

Het zwakst van compositie is *De negentiende eeuw*. Hier wreekt zich het meest de verwaarlozing van de chronologie, die Walch principieel verdedigt, wegens de noodzakelijke beknoptheid en de noodzakelijkheid om 'een beeld te geven van het werk en de persoonlijkheid der afzonderlijke schrijvers' (blz. 426). Da Costa en het Réveil worden vóór Staring en Geel behandelt. Met de romans van Van Lennep en Bosboom-Toussaint heeft de lezer al kennis gemaakt, voordat Drost en Potgieter optreden, en door De Gids de romantiek 'gekanaliseerd' wordt. Oltmans komt dan weer later, en de vroege romanticus Van der Hoop nog meer achteraan. Eerst aan het slot van dit hoofdstuk (blz. 639) verschijnt Bakhuizen van den Brink. In een nieuw hoofdstuk over *Humoristen* gaat de schrijver weer terug tot Jacob Vosmaer, die al in 1824 gestorven is, en tot de *Camera Obscura*.

Een uitvoerig hoofdstukje is gewijd aan Huet en Pierson, maar verwante geesten als Van Vloten, Vosmaer en Multatuli moet men weer verderop zoeken. In een zonderlinge volgorde, en vluchtig behandeld, zijn *Andere schrijvers vóór 80* samengevat: men vindt daar o.a. Vosmaer, de Katholieke romantiek van Alberdingh Thym, De Genestet, de roman-

schrijver Schimmel, de dorpsnovelle, Van Vloten; alles te samen in 15 bladzijden.

In het slothoofdstuk *Op weg naar de Twintigste Eeuw* wordt de Nieuwe-Gids-beweging eerst behandeld na de 'trits' Emants, Couperus, H. Swarth, terwijl voor de Tachtigers, met inbegrip van de na-Tachtigers (Leopold, Boutens, H. Roland Holst) maar 30 bladzijden overblijven. De schrijver zegt dat deze periode 'niet noemenswaard uitvoeriger behandeld is dan de voorafgaande tijden' (blz. 749), maar het omgekeerde is het geval.

Waarschijnlijk heeft Walch dezelfde misrekening gemaakt als die waarop wij indertijd bij Prinsen wezen[1)], die na het hoofdstuk over Bilderdijk bemerkt moet hebben dat vooral de periode 1830-1880 in het gedrang moest komen om binnen de vooraf bepaalde omvang van het werk te blijven[2)]. Onder die gedwongen beperking heeft de Zuid-Nederlandse letterkunde, die het met tweemaal 6 bladzijden stellen moet, wel het meest geleden: vooral de hoofdfiguren van de latere tijd hadden een betere behandeling verdiend. Dat de schrijver, evenals Kalff, niet verder gaat dan de 19de eeuw, is zijn goed recht, al is het niet consequent dat de werkzaamheid van de Tachtigers nog een goed eind in de twintigste eeuw gevolgd wordt.

Een bespreking van de onderdelen zou het bestek van deze beoordeling te buiten gaan[3)].

Tegenover de geopperde bezwaren staan ongetwijfeld ook verdiensten. Het werk is vlot geschreven; de causerie-toon sluit zich bij het voorbeeld van Prinsen aan en maakt menige bladzijde ook voor de niet-studerende belangstellenden aantrekkelijk. De stijl is minder uitbundig dan die van zijn voorganger, minder enthousiast in het prijzen, maar ook gematigder bij antipathie, al noemt ook hij Cats een 'ordinaire praatvaar' en een 'duitendief' , en karakteriseert hij Van der Palm als een 'beroeps-rhetor'. Een verdienste is ook dat Walch zijn oordeel grondt op zelfstandige studie en blijkens de uitvoerige, voor de studie zeer nuttige litteratuurlijsten bij elk hoofdstuk[4)] zich goed op de hoogte gesteld heeft van al wat op dit gebied, ook na de verschijning van Prinsen's Handboek, gepubliceerd is. Daardoor wijkt zijn waardering herhaaldelijk af van die bij zijn voorgangers. Natuurlijk bedoelt hij niet dat zijn, vaak subjektieve waardering, zonder kritiek aanvaard zal worden. Over Potgieter, over Albert

1) In *De Nieuwe Taalgids* XI, blz. 265.
2) Voor Prinsen kwam daarbij de overweging dat 'onze letterkunde vóór '80 niet meetelt', wat voor Walch minder gegolden zal hebben.
3) Enkele kanttekeningen, die bij een eventuele herdruk overwogen kunnen worden, laten wij hier volgen: De prioriteit van *Elckerlijc* tegenover *Everyman* staat nu wel vast (blz. 173). - De twaalf sonnetten 'Van de Schoonheyt' kunnen toch niet van Bredero zijn (blz. 300) - Voor een 'Muiderkring', voor 'avondfestijnen' op het Muiderslot tijdens het eerste huwelijk van Hooft ontbreken de bewijzen (blz. 372). - Van Plautus' *Aulularia* ontbreekt het slot; Hooft's *Schynheiligh* is een voorlopige prozavertaling, die uiteraard niet voor vertoning in aanmerking kwam (blz. 367). - Is Anslo, als typisch navolger van Vondel in de groep op blz. 432 niet misplaatst, en zou Jan Vos niet beter onder 'bestaard'- barok te brengen zijn? - Is Beets z'n kritiek wel 'op een lijn te stellen met die van Potgieter en Busken Huet'? (blz. 650). - Op blz. 660 is de 'Groninger richting' ten onrechte vereenzelvigd met het modernisme.
4) Zou het geen aanbeveling verdiend hebben, daarbij een schifting te maken tussen belangrijke werken en, soms vrij onbelangrijke tijdschrift-artikels, die punten van ondergeschikt belang betreffen?

Verwey, over Gorter b.v. zag menigeen gunstiger oordelen dan Walch.

Dat de belangstelling van de schrijver vooral uitgaat naar het toneel, en de dramatische litteratuur, is door zijn verleden, door vroegere studie op dat gebied begrijpelijk. Vooral bij de behandeling van de achttiende eeuw vult hij op dit gebied het werk van zijn voorganger aan.

Samenvattend oordelen wij dat Walch er niet in geslaagd is, het peil van Prinsen's Handboek te bereiken, en dat volledig te vervangen, maar dat zijn Nieuw Handboek in verschillende opzichten nuttige stof tot aanvulling en vergelijking biedt. Studerende lezers zullen dus goed doen door beide werken naast elkaar te bestuderen om juist daardoor hun kritisch vermogen te scherpen en tot eigen inzicht te komen.

C.G.N. DE VOOYS.

Aankondigingen en mededelingen.

De studie der Nederlandsche streektalen.

Als eerste deel van de reeks 'Streektalen' (*Hoekstenen onzer volkskultuur*) verscheen als inleiding en handleiding *De studie der Nederlandsche streektalen* door Jac. van Ginneken, voorzitter van de Dialektkomissie der Ned. Akademie (Amsterdam - U.M. 'Elsevier' - 1943, 110 blz.). Dit boek geeft een uitstekende oriëntering, zowel voor alle belangstellenden in het onderwijs als voor studerenden. De rijke inhoud blijkt reeds uit de volgende opsomming van de hoofdstukken: I. De Nederlandsche streektalen en de landstaal in hun onderlinge verhouding, II. De ontwikkeling der oudere dialectstudie, III. De taalatlas, IV. De vergelijkende dialectstudie, V. De phonetische dialectstudie, VI. De phonologische dialectstudie, VIII. De streektalen en Nederlands eigen bodem, IX. De nieuwere lexicale dialectstudie, X. De grammatische en syntactische dialectstudie, XI. De denkvormen der Nederlandsche streektalen. Tal van verwijzingen naar Nederlandse en buitenlandse litteratuur stellen de lezer tot verdere studie in staat; een paar kaartjes geven een welkome toelichting. De bedoeling is dat aan de afzonderlijke streektalen volgende delen gewijd zullen worden.

De Navolging van Christus.

Voor de 'Mededeelingen der Nederlandsche Akademie van Wetenschappen' bewerkte Jac. van Ginneken een nieuwe *Imitatio*-vertaling, 'naar de oudste teksten in de authentieke volgorde bewerkt' (Amsterdam - N.V. Noordhollandsche Uitg. Maatschappij - 1944, 120 blz. Prijs f 2,70). In een beknopte *Inleiding* betoogt de schrijver nogmaals dat niet Thomas à Kempis, maar Geert Groote de schrijver van dit over de gehele wereld verspreide boekje zou zijn. In tegenstelling met vroegere vertalingen is dus de zijne op de jongste onderzoekingen gegrond, en met grote toewijding, naar de aard van 'het Nederlandsch van onzen tijd' bewerkt.

Die Stellung der Niederlande im Aufbau des Germanischen.

Met deze titel verscheen, in afzonderlijke uitgave, een voordracht van Prof. Theodor Frings, in Juni 1943 gehouden in de Sächsische Akademie der Wissenschaften (Halle - Max Niemeyer - 1944). Deze bekende dialektgeograaf en grondige kenner van onze taal bestrijdt het wan-

begrip van vele Duitsers, zelfs taalgeleerden, dat het Nederlands eigenlijk een aanhangsel van het Duits zou zijn. Uit de geschiedenis van de Nederlanden toont hij aan, hoe in deze gewesten zich een eigen, belangrijke kultuurtaal ontwikkeld heeft: 'Die Mundart bleibt in einem gesamtdeutschen Gefüge. Aber ein eigener kultureller Wille formt darüber hinaus ein Eigenes und Neues, die Grundlagen einer neuen Schrift- und Hochsprache, eben des Niederländischen'. In een uitvoerige *Anhang* (blz. 30-42) wordt het probleem van de *Ingwäonismen* besproken, toegelicht met 24 kleine dialektkaartjes (blz. 43-67).

Het Nederlandsche mystieke proza.

Pater Stephanus Axters O.P., bekend door zijn *Scholastiek Lexicon* en een onlangs verschenen bloemlezing uit Jan van Leeuwen's werken, zette een vierdelig *Mystiek Brevier* op touw, waarvan het eerste deel met bovenstaande titel verschenen is (Antwerpen - De Nederlandsche Boekhandel - 1944, 347 blz. Prijs ing. Frs. 125, geb. Frs. 155), dat zich beperkt tot oorspronkelijk Nederlandse teksten, maar die niet alleen Middeleeuws zijn. De historische ontwikkeling is wel in de *Inleiding* besproken, maar bij de rangschikking van de teksten niet in acht genomen. De 86 paragrafen berusten op de mystieke inhoud, terwijl een 'Aanhangsel' Communiegebeden bevat. De titel *Brevier* geeft dan ook duidelijk de hoofdbedoeling van de verzamelaar weer. 'Laat niemand alleen om het aesthetisch genot dit *Mystiek Brevier* ter hand nemen', zegt hij in een 'Woord vooraf'. Dat verhindert natuurlijk niet, dat er in een zo rijk geschakeerde verzameling ook veel van litteraire waarde te vinden is, en dat er voor de studie van de Middeleeuwse mystiek veel uit te leren valt. In de *Aantekeningen* (blz. 327-347) zijn nauwkeurig de bronnen vermeld, waaruit de teksten geput zijn. Belangstellend zien wij de volgende delen van deze zo welkome uitgave tegemoet.

Essays van Dr. F. Smidt-Degener.

Een viertal verspreide essays van de bekende kunsthistoricus en litterator verscheen gebundeld met de titel *Phoenix* (Amsterdam - J.M. Meulenhoff - 1944. Prijs f 3,90). Wij maken er hier melding van, omdat daarin de boeiende *Herinnering aan Leopold* (uit Groot-Nederland, 1927) en de bekende studie over *Rembrandt en Vondel* (uit De Gids van 1919), herdrukt zijn.

Een kwarteeuw Zuidnederlandsche literatuurstudie (1918-1943), door Dr. R.F. Lissens.

Wij ontvingen een brochure met deze titel, zonder naam van uitgever of jaartal, als overdruk uit het Boek in Vlaanderen 1943. In een twintigtal bladzijden geeft de schrijver een zeer nauwkeurig bewerkt overzicht van al wat in Zuid-Nederland op het gebied van letterkundige studie voortgebracht is, systematisch gerangschikt:

Algemene studiën, de Middeleeuwen, Rederijkers, Hervorming en Renaissance, De zeventiende eeuw, Nieuwe tijden, en Vergelijkende letterkunde. Daarop volgen ruim 300 bibliografische noten (blz. 26-41). Menigeen zal verrast zijn door de zo veelzijdige vruchtbaarheid op dit studiegebied in de Zuidelijke Nederlanden, en Dr. Lissens dankbaar zijn voor zijn zo verdienstelijke en nuttige voorlichting.

Uit de tijdschriften.
(Maart-April).

De Gids. Maart.

O. Noordenbos vervolgt zijn artikel over *De Kroniek van P.L. Tak 1895-1907*, waarin hij het grote belang van dit weekblad aantoont door enkele grepen uit de rijke inhoud, de gedachtenwisseling over belangrijke vragen door auteurs van zeer uiteenlopende geesteshouding. - A.A. Verdenius levert als zesde *Taalkundige Kroniek* een bijdrage *Over het tussenwerpsel jonge* (*tjonge, tsjonge, sjonge*), met 'een weinig fonetiek' ter verklaring van die wisselvormen.

April. O. Noordenbos besluit zijn bovengenoemd artikel. - P.J. Meertens begint een studie over *De jeugd van Gerrit de Clercq*.

Roeping. Maart.

In een artikel *Nieuwe Vlaamse kritiek* bespreekt K. Meeuwesse een bundel studiën en kritieken van de jonge Vlaamse criticus Albert Westerlinck: *Luister naar die stem*. Ondanks enige bezwaren prijst hij dit boekje wegens de 'zeer scherpzinnige en uiterst gevoelige poëtische analyses'. - M. Smits van Waesberghe beoordeelt de bloemlezing uit de werken van Jan van Leeuwen, door P. Stephanus Axters, en een boekje van P.L. Reypens met een keuze uit Ruusbroec (*Uren met Groote Mystici*), onder het opschrift *De stichting van Groenendaal herdacht*.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde LXIII, afl. 1-2.

Een uitvoerig artikel van K. Heeroma, *Gevoelswoorden*, bevat een principiële uiteenzetting over de beginselen van etymologie. Hij plaatst de zijne tegenover die van Mej. van Lessen, die z.i. de klanknabootsing als taalvormend element overschat, en te zeer gehecht is aan de klassieke indogermanistiek, allereerst belangstellend in de oorsprong van het woord en die zo ver mogelijk in het verleden terugvoerend. Heeroma acht deze opvatting te simplistisch. Hij houdt rekening met wat hij de 'gevoelsfeer' noemt, met elementen van spel, met 'slang', met afbraak van 'welgeordende' woorden. Voor de werkelijke geschiedenis van een woord, dat steeds gebonden is aan een bepaalde tijd en een bepaald gebied, dient men rekening te houden met 'de levenwekkende adem van de cultuurgeschiedenis, archeologie, ethnologie, psychologie, en niet in de laatste plaats van de dialektgeografie'. Met proeven uit zijn 'experimenten' op etymologisch gebied wordt dat alles toegelicht. - J.M. Schalij geeft verslag van een Mnl. vertaling van *Willem van Thierry's Epistola ad fratres de monte dei*. - J.A.N. Knuttel wijst op *Een motief uit Ferguut bij Heinrik van Aken*. - Marie Ramondt behandelt *Problemen in en om het Haagse Liederhandschrift*, dat door E.F. Kossmann uitgegeven is, en zowel uit taalkundig - wegens de Duitse invloed - als uit litterair-historisch oogpunt aandacht verdient. Er blijkt een nauwe verwantschap te bestaan tussen dit handschrift, het

handschrift-Gruuthuse (*Oudvlaamsche Liederen*, door C. Carton uitgegeven) en een Berlijns handschrift, door M. Lang bekend gemaakt (*Zwischen Minnesang und Volkslied*). Ze moeten dateren uit de tijd van Willem IV van Holland ± 1345, en zijn afkomstig van herauten en zangers, die ‘van Z. Duitsland uit langs de boorden van de Rijn tot in het hart van Nederland sproken en liederen voort gedragen hebben’. - D. Bax verzamelde bewijsplaatsen voor een volksgebruik: *Als de blende tzwijn sloughen*, - J. Heinsius verklaart *Een*

onbegrepen woord in de werken van man Focquenbroch: *grunjer*, waarachter hij 'Groninger' onderstelt. - De *Sprokkelingen* van J.W. Muller betreffen: 1e *denkbeeld*, 2e *boen*, 3e *de afleidingsuitgangen -ioen* (*-joen*) *en -ilioen* (*-eljoen*) *in het Nederlandsch*. - K. Fokkema betoogt, tegenover Kloeke's opvatting, dat *De nominatief jo een interne Friese ontwikkeling* is. Daartegenover handhaaft G. Kloeke zijn stelling dat *ou* aan Hollandse invloed te danken is, in een artikel: *De voorzaten van het Friese jou*. - K. Heeroma schrijft *Iets over het Brabants*, naar aanleiding van A. van Loey: 'Bijdrage tot de kennis van het Zuidwestbrabantsch in de 13de en 14de eeuw'. Zulke uitstekend gedokumenteerde voorstudies zullen meer moeten verschijnen, eerdat een definitieve Middelnederlandse spraakkunst samengesteld kan worden. Heeroma knoopt daaraan opmerkingen vast over de verhouding van spelling en taal van de oudste Vlaamse en Brabantse teksten. - A. Weynen maakt dialektgeografische opmerkingen over *Contactdissimilatie of analogie*? naar aanleiding van de wisseling van *on* en *om* voor allerlei konsonanten. - G. Knop bespreekt *Een merkwaardige functieverschuiving* in het Fries. - D.C. Tinbergen verklaart '*Een overseesche swan*' in Bredero's Moortje, vs. 663; J.B.F. van Gils verklaart *peer de duyc, perduic* als poer de duc; K. Heeroma doet een poging om *lukraak* te verklaren. - A. Zijderveld beoordeelt het proefschrift van J. Reyers over *W.E. de Perponcher*.

Taal en Leven. Maart.

A.J. Schneiders herdenkt zijn overleden mederedakteur Dr. E. Kruisinga, en deelt mede dat het tijdschrift tijdelijk gestaakt wordt. - Gerlach Royen vond in *Multatuli's urist* aanleiding tot een beschouwing met veel materiaal, over Nederlandse woorden op *-ist* en *-isme*, overgenomene en nieuw gevormde. Van Haeringen's verklaring van *urist* als schrijver op uur-loon acht hij niet overtuigend, maar zijn eigen gissing (boodschaploper, als afleiding van *Uria*) geeft hij voor beter. - E. Kruisinga (*Syntaxis van het Engels van Nu*) bespreekt de Engelse Reflexieve Voornaamwoorden, maar knoopt daaraan interessante opmerkingen vast over het Nederlandse reflexief. - Gerlach Royen wijst er in de *Kroniek* op, dat men ten onrechte de naam *Desiderius Erasmus* beschouwd heeft als latinisering van Geert Geerts, en verklaart *Bartholomeus* in een oud rijmpje.

Tijdschrift voor Levende Talen X, afl. 1.

G. Olbrechts verzamelde *Zegswijzen en Spreekwoorden uit het Textielbedrijf*. - Fr. Closset vervolgt zijn *Kroniek* over *Nederlandse Letteren*, waarin hij vooral de aandacht vestigt op de bekroonde roman *De voorstad groeit* van een veelbelovende jonge auteur, Louis P. Boon.

Neophilologus XXIX, afl. 3.

Een breed opgezette studie van C.F.P. Stutterheim behandelt *Het probleem van de vers-regel*. Hij bestrijdt de opvatting van Cary F. Jacob dat de versregel slechts ‘een typographisch, en visueel moment zou zijn’, en gaat na wat het noodzakelijke ‘immanente vormprincipe’ is. Waar dit ontbreekt, gelijk soms in het zogenaamde ‘vrije vers’, heeft men meer lyrisch proza dan vers-regels.

Museum. Maart.

W.A.P. Smit beoordeelt het proefschrift van Buitendijk: *Het Calvinisme in de spiegel van de Zuidnederlandse literatuur*.

April. B.M. Boerebach beoordeelt het proefschrift vrn C.L. Thijssen-Schoute over *Nicolaas Jarichides Wieringa*.

C.D.V.

De werkelijkheid in het volkssprookje.

De sprookjes onzer kinderjaren, die van Grimm en van Moeder de Gans, hebben ons later wel moeten voorkomen als een doolhof van fantasieën geschapen door een geest van ongebreidelde verbeeldingskracht, terwijl deze maker ten slotte de enige was, die in het labyrinth de weg wist. Een dergelijke opvatting van het sprookje kon slechts stand houden, tot we beseften, dat de fantasie gebonden is aan de herinneringsbeelden: alleen de wegen, die we gaan, kennen wij en andere niet. Reizen naar de maan zijn met gegevens van de aardse planeet geconstrueerd. Uit de beelden van het leven des daags en uit het grilliger gevormde van de dromen des nachts, uit vormen der diepten, waar Andersen's kleine Zeemeermin doorheen moest gaan om mens te worden, werden verhalen gecomponeerd, gegroepeerd.

Hoe alledaags een sprookjesmotief zijn kan, blijkt uit een, dat voorkomt in De Jongen, die uitging het griezelen te leren: bij dit ondernemende jongemens traden 's nachts in het betoverde kasteel mannen binnen, die met een schedel als bal en doodsbeenderen als kegels een luguber spel speelden. Nu vertelt Teun de Vries in zijn Tegels van den Haard van een soortgelijk spel, waar in feite zich jongens mee vermaakten: ‘In onze schooldagen zat er nog avontuur in die doodgraverij. Egbert en Schelte van den smid, wier erf aan het kerkhof stiet, klommen in de schemering vaak over het kortgeknipte ligusterheggetje en maakten zich van de schedels meester waarmee we een soort kegelspel uitdachten.’ Deze jongens uit de moderne tijd hebben blijkbaar evenmin het griezelen geleerd als Grimm's sprookjesheld!

Een verderaf liggende realiteit, maar toch een werkelijkheid ligt ten grondslag aan de voorstelling omtrent sprookjesdieren. Want wanneer de Toengoezen vertellen, dat in hun land vroeger vreselijke zwarte stieren leefden, die op de kop een hoorn droegen zo groot, dat voor het vervoer ervan een aparte slede nodig was geweest, dan mag een vergroting door een ongeletterde in het spel zijn, het blijft een feit, dat in Siberië stukken gevonden werden van het geraamte van een neushoorn uit de ijstijd[1)]. Die voorstellingen van dieren, omtrent wie nog slechts de overlevering gewaagde, een overlevering, die door nieuwe fossielenvondsten telkens vernieuwd werd, completeerde de vindingrijkheid van de latere mens: het skelet van een plesiosaurus b.v. gevonden in Würtemberg geeft, wanneer men het 't onderste boven beschouwt, de vorm van een gevleugelde draak te zien[2)]. Men bekleedde een dergelijk geraamte, hetzij met voorstellingen van een reuzenslang, of het geschubde lijf van een krokodil, of met beide, en de draak was geboetseerd. Uit de hallucinatie, voor de primitieve mens een andere en een tweede werkelijkheid, kende men het vuurspuwende dier, of dat met de gloeiende ogen, of een algeheel gloeiende krokodil, vuurelementen, waarmee de draak verder werd uitgerust.

De overmatig grote fossielen-beenderen werden niet altijd als zodanig herkend. Men vertelt van Keizer Augustus, dat hij op Capri in zijn villa

1) O. Abel, Die vorweltlichen Tiere in Märchen, Sage und Aberglauben. (Karlsruhe 1923. Wissen und Wirken 8) blz. 45.
2) O. Abel l.c. Afb. IV.

een verzameling van ongekend grote skeletresten had, die gehouden werden voor beenderen van een ondergegaan reuzengeslacht[1]. Ook hier weer helpen de vergrotingen, in droom en hallucinatie aanschouwd, het beeld van een reus vormen, zoals de beelden beneden levensgrootte, de kleine kinematografisch bewegende het ontstaan van Duimeling-verhalen kan veroorzaakt hebben.

Er bestaat echter ook een schone droom, die bij de weergave ervan in wakende toestand een samenhangend geheel gaat vormen. Zo was er eens een jonge Indiaan, die zijn vrouw verloren had. Hij droomde, dat hij naar het Zuiden trok om haar te zoeken. Hij kwam vòòr het Dodenrijk, dat door een oude man bewaakt werd. Deze zeide hem het eigen lichaam achter te laten, dan mocht zijn ziel de donkere poort binnengaan. De treurende bezoekt aldus in zielegedaante zijn vrouw en neemt, teruggekeerd bij de hoeder van het schimmenrijk, zijn lichaam weer in ontvangst. Als hij het aardse kleed weer heeft aangedaan, wordt hem gezegd; dat hij over enige tijd voor goed zal terugkeren[2]. Zo ontstond een verhaal, dat rijp was voor een titel: De witte kano.

Het bestaat, of het bestond, alles, wat het sprookje aan beeldrijke stof weefde.

Een been is een been en een droom is een droom, maar in der jaren loop veranderen de tijden en de mensen met hen. Hun opvatting der feiten rondom, de wereldbeschouwing vervormt zich eeuwig door, maar laat niet gemakkelijk een dogma los. Daardoor bleef er in de verhalen uit oude tijd veel lagere cultuur gefixeerd. Nu nog levende primitieve volkeren doen ons een blik slaan in de beschavingstoestand uit vervlogen eeuwen, en bij alle onderscheid treft een gelijkheid tussen de sterveling van toen en van nu: ook de primitieve mens zocht naar een verklaring van het bestaande, ook hij had zijn waaroms. Een Indiaan raakte aan het peinzen, waarom een dier als de beer maar een kort staartje had in vergelijking met de otter, de marter, de muskusrat en de panter. Dat moest zo gekomen zijn: de bever schreide eens vijf dagen lang, omdat Nikciamtcā'c van hem weggelopen was. De tranenvloed veroorzaakte een overstroming, waarop alle dieren in hun kano sprongen; en zij probeerden alle te duiken. De staart van de blauwe gaai bleef boven water en daarop dreef de vogel. De marter kwam na korte, de otter na lange tijd weer boven. De muskusrat bleef onder water. Toen het zomer werd, zakte de vloed en de kano's kwamen weer op de grond. De grizzly-beer sprong eruit. ‘Je hebt je staart verloren,’ zeiden ze. ‘Ik zal een andere kopen,’ was het antwoord. De zwarte beer sprong eruit. ‘Je hebt je staart verloren’, zeiden ze weer, en ook hier luidde het antwoord: ‘Ik zal een andere kopen.’ Maar de otter, de marter, de muskusrat en de panter gaan na het stereotype ‘Je hebt je staart verloren’ terug om die te halen en doen hem weer aan[3].

Waar komen de sterren vandaan? vraagt de Bosjesman. Dat moet zo gegaan zijn: Een meisje uit het vroegere volk wilde licht maken, om

1) Ib. blz. 37.
2) Geciteerd door Max Pieper in Das Aegyptische Märchen. (Morgenland 27. Leipzig 1935) blz. 57.
3) Franz Boas, Kathlamet Texts. (Washinton 1901. Bureau of American Ethn. 26) blz. 20 e.v.

mensen de weg naar huis te wijzen. Zij wierp daarom gloeiende as in de lucht en de vonken daarvan werden sterren[1].

De kortaangebonden Eskimo's, die volgens Knud Rasmussen zo kunnen lachen, zorgen willens of onwillens voor de vrolijke noot: waarom is de raaf helemaal zwart? wil hij weten. Dat ging zo: De uil en de raaf waren dikke vrienden. Eens maakte de raaf een nieuw kleed uit wit en zwart gespikkelde veren voor de uil, die op haar beurt een paar schoenen van walvisbeen voor de raaf maakte, en daarna een wit kleed begon te vervaardigen eveneens voor de raaf. Maar toen zij het deze aan wilde passen, ging de raaf door met rond te hippen en wilde niet stil zitten. De uil werd boos en zei: 'zit nu stil, of ik zal al het lampenzwart over je uitgieten.' Daar de raaf doorging met hippen werd de uil woedend en goot de olie over hem. Toen schreeuwde de raaf: 'Kwak! kwak!' en sindsdien is hij helemaal zwart[2].

Zo vroeg het dochtertje van Felix Timmermans, waarom het verksken een krulleken in zijn staart heeft, en als je zo iets gevraagd wordt, moet je er toch op antwoorden! en zo kregen we het kostelijk aetiologisch sprookje van het naakte varkentje, die tot troost een sierlijk krulletje in zijn staart gedraaid werd.

Voor de Vlaming was het een verdichtsel, was het een sprookje; voor de Indiaan was de staartgeschiedenis een geloofwaardige verklaring misschien, een mogelijke verklaring in ieder geval. Alleen van ons modern standpunt uit is de vertelling van het leed door Nikciamtcā'c veroorzaakt een sprookje. Hadden de Indianen- en Eskimo-verhalen de expansie gekend van die der oude cultuurvolken, dan zouden zij onze internationale Europeese sprookjesschat verrijkt hebben, zoals laatstgenoemden dit deden.

Vele en lange wegen hebben de sprookjes af moeten leggen, eer ze de breed verbreide letterkunde, eer ze een wereldlitteratuur vormen konden. Toen Waling Dijkstra in de laatste decenniën der 19e eeuw het Friese sprookje der Twee gelijke Broeders optekende, zal degeen, die het vertelde, wel niet geweten hebben, dat hij een 4000 jaar oud Egyptisch verhaal althans voor een deel had mee helpen bewaren[3]. Het Egyptische Broedersprookje is ons door de vertaling in klankrijk Nederlands van Professor de Buck toegankelijk gemaakt[4]. Daarin lezen we, hoe twee broers Anubis en Bata, beiden boeren, vreedzaam naast elkander leefden, Anubis gehuwd, Bata ongetrouwd. Nu gebeurde het, dat Anubis vrouw het oog liet vallen op haar zwager, en zich tegenover hem gedroeg, als de vrouw van Potiphar tegenover Jozef. Op de aantijging van zijn vrouw wil Anubis zijn broeder vermoorden. Bata, die de taal der dieren verstaat, wordt door zijn altijd goed verzorgd vee gewaarschuwd, dat de broer achter de staldeur staat. Anubis achtervolgt de wegijlende Bata met een spies, maar op het gebed van de bedreigde ontstaat een grote waterstroom tussen de broeders, zodat de vervolger zijn prooi niet bereiken kan. Ten slotte bewijst Bata zijn onschuld. Toch trekt Bata na de ver-

1) F. Grosse, Die Anfänge der Kunst, blz. 242.
2) Boas, The Central Eskimo. (Annual Report of the Bur, of Ethn. 1884/'85, blz. 641).
3) Uit Frieslands Volksleven II, blz. 35.
4) A. de Buck, Egyptische Verhalen, uit het Oud-Egyptisch vertaald (Santpoort 1928), blz. 128 e.v. Er bestaat ook een analyse van de hand van Max Pieper, Das ägyptische Märchen. (Morgenland 27. Leipzig 1935), blz. 33.

zoening naar het dal der ceders. Hij laat voor zijn broer een teken achter, waardoor Anubis weten zal, wanneer het hem niet goed gaat: als het bier in de kruik verschaalt, dan is Bata's leven in gevaar. Bata in het cederdal legt zijn hart op de cederbloem, waar het veilig is, en bouwt zich een huis, waar de negen goden hem bezoeken in zijn eenzaamheid, deze afkeuren en hem daarom een vrouw geven. Bata waarschuwt de aldus geschapen vrouw niet te dicht bij de zee te komen, daar die voor haar gevaar oplevert. Zij overtreedt het gebod en de zee neemt haar vlecht mee. Dit haar geraakt bij het linnenspoelen der koninklijke dienaressen, in het vorstelijk paleis, waar het zich verraadt door zijn geur. Als de koning de welriekende vlecht gezien heeft, wil hij de vrouw kennen aan wie de wrong behoort. Zijn wijzen, die tegelijk tovenaar zijn, weten haar te ontdekken. In het cederdal gekomen, om haar te halen voor hun gebieder, worden zij door Bata gedood. Nu wordt een koppelaarster naar het cederdal gezonden en aan deze minderwaardige gelukt het de vrouw mee te tronen. Bij de Koning verblijvend raakt zij nooit los van de angst voor de wraak van haar eerste man. Daardoor gedreven verraadt zij aan haar gemaal het geheim van het verborgen leven. De Koning laat dientengevolge de ceder vellen, het hart valt op enige afstand en Bata zelf is dood. Nu verschaalt het bier van Anubis, en deze gaat onmiddellijk uit om zijn broer te zoeken. Hij vindt het lijk, maar heeft drie jaar nodig om het hart te vinden. Eindelijk ontdekt hij het in een vrucht, werpt deze in het water, waarop Bata weer levend wordt. Na enige tijd verandert hij zich in een stier en verschijnt in deze gedaante voor zijn ontrouwe vrouw. Zij laat ook de stier doden, maar uit twee van zijn bloeddroppels ontstaan twee perseabomen. Als eens de Koning onder de ene boom zit en zijn vrouw onder de andere, fluistert de perseaboom haar toe, dat hij haar eerste man is. Als de bomen worden omgehouwen, vliegt een splinter de Koningin in de mond, waardoor zij zwanger wordt. Haar zoon is de reïncarnatie van Bata.

Hoe wonderbaarlijk de geschiedenis der twee broeders ook gelijkt, er is een realiteit in, ook van ons standpunt uit bezien, door de fijne trekjes aan de werkelijkheid van het boerenbedrijf ontleend: Bata begrijpt zijn vee en laat het bij het voedsel zoeken zijn instinctieve gang gaan. Het bespeurt de belager achter de staldeur eer Bata de benen van zijn broer eronder ziet. Voor een modern mens is dit een eenvoudige werkelijkheid, voor de primitieve is de betekenis: Bata verstaat de taal der dieren. Tussen dier en mens was immers de grens een vlottende? Prof. de Buck vermijdt de naam ‘sprookje’ in het algemeen en spreekt eenvoudig van ‘verhaal’. De Hollandse geleerde ziet in de twee broeders Anubis en Bata twee goden, en, de Egyptologie heeft ons zoveel ontsluierd van de voorstellingen, die het oude Egypte zich maakte omtrent de eeuwige krachten in goden en mensen, dat we uitingen van zijn geestelijk leven kunnen onderkennen in het verhaal van de Twee Broeders: volgens de Egyptenaren had een mens meer dan één ziel, en was het dode lichaam niet volstrekt van zijn zielen gescheiden om zelf te vergaan. ‘So lange deine Seele existiert, ist auch dein Herz bei dir,’ zegt een graftekst uit de tijd van de 12e dynastie[1]. Het hart nu was de zetel der kennis, bezat

1) Hermann Kees, Totenglauben und Jenseitsvorstellungen der alten Aegypter, blz. 62. (Leipzig 1926).

daardoor een zekere zelfstandigheid, die scheppende kracht in zich verborgen hield[1]. Het is het hart, dat bij het dodengericht gewogen wordt:

> O mijn hart van mijn moeder, o mijn hart van mijn moeder!
> O, mijn hart van mijn gedaanten!
> Sta niet tegen mij op als getuige.[2]

Bata's hart van zijn gedaanten, waaromheen de vrucht beschermend gegroeid was, had zijn kracht behouden, zijn mogelijkheid van wederopstanding. Het levende hart werd behoed door een levend organisme, in dezen de boom, de bloem, de vrucht. Verwant aan dit geloof aan een uitwendige ziel, maar minder fijn uitgewerkt, is het nagualisme van de Afrikaan, die zich zijn leven voorstelt als afhankelijk van dat van een dier. Sterft dit bepaalde dier, dan sterft ook hij[3]. Zo geloven ook de Indianen in hun leer van het manoetiisme. Weinig zelfstandig staat de mens temidden van de kosmos; naar alle richtingen lopen de sympathische fluïden en laten hun kentekens na. Als Bata's leven bedreigd wordt, verschaalt het bier in Anubis kruik en vertroebelt de wijn, die hij drinken wil. De twee begrippen, dat van de levensafhankelijkheid en dat van het kenteken, die in het Egyptisch verhaal gescheiden zijn, kunnen gemakkelijk associaties aangaan: immers als een boom of een bloem verkwijnt, kan dit een waarschuwing voor naderend gevaar betekenen, dus een kenteken zijn. We vinden dan ook deze beide objecten van geloofsovertuiging als twee litteraire motieven samen verbonden in een Bengaalse geschiedenis van een prins, die naar een ver land zou gaan. Hij plantte op het kerkhof van zijn vaders paleis een boom en zeide tot zijn ouders: ‘deze boom is mijn leven; als hij groen en fris blijft, gaat het mij goed, verflenst hij gedeeltelijk, dan ben ik in moeilijkheden, verdort hij geheel, dan ben ik dood.’[4]

De ‘gedaante van het hart’ waren niet aan de menselijke vorm gebonden noch in het leven noch na de dood. Bata's leven zette zich voort in de perseabomen, waarvan één splinter genoeg is om een nieuwe incarnatie te bewerken. Niets wordt ooit tot niets, en men stond nooit aan een einde, of men stond weer aan een begin. De gedaanteverwisseling in een stier nog tijdens zijn leven is eerder een magische daad dan een natuurlijk verloop. Een magische daad was echter een heilige daad. Deed niet de godheid Re een stroom ontstaan tussen de broeders? En zijn de Egyptische priesters niet tevens magiër? Zo bezat Oeba-oner. de opperreciteerpriester, die volgens een ander verhaal uit was een krokodil boetseerde om deze met een spreuk tot leven te roepen, ebbenhouten en fijn gouden tovergereedschap[5].

Vergelijken we dit gave godenverhaal met het sprookje van de Twee gelijke Broeders in Friesland, dan blijkt het, dat slechts enkele fossiele beenderen overgebleven zijn: wat is er geworden uit de splinter van de perseaboom! Het werd een kistje opgehaald door een visser, die het in zessen verdeelde; één stuk at zijn vrouw, één zijn paard, één zijn hond,

1) Ib. blz. 85.
2) Vert. van Prof. de Buck l.c., blz. 14.
3) Zie G.v.d. Leeuw, De primitieve Mensch en de Religie. (Groningen 1937), blz. 18.
4) Fr. Kauffmann, Balder (Straszburg 1902), blz. 158, noot 2.
5) Een der wonderverhalen aan het hof van Cheops, de Buck l.c., blz. 102, 103.

die daarop alle tweelingen ter wereld brachten. De drie andere onder de drup van het dak begraven stukken produceerden twee sabels, twee pistolen en twee geweren! Onder dit gerammel is het oorspronkelijk motief uiteengevallen. Het kenteken van het verschaalde bier is vervangen door dat van het roestige mes in de boom aan de wegsplitsing, dat, blank gebleven, zou getuigd hebben van het welzijn van de afwezige. Hier is althans een gaaf motief gebruikt om te substitueren. Het thema der minnenijd is gebleven, maar zo gevarieerd, dat de ene broer de andere doodt. De Egyptische reïncarnatie wordt onbegrepen tot heksenwerk verlaagd, want het is zalf van een heks, die het hoofd van de vermoorde weer aan de romp bevestigt. De drie Egyptische thema's zijn te ver uit elkaar geraakt, om nog zonder verbinding met andere elementen een geheel te vormen. Nieuwe gegevens zijn er dan ook in overvloed aan besteed: het kistje is zo wonderbaarlijk, omdat het geschonken werd door de geest in de fles uit de 1001 Nacht; de dankbare dieren uit een ander sprookje verlenen hulp, om de koningsdochter te ontzetten van een draak met veertien koppen. De drakenstrijd, waarvan een koetsier zich de triomf toeëigent, een bedrieger, die gelogenstraft wordt door de veertien drakentongen in het bezit van de werkelijke overwinnaar, is alom verbreid, terwijl de verstening van de met de prinses gehuwde broeder in velerlei verband optreden kan. Zozeer grijpen beschavingsverschuiving en omzwerving in het leven van het sprookje in. Door het zwaaien met een denkbeeldige toverstaf werd er nog iets vitaals in terug gebracht.

Een denkbeeldige toverstaf - het toverwerktuig van Oeba-Oner daarentegen was zo werkelijk als het eenvoudigste timmermangereedschap. Zelfs, dat hij uit was een krokodil boetseerde, is aan de niet eenvoudige Egyptische realiteit ontleend. We weten dit, nu de Griekse nog bewaarde toverpapyri voor ons ontsluierd zijn, om daarmee de toverij tevens van aangezicht tot aangezicht te aanschouwen. We weten, dat er een praktische toverij bestond, die de waarde van wetenschap had en niet in strijd was met enig geloof, eerder daarvan een verwerkelijking en een socialisering vormde. In de door K. Preisendanz uitgegeven en vertaalde Griekse papyri-verzameling lezen we, hoe er in werkelijkheid wassen beeldjes gemaakt werden, die, magisch geladen een kracht ontwikkelden, waardoor b.v. iemand, die men wilde zien, in de nabijheid te toveren was, of waardoor voorspoed ontstond. In het eerste geval moest uit was, pek, kuisboomvrucht en manna een hondje geboetseerd worden, acht vingers lang en met opengesperde muil, waarin het een schedelbeentje van een door geweld gestorvene hield. Het dier werd met tovertekens beschreven en op een schrijftafeltje, gesteund door een drievoet, gezet, de rechterpoot in de hoogte. Als na het gebed de hond knorde, kwam de gewenste persoon niet, als hij blafte, stond de verlangde achter de deur. In het tweede geval werd een ‘bedelmannetje’ met bedelzak en stok uit de gemengde was gekneed op een door een slang omwonden bol, en bezaaid met tovertekens[1)].

Hoezeer de Grieks-Egyptische toverkunst in haar verbreiding over Europa het sprookje doordrenkte, blijkt, wanneer we lezen, wat Pnuthios in de 4e à 5e eeuw schreef een Kêryx over de luchtgeest, die, als hij gekomen is, alles doet voor degeen, die hem opriep: ‘hij zendt dromen, hij

1) Papyri graecae magicae. Die Griechischen Zauberpapyri, hrsg. und übersetzt von K. Preisendanz. (Leipzig/Berlin 1928) I, blz. 131 en 147.

voert vrouwen tot U en mannen, zonder toverstof, hij ruimt op, onderwerpt, slingert winden uit de aarde omhoog, hij brengt goud, zilver, erts en geeft het U, als ge het nodig hebt, hij bevrijdt ook uit de boeien iemand, die in ketens bewaakt wordt, hij opent deuren, hij maakt onzichtbaar, dat niemand U ziet, hij brengt vuur, hij draagt water, hij brengt wijn, brood en wat ge aan eetwaren nog meer wilt....' Hij kan zelfs kamers met gouden plafonds en schitterende marmeren wanden tevoorschijn roepen, maar - skepsis is overal te vinden, zelfs in een toverboek - 'dat houdt ge ten dele voor waarheid, ten dele slechts voor schijn'. Men ziet het: het hele sprookjesapparaat is hier aanwezig! Zelfs de toverring, waarbinnen iemand gebannen werd, is feitelijk teruggevonden en staat afgebeeld bij Preisendanz (afbeelding 6) met de beschrijving, hoe een dergelijke ring uit ijzer vervaardigd kan worden[1)].

Zo ingewikkeld is deze kunst, dat het niet te verwonderen is, dat men in toverboeken alles wat haar betrof, vastlegde. En toch wilde het de leerling nog wel eens vergaan als de dienaar van Faust, die niet meer uit de toverkring wist te komen, totdat zijn heer hem verloste door de geesten in goede orde naar huis te zenden[2)].

Werkelijkheid is overal in het sprookje. Kan men zich een onwaarschijnlijker gebeurtenis denken dan verzwolgen te worden door een monster om er ongedeerd weer uit tevoorschijn gehaald te worden? En toch berust ook dit op een realiteit nl. op een initiatie-ritueel. Bij de Oost-Eskimo's bestond een inwijdings-ceremonie voor de knapen, die magiër wensten te worden. Een onderdeel daarvan was, dat een jongeman in tegenwoordigheid van een oude tovenaar zich moest laten verslinden door een ondier in gedaante aan een beer gelijk. Eerst nadat het dier hem lid voor lid uit elkaar had gehaald, spuwde het de knaap weer uit gaaf en gezond. Na de plechtigheid was hij zodanig in de toverij bekwaam, dat hij ten hemel kon vliegen en neerduiken in de zee[3)]. Hoe men dit praktisch ten uitvoer bracht is niet bekend, maar de ceremonie bestond. Knud Rasmussen, die het ons vertelt, heeft zelf met een tovenaar samengewoond. Hij werd bij het afscheid als een echte sprookjesheld begiftigd met enige toverformules door Qilerneq, die zeide: 'Nu ben ik van je gaan houden, en daarom wil ik je het beste geven, wat een oude man aan een jonge geven kan. Je zult gauw weggaan en niemand kan ooit weten, hoe je ze nog nodig hebben kunt'[4)]. Als de reiziger b.v. voorwaarts trok met een zware last, en zijn leven was in gevaar, dan behoefde hij alleen maar te zeggen:

> Voorwaarts, voorwaarts,
> Schip, kayak, slede!
> Je grote kaken
> Moet je smedig maken, dat ze licht van gang worden.

en alle last werd licht![5)]

Al deze tussen Noordpool en Evenaar vertelde 'ware verhalen', waar in de zin van niet indruisend tegen de werkelijkheid, en wel die werkelijkheid,

1) Ib. blz. 9.
2) C. Kiesewetter, Faust in der Geschichte und Tradition. (Leipzig 1893), blz. 499.
3) K. Rasmussen, The People of the Polar North. (London 1908), blz. 149.
4) Ib. blz. 140.
5) Ib. blz. 141.

welke een bepaalde beschaving zich denkt, verliezen hun waarheidsgehalte, wanneer volgende en andersdenkende generaties binnen dezelfde kultuur er geen geloof meer aan hechten. Maar het verhaal als zodanig blijft bestaan, en wat manifestatie van een buitenzinnelijk leven, wat wonder was, gaat wonder schijnen. Hoe verder de generaties van deze 'wonderen' gaan af staan, hoe wonderbaarlijker alles wordt, hoe sprookjesachtiger. Hetzelfde proces ontwikkelt zich, wanneer een vreemde beschaving tegenover het onder een ander volk levende ware verhaal komt te staan: al het buitenzinnelijke wordt wonderbaarlijk van ongeloofwaardigheid. En toch laat het niet los! Het primitieve in het wonder doet een beroep op het primitieve, dat schuilt in ieder mens. 'Si Peau d'âne m'était conté, j'y prendrais un plaisir extrème,' zegt La Fontaine die zelf verstandelijk geaccentueerde fabels dichtte, maar zijn welbehagen in de niet-redelijke sprookjes geenszins verbergt, welbehagen in dat wat eens was. 'Er was eens,' beginnen de sprookjes. Inderdaad er was eens - deze beginformule is vast geworteld!

MARIE RAMONDT.

Achttiende-eeuwse *u*-citaten in het Afrikaans.

Kort voor de oorlog verschenen bij de Van Riebeeck-Vereniging te Kaapstad (uitgegeven in 1938 door J.L.M. Franken) de zogenaamde 'Duminy-Dagboeke'. Van groot taalkundig belang is het 'Dagboekie' van 1797, zoals dat oorspronkelijk is geschreven door de vrouw van Duminy: Johanna Duminy-Nöthling. Zij schrijft nl. een sterk Afrikaans gekleurd Nederlands waarvan Franken de hoofdkenmerken in 't kort opsomt. Hieronder vermeldt F. terloops ook de beleefde aanspraak *Uw*. Het is F. vermoedelijk ontgaan dat de hier bedoelde gevallen van beleefde *U*(*w*)-aanspraak tot de oudste behoren die tot dusver in de Nederlandse literatuur zijn overgeleverd. Het is dan ook alleszins de moeite waard er wat nader op in te gaan. Wanneer ik hier allereerst de door mij aangetekende citaten even weergeef, bedenke men dat de schrijfster van het 'Dagboekie' een vrouw van matige ontwikkeling was en dat er in de tekst punten nòch komma's, nòch hoofdletters (afgezien van enkele sporadische uitzonderingen) voorkomen.

Er zijn vier duidelijke nominatieven aan te wijzen 'ik hat knap geleege of sanet [de dochter van Johanna] kwam mijnsege maathee [= maatje] wilt *uw* schrijve na de caap daar is een man te paart die rijt na de caap' (blz. 93); 'mijn soons see ook verleede jaar mouder als wij het leeft zal *uw* aankomende iaar niet houve koorin te snijde dan sal wij het doen' (blz. 94); 'dearme menschee sal toch verleege weese dat *uw* [zij spreekt haar man aan] sal sien hou sij slaap' (blz. 95); 'sy see doet dan soo als *uw* wil' [een vreemde vrouw spreekt Duminy aan] (blz. 95). Volledigheidshalve zij ook nog een citaat met objectief vermeld: 'wy sal aan hem vraage wat goet is voor *uw*' (blz. 81).

De schrijfwijze *uw* (zelfs voor de objectief) is uitvloeisel van een grafische crux, waarmee ook zeer ontwikkelde achttiende-eeuwers te kampen hadden. Vgl. Le Francq v. Berkhey: ik bid *Uw* (omgekeerd: *u* doorluchte naam, *u* oud adellijke geslacht) en G.J. van Hardenbroek: sy

bedriegt *uw* en *mijn*[1]. Dat de subjectief en de objectief van het pron. pers. *uw* èn in Nederland èn in Afrika als *U* worden uitgesproken behoeft nauwelijks betoog[2]. De schrijfwijze met *w* kan dus op zijn hoogst worden beschouwd als een aanwijzing, hoe zeer bij dit pronomen nog de associatie aan possessieve herkomst is blijven bestaan.

Het eerste Hollandse *U*-citaat was van 1795[3]. Een ouder *U*-citaat in Fries-gekleurd Hollands van 1779 vond ik bij Eelke Meinderts[4]: 'zouden *U* zeggen dat de Beesten geen verstand hadden?' Wel merkwaardig dat nu aan de andere zijde van de evenaar een paar citaten worden opgedolven, waarvan de waarde nog aanzienlijk hoger blijkt te zijn, indien we het volgende memoreren.

De schrijfster van het 'Dagboekie', Johanna Nöthling, was geboren op 29 Juni 1757 en op 2 Febr. 1777 getrouwd met den volbloed-Fransman Duminy. Haar vader, de Duitse militair Benjamin Nöthling, was in 1746 naar de Kaap gekomen en op 17 Febr. 1754 getrouwd met een Kaapse: Johanna Lombaard, stellig een nakomelinge van den Fransman Pierre Lombard, die in 1690 naar de Kaap gekomen was en die reeds in Frankrijk was gehuwd met Marie Couteau. De dagboekschrijfster was dus de dochter van een Duitser en (naar men mag gissen) kleindochter van een Hugenotenechtpaar; misschien had ze geen druppel Hollands bloed in de aderen. Van Duitse of Franse invloed op haar taal echter geen spoor. Men vergelijke, wat de laatste betreft, woorden als *Sanet* (Jeannette), *angasseerde* (engageerde), *vilisteerde* (feliciteerde) enz. Van enige relatie met Holland blijkt niets; haar taal maakt trouwens (afgezien van verschillende hypercorrectheden en misgrepen die door onderwijs-reminiscenties zullen zijn veroorzaakt) allerminst een schools-Hollandse maar een vlot-'Kaapse' indruk. Kortom ze is zo los van Holland als men zich voor die tijd maar denken kan.

Het is dus duidelijk dat het aanspreekpronomen *U* in 1797 aan de Kaap gebruikelijk geweest is en men mag vermoeden dat het ook reeds in gebruik was toen Johanna haar lager onderwijs genoot dus tussen 1760-'70.

Nu moet ik bekennen dat ik tot dusver steeds gemeend heb dat het (op het eerste gezicht weinig levenskrachtige) Afrikaanse *U* op moderne Nederlandse ontlening (misschien langs literaire weg of via het onderwijs) berustte. Hoe de Afrikaners erover denken weet ik niet. Men vindt er in de literatuur niet veel over vermeld. A.C. Bouman en E.C. Pienaar zeggen in hun Afrikaanse Spraakkuns (1924), blz. 73 kortweg: 'Die vorm *u* is nie al te gewoon in die omgangstaal nie'. Uitvoeriger is D.F. Malherbe in zijn Afrikaanse Taalboek (5de druk 1921) blz. 88-89: 'Die toenemende gebruik van *u* onder ontwikkelde Afrikaners is 'n natuurlike uitvloeisel van fyner gevoel, wat weer op sy beurt 'n gevolg is van fyner geskakeerde en erkende maatskaplike verskille. Maar in die nuwe toestande dra ons nog veelal mee die vasgewortelde *jy* van 'n eenkleurige Afrikaner-maatskappy waarin almal mekaar min of meer as gelyke beskou het. So kom dit dat twee persone dadelik by eerste kennismaking

1) Deze en andere achttiende-eeuwse citaten reeds door mij opgesomd in mijn *jou*-artikel (Med. NA, Lett. N.R. Dl 4, No 17, blz. 48).
2) Vgl. ten overvloede Afrik. *hu* (huwen), *ru* (ruw), *sku* (schuw).
3) Heeroma in NTg XXVIII (1934), blz. 330.
4) Aagtje Ysbrants, blz. 45.

mekaar met *jy* en *jou* aanspreek sonder inagneming van moontlike maatskaplike verskil en met die meeste vrymoedigheid'. Bij Booysen en Jansen, Praktiese Grammatika van die Afrikaanse taal, derde druk (1922) vindt men op blz. 84: '*U* word gebruik teenoor vreemdelinge of mense aan wie jy respek wil toon, soos predikante, ens. Onder kinders is die gebruik van *u* onbekend, tog sal 'n kind nooit vir sy ouers *jy* en *jou* sê nie. Om respek te toon, herhaal hy die selfst. naamw. of naam, soos *Pa, waar gaan Pa heen*?... Die vorm *U* word ook altyd in *besigheidsbriewe* gebruik, wie die brief ook al skrywe'. Volgens H.J. Rousseau, Die invloed van Engels op Afrikaans I, blz. 186 'is *u* 'n aangeplaktheid'.

We staan hier klaarblijkelijk voor een bizonder aspect van het Afrikaans dat tot dusver weinig belicht is. Aan een herkomst van *U* uit de Hollandse v o l k s taal zal wel niemand geloven: een aanzienlijk deel van de Hollandse plattelandsbevolking bedient zich immers tot op de huidige dag nog nauwelijks van *U*. De zeemans- en soldatentaal komen als medium al evenmin in aanmerking. Hoe men de zaak ook wendt of keert, men zal hier de associaties aan de regententijd niet geheel kunnen onderdrukken. Invloed van de regententaal z e l f s op het Afrikaans? Het denkbeeld is enigszins verrassend. Toch zijn daar de (aanspreek)woorden *pa* en *ma*, die eveneens van deftige herkomst zijn en evenmin uit de boeren-, zeemans- of soldatentaal afkomstig kunnen zijn. Dit is ook de mening van Hesseling (Het Afrikaans, tweede druk, blz. 96), die echter zijn toevlucht tot herkomst uit het Maleis neemt: 'De Maleise woorden *bapa* en *emak*, verkort tot *pa* en *ma* zijn vokatieven die in onze Oost een schakering van vertrouwelijkheid en welwillendheid hebben'. Uit de voorbeelden die H. geeft krijg ik de indruk van neerbuigende, beschermende welwillendheid, maar dit is niet het gevoel, waardoor in Calvinistische boerenkringen de verhouding van kinderen tegenover hun ouders wordt beheerst. Er komt bij dat de *pa*- en *ma*-aanspraak oorspronkelijk beperkt was tot de Europeanen. De oude heer Von Wielligh (geboren 1859) die als reizend landmeter met tal van mensen van allerlei slag uit de hele Unie in aanraking is gekomen, deelt in zijn boek 'Ons Geselstaal', blz. 39 omtrent deze aanspraak het volgende mede: *Tata* en *memme* is die benaming waarmee die slawe se kinders hul *pa* en *ma* onderskeidelik aangespreek het. Soos dit blyk uit aanmerkings deur oumense in ons teenwoordigheid gemaak, was dit vermetel vir slawekinders om hul ouers as *pa* en *ma* aan te spreek, en so dikwels het ons oumense hoor sê: 'Ja, nou begin die kleurlinge se kinders hul tata en memme ook al as *pa* en *ma* aan te spreek, iets wat in die slawetyd nie die gebruik was nie'. Desgevraagd deelde Prof. Van Ronkel, hoogleraar in het Maleis, mij mede dat hij mijn skepsis omtrent de Maleise herkomst van *pa* en *ma* ten volle deelde. Er blijft dus m.i. geen andere mogelijkheid over, dan dat deze woorden via de deftige Hollandse ambtenaren in het Afrikaans zijn doorgedrongen. Het feit dat *pa* en *ma* tot dusver, bij mijn weten, nog niet in het 18de-eeuwse Nederlands zijn geboekstaafd behoeft ons niet te verontrusten. Het is waarlijk niet het enige geval dat de ijskorst der 18de-eeuwse schrijftaal de werkelijke spreektaalvormen aan onze ogen onttrekt.

Wanneer nu echter het oorspronkelijk deftige *U* zowaar tot 'erfgoed' wordt (en aan deze conclusie is m.i. na de feiten van het 'Dagboekie' niet te ontkomen) dan wordt de Neerlandicus toch voor een interessante puzzle geplaatst. Tot dusver immers gold het aanspreekpronomen *U*

als een zeer modern Nederlands woord. Het hoogst is de ouderdom nog opgevoerd in Ts LXIII (1944), blz. 126, maar met de, door de tot dusver verzamelde gegevens m.i. gewettigde, beperking dat 'de geboorte van *U* noch van het subjectieve [Friese] *jou* [= *U*] eerder kan vallen dan het tweede kwart der 18de eeuw'. Dit is echter iets te laat om nog als 'erfgoed' voor Afrika in aanmerking te komen. De 'vreemdelinge-Nederlands-teorie' van D.B. Bosman moet toch wel van toepassing zijn op een tijd die men weliswaar niet op een decennium nauwkeurig bepalen kan, maar die men zich toch bij voorkeur in het e e r s t e kwart van de achttiende eeuw voorstelt[1]. Hoe *U* dus naar Afrika gekomen kan zijn, kan nog niet met zekerheid worden gezegd. Is het in Holland, ondanks het feit dat het voor 1779 nergens is overgeleverd dan toch aanmerkelijk ouder? (Het lijkt haast ongelooflijk dat een zoveel gebruikte en toch deftige woordvorm zo grondig voor de ogen der wetenschap verborgen kan blijven). Of is het in Afrika in den beginne wellicht beperkt geweest tot de zuiver-Hollands-sprekende ambtenaarskringen in Kaapstad en heeft het daar aanvankelijk nog het cachet van steedse verfijning gehad (die door het onderwijs nog in de hand gewerkt kon worden)[2]? Ziehier vragen die misschien beter door een Afrikaner onder het oog gezien en beantwoord zullen kunnen worden.

Op een andere mogelijkheid wil ik nog wijzen. *U* is, naar ik vroeger heb uiteengezet, eindpunt van een ontwikkeling *U.E.* > *uwee* > *uwe* > *U*. Het woord kan ook in zijn tussenstadium (*uwe*) naar Afrika gekomen zijn en zou dan als meeloper in de deflexie verkort kunnen zijn tot *U*. Vgl. enerzijds ontwikkelingen als *lope*(*n*) > *loop, bouwe*(*n*) > *bou, waarschuwe*(*n*) > *waarsku, huwe*(*n*) > *hu* en anderzijds het verlies van *e* bij adjectiva zoals in *oujong* < *ouwe jongen, oubaas* < *ouwe baas*. Doch laat ons in 't oog houden dat dit een noodverklaring is, die is ingegeven door de ontdekking van een stuk 'erfgoed' dat - volgens de huidige stand der wetenschap - naar Afrika gekomen zou moeten zijn in een tijd toen er in Holland i n d e z e v o r m nog niets te 'erven' viel.

Een ding is zeker: het gebruik van het (oorspronkelijk) possessieve *U* in de subjectief past voortreffelijk bij het systeem der Afrikaanse grammatica met zijn nominatieven *ons, julle, hulle*, alle drie[3] eveneens van possessieve herkomst.

Groningen, Mei 1944.

G. KLOEKE.

1) D.B. Bosman, Oor die ontstaan van Afrikaans, tweede druk 1928, blz. 147; S.P.E. Boshoff, Volk en taal van Suid-Afrika, blz. 42 vv.
2) Elizabeth Conradie, Hollandse Skrywers uit Suid-Afrika I (1934), blz. 270: 'Dit val verskeie reisigers op in die 19de eeuw, voor die tyd nie, dat daar twee vorme van Afrikaans is'.... '[Swaving] onderskei tussen "Bastaard Hollandsch" wat die boer, slaaf, Kaffer en Hottentot praat, en Hollands, beïnvloed deur hierdie "Bastaard Hollandsch", wat die Kaapse aansienlikes praat, en suiwer Hollands, gepraat deur die, wat in Nederland gebore en opgevoed is'.
3) In het 'Dagboekie' wordt ook het pron. pers. *mij* vaak door het possessivum vervangen: 'om 3 uur mouet iij *mijn* wakker maken' (blz. 100), 'met *mijn*', 'sij see *mijn* dat zij in geheel nie(t) wel was' (blz. 104), 'ik ontstelde *mijn* soo daanig' (blz. 107).

Africana.

De uitgeverij 'Wiek Op' te Brugge (Leopold I-laan 107) heeft in 1942 een begin gemaakt met het publiceren van een 'Suid-Afrika' reeks. Er verschenen drie deeltjes. Andere zullen volgen.

Rob. Antonissen stelde een Handleiding in het Afrikaans[1)] samen om lezers van Afrikaanse teksten een practisch middel aan de hand te doen om de moeilijkheden te overwinnen die de lectuur oplevert. Daartoe gaf hij hoofdstukjes uit de Afrikaanse spraakkunst en een woordenlijstje met 'enkel die woorden en uitdrukkingen...., die in het Nederlandsch onbekend zijn of die, tengevolge van klankwetten e.dgl., een voor Nederlandsch-sprekenden moeilijk te herkennen vorm hebben aangenomen.' Iets dergelijks deed J.J. le Roux in 1921[2)]. Zijn hoofdstukken waren echter uitgebreider en de 'moeilijke woorden' gaf hij niet in de vorm van een woordenlijstje, wat de bruikbaarheid van het boekje niet ten goede kwam. Toch leveren juist die om een verklaring vragende woorden ongeveer de enige moeilijkheid voor den Nederlander die Afrikaans leest. En het zijn er heel wat meer dan Antonissen en Le Roux geven. Zij drukten er verscheidene honderden af, terwijl er verscheidene duizenden zijn. Het aantal Afrikaanse woorden waar een Nederlander die de tekst precies begrijpen wil, een uitleg bij nodig heeft, schat ik zelfs op 6 à 7000. De Afrikaanse flora en fauna alleen al leveren er honderden die wij niet kennen of waaraan we een andere betekenis hechten.

Als nr. 2 verscheen in de reeks een boekje van J.H. Broekman, den secretaris der Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Vereeniging, over taalverhoudingen in Zuid-Afrika[3)]. De positie van het Afrikaans in de Unie en aangrenzende gebieden wordt er duidelijk in uiteengezet. De schrijver bundelde een aantal artikelen die hij in 1941 in het maandblad 'Zuid-Afrika' publiceerde. De cijfers waaruit hij zijn conclusies trok, ontleende hij in hoofdzaak aan het Offisiële Jaarboek van die Unie van Suid-Afrika, No. 20, 1939, waarin de resultaten van de volkstelling van 1936 meegedeeld worden. Enkele gegevens mogen hier volgen, daar zij de belangrijke plaats die het Afrikaans in het Zuiden van Afrika inneemt, duidelijk demonstreren.

In de Unie wonen 2.003.857 blanken, waarvan 1.120.770 Afrikaans en 783.071 Engels als huistaal hebben, terwijl 50.411 Afrikaans en Engels zonder voorkeur door elkaar en 49.605 een andere taal dan Engels of Afrikaans gebruiken. Het Afrikaanse taalgebied is echter groter dan dat van de Unie, daar voor 59% van de 30.677 blanke bewoners van Zuidwest-Afrika het Afrikaans de huistaal is en benoorden de Unie, in de beide Rhodesiën en Kenya, ook vele Afrikaans-sprekenden wonen. Bovendien wordt het als huistaal nog gebruikt door ruim 89% van de in totaal 769.661 zielen tellende groep der kleurlingen. Het Afrikaans is dus de moedertaal van bijna twee millioen mensen. Voor de beoordeling

1) Drs. Rob. Antonissen. Handleiding in het Afrikaans. Een praktisch overzicht. Uitgave 'Wiek Op'. Brugge 1942. 'Suid-Afrika' reeks. Nr. 1.
2) J.J. le Roux. Handleiding in het Afrikaans voor Nederlanders. Uitgave van 'Het fonds ten behoeve van het Hollandsch onderwijs in Zuid-Afrika'. Amsterdam, S.L. van Looy, 1921.
3) J.H. Broekman. Taalverhoudingen in Zuid-Afrika. Uitgave 'Wiek Op'. Brugge 1942. Zuid-Afrikaansche reeks. Nr. 2.

van de afzetmogelijkheden van Afrikaanse cultuurgoederen is het nog van belang, dat vele Engels-sprekende ingezetenen van de Unie en anderstaligen elders (bijv. in de aan de Unie grenzende gebieden en in Nederland en Vlaanderen) Afrikaans kennen of althans kunnen lezen.

De verdeling van de Afrikaans- en Engels-sprekenden over de vier provincies is als volgt: Kaapprovincie, 461.000 Afr. - 297.000 Eng.; Oranje Vrijstaat, 168.000 Afr. - 26.000 Eng.; Transvaal, 452.000 Afr. - 318.000 Eng.; Natal, 38.000 Afr. - 141.000 Eng. Het Oostelijk deel van de Kaapprovincie en Natal zijn overwegend Engels-sprekende gebieden. Verder zijn Kaapstad en Johannesburg met omgeving centra van Engels-sprekenden.

Van de plattelandbewoners heeft 84% Afrikaans als huistaal, de 'stedelingen' zijn voor ruim de helft Engels-sprekend. Hierbij dient men te weten, dat in Zuid-Afrika iedere gemeente die boven de 2.000 inwoners komt, niet langer als 'plattelands', maar als 'stedelik' geteld wordt. Bijna de helft der Afrikaans-sprekenden in de Unie (535.537) woont in 'stedelike gebiede'. Rekent men daarbij de Afrikaans-sprekenden die in dorpen wonen met een zielental dat beneden de 2.000 blijft, dan blijkt hoe onjuist het is om in den doorsnee-Afrikaner een boer te zien. De trek van den Afrikaner naar wat wij steden en grote dorpen zouden noemen, neemt nog steeds toe.

De bevolkingsaanwas onder de Afrikaans-sprekenden, is groter dan die onder de Engels-sprekenden. De Wet op Vreemdelingen van 1937 heeft echter aan de Britse immigranten een grote voorsprong gegeven op die van Nederlandsen en anderen bloede.

Het derde deeltje[1)] is van de hand van Dom. A. Smits en handelt over de betrekkingen tussen Vlaanderen en Zuid-Afrika, vnl. op historisch en cultureel terrein, waarbij hij de Vlaamse invloed niet steeds in zijn juiste proporties weet te zien. Ook trekt hij de band tussen Afrikaners en Noord- en Zuid-Nederlanders te stijf aan (bijv. op blz. 10). De ontwikkelde Afrikaner voelt veel voor culturele samenwerking, maar meer niet! De gedeelten die voor philologen interessant zijn, signaleer ik hier even.

Smits schetst de belangstelling voor Zuid-Afrika van o.a. Paul Fredericq, Julius de Geyter, Pol de Mont en Cyriel Verschaeve.

Prikkelend tot nader onderzoek is wat hij schrijft over de invloed der Vlaamse dialecten op het Afrikaans. President Reitz (blz. 201) en professor Besselaar (blz. 205: Gedenkboek Nederland-Zuid-Afrika. Amsterdam 1931, blz. 206) hebben verwantschap tussen Vlaams en Afrikaans geconstateerd, zonder dat ze duidelijke voorbeelden gegeven hebben. Johan Franken legt er in zijn proefschrift de nadruk op, dat het Vlaams een hoofdbestanddeel van het Afrikaans uitmaakt (blz. 202). Volgens Besselaar (Zuid-Afrika in de letterkunde. Amsterdam 1914, blz. 201) is dit de latere Stellenbossche hoogleraar J.L.M. Franken. G.S. Nienaber (Oor die Afrikaanse taal. Amsterdam 1934, blz. 36) spreekt van den Vlaming J. Francken. Hoe dit ook zij, zijn Gentse thesis is waarschijnlijk nooit gedrukt. Ik ken haar althans niet. Verder noemt Smits het proefschrift van M.R. Breyne: Der Einfluss Guido Gezelles auf die südafrikanische Literatur mit einem Hinweis auf die lautliche und lexikalische

1) Dom. A. Smits. Betrekkingen tussen Vlaanderen en Zuid-Afrika. Uitgave 'Wiek Op'. Brugge 1943. Suid-Afrika reeks. Nr. 3.

Verwandschaft beider Sprachgebiete. Rostock 1926, een studie die, zoals Nienaber (blz. 36) terecht opmerkt, ‘van meer goeie wil as van taalkundige insig getuig’. Smits had verder nog kunnen wijzen op S.P.E. Boshoff. Volk en taal van Suid-Afrika. Pretoria-Kaapstad 1921, blz. 260 vlgg. en M.R. Breyne. Auf Flanderns Spuren in Südafrika. Eine sprachlich-literarische Studie. Berlin-Leipzig z.j. (ws. 1926). Het laatste boekje ken ik niet. Het bevindt zich in ons land in geen enkele grote openbare bibliotheek.

Onder de voorbeelden die Breyne en Smits (blz. 211) geven van Vlaamse woorden en eigenaardigheden welke in het Afrikaans zouden zijn overgenomen, zijn vele niet specifiek Vlaams. Toch valt er Vlaamse invloed te bespeuren. Om tot een juist inzicht te komen, dient men echter eerst de Afrikaanse woordenschat, zinsbouw en uitspraak diepgaand te onderzoeken, waarbij men voor zgn. Zuidnederlandse eigenaardigheden niet alleen met de Vlaamse dialecten vergelijken moet, maar ook met andere, m.i. in het bijzonder Zeeuwse. Sommige ontwikkelingen kunnen zich ook in het Vlaams en Afrikaans geheel van elkaar gescheiden hebben voorgedaan.

De grote invloed die volgens Breyne en Smits het Vlaams op het Afrikaans uitgeoefend heeft, kan alleen verklaard worden wanneer men aanneemt, dat in de 17de en 18de eeuw vele Vlaams-sprekenden zich aan de Kaap vestigden of er voor langer of korter tijd verbleven. Tot de laatste groep behoren Vlaamse matrozen en soldaten (blz. 29 en 210). Tot de eerste rekent Smits (blz. 14 vlgg.) de Hugenoten die uit het westelijk deel van Noord-Frankrijk kwamen (Calais, Rijsel, St. Omaars, Mark, St. Amands, Steenwerk, Wijnen - Guînes - en Oude Kerk - Vieille Eglise -), maar het is m.i. zeer de vraag of deze allen Vlaamssprekend waren.

Verder wijzen zij er op dat via de Statenbijbel en de psalmen van Datheen Zuidnederlandismen in het Afrikaans gekomen kunnen zijn.

Op litterair-historisch terrein begeeft Smits zich, als hij de invloed nagaat van Gezelle op Celliers en Totius en die van Streuvels en Gezelle op C.M. van den Heever (blz. 212 vlgg.). De schrijver vergelijkt De Vlaschaard met Laat Vrugte. Hij had eveneens verwantschap kunnen bespeuren tussen De Oogst en Somer. Ook hier overdrijft Smits. ‘Totius en Celliers zijn de eerste en grootste dichters van Zuid-Afrika. Daarom gaat de invloed die Gezelle op hen heeft uitgeoefend over op heel de Afrikaanse poëzie’ (pg. 215). Boven deze dichters schenk ik, om bij hun tijdgenoten te blijven, de voorkeur aan Marais en Leipoldt, die geen invloed van Gezelle vertonen. En sluiten de moderne Afrikaanse dichters, bijv. N.P.v.W. Louw en I.D. du Plessis, zich niet juist aan bij de Noord-Nederlanders? Hij wil ook, evenals Breyne, invloed van Gezelle op de Eerste Taalbeweging aannemen, ‘al zijn Breyne's voorbeelden wel niet direct bewijskrachtig’ (blz. 212). Maar zelf bewijst hij ook niets.

Zonder een zweem van het superioriteitsgevoel dat helaas sommige Nederlanders tegenover de Vlamingen koesteren en dat Smits terecht laakt (blz. 200), moet ik bekennen, dat schrijver het aandeel der Vlamingen aan de ontwikkeling van het Afrikaanse volk te groot ziet. Overigens dient men hem dankbaar te zijn voor het bijeenbrengen van tal van interessante gegevens.

D. Bax.

Gutturalisering en dentalisering in het Nederlands.

Mouillering veronderstelt de inwerking van een palatale klinker op een naburige medeklinker, waardoor het articulatiepunt van deze medeklinker in de richting van het palatum verschoven wordt. Bepalen we ons voorlopig tot de voormedeklinker *t* en de achtermedeklinker *k*. Bij de mouillering van de *t* verplaatst zich de articulatie naar achteren en bij die van de *k* naar voren. Door het ontbreken van een palataal medeklinkerphoneem, dat ik met *tj* wil aanduiden, leidt deze mouillering zelden tot een duurzame klankwijziging. Mij zijn slechts de volgende gevallen bekend, waarbij de gemouilleerde *k* op *tj* werd vastgelegd. Het zijn de onomatopeeën wvla. *karretjiet* × ndl. *karrekiet* (De Bo 496); Antw. *tjeffen* × ndl. *keffen* (Corn. Vervl. 2085); wvla. *etje* × *ekke* interjectie om viezigheid aan te duiden (De Bo 300) en het diminutiefsuffix ndl. *-tje* × *-ke* < *-kîn*. Het aantal gevallen is zoals men ziet gering.

Er bestaat echter bij enigszins geïsoleerde woorden de mogelijkheid, dat de mouillering nog op andere wijze tot een duurzame klankwijziging leidt en wel door de volgende ontwikkeling. De gemouilleerde *t* en de gemouilleerde *k* naderen elkaar wat de plaats van articulatie betreft. Ze kunnen elkaar in het midden van het monddak ontmoeten, zodat ze dezelfde acoustische indruk verwekken en niet meer te onderscheiden zijn. Indien het nu een woord betreft, dat niet door sterke familierelaties is gebonden, kan het gebeuren, dat de gemouilleerde *t* op de *k* wordt vastgelegd, dus naar achteren 'doorschiet' en dat de gemouilleerde *k* op de *t* wordt vastgelegd, dus naar voren 'doorschiet'. De 'vergissing' wordt in zo'n geval niet gecorrigeerd. Het kan ook voorkomen, dat zulk een ontwikkeling geactiveerd wordt, doordat er een nieuwe associatie tot stand komt, die men gemeenlijk volksetymologie noemt. We krijgen dus het eigenaardige geval, dat de mouillering twee volkomen tegengestelde bewegingen kan doen ontstaan: *t* > *tj* > *k* en *t* < *tj* < *k* m.a.w. de mouillering kan leiden tot een gutturalisering en een dentalisering. Het hier volgende materiaal wil beide bewegingen demonstreren.

Gutturalisering: za. b r i k × *brit* 'vuur van turf of licht hout, kolenvuur' (Boekenoogen 113), fri. *brjit, brut* 'turfbrok' (Fri. Wb. I, 237), gron. *braitn* 'stukken, scherven, brokken' (Ter Laan 129), eemslands *brei tn* 'harde turf' (Schönhoff § 80) bij ags. *bréotan* 'broken', on. *brióta*; za. g r i e k × N. Holl. *griet, gried* < **grôđi-* 'bovenkorst van het grasland', vgl. ofri. *grêd* 'weiland, aangeslibd land', mhd. *gruot* 'nieuwe groei' en za. b e g r i e k e n × N. Holl. *begrieten* 'het land, dat van de griet, graskorst beroofd is, weer met gras bezaaien', vgl. mhd. *grüeten* 'groen worden' (Boekenoogen 262, 45; Bouman 35; De Vries, Westfri. W. 72; Karsten II, 207; I, 122, 187); Antw. h i k s e n × ndl. *hitsen* (Corn. Vervl. 1760); N. Holl. b r a n d e n e k e l; gron. b r a n n e k k e l; W. Voorne, ze. b r o e (i) n e k e l × ndl. *brandnetel* (Boekenoogen 107; Karsten II, 142; Ter Laan 130; Van Weel 92; Verschuur 156; Dek 32); gron. l a i s k (e) × *laist*(*e*) 'leest' (Ter Laan 1052); twents, achterhoeks p i k × *pit* 'hoornpit van de koe' (Bezoen, Ts. 55, 263), volksetymologie kan hier mede een rol gespeeld hebben; gron. t o u s t e u k e l n (Hl. Wk.) × *tousteutn* 'toestoten, toestoppen' (Ter Laan 1052); Antw. t i e k e (n) × *tietje*(*n*) 'vrouweborst' (Corn. Bijv. III, 93), vgl. hiermee zuidafrikaans b i e k i e ×

bietje ‘beetje’ (Kloeke, ZfdMaa 18, 228); ze. z e k e l s t o e l × *zetelstoel* ‘leuningstoel’ (Dek 98; Verschuur 156); gron. s m e l k n □ × *smeltn*□ ‘smelten’ (Ter Laan 921); wvla. a a m b i l k, a n e b i l k × *aambild, anebilt* ‘aambeeld’, een compromisvorm is *anebilkt* (De Bo 5, 53); Antw. ze. e n k e n, i n k e n × *enten, inten* ‘enten’ (Corn. Vervl. 128, 593, 596, 1780; Verschuur 157); gron. s m i n k × *smint, smient, smaint* ‘smient’ (Ter Laan 923). Friese voorbeelden: f i k k e, f i k j e × *fitte* ‘vitten’ (Fri. Wb. I, 351, 358); r i s k × *rist* ‘rist’ (Fri. Wb. III, 29, 30). Om te illustreren, hoe dicht *k* en *t* wel bij elkaar liggen als ze gemouilleerd zijn, iets wat er bij ons moeilijk in wil, is het wel aardig erop te wijzen, dat de Fransen de naam van de Friese zeeheld *Tjerk Hiddes* hoorden als K i ë r k i d e s. En nu de ontwikkeling in omgekeerde richting.

Dentalisering: ndl. f i j t × mnl. *fijc*, ndl. dial. *fijk*, fri. *fyk* ‘ontsteking aan een vingerlid’ uit lat. *ficus* ‘vijg’ en ‘vijgvormige verzwering’ (Boekenoogen 206; De Vries, Westfri. W. 70; Fri. Wb. I, 350); ndl. dial. v e n e g r i e t, f i j n e G r i e t × *venegriek, fennegriek* ‘Grieks hooi, foenum graecum’ (Ter Laan 1057, 1084; Gallée 57; Hoefft B.T. 157), volksetymologie heeft hier natuurlijk ook een rol gespeeld; za. k l i t × *klik* ‘tuitkan’ (Boekenoogen 450); gron. (Oldambt) l a a i t n □ × *laaikn*□ ‘baggeren’ (Ter Laan 488, 487), mnl. *laycken, leicken, ladicken* (Mnl. Wb. IV, 38), za. *laaiken* (Boekenoogen 547), fri. *leikje* (Fri. Wb. II, 144); N. Holl. l e t × *lek* ‘glans’, vgl. ndl. *likken* ‘doen glanzen’, za. *lekstien* ‘glanssteen’ (Boekenoogen 568, 571; Karsten II, 52; De Vries Westfri. W. 82); wvla. b i l t e n b o o m, b i l t × *bilkenboom* ‘berkeboom, berk’ (De Bo 135); za. m u u r t × N. Holl. *murik* (Boekenoogen 654; Karsten II, 71); gron. o e t s p i e t n □ ‘uittrekken, gezegd van het zout uit spek of vlees’ × *oetspiekn*□, *oetspaikn*□ (Ter Laan 643), Kil. *spiecken* Sax. Sicamb. Aqua recenti macerare, misschien verwant met ndl. *spaken*, nhd. *spachen* ‘uitdrogen, barsten, zich samentrekken’ (Ndl. Wb. XIV, 2564; Dwb. X, 1828); za. (Wormer) s k ê p e t e e t × N. Holl. *teek* ‘schapeluis’, N. Holl. *teekt* ‘hetz.’ is wel door contaminatie ontstaan: *teek* + *teet* = *teekt* (Boekenoogen 879, 1049; Karsten II, 120); za. t e e k t ‘het bekleedsel van het bed, beddetijk’ is een dergelijke compromisvorm, ontstaan uit *teek* + **teet*, de gedentaliseerde vorm (Boekenoogen 1050; Karsten II, 152); za. (Wormer) z e t e l × ndl. dial. *zekel* < lat. *secula* ‘sikkel’ (Boekenoogen 1251, 1255; De Vries Westfri. W. 106; Karsten II, 193; Opprel 90; Dek 98; Jongeneel 74). Friese voorbeelden: b l i t s × *bliks* ‘bliksem’ ((Fri. Wb. I, 197); i t i c h m a s t e r, i t i g e r ‘ijkmeester, ijker’ (Fri. Wb. II, 22).

Wat hier gezegd werd van *t* en *k*, geldt theoretisch ook voor *d* en *g*. In de volgende gevallen werd de gemouilleerde *d* gegutturaliseerd (*d* > *dj* > *g*): oudbeierlands b i n g × ndl. dial. *bint, bin* ‘stevig touw om lading vast te binden’ (Opprel 47; Boekenoogen 67; Karsten I, 130; Ter Laan 89); Antw. h e n g e l i n g × *endeling* ‘tweede zwerm, die uit een bijenkorf zwermt’ (Corn. Vervl. 405, 550); vla. ze. limb. g r e n g e l, g r i n g e l, h r i n g e l, h r i e n g e l × ndl. *grendel* (Waasch Idiot. 266; Corn. Vervl. 508, 1728; Verschuur 128, Opm. 2; Dek 36; Jongeneel 23; Dorren 1, 43); limb. i n g × ndl. *einde, ende* (Dorren I, 54; Jongeneel 28); Antw. s i n g e l (Kil. s e n g h e l) × *sindel* (Kil. *sindel*) ‘sintel’ (Corn. Vervl. 1104; Ndl. Wb. XIV, 1367). Het zijn uitsluitend *nd*-verbindingen.

Ik kon maar één voorbeeld van een gedentaliseerde *g* vinden. In Klein-Brabant komt voor v i n d e r ‘vinger’ (Onze Taaltuin III, 215). Van

Ginneken t.a.p. verklaart deze *d* uit *dz* in de geassibileerde vorm **vindzer*. Maar hiertegen bestaat dit bezwaar, dat de uit *g* door assibilatie ontstane affrikata *dz* in de ndl. dialecten, net als in het Fries steeds tot *z* en niet tot *d* wordt vereenvoudigd.

In het hierboven geboden materiaal werd de mouillering steeds veroorzaakt door een naburige palatale klinker. Er zijn echter ook gevallen, waarbij het blijkbaar de medeklinkercombinatie is, die dezelfde uitwerking heeft. Het zijn de verbindingen met *l, n* en *r*, die hier in aanmerking komen. Een parallel hiermee vormt de overgang van de duitse *ach*-Laut > *ich*-Laut, die niet alleen plaats heeft na palatale klinkers en tweeklanken, maar ook na *l, n* en *r*: *dolch, manch, storch*. Men lette verder op het feit, dat er in het Fries assibilaties van *k* in de verbindingen *lk, nk, rk* voorkomen, zonder dat er *i* of *j* volgde, wat anders voor assibilatie conditio sine qua non is: *elts* 'elk'; *folts* 'volk'; *meltse* 'melken'; *lilts* 'lelijk'; *mûnts* monnik; †*ljuts* 'leeuwerik'. Vgl. Loopstra, De assibilatie in de Oudfriese oorkonden, 120.

Indien de mouillering afhankelijk is van de medeklinkercombinatie leidt deze uitsluitend tot gutturalisering. Voorbeelden: gron. o p k l a a n d × *op 't laand* (Ter Laan 921); Kruiningen w a n k e × ndl. *want* 'handschoen' (Dek 95); N. Beveland m a n k e l × ndl. *mantel* (Verschuur 122, 157); Kruiningen m a n g e × ndl. *mand* (Dek 55); N. Holl. o n g e r *en donger* 'helemaal onder water' (De Vries Westfri. W. 36); holl. wvla. (a)m a n g e l × ndl. *amandel* (Ndl. Wb. IX, 1951); wvla. g o r k × *gort* (De Bo 383); Enschede k r a n g k i e l 'onverschrokken' × *trangkiel* (Bezoen, Diss. 33).

Onlangs hebben Frings en L.E. Schmitt (ZfdMf. 18, 49) het gutturaliseringsmateriaal, dat bekend was en de daarop betrekking hebbende literatuur bijeengebracht. Op ndl. taalgebied is het vooral Zuid-Limburg, dat gutturaliseert. Vgl. de woordenlijsten van Jongeneel en Dorren. Vooral in het Heerlens verschijnen onafhankelijk van de vocalische nabuurschap schier alle *nd*- en *nt*-verbindingen als *ng*- en *nk*-verbindingen. Bij Jongeneel vindt men: *bank* 'band', *binge* 'binden', *brank* 'brand', *gronk* 'grond', *hank* 'hand', *hingere* 'hinderen', *kank* kant, *kink* 'kind', *lank* 'land' enz.

Overzien we nog eens dit materiaal, dan krijgen we wel de indruk, dat er in het Nederlands sterk is gemouilleerd, vooral als men bedenkt, dat de behandelde gevallen grotendeels op 'vergissingen' berusten. Veel meer mouilleringen zullen weer ongedaan gemaakt zijn, door de invloed van verwanten, waar de bewuste consonant in andere niet-palatale omgeving voorkomt. Ook de talrijke gevallen van assibilatie, een derde mogelijkheid waarin de mouillering kan resulteren, bevestigen de sterke mouilleringstendentie in de ndl. dialecten. Letten we op de herkomst van het materiaal, dan moet het opvallen, dat de mouillering voorzover ze afhankelijk is van de medeklinkercombinatie zich meer landinwaarts concentreert, met name in Zuid-Limburg, dat een uiloper is van het grote gutturaliserende gebied van Rijn- en Moezelland, Luxemburg en Lotharingen, van waar ook het Zevenburgse kolonisatiegebied de gutturalisering heeft meegekregen. Voorzover de mouillering echter afhankelijk is van de gevoeligheid van konsonanten voor palatale klinkers, is ze een verschijnsel van de kustdialecten. Ook deze laatste conclusie wordt door de assibilatiegevallen bevestigd.

Arnhem.
A.P. KIEFT.

De Noordnederlandse afkomst van Mariken van Nieumeghen.

Over Mariken van Nieumeghen is reeds heel wat geschreven. Daarbij heeft men ook herhaaldelijk getracht, antwoord te geven op de vraag: 'Waar en door wien is het stuk geschreven?' Tot een definitief antwoord is men nog niet gekomen. Leendertz[1] zoekt den schrijver in Antwerpen. Muller[2] acht het ook waarschijnlijk, dat hij een Brabander is geweest, maar houdt het ook voor niet onmogelijk, dat de dichter een partijganger was van den ouden hertog van Gelre, dus een Geldersman. Michels[3] vindt dit laatste onwaarschijnlijk, wegens het Brabandse karakter van de taal. Dr. J. Gessler[4] is er van overtuigd, dat de dichter een Antwerpenaar was. Mej. Kronenberg[5] zoekt hem onder de leden der Violieren. Knippenberg[6] is van mening, dat de Antwerpse druk, als het een herdruk is, bewerkt moet zijn naar een Mariamirakelspel door een Nijmeegsen rederijker.

Wanneer bij de argumentatie van deze meningen het dialect in het geding kwam, dan beperkte men zich tot een beschouwing van de k l a n k e n . Toch zijn het juist de w o o r d e n , die de oplossing van het probleem aan de hand doen.

Er zijn vier oude drukken van het stuk, nl. die van Vorsterman in Antwerpen uit 1518 (door Leendertz in zijn uitgave met A aangeduid), die van Stroobant, ook in Antwerpen, uit 1615 (Leendertz: S), een met deze concurrerende druk, waarschijnlijk van een pers in Holland (Leendertz: Str.), en die van van Borculo te Utrecht uit 1608 (Leendertz: U). Op blz. LI tot LIII van zijn Inleiding bij de uitgave gaat Leendertz de verhouding van deze drukken na. Hij komt tot de conclusie, dat U en S, die onderling ook weer verschillen, bewerkt zijn naar een jongere druk van A. De ontroomste uitgave U kan, hoewel zij ouder is, natuurlijk niet het voorbeeld zijn geweest van S. In de in Antwerpen gedrukte uitgaven A en S nu vindt men de volgende Noordnederlandse woorden, waarbij de er achter geplaatste getallen de regel, waarin ze in de uitgave van Leendertz voorkomen, aangeven:

achterdincken 'nadenken, piekeren' 613, 614, 724, 751, 809, 818, 864, 887, 972, waarvoor het Mnl. Wb. slechts één andere, Noordnederlandse bewijsplaats geeft. Het WNT geeft voor deze betekenis ook slechts Noordnederlandse voorbeelden.

bermhertich 749, de variant van S voor 'ontfermhertich' in A, waarin dus het Nnl. woord door een in het Zuiden gebruikelijk is vervangen.

bermhertichеyt 1014, de variant van S voor 'ontfermen' in A. (Zie over dit woord ook mijn artikel in Ts. 61 (1942), blz. 303).

bewaringhe 1098, de variant van S voor 'hoeden' in A, waarin dus weer het Nnl. woord door een zuidelijk aequivalent is vervangen.

duencken 'deuntje' 523; S heeft op deze plaats *duncken*, vermoedelijk

1) Mnl. Dram. Poezie, Leiden 1907, blz. CXXXVII.
2) T. en L. 1905, blz. 235.
3) Ts. voor T. en L. 15 (1927), blz. 6.
4) De Gulden Passer 1927.
5) N. Tlg. 23 (1929), blz. 40.
6) Studiën 128 (1937), blz. 128 v.v.

omdat de zetter het woord ‘duencken’ niet kende, hoewel men natuurlijk ook aan een zetfout kan denken.

ghetoeft ‘opgehouden’ 87; S heeft op deze plaats *getroeft*, omdat de zetter het woord ‘toeven’ in de betekenis ‘ophouden’ niet kende. Wel bestaat er een Vlaams werkwoord ‘toeven’ in de betekenis ‘liefkozen’ (De Bo), welke betekenis echter in regel 87 niet is bedoeld, daar de moei het heeft over het lange vertoeven van Mariken in Nijmegen.

late ‘laat’ 14.

onspoedicheyt ‘rampzaligheid’ 1107, een woord dat alleen hier voorkomt. Van ‘onspoedich’ geeft het Mnl. Wb. één, Noordnederlandse bewijsplaats, terwijl het WNT een aantal Nnl. bewijsplaatsen geeft.

schueke ‘hoer’ 187, dat door Kiliaen met *Fris*. wordt onderscheiden, terwijl het WNT verscheidene Hollandse bewijsplaatsen aangeeft. De zetter van S, die het woord niet kende, verving het door *seuge*.

segghen 295 staat in A in plaats van *seghenen* ‘een kruis slaan’, vermoedelijk omdat de zetter in deze laatste betekenis het uit *seghenen* ontstane *seinen* gebruikte. In Noord-Nederland komt de vorm *seghenen* veel later voor dan in Zuid-Nederland.

spinne 406 ‘spin’.

swaermoedicheit 1104, evenals *swaermoedich* een Nnl. woord.

verkondigen 776, de variant van S voor *becondighen* in A, overwegend Nnl., maar ook Oost- en ZO.nederl.

verlacken ‘bedriegen’ 588.

verstandenisse 590, cf. Ts. 61, blz. 300; de zetter van S heeft er dan ook *verstandt* van gemaakt.

vervalt ‘verzwakt, bezwijmt’ 177, in alle betekenissen volledig of zeer overwegend Nnl.

wroeghen ‘wroeging’ 860, een Oostmnl. woord, dat door den zetter van S niet is begrepen en daarom door *wroeden* ‘wijsheid’, dat ook een zin oplevert, is vervangen.

Daar men niet kan aannemen, dat deze Nnl. woorden er in Antwerpen in zijn gekomen, mogen we besluiten, dat de dichter van Mariken van Nieumeghen een Noord-Nederlander was. Zelfs blijkt uit het woord ‘wroeghen’, dat hij in het Oosten thuis hoorde. Hiermede is het vermoeden van Knippenberg, dat hij een Nijmeegse rederijker was, practisch bewaarheid.

Het is verder frappant, dat in de proza-stukjes zulke woorden niet voorkomen. Dit pleit voor de mening van Leendertz[1)], Walch[2)] en Wolthuis[3)], dat het proza een later toevoegsel is. De woordvoorraad der stukjes is echter niet groot, zodat het ontbreken van Nnl. woorden hier niet alles zegt.

Rotterdam, Juni 1944.

B. VAN DEN BERG.

1) Ts. 37.
2) Ts. 40.
3) Ts. 55.

Heeft Mariken van Nieumeghen werkelijk geleefd?

In zijn Bydragen voor d'oude Geldersche maaltyden (Arnhem 1805, blz. 208) deelde G. van Hasselt de volgende post uit de rekeningen van den Hertog van Gelre mede: Marieken joculatrici et Otthoni Hystrioni de nouimagio silig. duo ml. ex jussu Domini silig. mald. Zij kregen hun beloning in het jaar 1414.

Wat wil de Latijnse tekst precies zeggen? Silig. is een afkorting van siliginum, genit. plur. van siligo, dat volgens Diefenbach (blz. 533) rogge of koren betekent. In ml. en mald. zie ik afkortingen van het Nederlandse woord malder (bijvorm molder), een zekere inhoudsmaat[1]. Een post uit een rekening van 1528 luidt: Doerich m. gen. Heeren Reden beveel Anthonius m.g. Heren Organist gedaen iii molder rogge[2]. De schrijver van de Latijnse tekst heeft aan silig. duo ml. aan het eind van de zin silig. mald. toegevoegd, waarschijnlijk omdat hij de afkorting ml. niet duidelijk genoeg vond.

In 1414 traden dus een ioculatrix Marieken en een histrio Ottho op aan het Gelderse hof en ontvingen als beloning twee malder rogge. Dit 'honorarium' geldt voor hen beiden, zij waren partners en de plaatsbepaling 'de nouimagio' zal derhalve waarschijnlijk zowel bij Marieken als bij Ottho horen. Is deze veronderstelling juist, dan maken we hier kennis met een zekere 'Mariken van Nieumeghen'.

Andere kunstenaars en kunstenmakers die in de 15de en 16de eeuw voor den hertog en diens gemalin optraden, ontvingen meestal geld[3]; Marieken en Ottho kregen echter evenals de in vaste dienst van den Hertog staande Anthonius een zeker quantum rogge. Hieruit mag men misschien afleiden, dat zij een vast tehuis in Nijmegen hadden, van waaruit zij tochten in de omgeving van de stad maakten.

Deze Marieken was een ioculatrix. Wat moet men in de 15de eeuw hieronder verstaan? Diefenbach (blz. 307) geeft als synoniem van dit woord: geucklerin en van ioculator: gokeler (de bijvormen laat ik weg). Nu had gokelare (guycheler, kokeler) in de 15de en 16de eeuw een veel algemenere betekenis dan het tegenwoordige goochelaar. Het woord werd gebruikt voor kunstenmakers van allerlei aard, bijv. goochelaars, koorddansers, grappenmakers en toneelspelers[4]. De Utrechtenaar Erhard Reeuwich die zich omstreeks 1465 in Duitsland vestigde[5], beeldde in het zgn. Mittelalterliches Hausbuch als 'gaukler' af: een goochelaar, een muzikant met aap en hond en een vrouw met kind en ketting, waarschijnlijk van de aap. Een (onzichtbare) acrobaat die in een tent zijn kunsten vertoont, behoort ook tot dit groepje van 'gokelare'[6]. Wat Marieken dus precies deed, is niet uit te maken. Misschien heeft zij het publiek met grappen en goocheltoeren vermaakt.

1) WNT IX, 138.
2) Bydragen etc., blz. 231.
3) Bydragen etc., blz. 208 vlgg.
4) WNT V, 402 en Kiliaen, ed. 1777, 206.
5) Zie M.D. Henkel. De Meester van het Amsterdamsche Kabinet met den Utrechtenaar Erhard Reeuwich geïdentificeerd. Maandblad voor Beeldende Kunsten 1937, blz. 163 vlgg.
6) Zie A. Essenwein. Mittelalterliches Hausbuch. Frankfurt a.M. 1887, blz. 11 en afb. 17*a*.

Haar partner was een histrio. Dit is bij Diefenbach (blz. 279, de bijvormen laat ik weg) een synoniem van lodderer, lodderboeve, boeve, iauffkint en fryhart, al te zamen namen die volgens Bolte[1] soms aan 'sprekers' gegeven werden; van sprecher en herolt; van wurstbuob (vgl. Wurstsammler, waarmee wel een Freyhart aangeduid werd[2]; van ruffian, d.i. een verachtelijk kunstenmaker[3], o.a. een Lotterbube[4]; van netteboeve, wijnboeve en lecker, benamingen van allerlei kunstenmakers, o.a. van potsenmakers en goochelaars[5]; van scumer, dat soms een synoniem van netteboeve[6] en van lodderboeve[7] was; van scerczer (= scherzer?); van platzbuob (vlg. Lexer II, 279: plaz-loter = herumziehender possenreisser, gaukler); van tumere, een acrobaat[8]; van farnmanne, d.i. rondreizend kunstenaar of kunstenmaker[9] en van spilman, met welk woord zwervende kunstenaars en kunstenmakers van allerlei soort o.a. sprekers, aangeduid werden[10].

Uit deze opsomming blijkt, dat het woord histrio gebruikt werd voor allerhande varenden, maar vooral voor sprekers. Over deze 'Sprecher, die Nachfahren der mittelalterlichen Singer und Spielleute' schrijft Bolte (blz. 634): Unter diesen, die weniger die ergötzliche Prosarede als den Vortrag von Gedichten und das Dichten aus dem Stegreif pflegten und darum auch Liedsprecher, Reimensprecher und Spruchsprecher hießen, gab es namhafte Dichter, die an Fürstenhöfen geehrt wurden; aber die Mehrzahl, die ihr Publikum auf Bauernhochzeiten und in Trinkstuben suchte, genoß geringes Ansehen.

Indien Ottho een spreker was - en daar valt veel voor te zeggen: voor de hertogen traden vaak sprekers op[11] - zal hij niet tot de 'namhafte Dichter' behoord hebben, maar evenmin tot het uitschot, omdat hij anders niet aan het hof had mogen optreden.

Sprekers en gokelare stonden dikwijls in een kwade reuk. Een omstreeks 1440 aan de Bodensee geschreven satire 'Des Teufels Netz' noemt hen dienaren van den duivel[12]. In een boerde uit het einde der 14de eeuw verbloemt een rondtrekkende voordrager één van zijn gebreken niet:

> Nu gheeft mi drincken metter vaert;
> Want drincken dat es al mijn aert.
> Ic hadde liever te schedene van minen wive,
> Dan drinchuus tonberene te minen live[13].

1) J. Bolte. Fahrende Leute in der Literatur des 15. und 16. Jahrhunderts. Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften. Jahrgang 1928. Philosophisch-historische Klasse, blz. 634 vlgg.
2) Bolte, blz. 648.
3) Mnl W VI, 1561; de door Diefenbach gegeven woorden ryff-igener, ryff-yener, ryff-gan zijn bijvormen van ruffian, zie Lexer, blz. 533.
4) Lexer, blz. 533.
5) Mnl W IV, 2366.
6) Mnl W VII, 813.
7) Horae Belgicae VII, 14.
8) Mnl W VIII, 765.
9) Mnl W VIII, 1265.
10) Mnl W VII, 1662.
11) G. van Hasselt. Bydragen, blz. 210 vlgg.
12) Bolte, blz. 634.
13) Belgisch. Museum X, blz. 51.

‘Die instrumente der gokelaeren haet God’, schreef een Dietse moralist[14]. In twee Nederduitse teksten is er sprake van ‘eynen kocheler... de mit kochelye vnde mit duuelye vmme to gane plach’ en wordt een

14) Denkmäler altniederländischer Sprache und Literatur, herausgegeben von E. Kausler. Tübingen 1866, dl III, 8, 169.

'cogeler' op een andere plaats een 'swertekunstenaer' genoemd[1]. Groochelaars werden in de Zuidelijke Nederlanden in het eind der 15de eeuw te zamen met tovenaars en waarzeggers als bedriegers beschouwd[2]. Zelfs konden in het Middelnederlands de woorden gokelaerster en gokelare ook tovenaarster en tovenaar betekenen[3]. Als, reeds in het midden der 16de eeuw, Bruegel de overwinning van den Heiligen Jacobus op den tovenaar Hermogenes afbeeldt, omringt hij den laatste met een schare duivelen, waarvan velen kunstenmakers voorstellen: een poppenspelvertoner, een koorddanser, een man met gedresseerde apen, een 'fakir', diverse jongleurs en acrobaten en ook twee goochelaars[4].

Andere speellieden - het woord thans in zijn ruimste betekenis genomen - of varenden kwamen er niet veel beter af. Ik geef hier slechts één voorbeeld uit vele:

> Den speelluden yet gheven in handen,
> Ende den duvel doen offerande,
> Dits vor Goden even gelike[5].

Men beschouwde hen dus wel als bondgenoten van Satan.

Indien men nu het bovenstaande overziet, kan men de volgende hypothese opstellen. Het feit, dat er in het eerste kwart van de 15de eeuw in Nijmegen een ioculatrix (misschien een goochelaarster en potsenmaakster) Marieken en een histrio (waarschijnlijk een spreker) Ottho woonden, die te zamen o.m. aan het Gelderse hof optraden en uit hoofde van hun beroep bij velen in een kwade reuk zullen gestaan hebben, ja zelfs als dienaren van den duivel beschouwd zullen zijn, kan een verdicht verhaal (legende) hebben doen ontstaan, dat in en om Nijmegen gelocaliseerd was en waarin Marieken geworden is tot een meisje, dat haar ziel aan den duivel verkocht en Ottho tot den duivel zelf. Het toneelstuk moet tussen 1485 en 1510 vervaardigd zijn[6]. Een verhaal over Marieken en Ottho heeft dus ruimschoots (± 70 jaar) de tijd gehad om aan te groeien tot de legende, waarnaar de schrijver, waarschijnlijk een Antwerpenaar die Nijmegen en omgeving niet kende[7], werkte en waar hij misschien zelf het een en ander aan toevoegde of in veranderde.

Natuurlijk is deze veronderstelling aanvechtbaar. Er zullen in de 15de eeuw wel meer vrouwen Mariken van Nieumeghen geheten hebben. Maar als werkhypothese is zij niet ongeschikt.

De localisatie in en bij Nijmegen en de naam van de hoofdpersoon worden er door verklaard. Ook, dat de figuren van Mariken en Moenen iets van varende luyden hebben. De eerste zegt een gedicht op in een herberg, zoals een spreker dat placht te doen. Misschien was zij in het verdichte verhaal een spreekster en gaf pas de toneelschrijver haar rederijkersallures. Moenen heeft trekken gemeen met de, aan de zwervende

1) Schiller u. Lübben II, blz. 509.
2) J.B. Cannaert. Bydragen tot de kennis van het Oude Strafrecht in Vlaenderen etc. 3de verm. uitgave. Gend 1835, blz. 193 vlgg.
3) Mnl W II, 2052 vlg.
4) Reprod.: K. Tolnai. Pieter Bruegel. Zeichnungen. München 1925, Tafel 47.
5) J. Verdam. Die Spiegel der Sonden. Dl. I. Leiden 1900, blz. 99, vs. 7746 vlgg.
6) 0.a.G.W. Wolthuis. Mariken van Nieumeghen. Amsterdam, J.M. Meulenhoff, z.j., blz. 22.
7) O.a. Wolthuis, blz. 20.

kunstenmakers verwante, scholares vagi: hij treedt op als geneesheer, doet de vrouwen middelen aan de hand om de mannen op hen verliefd te maken, vertelt de mensen hun verleden en leert ze begraven schatten vinden en vergif toe passen[1]. Ook doet hij, evenals sommige 'fahrende Schüler', aan zwarte kunst[2].

En kan het motief van de drie ringen niet in de legende opgenomen zijn, omdat Mariken zich als goochelaarster wel eens bevrijd zal hebben van truc-ringen die om haar hals en armen zaten?

D. BAX.

Knijpkat.

Al enige jaren ben ik bezig oorlogswoorden te verzamelen en mijn collectie, die begint met de 'fietskoelie' van 1940 en deze week nog werd aangevuld met 'botertrein', is langzamerhand uitgedijd tot een heel woordenboek. In alfabetische volgorde van een 'a-tje' tot 'zwart', bevat het momenteel, nog ongeordend als het is, een bont allerlei. Typische volksaardige nieuwe vormingen als 'knijpkat', maar ook vervormingen en analogie-formaties, technische termen uit beroepen en bedrijven, op het gebied van bestuur en rechtspraak, militaire termen enz., alsook nieuwe betekenissen en gevoelswaarden van reeds vóór 1940 bestaande woorden, hebben er, voorlopig zonder enige voorkeur, een onderdak gevonden.

't Spreekt dus vanzelf, dat mijn aandacht onmiddellijk werd getrokken naar het woord 'knijpkat', zodra ik de laatste aflevering van de Nieuwe Taalgids een dezer dagen in handen kreeg. Op blz. 60 wordt daar door Prof. de Vooys een poging gedaan tot etymologisering van deze nieuwe aanwinst voor onze taal. Na lezing greep ik onmiddellijk naar mijn 'oorlogswoordenboek' om te zien, wat ik daarvan indertijd had genoteerd. En dat wilde ik hier gaarne even ter aanvalling mededelen.

Knijpkat dan kreeg ik als benaming voor een handdynamo van zeer veel kanten bevestigd. Intussen bestaan daarvoor ook andere namen. Vrij algemeen is bijvoorbeeld 'kikker' en 'rutsie', het laatste in gemeenzaam taalgebruik. Als individuele humoristische benamingen werden mij nog genoemd 'piepmuis', 'gillende schoonmoeder' en 'asthmalijder van Philips'.

Rutsie is gemakkelijk te etymologiseren, het is kennelijk een onomatopee. Het woord 'kikker' is even duidelijk, de uiterlijke gelijkenis en het geluid moeten aanleiding hebben gegeven tot deze benaming. Wat 'knijpkat' aangaat, geloof ik stellig niet, dat er verband moet worden gezocht met een batterij of een fabriek, die de naam draagt van de Witte of de Zwarte Kat. Wat heeft een batterij of een batterijenfabriek ook eigenlijk met een handdynamo te maken? Het ligt veel meer voor de hand aan overeenkomst met een kattenoog te denken, in functie en misschien ook in vorm. De zegswijze 'de kat in het donker knijpen' zal wel mee hebben geholpen en wellicht ook enigszins de twee k's.

J.J. MAK.

1) Ed. Beuken, vs. 577 vlgg., vs. 620 vlgg. Vergelijk voor functie 1 tot en met 3: D. Th. Enklaar. Varende Luyden. Assen 1937, blz. 17, 18 en 98.
2) Enklaar, blz. 33; Deutsches Wörterbuch IX, 1938. In de linker benedenhoek van zijn Luna-blad tekende Reeuwich een varende scholier die met een boer en een boerin staat te praten. (Zie A. Essenwein. Mittelalterliches Hausbuch. Frankfurt a.M. 1887, blz. 11 'Farnschuler' en afb. 17*a*).

De weke *t*□ als Nederlands foneem.

Een eigenaardigheid van ons foneemsysteem is zonder twijfel, dat er in de rij van de occlusieven een open plaats is bij de gutturalen. Het foneem [g] kennen we niet[1]. Maar naast dit ‘tekort’ hebben we ook nog een ‘teveel’, en op dit feit is naar ik meen, in een fonologische beschrijving van het Nederlands tot dusver nog niet de aandacht gevestigd[2].

Ik bedoel de klank, die we intervocalisch uitspreken in een woord als *mannetje*, die Zwaardemaker-Eijkman als [c] transcriberen, maar naar het mij voorkomt ten onrechte als explosief beschouwen[3]. In m'n eigen uitspraak is hij tenminste altijd fricatief, vrijwel gelijk aan de Čechische *t*□, dus [ç][4], behalve soms in anlaut van gevoelswoorden (tjonge, tja, tjakkes, tjees), en vreemde woorden (tjalk, Tjilatjap), en soms na *r, l* en *n* (kaartje, baaltje, haantje). Maar deze fonetische détails kunnen we verder laten rusten.

Wat we moeten aantonen is, dat de *t*□ geen combinatorische variant is van de *t* in bizondere posities, maar - althans in sommige gevallen - een zelfstandig foneem, dat hij dus differentiërende functie kan hebben, zoals bv. de *ng* (wang-wan; bang-ban; vang-van).

Natuurlijk hebben vormparen als *grootje-grootte; beetje-bete; bootje-boten* geen bewijskracht, omdat het taalgevoel de drie hierbij gebruikte verkleinwoorden direct splitst in een stamwoord op *t* + een uitgang, waarvan de beginklank de *t*-uitspraak beïnvloedt, juist zoals dat gebeurt in zinsandhi, wanneer de *t's* van *moet* en *met* verweekt worden vóór *j*-: *moet je, met je*, enz.

Maar in woorden als *maantje, mannetje, velletje* heeft het grondwoord nooit een *t* gehad, en moet de *t*□ dus in z'n geheel tot de uitgang gerekend worden. Bovendien is in de twee laatste woorden iedere mogelijkheid van combinatorische variatie uitgesloten, doordat de *t*□ er volkomen ‘vrij’ staat, intervocalisch tussen *ə*'s, de meest ‘neutrale’ klank, die onze taal kent. De *t*□ heeft in deze gevallen wel degelijk differentiërende functie: *buitje - buiten; bijtje (kleine bij) - bijten; Mietje - mythe; maatje*[5] *- maten; laatje - laten; vlootje (kleine vlo) - vloten*. De *t*□ is dus in het Nederlands in een aantal gevallen foneem, omdat combinatorische variatie daar uitgesloten is, en verwisseling met de meest verwante klank, de *t*,

1) Verwarring hiervan met de *klank* [g], die we wèl kennen, zoals bv. plaats vindt bij J. van Ham-S. Hofker, *Een nieuwe Nederlandse spraakkunst*, I[6], blz. 14, wijst op gebrek aan onderscheidingsvermogen tussen fonetiek en fonologie. Bovendien: wat voor nut heeft het, en hoe is het mogelijk deze wijsheden bij te brengen aan leerlingen van de laagste klassen van onze Middelbare Scholen?
2) Ook niet in die van Prof. van Ginneken (*Onze Taaltuin*, II, blz. 353 v.) ofschoon hij me op een desbetreffende vraag antwoordde (17-2-'43): ‘Er is zeker heel wat voor te zeggen de gemouilleerde t in het Nederlandsch als een apart phoneem te beschouwen’. N. van Wijk, *Handboek der phonologie* behandelt de *t*□ wel (blz. 48) als klank, maar niet als Nederlands foneem.
3) H. Zwaardemaker Cz. en L.P.H. Eijkman, *Leerboek der phonetiek*, blz. 189.
4) Van de [ç] wordt gezegd: ‘In onze beschaafde taal komt hij niet voor’ (t.a.p.).
5) Bij het vaststellen van deze spelling voor het verkleinwoord van *ma*, kon de *tj* uiteraard niet als de weergave van één foneem beschouwd zijn. Het is de vraag, of een spelling als *ma'tje* daarom niet de voorkeur verdient.

betekenis-verandering geeft. Hij verdient in ons foneem-systeem dus een zelfstandige plaats.

Een tweede vraag is, waarom dit foneem, anders als b.v.in het Russisch en Čechisch, alleen staat en geen reeks vormt met soortgelijke weke fonemen[1]. Anders gezegd: waar zijn de *p*□ en *k*□?

Ongetwijfeld komen ze in onze taal zelfs vrij veel voor, maar dan alleen als combinatorische varianten: *schopje - schop je - bloempje - bakje - bak je*, enz.

Een verkleinings-uitgang *-*epje* of *-*ekje* kent het Nederlands niet, en de *t*□ blijft dus als foneem geïsoleerd staan.

Maar ook zuiver fonetisch beschouwd is de *t*□ een merkwaardigheid. De *p*□ en *k*□ zijn gepalataliseerde klanken t.o. de palatale *t*□[2]. Vreemdelingen en dialectsprekers, die hem van huis uit niet gebruiken hebben de grootste moeite, om hem te vormen[3]. En hoelang hebben onze voorouders niet gesukkeld, om dit buitenbeentje op een enigszins bevredigende manier in de spelling weer te geven[4]?

Een ander merkwaardig feit is nog, dat in de dialecten, die de klankovergang kennen van verweekte medeklinker +*ə* tot harde medeklinker +*ie* (dus -*p*□*ə* > -*pie*, enz.), de combinatie *t*□*ə* steeds blijft bestaan, zowel in de verkleinwoorden als bij de geinverteerde ww.vormen[5].

Waaròm de *t*□ als foneem en als klank zo'n uitzonderingspositie inneemt, is een vraag, die niet zo makkelijk te beantwoorden is, maar wel is het duidelijk, dat de oplossing van dit probleem alleen gevonden ken worden, door het te bestuderen in het grotere verband, waarin het ongetwijfeld thuis hoort.

Leiden.

P.C. PAARDEKOOPER.

1) N. van Wijk, a.w., blz. 48.
2) N. van Wijk, a.w., blz. 48.
3) Ze zijn geneigd, om *vent-je* i.p.v. *vent*□*e* te zeggen. Zie G.G. Kloeke, *Die Entstehung der niederländischen Diminutivendung -tje* in het *Zeitschrift für deutschen Mundarten*, XVIII (1923), blz. 223, noot 2.
4) T.a.p., blz. 224. En op blz. 223: 'Es hat sich [bei der Verbindung *tj*] ursprünglich um einen schwierigen Laut..... gehandelt: das landläufie Alphabet besass kein Zeichen dafür'.
5) De *t*□ blijkt dus ook hier helemaal apart te staan. De verklaring van Mevr. G. de Wilde-van Buul (Overdiep) als zou dit berusten op homonymenvrees (*Het enclitische pronomen personale in het Rotterdams, Ts.* LXII (1943), blz. 296) gaat niet op, want als *motje*, 'moet je' niet tot *mottie* overging, omdat dit al de vorm voor 'moet hij' was, waarom bleef dan ook het verkleinwoord *motje* ongewijzigd, evenals combinaties als 'Ziet-ie niet, *dat je* kind gevaar loopt?' 'Gaan ze *met je* paard er vandoor?'. **dat-ie* en **met-ie* zouden hier volkomen ondubbelzinnig wezen. Evenmin kan ik inzien, waarom 'verzachting' van *laggi* gedwarsboomd wordt door homonymenvrees (G.S. Overdiep, *Stilistische grammatica*, blz. 279, noot 1). Hier is eenvoudig fonologisch bewustzijn, dat voor betekenis-verandering door foneem-verandering vreest. *lachie*, 'lag hij' of 'lach je' is iets anders als *laggie*, 'lag je'. De klankwet is gesignaleerd door Heeroma (*Ts.* LVI (1937), blz. 253, noot), die ook al het parallellisme opmerkt tussen geinverteerde ww. vormen en verkleinwoorden. Het verspreidings-gebied is echter groter dan hij meent. Zo noteerde ik o.m. *krieg-ie* als Oud-Leusdens (Joh. A. en Leopold, *Van de Schelde tot de Weichsel*, I, blz. 524), *heb i* als Utrechts (Johan Winkler, *Dialecticon* I, blz. 355, enz. Ook komen ze voor na andere dan alleen labialen en gutturalen, zoals het aangehaalde artikel van Mevr. de Wilde bewijst (blz. 295).

Kroniek en kritiek.

Taalpolitiek.

Liefde en zorg voor de moedertaal is geen monopolie van één partij. Beschouwingen als die van Dr J. van Ham in de brochure *Taalpolitiek* ('s Gravenhage - Uitgeverij de Schouw - 1944) verdienen dus de aandacht ook buiten de kring waarvoor ze aanvankelijk bestemd zijn. De schrijver behandelt een vijftal punten: regeling van de spelling, leiding bij het spreken, bij het schrijven, bevordering van taalzuiverheid, propaganda voor onze taal buiten onze grenzen.

De afdeling over de spelling begint met een scheve voorstelling die recht gezet dient te worden. Het spellingvraagstuk, meent de schr., 'is door de S.D.A.P. in het strijdperk der politieke partijen geplaatst'. Dit is onjuist. Spellingkonservatisme kwam en komt voor in elke politieke partij: onder de sociaal-demokraten waren b.v. Troelstra, Schaper, H. Polak besliste tegenstanders van spellingwijziging. Ook de partij van Dr. Van Ham kent vóór- en tegenstanders, al is het niet zeker of dáár de politiek na 1940 niet een rol gespeeld heeft. Een tweede onjuistheid: Minister Marchant 'beging de groote fout om tevreden te zijn met een spelling die alleen bij het onderwijs zou worden ingevoerd'. Natuurlijk was dit bedoeld als overgangsmaatregel naar een algemene invoering, die stellig in de bedoeling lag, als noodzakelijke konsekwentie.

Met voldoening stellen we echter vast dat Dr Van Ham hierop een beslist pleidooi voor spellingvereenvoudiging laat volgen: 'Het is een zaak van redelijkheid en uit een oogpunt van taalpolitiek niet onbelangrijk, dat men de spelling, voorzoover het wetenschappelijk inzicht dit toelaat, zoo eenvoudig en logisch mogelijk maakt. Wij hebben geen behoefte aan een geleerde spelling' (blz. 5). Dit wordt toegelicht 1° door het onderwijsbelang 2° door het voordeel voor de verbreiding van het Nederlands. Dat intussen de schrijver deze principieel verdedigde vereenvoudigde spelling in deze brochure niet durfde toepassen, getuigt van een halfslachtigheid die gelukkig geen trek is in het Nederlandse volkskarakter.

Bij de behandeling van het spreken konstateert de schr. dat 'een min of meer officieel vastgestelde spreeknorm niet of nog niet bestaat'. Het zou goed geweest zijn, hier onderscheid te maken tussen een min of meer kunstmatige voordrachttaal (Bühnensprache) en een standaard-Nederlands zoals het door beschaafden gesproken wordt, dat hier evengoed als in de naburige landen bestaat, met de schakeringen, waarvan de schr. op blz. 10 het goed recht bepleit: 'Het is geen toppunt van beschaving, als u het zoover gebracht heeft, dat niemand meer aan u hooren kan of u uit het noorden of uit het zuiden van het land komt'.

Waar de leraar Van Ham aan het woord komt, vernemen wij menige uitspraak, die wij met ingenomenheid begroeten, b.v. zijn waarschuwen tegen het kunstmatige spreken van 'vele taalleraren', wat nog aangevuld had kunnen worden met een waarschuwing tegen de onnatuurlijke 'leestaal' die menig spreker in de Omroep doet horen.

Ook over het stelonderwijs worden verstandige en juiste opmerkingen gemaakt, al schuilt er overdrijving in de bewering dat 'het gros' van de ontwikkelde Nederlanders slecht Nederlands schrijven (blz. 19). Bij de middelen om op school

tot een betere taalpraktijk te geraken, had ook nog gewezen kunnen worden op de noodzakelijkheid, dat de leraar meer tijd

aan korrektie zal moeten besteden, en dus niet belast moet worden met een bezwarend aantal lesuren en te grote klassen.

Als taalzuiveraar betracht de schr. een matiging die wij op prijs stellen: ‘Purist in den strengen zin van ijveraar tegen alle vreemde woorden kan geen verstandig mensch zijn’ (blz. 24). Ontlening is vaak als verrijking te beschouwen. Het gaat bij de bestrijding van germanismen niet ‘om de jacht op elk misbaksel afzonderlijk’ - dat kunnen ook ‘eendagsvliegen’ zijn - maar om het wekken van eerbied en liefde voor de eigen taal (blz. 27). Een vreemde-woordentolk zal daarbij weinig baten. Terecht wijst de schr. op het gevaar van haastig een slordige vertalingen, die o.a. door verbetering van de honoraria bestreden moeten worden.

Voor de naar buiten gerichte taalpolitiek kan meer dan tot nu toe gedaan worden: door bevordering van het vreemdelingenverkeer, door leerstoelen in het Nederlands aan buitenlandse universiteiten als ‘kultureele cellen’, ‘door handleidingen voor vreemdelingen om ze in onze taal wegwijs te maken’. Er zijn nog maar weinig goede handleidingen, zegt de schr. Wij herinneren echter aan enkele zeer goede: die van Kruisinga voor Engelsen, van Van der Meer voor Duitsers, van Martha Muusses voor Denen, die alle drie de vereenvoudigde spelling en de moderne grammatika van het Algemeen Beschaafd ten grondslag legden.

Van Ham acht dat in beginsel ook gewenst om ‘sneller de schriftelijke’ - en mondelinge! - ‘taalbeheersching te kunnen bereiken’ (blz. 7), maar gaf niettegenstaande voor de taalkursussen van de ‘Ned. Duitsche Kultuurgemeenschap’ de raad, de oude spelling te kiezen, ‘omdat in de bladen en de boeken, die de cursisten lezen willen, deze spelling wordt gebruikt’. Dat is m.i. niet de juiste raad om ‘de weinige goede handleidingen’ te vermeerderen! Maar voor Van Ham was dat een van de vraagstukken - om met zijn slotzin te eindigen - ‘die aan de orde komen, wanneer de twee begrippen politiek en taal elkaar ontmoeten’.

C.D.V.

Boekbeoordelingen.

F. Boerwinkel: *De levensbeschouwing van Marcellus Emants*; een bijdrage tot de kennis van de Autonome burger der 19e eeuw. Diss. Utr. 1943.

Boerwinkels militante geest, strijdvaardig in het godsdienstige en maatschappelijke, heeft zich bij het kiezen van een onderwerp voor zijn dissertatie geen ogenblik verloochend. Getuigen kan men immers, zowel schrijvende over de verwant- als handelende over de rivaal naar de geest. Boerwinkel koos tenslotte het laatste; en zo ontstond zijn proefschrift over de levensbeschouwing van Marcellus Emants.

Een dergelijk werk kan de verdienste hebben onze voorstelling te verhelderen van het geestelijk leven in Nederland in de tweede helft der 19e eeuw, voor zover het zich in de litteratuur openbaart. Verlevendigen kan het 't beeld van dat rusteloze stromen, bij elke aanblik anders, en niet in één formule te vatten omdat het bij iedere poging daartoe tussen de vingers doorglipt. Zowel naar de zijde van de enkeling als naar die van het algemene kan het trachten de duizendvoudige werking van de geest enigszins voelbaar maken, ondanks de wetenschap aan het eind

toch weer genoodzaakt te zijn te begrenzen: dáár is zijn plaats, dát is zijn waarde, déze zijn verhouding tot anderen. En Boerwinkels boek heeft die verdienste, zijns ondanks.

Dit voorbehoud betreft niet de wijze, waarop schr. Emants tekent als jonge romanticus eerst, als teleurgesteld man met een krachtig ressentiment later. Daarbij verricht hij knap en oorspronkelijk werk, zodat het nu niet langer mogelijk zal zijn te citeren zoals een algemeen gebruikte litteratuur-geschiedenis doet, dat Emants er naar streefde ‘de poëzie boven het tijdelijk wereldgebeuren uit te stellen in de sfeer van eeuwigheid en goddelijkheid waarin een nieuw geslacht haar wenschte’. Voortreffelijk is ook de ontleding der twee dramatische werken, waarin Emants zijn levensbeschouwing in het bizonder uitspreekt: Lilith en Godenschemering. De confrontatie met Schopenhauer in Hfdst. VII levert voor zijn onderzoek goede resultaten op. Boerwinkel slaagt er in Emants te tonen als de man in wie een sterk wraakgevoel jegens God leidt tot alleenheerschappij van het verstand, tot resignatie, tot pessimisme. Het diepst raakt hij hem wanneer hij Emants typeert als de eenzame, wien van jongsaf verbondenheid in liefde heeft ontbroken: aan de ouders, aan de vrouw, aan de maatschappij, en die altijd een krachtig verlangen naar gemeenschap bleef houden. Dus ook het probleem van Emants was dat van de juiste verhouding tussen enkeling en gemeenschap, van eigen individueel leven en het algemene, de vraag van inkapseling of bevrijding.

Daarmee is een mogelijkheid gegeven de figuur van Emants te betrekken in de Nederlandse litteratuurgeschiedenis, want hier komen we in een belangrijk probleem van zijn tijd en tijdgenoten-kunstenaars. Hier is het mogelijk de op zichzelf onbelangrijke geschiedenis van Emants levensbeschouwing te verbinden met de historie der levensbeschouwingen van die tijdgenoten. In onze litteratuur na '80 duikt steeds opnieuw dat ene grote probleem op, waarmee men worstelt, waarin men overwint - en daaraan danken we enkele der beste werken - en daarna opnieuw wordt verslagen en weer moet beginnen. Vanuit dit gezichtspunt valt Emants verhouding tot de tachtigers en hun ontwikkeling enigszins te bepalen, wat hij met hen gemeen heeft, wat hen scheidt (vooral: Emants en de naturalisten, Emants en Frans Coenen, die nu in één zin wordt afgedaan). Op dit punt geldt het door ons gemaakte voorbehoud, want als schrijver, als deelnemer aan de belangwekkende kunst van het einde der eeuw komt in deze verhandeling Emants niet tot zijn recht.

Niet dat Boerwinkel Emants geheel op zichzelf bespreekt, de ondertitel duidt reeds aan, dat dit niet het geval is. Maar het gaat hem om een geheel ander verband. In de levensbeschouwing van Emants wil hij - over het hoofd van de auteur heen - een levensbeschouwing tekenen, die naar zijn oordeel moet leiden tot een impasse, tot een verwerpelijke geestelijke staat. Wanneer hij zijn boek begint met de opmerking, dat Emants geboren is in het jaar der overwinning van het liberalisme, dan wil hij daarmee reeds te kennen geven dat Emants begrepen is in een procès van verval en verstarring, sindsdien werkzaam. Voor Boerwinkel blijken daarbij alle belangrijke verschijnselen van het geestelijk leven terug te brengen tot de ene grote tegenstelling: Autonomie of Heteronomie. Onder het eerste verstaat hij ‘het streven van de mens om zichzelf de wet te stellen buiten enige openbaring om, met de mens als maat aller dingen’ (blz. 158); onder het laatste ‘de bereidheid zich te schikken onder het gezag van een Goddelijke

openbaring' (blz. 3). De Autonome mens is, na zijn groei sinds renaissance, rationalisme, Franse revolutie en liberale triomf, tenslotte de mens, die leeft in het eindige, die zich afsluit voor het eeuwige, het irrationele, ook voor het elementaire, natuurlijke. Het is de mens, in wie denken en zijn van elkaar zijn losgeraakt. Het is de typische burger, die de aarde tot zijn veilig tehuis maakt, die zich dekt tegen alle risico's en in het verstand het enige houvast vindt voor zijn leven.

Het lijkt reeds een hachelijke onderneming de burger te karakteriseren aan de hand van de kunstenaar. Dat dit Boerwinkel bij Emants toch wel lukt, dat deze auteur aan Boerwinkels voorstelling van de Autonome burger vrijwel voldoet, pleit niet voor hem. Inderdaad maakt Boerwinkel ons onwillens duidelijk, waarom Emants toch niet zo'n groot schrijver is, waarom we hem toch zullen vergeten of reeds vergeten zijn. Wij ontdekken dat hij de problemen, uit ressentiment behandeld, niet erg diep aansnijdt. Hij worstelt niet met God, zoals van Eeden, hij komt na verwerping niet tot een andere diepe beleving, zoals Verwey; hij verwijt slechts en keert de rug toe. Zijn definities van kunst en schoonheid zijn dor en benauwd. Wat is de kunst immers zonder het intuïtieve, elementaire en eeuwige?

Nog hachelijker lijkt het echter een levensbeschouwing te typeren - i.c. die van de Autonome burger der 19e eeuw - binnen de enge grenzen van één strenge tegenstelling. Er valt volgens Boerwinkel niet alleen te kiezen tussen Autonomie of Heteronomie, maar ook slechts tussen die zeer bepaalde Autonomie of Heteronomie. Daarmee doet hij het leven van de geest meer geweld aan dan nu eenmaal noodzakelijk is. Deze tegenstelling ontkent de rijk geschakeerde geestelijke werkelijkheid, waarvan juist onze litteratuur na 1880 zo vol is. Want zij doemt allen, die niet leven uit een goddelijke openbaring tot een leven in het eindige, tijdelijke, persoonlijke; in het begrensde, slechts door verstand en rede verzekerde. D.w.z. zij doemt alle kunst, die zich voedt uit andere bron dan de goddelijke openbaring der christenen tot kleinheid, tot een laag bij de gronds bestaan, vleugellam, kortademig en met befloerste blik. Dat wij hier nl. de goddelijke openbaring in christelijke zin hebben op te vatten, bewijst wel Boerwinkels instemming met de woorden van Allard Pierson, dat de mens het richtsnoer voor zijn handelen òf in òf buiten zichzelf vindt; aldus de mogelijkheid van samenval, van identiteit uitsluitend. Voor het naturalisme (vooral het naturalistisch drama), voor de sfeer van het sensitivisme ook, moge gelden wat Boerwinkel als het Autonome tekent. Maar juist wanneer dat overwonnen wordt in de gehele artistiek-culturele omwenteling na de jeugdperiode van '80, in figuren als van Eeden, Verwey, Gorter, Henriette Roland Holst, om ons tot de litteratuur te beperken, zien wij de Autonomie anders en groter verrijzen dan Boerwinkel haar kent. En daaraan kan ook een man, geboren in 1848, deel hebben, getuige P.L. Tak.

Verwerpt Verwey b.v. stellig de goddelijke openbaring van het Christendom - in zijn beleving van de idealistische filosofie van Spinoza en Bierens de Haan raakt hij gronden, waar opnieuw leven en denken verbonden zijn, waar natuur en geest zijn verzoend, waar hij het eeuwige in zich voelt, zodat de verzen, daaruit ontstaan, ver uitgaan boven het persoonlijke en tijdelijke, beeld worden van het onvergankelijke in de vergankelijkheid. Evenzeer geldt dit voor de andere genoemde schrijvers. Hun Autonomie

is onmiskenbaar, wanneer we daaronder verstaan het ontbreken van wat Boerwinkel begrijpt als Heteronomie. Zij mist echter al de minderwaardige trekken, die zij bij Boerwinkel heeft, want niet de mens is er maat aller dingen, maar de Idee, waarin het dualisme God - mens is opgeheven (Verwey), of de heilige Richting die in het leven zelf gelegen is (van Eeden) of de absolute liefde voor het heelal (Gorter), alle hoogste Autonomie, omdat in het leven zelf de maat aller dingen wordt gezocht en gevonden.

Maar Emants staat daarbuiten. Hij is niet van het formaat om de Autonomie in wezen te typeren, daarom ter verdediging van de Heteronomie en te gemakkelijke prooi, al kan men in hem de Autonomie van de burger bestrijden.

Aan het eind van zijn boek handelt Boerwinkel over de Heteronome burger in de werken van Emants en zegt daarvan, dat hij meer de burger is dan de waarlijk Heteronome. Dat moge zo zijn, voor Boerwinkels boek staat wel vast, dat zijn Autonome burger lijdt aan hetzelfde euvel. Ter kenschetsing van het geestelijk leven in het algemeen en dat van de kunst in het bizonder, het bij uitstek onburgerlijke, valt te vrezen dat met Boerwinkels werkwijze geen goed resultaat te verkrijgen is, ook niet, wanneer het erom gaat onze voorstelling van de Nederlandse litteratuur te verrijken door de kennis van de levensbeschouwingen der litteratoren. Wil men dat doen, dan moet men de geest meer speelruimte geven. Voor de karakteristiek van Emants, helaas, - en ter typering van een doctrinaire, dode Autonomie vanzelfsprekend - bleek dit echter niet nodig, en daarin is Boerwinkel dan ook geslaagd.

J.C. BRANDT CORSTIUS.

Aankondigingen en mededelingen.

Bredero's Groot Lied-boeck.

Van dit Liedboeck verzorgde Dr A.A. van Rijnbach een nieuwe, zeer aantrekkelijke uitgave, in oblong-formaat, mooi gebonden en versierd met reprodukties van de oude oorspronkelijke uitgave van 1622, die trouw gevolgd is, behalve dat de tekst in de nieuwe spelling overgebracht is, en dus voor de moderne lezer vlotter leesbaar gemaakt (Bilthoven en Antwerpen - Ad. Donker - 1944. Prijs geb. f 7.50). Dr. Van Rijnbach, door zijn Bredero-studie bekend, schreef een degelijke *Inleiding* (blz. V-XXX) en voorzag de tekst van verklarende noten.

Tweede Jaarboek van de Souvereine Kamer van Rhetorica 'De Fonteine' **(zonder plaats en uitgever - 1944).**

Opnieuw levert dit Jaarboek een reeks bijdragen voor de studie van de rederijkerstijd. De redaktie hoopt namelijk dat deze jaarboeken zullen 'uitgroeien tot een eenige verzameling wetenschappelijke, literaire en historische studiën'. Na een herdenking van Jan Frans Willems, eertijds Hoofdman der Fonteine, volgt een nuttige *Lijst van Zuid-Nederlandsche Rederijkerskamers uit de XVe en XVIe eeuw*, met een bijgevoegde kaart. Daardoor worden de vroegere opgaven van Kops, Schotel en Van der Straeten verbeterd en aangevuld. - C.G.N. de Vooys geeft een beknopt verslag van de *Noordnederlandse studie van de rederijkerslitteratuur*. - Een artikel van A. van

Elslander behandelt *Het Refreinfeest te Gent in 1539*, terwijl W. van Eeghem een studie leverde over *Het Brusselsche*

Rederijkersfeest van 1565. - M. Luwel schrijft over *Een Brugsch Rederijkerstractaat uit de Achttiende Eeuw: De 'Ontleding en Verdeding van de Edele ende Redenrijcke Konste der Poëzye' door Jan Pieter Van Male* (1724). De bundel wordt besloten door een *In Memoriam Jonkheer Jozef Maertens de Noordhout, Oudheuverdeken van de Fonteyne*, door Paul de Keyser.

Nederlandsche Vereeniging voor Phonetische Wetenschappen.

Deze vereniging publiceerde een beknopt verslag van de 43ste vergadering (9 Mei 1942), een 'symposion over de methodiek van het Dialcetonderzoek', waar K. Heeroma sprak over 'Direct (mondeling) of indirect (schriftelijk) onderzoek', Mej. L. Kaiser over 'Keuze van typische sprekers of statistische methode?' en Mej. J.C. Daan over 'Opnamen op gramofoonplaten, articulatiefoto's, curven eenerzijds of noteering in fonetisch schrift en van de articulatie'. Ook de volgende discussie wordt in het kort weergegeven.

Het Mnl. Ridderboec.

In het *Economisch-Historisch Jaarboek 1943* schreef Dr G.I. Lieftinck een artikel, getiteld *Het Ridderboec als bron voor de kennis van de feodale maatschappij in Brabant omstreeks 1400*. Uit deze door hem ontdekte merkwaardige tekst (zie *Ts. v.N.T. en L.* LXII, 1942) deelt hij een uitvoerige passage mede, waarin de kwade praktijken van de landadel en de vorsten gehekeld worden: hun afpersingen door vroondiensten en verdere afgedwongen diensten, hun verzwakking van de munt en verpachting van rechten aan knevelende ambtenaren. Dat alles is vlot en raak van taal en geeft een interessante kijk op het maatschappelijk leven.

De tekst is zakelijk en deskundig in noten toegelicht. Uit de beknopte inleiding blijkt dat het werk in elk geval na 1415 ontstaan moet zijn. Wie de schrijver is blijft onbekend. Een herinnering aan de 'vonder' over de hel doet de uitgever veronderstellen dat hij de *Vierde Martijn* gekend heeft. Zou de toon en de afwisseling met rijmproza ook niet wijzen op verwantschap met dergelijke maatschappelijke kritiek bij Runsbroec en vooral bij Jan van Leeuwen? Dan is het o.i. zeer goed mogelijk dat de schrijver een kloosterling geweest is. Hij behoeft niet 'huiskapelaan van een groot heer' geweest te zijn - gelijk Lieftinck meent - om van al deze misbruiken zo goed op de hoogte geweest te zijn. Dat kan hij ook van de verdrukten en verongelijkten in zijn omgeving vernomen hebben. Dat de nieuw-ontdekte tekst een aanwinst is voor het Mnl. proza, wordt door dit fragment opnieuw bevestigd.

Anthonie de Huybert, een vriend van Vondel.

Over deze bekende Zeeuwse rechtsgeleerde heeft Dr P.J. Meertens met grote nauwkeurigheid allerlei levensbiezonderheden meegedeeld in een artikel, verschenen

in het *Archief van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* van 1943, blz. 24-34. In een aanhangsel wordt ook de aandacht gevestigd op zijn dochter: *Charlotte de Huybert, een dichteres uit de zeventiende eeuw*, een ‘vroege feministe’, van wie een lofdicht bewaard is op Van Beverwijck's *Wtnementheyt des vrouwelicken geslachts* van 1643.

Feestbundel- Van de Wijer.

Bij gelegenheid van de zestigste verjaardag van de Leuvense hoogleraar H.J. van de Wijer zal vóór 1 Juni een feestbundel in twee delen verschijnen,

met bijdragen op het gebied van Anthroponomie en toponymie, dialectologie en taalhistorie, Literatuurgeschiedenis, Oudheidkunde en Volkskunde. De intekening (met een bijdrage van 200 fr.) is opengesteld aan het adres van Dr. H. Draye (E. van Evenstraat 10 IV, Leuven).

De Laude Flandriae.

Als luxe-uitgave verscheen ‘Een “Lof van Vlaanderen” uit het begin der XIIe Eeuw, van Petrus Pictor, vertaald, ingeleid en verklaard door Dr. J. van Mierlo S.J. en uitgegeven door de N.V. Standaard Boekhandel, Brussel in 't jaar 1944’.

De korte tekst, in rijmend Latijnse verzen, is door Van Mierlo in verzen vertaald (blz. 32-43) met een uitvoerige *Inleiding* (blz. 7-29).

Uit de tijdschriften.

De Gids. Mei.

P.J. Meertens besluit zijn artikel over *De jeugd van Gerrit de Clercq*. - Marie Ramondt bespreekt uitvoerig het proefschrift van P.J. Meertens over *Letterkundig leven in Zeeland in de zestiende en de eerste helft der zeventiende eeuw*.

Juni. G. van der Leeuw geeft een uitvoerige beschouwing over *Het detective-verhaal als spiegel van dezen tijd*. - L. van Deyssel vervolgt zijn vroeger in *De Nieuwe Gids* gepubliceerde *Gedenkschriften* door optekening van persoonlijke, niet steeds belangrijke herinneringen o.a. aan Fr. van Eeden, Albert Verwey en Ch. van Deventer.

Levende Talen. April.

J. Elema besluit zijn studie *Op zoek naar het prozarhythme*, waarin hij o.a. prozafragmenten van Vestdijk, Emants en Slauerhoff ontleedt. - Een artikel van J.A. Rispens: *Problematisch Dichterschap* is geschreven Naar aanleiding van A. Marja's bundel ‘Zon en Sneeuw’. - W.J.H. Caron en J.W. van Vendeloo komen terug op *Het geval: onheuglijk of onheugelijk*. - J.C. Versluys deelt in een artikel *La Fiancée du Timbalier in Nederland* de tekst mede van A. van der Hoop's romance ‘De Verloofde van den Schildknaap’. - D. Bax levert een bijdrage tot de Afrikaanse letterkunde in een opstel over *De gebroeders Hobson*, die, hoewel Engelssprekende Afrikaners, zich terecht naam verworven hebben als auteurs in het Afrikaans. - Behalve de redaktie eert ook Van Veelo de nagedachtenis van Dr. E. Kruisinga. - G.W. Wolthuis bespreekt de uitgave van het volksboek *Ulenspieghel* door D. Th. Enklaar.

Klaverdrie. Mei.

In dit Vlaamse tijdschrift, gewijd aan moderne dichtkunst, vindt men aan het slot een *Crities memorandum*, waarin Pierre H. Dubois het werk van Jac. van Hattum bespreekt.

Museum. Mei.

Gerlach Royen beoordeelt het tweede deel van Fr. Kainz: *Psychologie der Sprache*. - A. Weynen bespreekt Pierre Kemp's *Limburgs Sagenboek*; Gallas de bundel *Ontmoetingen tussen Nederland en Frankrijk* van P. Valkhoff.

Juni. Jan de Vries beoordeelt *Deutsche Wortgeschichte* door Fr Maurer en Fr. Stroh, een Festschrift voor A. Götze, maar als Band 17 opgenomen in de *Grundriss der germanischen Philologie*.

Historia. Juni.

Een geïllustreerd artikel van D. Bax: *Jeroen Bosch' Keisnijding* is niet alleen van kunsthistorisch belang, maar is ook interessant als toelichting van bekende spreekwijzen, met de ‘kei’ als onderwerp.

De allegorie in de renaissance.

In 1940 heeft Kramer met zijn opstel '*Allegorie als literair Stijlprincipe*' (N. Tg. XXXIV blz. 361 vlgg.) de dank verdiend van de studiosi in de Nederlandse letteren. Wel heeft prof. Huizinga op uitnemende wijze de betekenis der allegorie in het culturele leven der 15e eeuw in het licht gesteld (*Herfsttij der Middeleeuwen* 9e hfdst.; *Homo Ludens*), maar geen onzer literatuur-hostorici heeft - bij mijn weten - aan dit onderwerp een afzonderlijke studie gewijd. In het buitenland evenwel zijn in deze eeuw vrij wat boeken en artikelen er over verschenen. Naast de jongste literatuur, door Kramer geraadpleegd[1)] volge hieronder het voornaamste van wat mij voor ruim tien jaar van dienst is geweest bij het ineenzetten van een voordracht over de allegorie in de Renaissance:[2)]

Na de lectuur van Kramers opstel meende ik, dat enkele gedeelten uit mijn voordracht gevoeglijk als aanvulling daarop konden dienen. Tot de studie van het onderwerp was ik gebracht door m.i. tegenstrijdige en onbevredigende mededelingen aangaande de Renaissanceverschijnselen in onze Nederlandse letteren.

Te Winkel in zijn baanbrekend opstel *Den Nederduytschen Helicon van 1610* (Ts. XVIII, 241 vlgg.) had in het verheerlijken der Dichtkunst door verschillende medewerkers aan die bundel het bewijs gezien dat de poëzie zich vrij gemaakt had van de slavernij waarin zij gedurende de M.E. en in de Rederijkerstijd verkeerde, toen zij een geschikt middel was om deugden in te prenten en godsdienstzin te bevorderen. Dat was - volgens Te Winkel - met de Renaissance anders geworden. 'Utile dulci klinkt nog wel na, maar men begint toch reeds, zooals de Helicon bewijst, de kunst te beoefenen om de kunst en te erkennen dat de poëzie haar doel in zichzelf beeft' (t.a.p. pag. 261-'62). Hier was, meen ik, Te Winkel onder invloed der '80ers en zag hij in de dichters van ± 1600 te zeer 'moderne geesten'. Prof. Prinsen in zijn Handboek is van deze zienswijze de geestdriftige woordvoerder geweest.

Even te voren (op pag. 257-'58) had Te Winkel van Cornelis Ketel, de vriend van Van Mander, verteld, dat deze vooral ook allegorische voorstellingen schilderde die hijzelf in verzen verklaarde, zodat 'ook hij in 't bijzonder een sprekend voorbeeld is van de geestverwantschap die er van het eind der 16e eeuw af de geheele 17e eeuw door tusschen schilders en dichters heeft geheerscht, waarom het dan ook eene algemeen heerschende meening was, die Vondel uitsprak, toen hij de dichtkunst sprekende schilderkunst en de schilderkunst stomme poëzie noemde'.

Een jaar vroeger had Aug. Vermeylen in zijn studie over Jhr. Jan van der Noot een geheel ander oordeel uitgesproken en vastgesteld (pag. 72 van 't a.w.) dat bij vele dichters der Vroeg-Renaissance 'deugd en dicht, schoonheid en wijsheid onafscheidelijk verbonden zijn.' Elders haalt

1) Zie zijn bibliografie t.a.p.
2) l. *L. Volkmann: Bilderschriften der Renaissance* (1923); 2. *H. Brinkmann: Zu Wesen und Form mittelalterlicher Dichtung* (1928); 3. *H. Neumann u. Günther Müller: Höfische Kultur* (1929); 4. *O. Walzel: Der Dichtung Schleier* (in het Goethenummer van Euphorion 1932); 5. *The Bible as Poetry in the English Ren.* (in The Journ. of Engl. and Germ. Philology XXXII. Oct. 1933); 6. *Allegory in the French Heroïc Poem* (in Publ. of Mod. Lang. Assoc. Vol XLVIII, Dec. 1933); 7. D. Mornet. *Histoire de la clarté française*, (1929).

Vermeylen een tijdgenoot van Van der Noot aan, die van de poëten zei, dat hun arbeid leek op die van een arts: bittere geneesmiddelen, voor kinderen bestemd, bestrijkt deze met honig of suiker om de kleinen op aangename wijze gezond te maken. Bij deze opvatting van het dichterschap - merkt Vermeylen op - zal de allegorie een overgrote rol spelen. ‘De kunst wordt dus als esoterisch beschouwd, en haar passend middel van uitdrukking is de allegorie, die teekens van 't eeuwige laat glanzen onder een schitterend en boeiend uiterlijk.’

Deze opvatting deelde ook de auto-didact Koopmans blijkens zijn opstellen ‘*Hooft als allegorist*’ en ‘*Vondel als Christensymbolist*’, die in 1906 gebundeld verschenen.

Waar was dan de kunst om de kunst? - Al hebben lang niet alle geletterde Nederlanders der 17e eeuw aan het bijwonen van de vertoning ener tragedie even grote opvoedende kracht toegekend als aan 't aanhoren van een preek - gelijk Vondel wilde doen geloven - dat dichten moest stichten bleef de overtuiging tot in de 18e eeuw.

R. Jacobsen, die wellicht tot de studie van de dichter en schrijver Carel van Mander was gebracht door Te Winkels artikel, kwam tijdens de bewerking zijner dissertatie (verschenen in 1906) tot de ontdekking, dat voor Van Mander en diens tijdgenoten de schilderkunst niet louter kunst was, evenmin als de poëzie, ‘zij moet niet alleen uitbeelden, zij moet ook iets leeren’ (pag. 166). En aldaar: ‘voor den Renaissancist was allegorie een passie!’

Hoe kon dat ook anders? Voorzover Renaissance betekent: zich bewust worden van zich zelf en van zijn verhouding tot God en zijn naaste, openbaarde zich in West Europa de behoefte aan de kunst van wel-leven, niet slechts naar 't uitwendige, maar vooral naar 't inwendige. En de kunst - zowel de beeldende als die van het woord-erkende men als het machtigste middel tot het vormen van de nieuwe mens, want die werkte door haar aanschouwelijkheid veel onmiddellijker op het gemoed dan spreuken of afgetrokken wijsgerige redeneringen. ‘De Poesie’ - zegt Van Mander in de voorrede van zijn *wtlegghing op de Metamorphosis* - ‘sterckt de mensch om gezond en suyver in wille, woordt en werck, met onschult gewapent manlijck, onbewert (= onverlet) en onverhindert den gevaerlijcken duysentnoodschen roofbosch en moordadigen donckeren wandelpad deser weerelt te doorreysen, om eyndlijck tot de geest-vredige Sielsrust te geraken.’ En elders in die voorrede vertelt hij, dat de oude Poëten, heilige voorzeggers en uitlegger der ‘verborgentheden’ door Vorsten en Heren belast werden met de geestelijke zorg voor hun kinderen, die zij met hun aanlokkende ‘kluchtvertellingen’ ten tere oren instortten benodigde tuchtredenen en verstandvoedende leringen. Zulke dichters handelden met de kinderen als God deed met de mensen. God die louter geest is en zich tot de mensengeest niet onmiddellijk, maar langs de weg der zinnen spreekt, door Zijn werken en in Zijn Woord, en zich dus openbaart op allegorische wijze (‘allegorie’ in de letterlijke betekenis: 't op andere wijze zeggen), God ‘kindelt mit uns’ gelijk Sebastiaan Franck zei. En Gods zieners en profeten hadden ook in de Heilige Schrift zich op die wijze geuit. Mozes had in zijn scheppingsverhaal tot de Joden gesproken als tot kinderen, volgens Colet, de vriend van Erasmus. En de poëten, bezield met Gods geest en als zodanig ook scheppers, vinders van een schoon hulsel voor kostbare waarheid, ‘kindeln’ eveneens met

de mensen. ‘Wie oren heeft om te horen, die hore’, sprak Jezus menigmaal tot Zijn hoorders na 't vertellen van een gelijkenis. En in die gelijkenissen toonde Hij zich, volgens Petrarca, een groot dichter. Want de allegorie was schering en inslag der poëzie, zei hij. Voor de Renaissance-mensen ging de Bijbel open als een onuitputtelijke bron van dergelijke poëzie, toen dit boek voor iedereen toegankelijk geworden was.

En Homerus, Virgilius, Ovidius hadden eveneens kostelijke levenswijsheid verborgen onder het schone woordenkleed. Ook zij waren bezield geweest door Gods adem. ‘Merkelijk ziet men, - aldus Van Mander in zijn genoemde voorrede - dat den Almachtigen hem heeft bewezen niet alleen der Joden, maer ook der Heydenen en al den weerelt gaefrijcker en milden Godt te wesen’.

Hier is de verklaring van het raadsel waarvoor Jacobsen stond toen hij in Van Mander, den vromen zanger van tientallen schriftuurlijke ‘liedekens’, tegelijk een bewonderaar vond van de heidense wereld der Metamorphosen, wat hem de uitroep ontlokte: ‘Er is een scheur in het wezen van dezen man, in hem duidelijker zichtbaar dan in wie ook zijner tijdgenoten.’

Dat Christenen zich konden verzoenen met heidense mythen door deze allegorisch op te vatten, legt Comparetti uit in 't achtste hoofdstuk van zijn *Virgilio nel medio evo* (1872), een boek dat Jacobsen bekend was. In dat hfdst. handelt Comparetti over *Natura e cause della interpretazione allegorica di Virgilio*.

Er was dan ook geen sprake van tegenstrijdigheid in Van Mander, evenmin als in Vondel of in welke Renaissancedichter. Men leze Vondels *Voorrede tot Ovidius' Herscheppinge*, waar hij o.a. Augustinus sprekende invoert: ‘Wanneer ons een gedichtsel tot eenige bediedinge wordt bijgebragt, dan is het geene logen, maar een zekere gebloemde wijze van waerheit, andersins zal het al wat van wijze en heilige mannen, ja van den heere zelf bij gelijkenis is gesproken, voor logen gehouden worden.’

De gezaghebbende stem van den grootsten kerkvader sterkte de 16e-17e eeuwers in hun overtuiging, dat de heidense Oudheid openbaringen had beleefd, niet minder diepzinnig dan die aan Mozes en de Profeten waren gedaan, door wie Gods wijsheid eveneens omhuld tot het Joodse volk was gebracht.

Grote eerbied had men ook voor de Egyptische priesters waarover men las bij Hesiodus, bij Plutarchus, bij Plinius, bij Plotinus (vertaald door Marsilio Ficino in 1492). Pythagoras, Plato e.a. zouden in Egypte ter schole zijn geweest; Mozes had zijn geestelijke ontwikkeling aan de Egyptische wijzen te danken. Hun goddelijke wijsheid hadden die priesters verhuld in hiëroglyphen, in begripswoorden, als 't ware afdruksels der goddelijke ideeën, in een taal, zo geloofde men, die heel dicht kwam bij de taal, waarin God ‘voortijds veelmaals en op velerlei wijzen tot de Vaderen gesproken had’ (Hebr. 1 : 1).

Uit het lofdicht van Vondel *Op den Edipus of Teeckentolck van den E. Heere Athanasius Kircher, verlichter van de Gebloemde Wijsheit der Egyptenaren, en gedencknaelt te Rome herstelt door Innocentius* X (W.B. dl. V. 562) - een gedicht van 1652, een dialoog tussen de paus en de geest van Trismeghistus - is de bewondering af te lezen van de 17e eeuwer voor die ‘alleroudste’ wijsheid, bewondering, die tevens een bewijs is voor de theosofische geest in de 16e-17e eeuw, niet het minst

bij kunstenaarsnaturen. ‘Daer is in de herten der menschen - aldus Van Mander in de genoemde voorrede’ - een drijvende begeerte, te hebben kennis en wetenschap der waerheyt, besonder van behaeghlijcke oft nutte verborgen dingen. Waerom d'oude constighe wijsgiere Mannen hun lieve.... wetenschappen en wijse leeringhen onder uytmuntighe mom-cleederen bemantelt en wech-ghescholen hebben.

Van Mander kende reeds verschillende 16e-eeuwse Emblemata bundels o.a. die van Alciati, van Sambucus, van Hadrianus Junius. Ook haalt hij met grote instemming Simonides en Plutarchus aan, die aan dichtkunst en schilderkunst hetzelfde vermogen zouden hebben toegekend. In de opvatting dat het wezen der dichtkunst gelegen was in de allegorie, moet m.i. de verklaring gezocht worden van de voorliefde die in de 17e eeuw heerste voor de spreuk: schilderkunst is stomme poëzie, poëzie is sprekende schilderkunst. In *Den Grondt der Edel vrij Schilderconst* wijst Van Mander de aankomende schilders meermalen op poëtische ‘exempelen’ als voorbeelden voor hun kunst. In 't eerste ‘Capittel’ o.a. verwijst hij naar Ariosto's *Orlando Furioso* (canto XXXIV) waar de tijd voorgesteld wordt in de gestalte van een oud man, die hem niet vermijden can van snellijck te loopen sonder dralen Wt en in het huys van de drie Fatalen enz., de gestalte bekend uit Hoofts ‘sprekende schilderij’ in zijn sonnet ‘Geswinde grijsaert, die op wackre wiecken staech’ (Ged, I, 98). Tot hoeveel gedichten, ook daarna, is Vondel niet geinspireerd door schilderij of tekening! Over 't allegorische in zijn poëzie hoef ik niet te spreken, dat is al vele malen gedaan. In de buitenlandse literatuur der 17e eeuw zijn eveneens de bewijzen voorhanden, dat de dichters het allegorische voor het wezen der dichtkunst hielden. In de eerste helft der 17e eeuw hebben in Frankrijk verschillende dichters allegorische epen geschreven: St. Amant (*Moyse sauvé*) Georg de Soudéry (*Alaric*) Jean Chapelain (*La Pucelle ou La France Delivrée*). Dit laatste epos - dat in 1656 in druk verscheen - bevat in de Préface de eigenlijke betekenis: ‘je lèveray icy le voile, dont ce Mystère est couvert, et je diray en peu de paroles qu'afin de réduire l'Action à l'Universel, suivant les Préceptes, et de ne la priver pas du sens Allégorique par lequel la Poésie est faite l'un des principaux instruments de l'Architectonique[1)] je disposay toute sa matière de telle sorte, que la France devoit représenter l'Ame de l'Homme, en guerre avec elle mesme et travaillée par les plus violents de toutes les Emotions, Le Roy Charles, La Volonté, Maistresse absolue, et porté au bien par sa nature, mais facile à porter au mal sous l'apparence du bien’ enz.

Ik vestig de aandacht op Chapelain's volgen van de voorschriften voor een poëet, nl. réduire l'Action à l'Universel, d.w.z., in de handelingen van een bepaald persoon de belichaming en de werkzaamheid der Idee te tonen. Hier is op een andere wijze gezegd, dat elk drama, elk epos een allegorie is. Sidney in zijn *Apology for Poetry*, gedrukt in 1595, tien jaar na zijn dood, door Verwey in 1891 in vertaling uitgegeven, noemt de Poésie, in navolging van Aristoteles, een kunst van nabootsing of Mimesis, ‘dat zeggen wil: weergave, portretteering of gestaltegeving: om in beeldspraak te spreken: een sprekende beeltenis; met dit doel:

1) Zie voor de betekenis van dit woord Sidney's Apology enz. in Verwey's vertaling pag. 71.

te leeren en te verheugen'.[1] Sidney onderscheidt drie soorten dichters: 'De eersten... waren zij die onuitsprekelijke uitmuntendheden nabootsten van God. Zulke waren David in zijn Psalmen, Salomo in zijn Hooglied, zijn Prediker en Spreuken; Mozes en Debora in hun lofzangen (t.a.p.). Van deze soort, schoon van een zeer verkeerde Godheid waren Orpheus, Amphion, Homerus... en veel anderen, zoo Grieken als Roeimen' (pag. 67). 'De tweede soort is van wie van wijsgeerige zaken handelen; 't zij van zedelijke, als Tyrtaeus, Phocylides en Cato, of natuurlijke als Lucretius en Virgilius in zijn Georgica, of sterrekundige als Manilius en Pontanus, of geschiedkundige als Lucanus.... Maarom dat deze tweede soort maar in de kleeding van de poëzie gehuld gaat en niet den gang van eigen vinding, mogen taallecraars uitmaken of zij al of niet eigenlijk dichters zijn, en gaan we naar de derde soort, de wezenlijk echte dichters..... tusschen welke en die van de tweede soort een gelijk verschil schuilt als tusschen 't lager soort schilders (dat enkel gezichten verft zooals ze voor haar gezet worden), en die uitmuntenden, die geen wet dan hun geest hebbend, in hun kleuren datgene aandoen dat het weldadigst is: als de gedurige, maar klagende blik van Lucrecia, als ze een anders fout bestrafte in haarzelf, waarin hij niet Lucrecia schilderde, die hij nooit gezien had, maar de uiterlijke schoonheid van zulk een deugdzaamheid: want deze derden zijn zij die 't meest eigenlijk nabootsen om te leeren en te verheugen, en om na te bootsen, niet ontleenen aan wat is, geweest is, of zijn zal, maar enkel dwalen, aangedaan met welwijze onderscheiding, in de hemelsche beschouwing van wat kan en moet zijn. Deze zijn het, die.... in de uitmuntendste talen en door de wijste verstanden met dien.... naam van Poëten worden aangeduid; want deze waarlijk maken alleen om na te bootsen; en bootsen na om te leeren en te verheugen; en verheugen om de menschen te doen aannemen dat goede, waar ze zonder verheuging van vlieden als van een vreemdeling; en leeren om ze dat goede te leeren, tot aanneming waarvan ze bewogen zijn' enz., (pag. 67-68).... wie wijs is, weet dat de kunst van den kunstenaar zit in de Idee of voor-verbeelding van het werk en niet in het werk zelf. En dat de dichter die Idee heeft, is duidelijk daar hij zijn werken volvoert in de volmaaktheid waarin hij ze zich vooruit heeft verbeeld (pag. 65).... Xenophon, die zoo keurig nabootste, dat hij ons effigium justi empirii, het portret van een rechtvaardig Rijk onder den naam van Cyrus gaf (naar het zeggen van Cicero) heeft daarin een volmaakt Heroïsch gedicht gemaakt (pag. 69).

De wijsgeer en de geschiedschrijver bevorderen de hoogste kennis, nodig voor de mens op zijn levensweg, de een om zijn voorschrift, de ander om zijn voor-beeld. 'Maar de onvergelijkelijke dichter vereenigt beide; want van wat de Filosoof zeit dat gedaan moet worden geeft hij een wezenlijk beeld in een mensch dien hij voorstelt als hebbend het gedaan. Zoodat hij saamvoegt de algemeene leer met het bizonder voorbeeld. Een wezenlijk beeld zeg ik, want hij stelt voor onze geestvermogens een beeld van datgene waarvan de wijsgeeren maar in woorden een beschrijving geven die treft, doordringt, noch de zielsoogen inneemt zooals dat andere' (pag. 75).

In bovenstaande zijn - dunkt me - een voldoend getal getuigen aan

1) Pag. 66 in de vert. van Verwey.

het woord geweest om te bewijzen dat de kunst niet om de kunst alleen bestond, maar een dienende taak had. Wat op de achtergrond van deze Renaissance-dichters stond bij 't denken aan poëzie, was wel degelijk nuttig vermaak, utile dulci.

Tot ver in de 18e eeuw belijden tal van dichters dat Golgotha hun ware Helicon is. Van harte zouden zij hebben ingestemd met Van Mander, toen hij zijn sonnet zong waarmee *De Gulden Harp* (ed. 1640) opent:

> Schoon uyterlijck geluit, wel spreken oft wel singen,
> Behaeght den Heere niet, als 't Hert niet is oprecht.
> Ten is al maer geklanck van koper stoffe slecht,
> Den Heer en luystert niet na so vergeefse dingen.
> Maer bellekens van Gout, aen Aarons slippen hingen
> Met gulden vrucht daerbij, het welck al vrij wat seght,
> Een reyn geloovigt hert, aen liefdens daedt gehecht,
> Daer uyt kan Woort en Werck na 's Heeren lust ontspringen.
> Dat sal verstreeken hem een gulden Harpe klaer
> Om spelen 't nieuwe Liedt, tot sijnen lof eenpaer,
> Dat niemant recht en kan, dan die verwinnich strijden.
> . . . . . .

Ook moge gebleken zijn, dat de gelijkstelling van schilder- en dichtkunst door de Renaissance-dichters bedoeld was in nauwe betrekking met het allegorische karakter van beide kunsten. Het vertoog van Lessing in zijn Laokoon, waarin hij het principiële verschil tussen de beide kunsten uiteenzette, was dan ook m.i. een slag in de lucht, voorzover hij daarmee te velde trok tegen bovenbedoelde kunstopvatting. Noemt men het ethische, wetenschappelijke, theologische element in een gedicht het proza ervan[1)], dan is voor de Renaissancedichters evenmin als voor Dante[2)] de principiële verhouding van Poëzie en Proza een probleem geweest. Veeleer was ook voor hen de poëzie een dienares.

In de 18e eeuw heerst dezelfde opvatting. Een enkele getuige moge voor velen spreken: Gellert, ± 1750 professor te Leipzig in de poëzie, de welsprekendheid en de moraal, de dichter der bekende fabelen:

> Duw fragst, was nützt die Poesie?
> . . . . . .
> . . . . . .
> Dem der nicht viel Verstand besitzt,
> Die Wahrheit durch een Bild zu sagen.

Nog een enkele opmerking naar aanleiding van de ‘kleding der poëzie’ waarvan Sidney sprak. Terecht heeft Kramer een hoofdstuk gewijd aan de invloed der rhetorica en verband gelegd tussen deze en de allegorie. De rhetorica, die bedoelde te overreden, waar de dialectica poogde te overtuigen, die rhetorica weefde het schone taalkleed en was dus gewoonlijk allegorie in letterlijke zin. De Renaissance-literatuur is in hoofdzaak rhetorisch, en moest dat wel zijn, want ze was vooral een maatschappelijke kunst met haar talloze gelegenheids-, leer- en zededichten. De dichters, die steeds het bezongene en de bestemming voor ogen hadden, konden niet volstaan met de ‘allerindividueelste expressie’, maar moesten zich steeds ‘distanciëren’ ten opzicht van hun gevoel, en de op hun publiek

1) Karl Vossler: *Sprachphilosophie* 212 vlgg.
2) Volgens Vossler: pag. 229-'30.

berekende taal spreken, maar 't moest schone taal zijn. Zelfs in dit opzicht doet de Renaissance-poëzie denken aan de Middeleeuwse uitspraken. Dat ook de Middeleeuwse dichters schoonheid beoogden met het allegorische kleed, is al begrepen in de ‘dolce stil nuovo de bella menzogna’ van Dante.

De sterkste getuige in dezen is Thomas van Aquino. Deze onderscheidde in de poëzie de causa finalis, d.w.z. de ethische strekking, en de causa formalis, d.i. het omhulsel ervan, 't woordenkleed, 't Allegoriscke karakter ervan gaf hij aldus aan: Poëtica utitur metaphoris propter repraesentationem; repraesentatio enim naturaliter homini delectabilis est; sacra doetrina utitur metaphoris propter necessitatem et utilitatem. De Goddelijke waarheid kan slechts onthuid worden in beelden (zie boven) maar de dichter is niet gebonden aan een bepaald woordenkleed: hij zou, wat hij te zeggen heeft, ook anders kunnen zeggen. Sidney en andere theoretici der Renaissance waren van 't zelfde gevoelen: de dichter kan, naar believen over een onderwerp een brief, een puntdicht, een verhandeling of een drama schrijven. - Met deze opvatting staat men nog stevig in de rhetorische Renaissance-kunst. Eerst in 't laatste kwartaal der 18e eeuw breekt een nieuw besef van poëzie door, bij Herder en Goethe.

Bij mijn weten is Swedenborg (1688-1772) de laatste grote geest geweest, die, zich verwant gevoelende aan de oude wijzen, aan wie God zijn verborgenheden had geopenbaard, door God zich geroepen achtte om die verborgen wijsheid, vervat in de hiëroglyphen en in de bijbel, te ontsluieren. Tevens wijst hij met zijn correspondenties naar de 19eeeuwse symbolisten[1]. Een enkel voorbeeld moge dit verduidelijken.

In zijn geschrift *Over het witte paard waarvan gesproken wordt in de Openb.*: XIX zegt hij dat het paard het verstand betekent. Dat komt door niets anders dan door de voorstellende dingen in de geestelijke wereld; dikwijls verschijnen daar paarden en ruiters en ook wagens, en allen weten daar (d.w.z. in de geestelijke wereld) dat die dingen iets van het verstand en van de leer betekenen. Ik heb dikwijls gezien, wanneer eenigen daar uit hun verstand nadachten, dat zij verschenen als rijdende op paarden, aldus vertoonden zich die overdenkingen voor anderen zonder dat zij zelf dat wisten..... Dat wagenen en paarden zulk een betekenis hebben wist men zeer wel in de Oude Kerken, omdat die Kerken voorstellende Kerken waren, en bij hen die daartoe behoorden was de wetenschap der overeenstemmingen en der voorstellingen de voornaamste wetenschap. Uit die Kerken werd de betekenis van het paard als van het verstand, overgenomen door de wijzen in de omliggende landen en ook in Griekenland. Vandaar komt het, wanneer zij de zon beschreven, waarin zij de God van hun wijsheid en hun verstand plaatsten, dat zij kem een wagen met vurige paarden toeschreven. En wanneer zij de God der zee beschreven, omdat door de zee de wetenschappen, die uit het verstand komen, worden aangeduid, gaven zij die ook paarden. En wanneer zij den oorsprong der wetensckappen uit het verstand beschreven, stelden zij een gevleugeld paard voor dat met zijn hoef een fontein deed springen, waarbij negen maagden verwijlden die de wetenschappen zijn. Want uit de Oude Kerken was het hun bekend, dat door het paard het verstand

1) Vgl. Ts. 54, pag. 199, noot 1.

werd aangeduid; door de vleugels het geestelijk ware, door den hoef het wetenschappelijke uit het verstand en door de fontein de leer waaruit de wetenschappen voortvloeien. Door het paard van Troje hebben zij ook niet anders willen aanduiden dan een kunstmiddel uit hun verstand voortgekomen, om de muren te verwoesten.

A. ZIJDERVELD.

Een nieuw, belangrijk tijdschrift.

Trivium. *Schweizerische Vierteljahresschrift für Literaturwissenschaft und Stilkrilik*. Herausgeber: *Theophil Spoerri* und *Emil Staiger*. Zürich 1942-'44.

Al eerder vroeg ik in dit tijdschrift belangstelling voor het werk van de Züricher hoogleraar in de romaanse letteren Theophil Spoerri. Het betrof toen zijn suggestief '*Präludium zur Poesie*. Eine Einführung in die Deutung des dichterischen Kunstwerks' (Berlin 1929), als het program voor de werkwijze van deze wijsgerige, fijnzinnige filoloog en letterkundige uit de school van Croce[1]. Een boek dat grote verwachtingen wekte, verwachtingen die sinds vervuld werden door grondige studies over het romaanse vers,breder uitgewerkt tot een 'Französische Metrik' (München '29); door het wijsgerig gefundeerde boek *Die Formwerdung des Menschen*. Die Deutung des dichterischen Kunstwerks als Schlüssel zur menschlichen Wirklichkeit, dat is tot het eigenlijke levensprobleem hoe de mens zijn vorm vindt (Berlin '38); door dissertaties, onder zijn leiding tot stand gekomen, als die van Martha Amrein-Widmer, 'Rhythmus als Ausdruck inneren Erebens in Dantes Divina Commedia' (Zürich '32), en thans door het tijdschrift hierboven genoemd, dat hij redigeert met zijn Züricher collega, de Germanist Emil Staiger.

Spoerri stamt uit de school van Benedetto Croce. Diens 'Estetica come scienza dell' espressione' is de grondslag van zijn kunstbeschouwing. Ook hem is de verhouding tussen inhond en vorm, of liever tussen intuïtie en expressie, tussen dichterlijke visie en dichterlijke uitdrukking het centrale probleem in de literatuurwetenschap. Maar breder en zuiverder werkt hij de lijnen, door de meester aangegeven, uit dan deze zelf[2].

Ook hij gaat uit van het inzicht, door Croce geopend, dat de geest slechts vat, slechts ten volle kent en beheerst wat hij vorm geeft, wat hij uitdrukt ('Lo spirito non intuisce se non facendo, formando, esprimendo. Tante intuisce quanto esprime'). De dichterlijke intuïtie is geen heldere, preëxistente idee, die wordt overgedragen in een meer of minder gelukkige uitdrukkingsvorm; het is een vaag vermoeden, dat in beloftevolle schemer de kunstenaar voor de geest zweeft, maar eerst in het proces der expressie tot bewust aanschouwen, tot rijke verbeelding klaart. Zo is het dichterlijke scheppen een beweging, een zoeken, een in verschijning treden van het leven, een één-worden van het innerlijke met het uiterlijke, en het kunstwerk geïncarneerde idee, noodwendige organische levensvorm der idee, zich hierin verwerkelijkende en hieruit slechts te kennen.

1) Synthetische literatuurbeschouwing. *N. Taalgids* XXVII, 145 vlg.
2) Zijn kritiek op Croce's inconsequentie tussen theorie en praktijk in '*Von der dreifachen Wurzel der Poesie*'. Zürich-Leipzig '25.

Daarom ook is studie van de vorm de enige weg om in te dringen in de idee. Zoals de menselijke persoonlijkheid spreekt uit de trekken van het gelaat, uit de blik, uit het gebaar, uit het timbre van de stem, zo tekent zich de idee in de physiognomie van het kunstwerk, in de expressieve kwaliteiten van het woord. Daarom is streng zakelijke, objectieve tekststudie de kern van alle literatuurstudie, tekststudie, 'qui donne tonte l'attention à la réalisation des idées dans le style, en prenant la forme comme critère de la réalité vivante'. Immers, 'on trouve trop facilement toutes les idées qu'on veut dans un auteur qu'on étudie. Et l'anteur lui-même donne quclquefois comme siennes des idées qu'il croit avoir faites siennes et qui ne le sont pas. Certainement vous serez d'accord avec nous que seules les idées comptent qui font partie de sa substance, de sa personne - les idées incarnées. Or, l'incarnation se voit. L'incarné dans le domaine littéraire c'est le style. Là où se montre un style personnel, il n'y a plus de divorce entre la parole et la vie, la parole s'est faite chair'[1]. Hier ligt het criterium voor de waardebepaling van het werk, voor de vraag of het een levende vorm is, van binnenuit gegroeid, dan wel een gekunsteld samenstel; scheppiag of maakwerk.

Men kan zich tevreden stellen met uiterlijke betrekkingen vast te stellen en vormverschijnselen mechanisch te vatten en te klassificeren, maar een levende geest zal niet rusten eer hij tot het geheim van de vorm, tot de kennis van de vormende krachten is doorgedrongen.

Doordringen tot het geheim van de vorm - dat is het speuren hoe alle verbanden en harmonieën uit de ene levende kern ontspringen en tot één doel samenwerken - is de taak van de stijlkriticus. Hoe meer zinrijk verband hij ontdekt tussen de delen onderling, tussen de delen en het geheel, tussen het uiterlijke en het innerlijke van het kunstwerk, tussen, 'Gehalt und Gestalt', des te dieper-dringt hij door in het wonder van de vorm, des te rijker zal de zin van het kunstwerk zich openbaren.

Het is de literatuurstudie, waarvan ook Petersen sprak, de literatuurstudie waarvoor de tekst niet is de bron die verlaten kan worden, nadat men de 'inhoud' in zich heeft opgenomen, maar een voorwerp van ontuitputtelijke waarneming, in zekere zin een heilige graal, waarvan de voedende kracht zich steeds vernieuwt en welks geheimnisvolle wonder de vraag naar ontraadseling telkens opnieuw stelt. En als de sleutel tot de geheimenissen van het kunstwerk en z'n werking wijst Petersen de werktuigen der filologie, scherp als het ontleedmes van de anatoom en tegelijk vormend en effenend als het boetseerstift van de beeldhouwer; der filologie als een op de taalkundige vormen gerichte kunstwetenschap en tegelijk een op de dichterlijke vormen gerichte taalwetenschap[2].

Ook voor Spoerri is literatuurwetenschap in de eerste plaats filologie en niet geschiedenis, waarop de wetenschappelijke geest om het gevaar der subjectiviteit van litteraire kritiek en dilettantische stijlbeschouwing te ontgaan zich gaarne terugtrekt, in plaats van zich onmiddellijk en objectief met het litteraire werk zelf bezig te honden. 'Literaturwissenschaft', aldus zijn beginselverklaring in de inleiding tot de eerste jaargang van 'Trivium', 'kommt ganz zu sich selbst in der Stilkritik, ist Philologie,

1) Uit 'Lettre à un collaborateur', als inleiding tot de 2de Jaargang.
2) *Jul. Petersen, Die Wissenschaft von der Dichlung*. Berlin '39. S. 82.

“Liebe zum Wort” in höchster Sinn, und alle Historie, Philosophie und Psychologie dürfen für ihr Bemühen nur Hilfswissenschaften sein. Das Ziel und Ende aller philologischen Bemühung ist der Text, und alles was vom gestalteten Wort wegführt und nicht zum Ziele hat, die dichterischen Form strukturell aufzuhellen, ist Sünde wider den schöpferischen Geist der Sprache’.

Zo eenvoudig en dwingend echter dit axioma is in z'n theoretische vaststelling, zo moeilijk, daarvan is Spoerri zich bewust, z'n praktische toepassing. De literatuurwetenschap als stijlkritiek staat nog in haar begin en moet nog haar kinderziekten overwinnen. Tot haar fundering en ontwikkeling mee te werken in een streng objectieve en zakelijke studie van het dichterlijke woord, van de dichterlijke morphologie en syntaxis is het vast omlijnde doel van het tijdschrift ‘Trivium’, zo genoemd naar de drie taalkundige grondwetenschappen die naar het antiek-middeleeuwse systeem met het quadrivium de zeven vrije kunsten vormden; tevens is de naam een zinspeling op de drie grote cultuurwegen van Zwitserland, het Frans, Duits en Italiaans.

Het streeft dit doel na in theoretische artikelen over algemene stijlverschijnselen, maar bovenal in praktische oefeningen naar aanleiding van litteraire werken in de drie genoemde talen, voornamelijk de eerste twee (Een uitzondering hierop vormde tot dusver alleen het opstel ‘Zur Kunst der Darstellung bei Homer’).

Van de theoretische opstellen noem ik: ‘Ueber die Emphase’ van Karl Vossler, ‘Vom Pathos’ van Emil Staiger, ‘Le poëte et la langue’ van Marcel Raymond, ‘Poetica dei lyrici nuovi’ van Reto Roedel. Een belangrijke bijdrage is ook die van Ernst Merian-Genast, ‘Conrad Ferdinand Meyer und das französische Formgefühl’, een poging, de methode van het stijlonderzoek toe te passen ook in de vergelijkende literatuurstudie. Wölfflin e.a. hebben dit reeds veel eerder met vrucht gedaan op het gebied van de beeldende kunst en de architectuur (vgl. Wölfflin's ‘Italien und das deutsche Formgefühl’), waarbij moet opgemerkt worden, dat internationale verbanden van formele aard veel doorzichtiger zijn in beeldende kunst en architectuur dan in de dichtkunst, waar het taalverschil een overzetting in een geheel ander systeem van uitdrukkingsmiddelen vereist. Het nut der vormanalyse boven het gewone onderzoek naar overeenkomst en verschil in stofkeuze en -behandeling is, dat ze dieper invoert tot de kennis van de nationale eigenaardigheden, het eigenlijke doel der vergelijkende literatuurbeschouwing. De schrijver van dit artikel gaat uit van de opmerkelijke verandering in stijl, die is waar te nemen in het werk van de Zwitserse dichter in de zestiger jaren, kennelijk onder sterk Franse invloed.

Onder de praktische stijlstudies die Spoerri zelf bijdroeg, toont vooral het brede opstel over ‘Der Aufstand der Fabel’ de hand van de meester. Wat hij vroeger schreef omtrent Bédier's interpretatie van de Franse epiek, mag ook gelden van deze uitnemende studie, een harmonische vereniging van literatuurgeschiedenis en stijlstudie: ‘Ce qui auparavant, nous semblait disparate, insaisissable, baroque, obscur, incomplet, s'est organisé sous le coup de baguette du magicien en un ensemble parfaitement cohérent, d'une lumineuse transparence, se déployant sous la poussée d'un principe intérieur, donnant à chaque partie sa signification et sa fonction particulière’.

Na een historisch overzicht van de oorsprong van de fabel stelt hij La Fontaine's meesterwerk in het middelpunt als de wedergeboorte en hoogste ontwikkeling van een levende traditie, die in rhetorische verbeeldingen een kommervol bestaan leed aan de grens der poëzie, door Boileau niet de vermelding waardig geacht.

De fabel treedt, evenals de schelmenroman, in de plaats van het epos en andere grote litteraire vormen, als de stem van de kleine man, stem die fel opklinkt telkens wanneer deze zich bewust wordt van zijn rechtloosheid en zinneloze onderdrukking. De misvormde slaaf Aesopus is zijn filosoof, de vos Reinaert zijn held, La Fontaine de klassieke dichter die zijn noodschreeuw adelt tot uitdrukking van een diepzinnige levensopvatting.

La Fontaine's fabelcyclus, ontstaan op een keerpunt der tijden, als het heroïsch-adellijke leven ontaardt tot het marionettenspel aan het hof van de zonnekoning, als de tot lege decoraties vervallen grootse vormen gaan bezwijken in de stroom die van onder opkomt en aan zal zwellen tot de vloedgolf der Franse revolutie, is evenals Molière's blijspel de scherpgeslepen spiegel van het ancien régime: ‘Es kommt uns immer deutlicher zum Bewusstsein, was der Aufstand der Fabel bedeutet. Wir waren gewohnt, sie als ein harmloses Feuerwerk zu betrachten, das La Fontaine mit grosser Kunst zur Ergötzung Von Jung und Alt spielen lässt. Nun wird es vor unsern Augen zum Feuerbrand, der aus den Kellergewölben der Paläste aufsteigt und verheerend zu den hohen Prunksälen heraufzüngelt’.

Maar dank zij de diepschouwende geest van de kunstenaar en het wonder van de vorm, werd zijn werk meer dan een merkwaardig historisch monument, werd de sarcastische zedenspiegel van zijn tijd tot blijvend symbool van het eeuwigmenselijke, en hierin viert het nederige volksdicht z'n klassieke apotheose: ‘Doch die Fabel löst sich vom aktuellen Geschehen. Der letzte Strahl der untergehenden Sonne hat sich verklärt. Gespeist von emporsteigenden Leben, geformt vom Geist aus der Höhe, steht sie da in bleibendem Glanze, ein ewiges Denkmal reiner Menschlichkeit und klassischen Schöpfertums’.

Dit wonder van de vorm heeft de stijlcriticus nagespeurd en blootgelegd in trek na trek van de psychologisch doorlichte dierverbeelding, in de gevoeligste toetsen van het taalinstrument.

Het wonder van de vorm, dat zich verwerkelijkt in schijnbaar onbeduidende syntactische nuancen, in de plaatsing van een enkel accent, in een grillige wending van het ritme, is het studieobject ook in de ‘Miszellen’, het mengelwerk van prozaperioden en gedichtfragmenten, door verschillende medewerkers bijgedragen, dat elke aflevering besluit.

Zo vormt dit tijdschrift, waarvan de redactie blijkens een ‘Lettre à un collaborateur’, tevens voorbericht voor de lopende tweede jaargang, een strenge selectie in de keuze der artikelen toepast en een steeds scherper markering van de richting nastreeft, een uitnemende leerschool en oefenplaats voor zie wich wil verwerven een wetenschappelijke methode voor litteraire tekstinterpretatie.

W. KRAMER.

Het snoeijmes der Vlaemsche tale.

De Yperse archivaris J.J. Lambin bezat een achttiende-eeuws Westvlaams handschrift, dat, voorzover mij bekend, nooit de aandacht getrokken heeft[1]. Het zorgvuldig geschreven boekje, 182 blz. tellende, in leer gebonden, heeft als titel *Snoeijmes der Vlaemsche Tale*, op de voorpagina ingelijst door een opgeplakte gravure. Blijkens schrijffouten (b.v. *griesche* voor *grieksche*) en verhaspeling van eigennamen (b.v.D.V. Koorenaert voor Koornhert) is het een afschrift òf van een verloren gegaan gedrukt boek, òf van een origineel, voor uitgave bestemd manuscript. Het wordt namelijk voorafgegaan door een drietal lofdichten[2] en een voorrede *Tot den Lezer*. Uit de inhoud is op te maken dat de schrijver geleefd heeft in het midden van de achttiende eeuw, en dat zijn werk omstreeks 1760 ontstaan zal zijn. Hij kent het Antwerpse woordenboek van Pomey (1755), maar niet het werk van Des Roches, dat hij anders stellig genoemd zou hebben. Zijn naam blijft ons voorlopig onbekend[3]. De tweede lofredenaar noemt als zijn woonplaats Bergen, waarmee wel St. Winoksbergen in West-Vlaanderen bedoeld zal zijn. Daar kan hij dus behoord hebben tot 'De Royaerts van Bergen', een bekende rederijkerskamer met de zinspreuk 'Onrusten in genuechten'. Als de dokumenten van deze Kamer nog bewaard zijn[4], dan is daaruit wellicht zijn naam nog op te diepen. Hij was een ontwikkeld man, die behalve Latijn ook moderne talen kende; uit het Engels (blz. 133) en uit het Spaans (blz. 168) haalt hij ter toelichting woorden en zinnetjes aan. Noordnederlandse schrijvers over taal- en spelkunde heeft hij bestudeerd; hun voorbeeld heeft hem tot navolging geprikkeld. Zijn betoog, zijn aansporing is voornamelijk gericht tot de 'geleerde schoolmeesteren', waartoe hij dus zelf niet behoord zal hebben. Veeleer zal hij onder de geestelijken te zoeken zijn.

Toen J.F. Willems in 1824 in zijn bekende verhandeling *Over de Hollandsche en Vlaemsche Schrijfwijzen van het Nederduitsch*[5] een aantal achttiende-eeuwse taalboekjes, waaronder twee Brugse, opsomde, was dit *Snoeijmes* hem onbekend. Het staat op een hoger peil dan de daar genoemde eenvoudige schoolboekjes, en is in verscheiden opzichten merkwaardig. Wij leren er uit dat er in de toenmalige Westvlaamse kringen levendige belangstelling bestond voor de moedertaal, en het streven om door weloverwogen hervorming van de spelling een norm voor beschaafd spraakgebruik vast te stellen. Evenals uit oudere 'spelkonsten' is ook uit deze dus een en ander te leren omtrent de toen als dialektisch of als normaal beschouwde taalklanken.

Wij later nu eerst de aanhef van de inleiding volgen:

Tot den Lezer.

1) Vgl. het op het schutblad geplakte 'Ex libris Joannis Jacobi Lambin, Civitatis Yprensis Archavarii.' Later was het eigendom van Prof. W. de Vreese. Uit zijn nalatenschap is het aangekocht door Dr. A.P. Kieft te Arnhem, die zo vriendelijk was het tot mijn beschikking te stellen.
2) Ondertekend: *Hope doet leven. - N.D. zonder affonst - V.F. uijt jonst*, waarschijnlijk bevriende rederijkers.
3) Op de laatste blz. staat onderaan in de rand, met andere hand en blekere inkt: f.R. de doy. Wat die naam betekent blijft onzeker.
4) Vgl. Ph. Blommaert in *Belgisch Museum* II, 372 vlg.
5) Zie daarover De N. Taalgids XXII, blz. 138 vlg.

De vriendschap van geestelijke en van weireldlijke, van edel en van onedel, aenzienelijke mannen in staet en in bedieninge, beweegde mij van over 20 jaren, om op de verbeteringe der Vlaemsche tale en deszelfs spel-konste jet te schrijven, en Cornelius Kilianus, Judocus van Vondel naer te stappen, de welk zedert een eeuw ons een fraije schetse agtergelaten hebben. Hun drift tot het snoeijen van onse moederlijke tale scheen zoo loffelijk, dat ik geen woorden en vond om dezelve te loven. Dit gaf mij de pen in de hand om hun drift te beantwoorden: te meer omdat de Hollandsche en Vlaemsche drukkers die eerste schetse in de grond hadden bedorven.

Het is te bemerken, dat alle degene die de verbeteringe onser tale oijt ondernamen, altijd zelf bij mannen van gezag grooten ondank behaelden en in stede van lof berispinge en spot onderstonden, want de afjonstige Vlamingen zijn van zulk een aerd, dat sij noijt gelooven en konnen dat het kieken wijzer als het hoen kan wezen, of dat onse tale en schrijfkonst besnoijt kan worden....

Als bevorderaars van zuivere taal en spelling worden dan genoemd: L. Spiegel, D.V. Koorenaert (l. Coornhert), P.C. Hooft, H. de Groot, C. Huygens, J. van Vondel, J. Dekker (l. De Dekker), S. Sevijns (l. Stevijn), J. Vos, F. Plemp, L. Kok, Hofman[1)], Kats, Heinsius, Dedous[2)], Modewijk[3)], Steven[4)].

Er zijn twee gevaarlijke klippen, zegt hij verder: 1° ontale of misbruijk van uijtheemsche bastaert-woorden; 2° onwetentheid in de spelkonst. Het laatste stelt hij gelijk met ‘soloecismus’, zodat hij daarbij ook denkt aan dialektische afwijkingen van de taalnorm, in de spelling vastgelegd. Als purist treedt hij op tegen de verfransing van de Vlamingen, ‘om onder het straet-volk welsprekende te schijnen’. ‘Aldus hoort men: “Souhaiteerje te dejeuneeren van een delikaat jambon?” - “Ik was in die dilugie, maer nieuwe incidenten hebben de affairen ge-

1) Het *Biogr. Wdb.* van Frederiks en Van den Branden kent een Kortrijkse dichter J.B.J. Hofman, geb. 1758. Maar hier zal wel een andere naamgenoot bedoeld zijn.
2) Guilliemus de Dous, stadt's Héler en de gezworen Vroê-Meester der stede van Iperen was de dichter van een bundel stichtelijke gedichten, *Den geestelyken Helicon*, waarvan in 1719 te St.-Omaers een tweede druk verscheen (Snellaert: *Schets*, blz. 193; bij Te Winkel, *Ontwikkelingsgang* V, 318 wordt hij ten onrechte G. de Dons genoemd).
3) In het begin van de 18de eeuw schoolmeester. Zijn gedichten zijn opgenomen in het *Voorschriftboek* van A. Steven. Op blz. 10 heet hij ‘den ouden Modewijk te Bergen’.
4) Bedoeld is: Andries Steven, in het begin van de 18de eeuw schoolmeester te Kassel, auteur van een *Nieuwen Nederlandschen Voorschriftboek, bygevoegt eenige korte verhandelingen op de verbastering der Nederduytsche Tael* (Thielt, 1793), waarin ook enige gedichten van hem voorkomen (Fr. en v.d. Br., blz. 758). Deze Steven wordt op blz. 20 door de schrijver aangehaald; op blz. 23 vermeldt hij een brief die hij van Steven ontvangen heeft. Snellaert noemde dit *Voorschriftboek* ‘een merkwaardig stuk, en ongetwijfeld het meest vaderlandsch dat in den loop der achttiende eeuw in Vlaanderen verscheen’. Deze schoolmeester te Cassel schreef zijn werk in de laatste dagen der regering van Lodewijk den veertiende. Zijn taalkundige voorschriften zijn gering in getal: zij handelen bepaaldelijk over uitspraak, spelling en zuiverheid van taal. De schrijver spreekt met nadruk over dit laatste punt, en klaagt bitterlijk over zijne landgenooten, te lauw om hun eigen goed te bewaren (*Schets eener Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*^{4} (1866), blz. 203. Vgl. ook J. te Winkel, *Ontwikkelingsgang* V, 318-319).

varieert.” - “Neem uw kommoditeit.” - “Occupeert die plaetse.” - “Het proces is peremptoirelijk gedecideert”, en zoo voorts.’ Dat is niet alleen hun schuld, want als ze ‘uit de schrijfschole treden’, krijgen ze een woordenboek, ‘alleenlijk voor keukenjongens gemaekt, die niet anders als straetvlaemsch en weten’.

Tegen het eind van zijn boek (blz. 178) komt hij daarop terug, en haalt nog een staaltje aan van zulke ‘ontale’. Veel ‘ongeleerde Vlamingen’ denken dat sij wel spreken, dat hun moedertale verciert word, als sij zeggen: ‘Wij zijn zeer geëmbarrasseert in een difficile affaire(n) van importancie dewelke onse kompagnie extremelijk chagrineert, en difficil paresseert om te reussiren en te executeeren. Het ware ons agreabel, dat men ander projecten formeerde, om de insinuatien te pousseeren en hun peremptoirelyk te decreteeren. Men zoude de litiganten van hun pretensien haest debouteeren.’

Aldus spreken geleerde mannen, zoo spreken geleerde Vlamingen onder elkander, en sij en konnen niet anders nog en weten niet anders voort te brengen om hun meininge te kennen te geven, want sij en hebben van jongs niet anders gehoort.

Onder de loffelijke uitzonderingen vermeldt hij, behalve de reeds genoemde streekgenoten, ‘De Zwane te Duynkerke’, d.i. Michiel de Swaen, de bekende dichter. Onder de Hollanders behaalt L. Meijers (l. Lodewijk Meyer) door zijn Woordenschat ‘onsterffelijken lof”.

Uitvoerig wordt op blz. 11 Vondel's *Aenleidinge* aangehaald. Wanneer daar sprake is van oud-Amsterdams en plat-Antwerps, dan zegt de schrijver: ‘Voegt er bij: Gentsch is te boersch en te kinderagtig, Brugsch alte dertel, Ypersch te schielijk, te verminkt en te zwak, Bergsch alte gevrongen, Meenensch alte vrouwlijk en te dweeg, Dunkerksch alte streelagtig, Belsch alte grof en te lomp, Kasselsch alte bot en te dobbeltonnig, Steenvoorts en Hasebroeksch alte neusagtig, boersch en ongeschaeft, Veuren en Dixmuijde en schijnen in de uijtsprake geen misbruijck, maer veel in de spelkonst te hebben.’

Van zulke ‘boerse’ fouten volgen dan op blz. 15 enige proeven: ‘Darom en moeten de Gentenaren sig niet stooren als men hun kinderagtige uijtsprake berispt: *wadees da kiurne*; de Menenaers: *daerne, maerne, paterne, wildege, zeydege, tseugen, ondertchusschen, hij is de letse gewees*; in de Yperlingen: *zuk, wuk, wulke, woje, moedere, vadere*; in de Dunkerkenaers: *dooft, schreemen, zoukt, smoukt, koukt*, en zoo voorts. Kasselaers,Steenvoordenaers en Hasebroeknaers en zullen hun moedertale noijt anders als rabraeken.... De Bellenaers met hun *gald, schalling, zalve, aellemael, walke* etc. konnen met opletten veranderen, maer zelden, want deze zijn de hardnekkigste om hun mengelmoes van tale aen te kleven en de ander die hun tale wel spreken te beschimpen, terwijl sij niet anders als hun boeretale en hoorden. De Bergenaers zeggen *julder, alzan, ete, slape, 't is geloon*, voor: ‘'t is geluijd’, *tens* voor dan, zoodat het schijnt dat ijder een van Westvlaendren aerbeid om sijn moedertale te vernielen.’

De Hollanders zijn verstandiger: zij weten ‘dat J. van Vondel den Nederlandschen Virgilius en Kats den Nederlandschen Ovidius is’. Waarom dit voorbeeld niet gevolgd? ‘Moeten de Hollanders alleen die eer hebben van die wijze mannen naergevolgt te hebben? Moeten de Vlamingen voor schande rekenen die eere met de Hollanders te deelen?’

Gelukkig zijn er uitzonderingen: ‘de Royaerts van Bergen en de Barbaristen van Furne (= Veurne) willen die eere wel deelen, want sij en vertoonen geen ander rijmwerken meer op hun tooneel, tenzij uijt de Amsterdamsche schouwburg’ (blz. 18). Ze zijn dan ook te onderscheiden door hun ‘goede uijtsprake’.

Aan het einde van de voorrede komt hij nog eens op tegen taalverbastering. Door hun ‘snedig gehoor’ zijn de Vlamingen gemakkelijk in staat om vreemde talen te leren. Ten gevolge daarvan gaan ze de moedertaal ‘met nieuw geleerde talen doorsprekken of met misagtinge verkorten’. De schrijver troost zich met de gedachte: ‘mijn gevoelen en is uijt mijn eijgen herssepan niet gesmeed, maer uijt de herssepan van hooggeleerde vaderlanders’, ‘warom Steven van Kassel in sijn bemerkingen zeer wel zeijde: dat het lasterlijk voorgeven van onse taleveragters niet in waerheid maer alleen in waen bestaet.... en gelijk de Godslasteraers uijt spijt naer den hemel spuijgende het speksel op hun tronje ontfangen, zoo zullen die moedertale-verdervers en bespotters het ongelijk dat sij de herstelders aendoen, met'er tijd tot hun eijgen leed en tot vernietiginge van hun eijgen waen en gevoelen ontfangen. Aldus Steven’.

Wenselijk zou zijn, met hulp van ‘Mecenates naer de wijze der Hollanders een schouwburg op te regten’. Dat was een mooie taak voor de rederijkers van Winoksbergen en van Veurne, ‘niet alleenlijk om de drift der konstgenooten, dewelke de ander Kameren van Westvlander overtreffen, maer om den edelen aert van hun konstrijke opperhoofden’ (blz. 21).

De verdere inhoud van dit boek is een *Spelkonste*, waarin achtereenvolgens alle letters van het alfabet ter sprake komen. Hoofdzaak is een vereenvoudiging van de laat-Middeleeuwse en 16de-eeuwse spelling, zoals die ook in het Noorden herhaaldelijk bepleit, maar niet altijd konsekwent toegepast werd: het schrappen van een overbodige letter in de verbindingen *ck, gh, dt, cx*, de onderscheiding van *u* en *v*, van *s* en *z*, het zoveel mogelijk vermijden van uit vreemde woorden afkomstige of in bastaardwoorden gehandhaafde *c* voor *k* of *s, ph* voor *f, qu* voor *kw, x* voor *ks*.

Onze schrijver gaat daarbij vrij konsekwent te werk, en wil ook bastaardwoorden zo veel mogelijk vervlaamsen: ‘Wat gaet de afkomste van die vreemde woorden de Vlamingen aen?’ (blz. 139).

De *c* vindt in zijn ogen alleen genade in de verbinding *sch*; boven *ch* verkiest hij de *g*. Wij behoeven geen ‘grieksche ph’ te bedelen om ‘de moedertale te verzieren’. De *q* noemt hij een ‘vuijle’ letter en ‘teenemael onnoodig’: wij moeten die ‘uijt den abc schrabben en uijt het gezigt der jonge leerlingen doen verdwijnen’ (blz. 129).

Bij de onderscheiding van de *s* en *z* maakt hij alleen een uitzondering voor de pronomina *sijn* (ter onderscheiding van het ww. *zijn*!) en *sij, sig*. ‘Van dit gevoelen zijn alle geleerde schoolmeesteren en alle taelkundige, en zoo word dit van alle geleerde drukkers in alle boeken onderhouden, gelijk men in Brabant en in Holland opentlijk ziet’ (blz. 148).

Behalve bij sommige letters, als de *b*, waar ‘geen misbruijk’ heerst, vindt men bij alle letters een lijstje van goed gespelde woorden ter toelichting. Het bestek van ons artikel laat niet toe de samenstelling van deze spelkonst met brede aanhalingen te karakteriseren, al komt er

menige aardige passage in voor, ook over de aard van de klanken. Wij beperken ons dus tot enkele grepen.

De spelling van *ae* in gesloten, *a* in open lettergrepen komt overeen met die van Vondel, al moet de schrijver bekennen dat *aa* de uitspraak beter weergeeft (blz. 27).

Belachelijk vindt hij de 'nieuwe uitvindinge' om *déze* met een accent te schrijven, ter voorkoming van de uitspraak dezé. Dat zal 'alle drukkers en geleerde misnoegen', terwijl Fransen en Walen er toch niet mee gebaat zijn: 't is grote last en klein voordeel, want dan zou men ook váder moeten schrijven (blz. 59-63).

'De Vlamsche tale vereijscht ook een vermengd geluijd in zommige woorden, bezonderlijk in de spel en schrijfkonst, schoon de uytsprake darom niet en lijd', b.v. in *beir, heir, smeir, zweir, weir, teire, zweird, weireld*, ter onderscheiding van *beer, heer* enz. (blz. 66). 't Is niet duidelijk wat de schrijver eigenlijk bedoelt. Men zou kunnen denken dat hij *ei* eenvoudig als aanduiding van *ee* bedoelt, en niet als de dialektische *è*, maar op blz. 86-87 stelt hij in een woordenlijst de *ei* van *zweird, steirt* op één lijn met de *ei* van *beide*.

Aardig zijn de opmerkingen bij de letter H: 'Deze letter is geen toeblazinge alleenlijk, gelijk veel onwijze denken, maer een ware letter onder de Vlamingen, Brabanders, Hollanders en Duijtschen. Darom zijn de Duytsche, de Hollanders en de Brabanders ook de eenigste dewelke de letter *h* verstaenbaer en uijtdrukkelijk uijtspreken, want alle Vlamingen hebben de regte uijtsprake van de letter *h* afgegaen, vergeten of noijt geweten.' - 'Dit bestaet door ondervindinge in Westvlander bezonderlijk, waer dat de Vlamingen anders spreken als dat sij schrijven en spellen.' Die *h* uit te spreken achten ze onmogelijk: 'waer uijt et blijkt dat men de spel- en schrijfkonst wel kan herstellen, maer de uijtsprake der woorden en den toeklank der letteren niet, tenzij dat de geleerde schoolmeesteren deze letter *h* aen de kinderen wel leeren uijtspreken en voortbrengen, met kragt en niet slappelijk, met open monde en tanden toe-azemen en toeblazen, gelijk men doet als men de warme logt in de handen wilt toeademen en uijt de open mond blazen' (blz. 79-83).

Op blz. 105, onder de *k*, wordt uiteengezet dat men in de woordenboeken weinig steun vindt voor zuivere taal en spelling. Ze zijn 'zoo dikwils herschaeft, en men vind zoo menige Vlamsche diktionariën dewelke van elkander verschillen'. 'Men spreekt onder de keukenjongers anders in Holland, anders in Brabant, anders in Vlander, en al die diktionariën sijn naer het verstand en begrijp der jongeren gemaekt, dewelke niet anders als straet- of keukensprake en weten. Alle winkelen zijn vol van woordeboeken en ijder een bemint den ouden van Antwerpen, den welken nu over eenige jaren door een Pomey[1)] teenemael verbastert en verdrukt is. Het was aen de Vlamsche tale voordeelig en goed geweest dat den ouden Antwerpsche diktionarie in zwier en zwang onder de Latinsche scholen had gebleven, want ijder een sig over die veranderinge beklaegt, die de Vlamsche tale beherten.' Van de schoolmeesters moet men dus 'de herstellinge der Vlamsche spel-konste' verwachten; niet van de diktionariën. 'Wanneer de springbron der moederlijke spelkonst zuiver werd, dan werden alle beken zuiver.' Van de ge-

1) Zie over dit Woordenboek *N. Taalgids* XXVIII blz. 271.

leerden valt niet veel te verwachten: hun dient het Vlaams alleen tot spreken, niet tot schrijven; de eigen taal achten ze ‘onweirdig om hun verstand daer op te wetten’. Alleen sommige godgeleerden maken een uitzondering: ‘zulke mannen zijn ten hoogste te agten’ (blz. 108).

Onder de *n* zegt de schrijver: ‘Zommige Oostvlamingen doen een groote misslag wanneer dat sij deze letter *n* agterlaten in *konen, gewonen, jonen* etc. in stede van konnen, gewonnen, jonnen, zoo in het spreken als in het schrijven of lezen.’ ‘Maer veel Vlamingen en doen geen minder misslag, wanneer sij de letter *n* op het slaen van het woord agterlaten, hetgeen op de laetste letter vallen moet, maer niet kragtelijk uijtgesproken en word. Aldus spreken veel Bergenaers: *Ik moet slape. Ik wil ete. Wilt gij dit hebbe* etc. Maer de geleerde schoolmeesteren weten wel te leeren aen hun jonge leerlingen, dat men schrijven moet gelijk men spreken moet, of anders dat het Vlamsch verminkt word’ (blz. 115-116).

Bij de *o* wordt wel gezegd dat men ‘in Vlander en Brabant veel misslagen’ begaat door *o* voor *oo* en omgekeerd, maar over verschil van klank wordt niet gesproken, terwijl in de lijst woorden met *oe, ō* en *ŏ* door elkaar opgenomen zijn (blz. 118) en bij *oo* in open lettergreep (blz. 125) b.v. ook afdroogen voorkomt.

Onder *q* wordt opgemerkt dat de juiste verleden tijd van *kommen* niet is *quam* maar het Westvlaamse *kam*. ‘Het is bespottelijk en slordig hetgene veel arme halzen en onwetende Vlamingen nog voorder bestaan, als sij bij het woord *quam* nog een *p* op het eijnde zetten’ (blz. 133).

Als uitwerking van wat reeds in de inleiding als misbruik gebrandmerkt werd, staat onder de *r*: ‘Veel Westvlamingen, bezonderlijk die van Oudenaerde en van Ypren, hebben een kwade gewoonte dat sij in alle woorden dewelke hard uijtgesproken moeten wezen, een *e* daer bij voegen, wanneer de *r* de laetste letter van het woord is, als in *vadere, moedere, zustere, broedere, ijzere, wijzere, hogere, magere, droogerij*. Die van Meenen gaen nog voorder, en sij voegen een heel syllabe aen zoo een woord, als *paterne, maer-ne, daer-ne, waer-ne*. Dit spruijt omdat sij het wezen en den aert van de *r* niet en kennen’ (blz. 141).

Ten slotte spoort de schrijver de schoolmeesters aan, zich niet te laten weerhouden door de tegenspraak van geleerden. Alle geleerde schoolmeesteren moeten denken dat zulke mannen in alle ander talen en wetenschappen geleert konnen wezen, en zomwijl in de spel-konst, in de schrijf-konst en in de uijtsprake geheel onbedreven; dat deze geleerde mannen meestendeel meer eijgenzinniger als onwetende zijn, denkende, omdat sij in hooge wetenschappen overtreffelijk zijn, dat men in alle bedenkelijke konsten hun oordeel moet volgen. Het schijnt dat sij hun agtbaerheijd vreezen te verliezen, waert dat sij het gevoelen der schoolmeesteren of van een kleinen geest moesten toestemmen. Ik zegge het gevoelen van wijze schoolmeesteren dewelke met nauwe oplettinge uijt ander schrijf-konstige mannen jet leerden en ontleenden.

Alle konsten hebben een klein begin. De hoogste verstanden en hebben de konsten en wetenschappen tot de volmaektheijd niet gebragt, maer menigmael de zwaerste verstanden, dewelke door langmoedigen arbeid of zomwijl bij geval jet vinden, met'er tijd jet bijvoegden of afnamen, daer naer door grooter verstanden ondersteunt wirden, en door lange ondervindinge de konste ten eijnde jaegden, gelijk in de druk-konst voorviel.

Alle geleerde schoolmeesteren behoorden, zonder opzigt van tegenspreken, hand aen het snoeij-mes der Vlaemsche spel-konst te slaen, en het voorbeeld van alle schrijfkonstige naervolgen. Zoo haest als de jongheijd in de verbeterde schrijfkonst bedreven zoude wezen, de luijster der Vlamsche tale zoude de overhand krijgen, en alle onwetende schaemrood doen worden.

Aldus willen wij eijndigen, de onwetende in hun gevoelen latende en in hun misslagen, zonder hun te willen verbinden een anders gevoelen te aenveirden, terwijl wij de geleerde schoolmeesteren dit werk met agtbaerheijd opdragen (blz. 179-181).

C.G.N. DE VOOYS.

'Dille van de Coen'.

In de vijfde 'Gangh' of afdeling van *Petrus Hondius*' bekende hofdicht, *Dapes inemptae* (1621), behandelt deze predikant-auteur de geneeskruiden, die hij in zijn tuin te Terneuzen kweekte.

Op blz. 165 nu noemt hij onder de z.g.n. 'Vrouwencruyden' (plantaardige geneesmiddelen tegen vrouwenziekten) ook de '*Dille van de Coen*'. Welke plant bedoelt hij hiermee en wat is hier de betekenis van '*Coen*'?

Om een antwoord op deze vragen te vinden, is 't dienstig, wel in 't oog te houden, dat Hondius van verschillende planten, en ook ziekten, niet rechtstreeks de naam geeft, maar een 'etymologische' periphrase daarvan, waaruit we die moeten opmaken. Zo spreekt hij op blz. 50 van 'Mijn *Beyers* van de *Mooren*', waarmee hij zijn *moerbeien* bedoelt, terwijl hij op blz. 175 het *Vijfvingerkruid* (= *Potentilla reptans*) omschrijft als het '*cruyt* dat door gespleten (is) in *vijf vingers* aen een hant'. Op blz. 177 heeft hij 't over 'het *cruyt* dat sijnen naem van den *boel* draecht.' De bedoelde plant is 't *Boelkenskruid* (= *Eupatorium cannabinum* of *Leverkruid*). Op pag. 185 worden de *Boterbloemen* omschreven als '*bloemen* die haer (= zich) naer de *boter* noemen'; en op blz. 186 wordt de *Waalwortel* (= *Smeerwortel, Symphytum off.*) vermeld als '*wortel* van de *wael*', waarbij hij blijkbaar denkt aan *waals* (afkomstig uit 't *Walenland*). Ten slotte op blz. 180 is sprake van de '*sucht*, die aen de oogen met haer drouve *geel* gelaet van den mensch haer gaet vertoogen' (= zich gaat vertoonen). 't Is duidelijk, dat hier de *geelzucht* bedoeld is[1].

Als we hierbij nu weten, dat in de 16de en 17de eeuw de *Stinkende Kamille* (*Anthemis Cotula*) bij Kiliaen, R. Dodonaeus en M. Lobelius ook *Koedille* heet, dan is 't duidelijk, dat ook Hondius met zijn '*Dille van de Coen*' niets anders dan deze *Koedille* of *Stinkende Kamille* op 't oog heeft.

Dit klopt ook geheel met hetgeen herbaristen als *R. Dodonaeus* en *M. Lobelius* - ook voor Hondius autoriteiten op dit terrein - in hun

1) Op blz. 186 vinden we het *Heydens Wondkruid* (= *Solidago Virga-aurea*) aangeduid als 'het *wont cruyt*, dat de *Heyden* Eerstmael op de wonden leyden'; en het *St. Jacobs Kruiskruid* (*Senecio Jacobaea*) heet daar 'het *cruyt* dat lanckst de wegen, Heeft *St. Jacobs* naem vercregen'.

populair-wetenschappelijke kruidboeken zeggen omtrent de geneeskracht van genoemde *Anthemis Cotula* (*Cotula foetida, Stinkende Kamille*).

R. Dodonaeus schrijft daaromtrent in zijn beroemd *Cruijdt-Boeck* (ed. 1644), blz. 413: '*Stinckende Camille* wordt gepresen in alle ghebreken des *moeders*' (= *uterus*), en bij *M. Lobelius, Kruydtboeck* (1581), blz. 942, lezen we: 'In water ghezoden is zeer goedt om daer in te baden ende te sitten, den vrouwen, dien de *moeder* (= *uterus*) verhert ende gheswollen is.'

Tevens is hiermee gebleken, dat we in 't woord '*Coen*' te doen hebben met de zeldzame meervoudsvorm van *coe* (*koe*), die we ook een enkele maal bij Vondel (Zie Wdb. d. Ned. Taal i.v. *koe*) aantreffen en die *L.L. de Bo* voor West-Vlaanderen vermeldt (*koe'n*). Voor Oost-Vlaanderen geeft *Is. Teirlinck*: 'Die geen *koeën* en heet (= heeft), en moe' gee' gers (= gras) pachten', en 'Auw *koën* uit de gracht halen'. Ook op de Noord-West-Veluwe vinden we als meervoud van *kū* (*koe*) de vorm *kūen*[1].

Een dergelijke meervoudsvorm, namelijk *koene* (waarschijnlijk een dubbele plur. vorm) ontmoeten we een enkele maal in 't 16de- en 17de- eeuwse Oostelijk-Nederlands.

Zo vinden we in 't *Markerecht van Markelo* (1609): 'Sall een kaeter[2] niet meer holden dan drie *koene* unde drie guste[3] runder und giene vrembden biesten aannemen'; en in een dergelijke verordening van 1611: 'Sullen geene kaeters ofte brinksitters meer biesten, het sij *koene*, peerde ofte anders, in die marcke mogen holden dan van oldes gebruykliken is'[4].

Deze vorm komt thans nog voor in 't Saksische gebied van Overijsel en Gelderland (Zie *Verzen* van *Jan Willem uut 't Goor* (d.i. *D.H. Keuper*) in *Dr. J. Waterink*, Bij ons in 't land der Saksers, blz. 128)[5].

Groningen.

CHR. STAPELKAMP.

1) *L.L. de Bo*, West-Vlaamsch Idioticon, I, 547. *Is. Teirlinck*, Zuid-Oost-Vlaandersch Idioticon, II, 159. *W. van Schothorst*, Het Dialect der Noord-West-Veluwe, blz. 161.
2) *kaeter* = koter, keuter, kleine boer.
3) *gust* = niet drachtig.
4) Werken v.d. Ver. t. beoef. v. Overijs. Regt en Gesch. (*Markerecht van Markelo*, blz. 9 en 11). Zie ook *Driem. Bladen* uitg. d.d. Ver. t. onderz. v. Taal en Volksl. i.h. Oosten van Nederland, V, 16.
5) Vgl. ook *Dr. J.H. Gallée*, Woordenb. v.h. Geld.-Overijs. Dialect, blz. 22.

Cafetaria, taria.

Het Spaans van Cuba kent een *cafetería* (op *rí* beklemtoond) in de betekenis 'winkel waar men koffie in het klein verkoopt'. Het Engels, inzonderheid in Amerika, heeft *cafeteria* (op *te* beklemtoond) = 'restaurant waar de klanten zelf de spijzen aan een buffet afhalen', dus in betekenis vrijwel gelijk aan ndl. *cafetaria*. Het *Supplement* op de *New English Dictionary* beschouwt eng. *cafeteria* als aan het Spaans ontleend. Aangezien spaanse woordenboeken *cafetería* alleen voor Cuba opgeven, ligt het voor de hand dat het woord van Cuba naar de V.S. zal zijn gekomen en vandaar naar Europa; die hele weg is dan afgelegd na 1900. De betekenisverandering, die het woord bij of na de ontlening heeft ondergaan, geeft weinig bezwaar: van 'koffiewinkel' tot 'bar, koffiehuis' is de weg te gemakkelijker, omdat het eerste stuk van *cafetería* zo sterk aan *café* herinnert.

De oudste citaten die *N.E.D. Suppl.* geeft, tonen duidelijk dat de cafetaria's het eerst in Amerika vaste voet hebben verkregen. Zo uit de *Glasgow Herald* van 25 Juli 1925: 'Cafeterias, although a commonplace in America, are just beginning to have a hold in Paris'. En uit de *Modern Language Notes* (Baltimore) van 1923: 'Every one knows by this time that a cafeteria is a "help yourself" restaurant'.

Vermoedelijk heeft het Nederlands, niet lang vóor of na 1925, het woord uit het Engels overgenomen, met de engelse beklemtoning, maar met wijziging van *-te-* in *-ta-*. Misschien omdat een slotstuk *-aria*, zoal niet inheems, dan toch wat vertrouwder aandeed dan *-eria? -aria* immers kende men uit meervouden van min of meer gewone latijnse woorden op *-arium*, zoals *aquaria, herbaria, terraria*; verder uit *Bavaria* (als naam voor een café gebruikelijk, dus in de sfeer blijvend), *cineraria, malaria, prullaria* enz.; wellicht hebben ook woorden als *aria, paria, varia*, waar *-aria* niet bepaald 'slotstuk' kan heten, invloed gehad. Bij een woord als dit, veel als opschrift voorkomend, kan men in de eerste plaats aan schriftelijke ontlening denken. Maar als mondelinge ontlening daarmee is samengegaan, is de verandering van engels *-teria* in ndl. *-taria* ook aannemelijk te maken doordat een niet scherp onderscheidend oor weinig verschil hoort tussen de klankwaarde van de engelse spellingen *-teria* en *-taria*. En omdat een 'nederlands' woord op *-aria* als schriftbeeld vertrouwder was, zal het gehoorde gemakkelijk als *-taria* geschreven en gedrukt zijn.

Ter ere van mijn woonplaats moet ik trouwens vermelden dat in een nieuwe buurt van Den Haag een *cafe**te**ria* is gevestigd. Ik ben de inrichting nooit binnengegaan om vast te stellen of de eigenaar de naam van zijn etablissement spreekt in overeenstemming met deze geleerde, 'historische' spelling. En met die nalatigheid zijn, neem ik aan, geen belangrijke bijzonderheden voor de recente woordgeschiedenis verloren gegaan.

Want deze en mogelijke andere *cafe**te**ria's* zijn witte raven. Met *-taria* is zaak en woord in Nederland snel populair geworden. En als *cafetaria* heeft het woord uitlopers gekweekt, die uit een oogpunt van woord-[1)]

1) Aan Dr. H.J. van der Meer en Prof. Dr. M. Valkhoff ben ik enige waardevolle aanwijzingen verschuldigd van lexicografische en andere aard.

vorming hoogst merkwaardig zijn. Naar het schijnt, is nl. het woord *cafetaria* door de taalmakende gemeente ontleed als *café-taria*, een samenstelling van het type *café-restaurant*. Zoals dit laatste betekent 'café met restaurant', zo is *cafetaria* schijnbaar opgevat als 'café met *taria*', waarin dan *taria* ongeveer betekent 'restaurant met vereenvoudigde bediening'. Op deze wijze immers zijn alleen te verklaren nieuwe formaties als *buffet*(*t*)*aria, ijstaria, sneltaria, Edison's taria* ('taria' in de Edisonstraat, Den Haag), *Henktaria* = 'taria' van Henk. (Deze 'Henk', die in verscheiden plaatsen voorkomt, verdenk ik ervan dat hij uit concurrentie-oogmerken zijn naam gekozen heeft in bijna bedrieglijke gelijkenis met 'Heck', een naam die al vóór het opkomen van de eigenlijke cafetaria's grote bekendheid genoot.).

De ontleding van *cafetaria*, zoals hier is verondersteld, zag ik treffend gesymboliseerd ergens in het Oosten van Rotterdam, waar de achterkant van een rij huizen ver zichtbaar is geworden doordat achtergelegen huizenblokken bij de verwoesting in Mei 1940 zijn verdwenen. De bewoner van een huis in die rij heeft van de nood een reclamedeugd gemaakt en op de achtergevel van zijn pand in grote kapitale letters gekalkt wat aan de voorkant te vinden is, nl. CAFE-TARIA, met een zware scheidingsstreep als in *café-restaurant*: een etymologiserende schrijfwijze, die omtrent stellers interpretatie van *cafetaria* geen twijfel laat.

Het boven overgenomen citaat van de *N.E.D.* uit 1923 las ik later in zijn verband. Het komt voor in een kort artikel van E.C. Hills, *Modern Language Notes* XXXVIII, 187 vlg., dat getiteld is 'New Words in California'. Onder die 'new words' bespreekt Hills soortgelijke uitspruitsels van eng. *cafeteria* als de nederlandse *taria*'s. Hij heeft in Californië op uithangborden gezien *grocerteria* 'a place where groceries are temptingly displayed on tables and counters, and one helps himself to those he wants', verder *shaveteria* 'inrichting waar alle scheerbenodigdheden onder ieders bereik staan, zodat men zichzelf kan helpen'; ook een *cleaneteria*, die heet water, zeep, borstels e.d. ter beschikking stelt voor een klant die zijn kleren wil reinigen. Voorts kent Californië inrichtingen die zich *shoeteria* (van *shoe* 'schoen'), *fruiteria* en *chocolateria* noemen.

Uit Hills' beschrijving krijgt men de indruk dat deze nieuwe *-teria-* formaties in 1923 niet over de hele U.S.A. verspreid waren (zulks in tegenstelling met de wèl algemeen verbreide 'commonplace' *cafeteria*), maar speciaal in Californië voorkwamen: 'in California', zegt de auteur, 'there is a notable lack of servants, and self-help is common'. Ik weet niet of sedert 1923 die nieuwe *-teria*'s in de hele U.S.A. algemeen zijn geworden: zo ja, dan zou men bij het abstraheren van ndl. *taria* uit *cafetaria* aan engelse invloed kunnen denken. Zijn echter de *-teria*'s tot Californië beperkt gebleven, dan zal de nederlandse *taria*-woekering toch wel onafhankelijk van het californische *-teria* zijn ontstaan. Dat *-teria* is een suffix gebleven waarin semantisch het 'help yourself' op de voorgrond is gekomen; nederlands *taria* is een zelfstandig woord geworden, waarin de betekenis 'openbaar consumptielokaal, proeflokaal voor eet- en drinkwaren' is blijven overheersen.

Den Haag, Mei 1944.

C.B. VAN HAERINGEN.

Een merkwaardig gedicht van J. Kinker.

De drie bundels waarin Kinker zijn *Gedichten* verzameld heeft (1819, 1820 en 1821) dragen een ernstig karakter. De spotternij, de parodie, de satire scheen hij voorgoed verzaakt te hebben. Toevallig viel mijn aandacht op een merkwaardig, uitvoerig gedicht in de *Muzenalmanak* van 1822, getiteld *De Geboorte van Pallas, Eene soort van Dithyrambe* (blz. 1-26), dat ik in de Kinker-litteratuur nergens vermeld gevonden had. Daarin herleeft de auteur van de *Post van den Helicon*. De aanhef is een parodie op Bilderdijk en Helmers:

> ‘Een weinig uit den weg! Ik voel, dat ik moet zingen.
> 'k Moet stoute toonen uit bezielde snaren dwingen.
> De God, die in mij woont, maakt mij het hoofd op hol
> En sleurt mij met zich voort. De zangdrift maakt me dol.’

Dan volgt een tafereel in het oude burleske genre: Vader Jupiter verkeert in barensnood, en maakt schrikkelijk misbaar. De ‘vroedman’ Vulkaan wordt ontboden: ‘Jou schurk der schurken, Hah aanstonds toe! de bijl in top, En klief mij dadelijk den kop!’ Pallas springt te voorschijn en wordt als ‘mijn driemaandsch kind’ door Jupiter omhelsd. Maar als Pallas, ‘in vollen wapendos’ met het Medusa-schild optreedt, dan slaat het laag-komische, burleske om in ernst en satire. Als de ware Wijsheid leest zij haar vader en de ‘Ex-hemelvoogden van den alleroudsten tijd’ de les. Van de eigenlijke wijsbegeerte hadden ze geen begrip. In Jupiter zien we de bekrompen, konservatieve liberaal:

> ‘Zijn wijsheid?... nu, daar zwijg ik liever van.
> Hij is voor 't oovrige een geleerd fatsoenlijk man.
> Hij kent *Homerus* en *Hesiodus* van buiten.’

Onder zijn regiem bestaat geen ‘ware vrijheid’:

> ‘Men spreekt van vrijheid en gelijkheid... malle praat!
> Een goede grondwet zelfs geeft nog maar weinig baat.’

Op de aarde en in de hemel loopt alles mis: 't gepeupel wordt de baas. In plaats van te leuteren van gelijkheid dient ‘elk in zijnen stand gekweekt, gevormd, geleerd’. Men spreekt van een ‘gouden eeuw’ in het verleden, maar de primitieve samenleving was wreed. Verlichting en beschaving zal heil brengen. Het ‘grauw’, 't Janhagel, is jong en onervaren: het moct opgevoed worden en niet mee besturen. Justitie moet geen wraak, maar verbetering beogen. Stilstaan is de pest: ‘vooruit is steeds de weg!’

Aan het slot van haar redevoering zegt zij tot Jupiter:

‘'k Voorspel het u: gij zult de vlag eens moeten strijken’.

Daarna stuift Jupiter op:

‘Verd....! - Dat gaat te grof! Zoo moet je niet beginnen.’

Zwijgend verlaat Pallas de hemel en daalt ‘met een lichtwolk naar beneden’, om de aarde haar zegeningen te brengen. Beschaving en ontwikkeling wordt alom verbreid. ‘Zij naait en vlecht de volken aan elkander’. ‘Zij overtreft in fijn beleid De grootste Staatsministers t'zamen’. Geen Arachne's, hoe kunstig ook haar web gesponnen is, zullen haar kunnen verschalken.

De dichter eindigt met de voorspelling:

Eens zal haar helm, en speer, en schild,
Het vale nachtgespuis verwinnen,
Dat thans nog raast, en tiert, en gilt.

Als de brave Immerzeel de strekking van dit ondeugende gedicht begrepen had, zou hij het dan wel in zijn Almanak geplaatst hebben?

C.D.V.

Drenthens en Molenaars.

> Naar mijn mening moet de studie van de Germaanse Talen zich bevrijden van de isolatie van elke taal.
> E. K r u i s i n g a , brief van 22 Jan. 1944.

Wie in Groningen woont, kan van geboren of ingeburgerde Noorderlingen herhaaldelijk zinnen horen als: ‘Of Drenthens ook met Molenaars omgingen, dat weet ik niet.’ - ‘Bergers waren er ook.’ - ‘Ik ben naar van der Baans geweest.’ - ‘Ik heb het geschreven voor het dochtertje van Tuinema's.’ Het betreft dan families waarvan de man Drenthen, resp. Molenaar, enz. heet, en de betekenis van zulke vormen kan worden omschreven met: ‘de familie Drenthen’, ‘de heer en mevrouw Molenaar’, enz.

Hoe zijn deze vormen te verklaren? Kenners van het dialect, lettend op het algemeen Nederlandse: ‘De Bergers waren er ook’, zijn geneigd te wijzen op de weglating van het niet-onzijdig lidwoord in het Gronings: *klok slagt tien* de klok slaat tien; *keerl het geliek* de man heeft gelijk; *kinner bin'n zaik* de kinderen zijn ziek[1)]. Deze verklaring gaat echter daarom niet op, omdat de hier bedoelde familienamen (met *s*-suffix, maar zonder lidwoord) gebruikt worden door mensen, die overigens beschaafd Nederlands spreken (zij het met enige ‘couleur locale’), en die bij de plaatsing, resp. weglating van het bepalend lidwoord zich in andere gevallen richten naar het algemeen taalgebruik. Waarom zou men dan alleen h i e r invloed van de dialectische neiging tot weglating van het lidwoord moeten aannemen?

De zaak komt in een ander licht te staan wanneer we letten op het voorkomen van zulke vormen elders. Voor het plat-Gronings geeft Schuringa in zijn dissertatie over *Het Dialect van de Veenkoloniën* een tweetal voorbeelden: *Veningoa's heb'm 't men'n al doan* de Veninga's hebben het koren inhalen al achter de rug; *gaist mit noar Panmans* ga je mee naar de Panmans. ‘Ongetwijfeld,’ zegt hij, ‘zijn deze vormen oorspronkelijk genitieven (Veninga's menschen, Panman's familie of huis), maar tegenwoordig worden ze als meervouden opgevat.’ Cornelissen en Vervliet, in hun *Idioticon van het Antwerpsch Dialect*, 1e deel, 1899, bl. 66-67, noemen de vorm zonder meer een genitief:

> 3° De genitief komt nog volstrekt voor in de persoonsnamen, doch meest in de familienamen of de voornamen, die als maagschapsnamen gelden, met de voorzetsels van plaats of van richting. In deze uitdrukkingen bedoelt men de plaats[2)], niet van den persoon, maar van diens eigendom of gewoon verblijf. *Ik woon neven van de Walle's. Gaat eens naar van Dooren's. Ik kom van Ritskens. Ze hebben bij Verbelen's gestolen*.
> Deze vorm kan ook voorkomen als meervoudig onderwerp. *Van Looveren's hebben hun koren al ingehaald. Ritsken's gaan een nieuw huis zetten. Brouweres hebben 'en ander peerd gekocht*.

1) Voorbeelden ontleend aan F.G. Schuringa, *Het Dialect van de Veenkoloniën* (diss. Amsterdam, 1923), p. 101 - die, zoals aanstonds blijken zal, de hier weergegeven opvatting (de onder leken - en hen niet alleen - algemeen gangbare) n i e t toegedaan is.
2) Dit komt overeen met ‘oder deren wohnung’ in de aanstonds te citeren definitie van Kruisinga. ‘Plaats’ kan echter onmogelijk slaan op de voorbeelden in de tweede alinea.

Hoe dit gebruik in Vlaanderen en Brabant in allerlei nuanceringen verbreid is, vindt men uiteengezet in een artikel van Royen in *Levende*

Talen, Febr. 1942. Afgezien van het Noord-Oosten van ons land, schijnen familie-namen met *s*-suffix, maar zonder lidwoord, in b e s c h a a f d Nederlands echter niet voor te komen.

Anders is dit in het Duits. In het derde deel van zijn *Deutsche Grammatik* behandelt Wilmanns het verschijnsel op pp. 400-1:

> Ganz andern Ursprung haben die pluralischen Kollektivbildungen auf *s*, durch welche die Angehörigen einer Familie bezeichnet werden. Sie werden sowohl von den eigentlichen Familiennamen gebildet: *Meiers, Müllers, Schulze*(*n*)*s, Franzens*, als auch von andern Wörtern, wenn diese zur Bezeichnung der Familie dienen: *Doktors, Pfarrers, Apothekers* u. dgl. Dass diese Formen aus einem elliptischen Gebrauch des Genitivs stammen, lässt deutlich das Oberdeutsche erkennen, das mit ihnen den Artikel im Genitiv verbindet: *Ich gehe zu's Maiers* (sc. *Kindern, Haus*, o.ä.).

Wilmanns let, evenals Schuringa, op de o o r s p r o n g van deze *s*-vormen; bij Cornelissen en Vervliet is de behandeling louter descriptief. Descriptief en a-historisch, maar tevens interpreterend, in het verband van de structuur der hedendaagse taal, gaat Kruisinga te werk, in zijn bespreking van het verschijnsel in zijn *Einführung in die deutsche Syntax* (p. 157). Uitgangspunt is een passage uit Erik Reger's *Union der Festen Hand*:

> Auch Kalinnas trafen ihre Vorbereitungen. Einen Tag vor Löhnung ging Frau Kalinna in den Konsum und liess dort eine lange Liste aufschreiben von allem, was sie brauchte..... Jacob Kalinna schleppte fünf Kasten Bier nach Hause....

Kruisinga's commentaar luidt:

> Es gibt noch eine substantivische form, die wohl meist als ein genitiv betrachtet wird, wie *Kalinnas* in unserem text; diese form ist aber eher als eine ableitung zu betrachten, ist jedenfalls keine kasusform, da sie ja von der funktion im satze unabhängig ist und auch als subjekt (wie hier) oder als objekt gebraucht wird. Die form bezeichnet die angehörigen einer familie oder deren wohnung (besonders in präpositionsgruppen); sie kann auch als eine pluralbildung aufgefasst werden, insofern das zugehörige verbum finitum die pluralform hat, unterscheidet sich aber von den zweifellosen mehrzahlformen durch das fehlen jeder attributiven bestimmung, was bei den anderen substantiven nur vorkommt, wenn sie in allgemeinem sinn gebraucht werden.

Een zekere aarzeling valt aan deze interpretatie op: '.... ist aber eher als eine ableitung zu betrachten,....', 'kann auch als eine pluralbildung aufgefasst werden,....'. Niet aarzelend is alleen het 'jedenfalls keine kasusform', wat van hedendaags standpunt gezien ongetwijfeld juist is. Tot een positieve interpretatie kan Wilmanns' '(pluralischen) Kollektivbildungen auf *s*' ons brengen. De hier besproken vormen zijn inderdaad het best te karakterizeren als persoonlijke collectiva op *s*; dat zulke collectiva een meervoudig predicaat bij zich kunnen hebben, is een uit verschillende

talen (o.a. het Engels) welbekend verschijnsel. Na voorzetsels van plaats of richting kan de betekenis ‘oder deren wohnung’ meer op de voorgrond treden; deze groep gaat bijna ongemerkt over in de vooral in het Engels zo veel voorkomende locale genitief, die ook de woonplaats van een i n d i v i d u kan aanduiden: *at Brown's, to my uncle's*.

Kruisinga's *Einführung* bevat nog een voorbeeld van een persoonlijk collectivum op *s*. Blijkens de inhoudsopgave zijn voor de teksten twee fragmenten genomen uit *Buddenbrooks* van Thomas Mann. De titel van het eerste fragment luidt: *Die Familie Buddenbrook*.

In de Scandinavische talen blijkt het verschijnsel niet minder algemeen verbreid te zijn dan in het Duits. In *De røde Baand*, een roman uit het Kopenhagense leven van 1942, zegt een gastvrouw dat ze nog op één paar gasten wacht: *Strøms*. Uit het vervolg blijken dit *Ingeniør Strøm* en zijn vrouw te zijn. Mevr. Boer - den Hoed, lector in de Scandinavische talen te Amsterdam, was zo vriendelijk mij verdere voorbeelden uit het Deens en het Zweeds te verschaffen. De *s*-vorm in de betekenis van: 'de familie....', is, blijkens haar mededeling, in deze talen 'zeer gebruikelijk'.

In het Engels was het collectivum op *s* ter aanduiding van een familie tot voor kort niet gesignaleerd. Wel kende men het in namen van zaken (d.w.z. commerciële en industriële ondernemingen): *Wedgwoods, Harrods*, etc., waar de *s* (eveneens in oorsprong de genitief-uitgang) toegevoegd is aan de naam van den stichter. Naar aanleiding van een bespreking van enige bizondere gebruikswijzen van de genitief in het Engels[1)] bereikten mij echter van verschillende zijden voorbeelden van wat ik zou willen aanduiden als 'familial *s*', ter onderscheiding van 'organizational *s*' in vormen als *Wedgwoods* en *Harrods*. De gevallen zijn volkomen analoog aan die op het vasteland; in tegenstelling met de Duitse en Scandinavische, en met de voorbeelden van 'organizational *s*', komen ze echter alleen voor in provinciaal Engels, niet in de standaardtaal. Men vindt ze b.v. in Arnold Bennett's roman *Anna of the Five Towns*. Anna's vader spreekt het dialect van Staffordshire; zij zelf in de regel beschaafd Engels, maar in gesprekken met haar vader verraadt haar taal toch de invloed van het dialect. Wanneer de heer en mevrouw Sutton haar hebben uitgenodigd hen te vergezellen op een vacantieuitstapje naar het eiland Man, moet ze zich tot haar gierigen vader wenden met een verzoek om geld: '*About me going with Suttons to the Isle of Man?' she accosted her father*.... Zo ook in de roman *Roots* van Naomi Jacobs, die in Yorkshire speelt, en waarin een oude boerin kwaad wordt wanneer ze het woord 'dinner' hoort gebruiken met betrekking tot het avondeten: '*Since when did Crowthers have dinner of an evening*?' Uit het verband blijkt dat de familienaam in kwestie *Crowther* is. Ten slotte blijkt 'familial *s*' ook de oceaan te zijn overgestoken. Voorbeelden zijn te vinden in de bekende roman van John Steinbeck, *The Grapes of Wrath*, waarin de ellende beschreven wordt van de kleine Amerikaanse boeren die met hun hele gezin in een oude Ford naar Californië trekken om daar werk te zoeken: *Joads and Wilsons crawled westwards as a unit.... Joads and Wilsons were in flight across the Panhandle*,.... In zulke passages past Steinbeck zijn taal enigszins aan bij het spraakgebruik van deze ontwortelde boerenfamilies. Zo draagt 'familial *s*' in de regionale literatuur van Engeland en Noord-Amerika bij tot de locale kleur van het verhaal.

Resumerend blijkt dat we bij de Groningse familie-namen met *s*-suffix te doen hebben met een over het hele Germaanse taalgebied verbreid verschijnsel. Verdelen we dit gebied in Oost-Germaans en West-Germaans, dan blijken deze collectiva in het Oost-Germaans (waartoe we dan ook het beschaafde Nederlands van Groningers moeten rekenen) tot de

1) Zie *English Studies*, Febr. 1944, en volgende nummers.

standaard-taal te behoren, in het West-Germaans (Nederlands, met de genoemde uitzondering, en Engels) echter beperkt te blijven tot de dialecten. Eigenaardig genoeg zijn mij geen voorbeelden bekend uit het Fries. Wel kent het Fries het gebruik van vormen met *s*- (als men wil genitief-) suffix na voorzetsels: *by masters, by domenys, nei Abes ta*, maar als onderwerp of voorwerp schijnen ze niet gebruikt te worden, en het collectief karakter is in de meeste gevallen op z'n minst twijfelachtig. Misschien kunnen Friese lezers mij hierover nader inlichten?

Groningen.

R.W. ZANDVOORT.

Een andere verklaring van 4711.

In zijn artikel *Woord of Woordgroep* (De N. Taalgids, 38ste jaargang, afl. 1, bladz. 3) zegt de schrijver A.W. de Groot, in verband met de verklaring van het woord *Asef*, een kunstmestproduct van de Amsterdamsche Superphosphaatfabriek:

'Bij wijze van digressie merken we op, dat hier enige wijze van verwantschap schijnt te zijn met het ontstaan van 4711 voor een merk eau de cologne van Boldoot. Men zegt, dat een vader van 4 jongens en 7 meisjes dus van 11 kinderen met 't oog daarop deze naam heeft gekozen.'

Deze verklaring is als een soort van volksetymologie natuurlijk heel aardig, evenals soortgelijke van Bilderdijk, maar.... zeer waarschijnlijk kan ze niet als juist worden erkend.

In de eerste plaats is 4711 niet van de firma Boldoot (Amsterdam-Sloterdijk), maar 'aus der Kölnische Wasserfabrik, Glockengasse No. 4711. Köln a/Rh.' zoals op 't étiket van iedere flacon vermeld staat.

Bestaan er in Keulen dan zulke hoge huisnummers? Een mijner bekenden, een zakenman, die meer dan 20 jaar in Keulen gevestigd was, gaf mij over het ontstaan van 4711 een andere verklaring. Hij deelde mij mede, dat deze Wasserfabrik gevestigd is in 3 panden aan de Glockenstrasse, op de nummers 4-7-11, samengevoegd 4711. Deze verklaring is m.i. reëler dan die van bovengenoemde pater familias.

D. VAN UNNIK.

Hij heeft luie Evert op de rug.

Hij het Evert (of loaije E. = luie E.) *op 'e rêch* is een veel gebruikte Friese zegswijze om aan te duiden dat iemand lui of traag in zijn werk is. Het Gron. Wdb. vermeldt: *Hai het loi Evert op rog*. In de buurt van Hengelo, ook over de Duitse grens zegt men, naar mij werd meegedeeld: *'n luien Èvert heft 'm te pakken*. Wie is luie Evert? De naam komt, bij mijn weten, in onze spreekwoorden slechts zelden voor, hij heeft bij lange na niet de frequentie van Jan, Piet of Klaas. Ik ben wel eens geneigd geweest verband te zoeken met de 17de eeuwse Holl. wending: *van 't luye evel sieck sijn* (o.a. Symen sonder Soeticheyt, vs. 321).

Maar bladerend in Bergma's Woordenboek van Drentse woorden en zegswijzen, waarvan zoals men weet maar één afl. is verschenen, vond ik: *Hest onder 't lui ezel staon*? = heb je op school straf gehad? En als ik het wel heb, kregen luie (en domme) leerlingen ook wel een plaat met een ezel erop om hun hals. Kan die oude school

straf ook een rol gespeeld hebben bij het fixeren van de naam Evert in de hier besproken uitdrukking? Kan *Evert* een vervorming zijn van *evel* of van *ezel*, of van beide?

Of moet men maar met berusting in Evert een willekeurige eigennaam zien? Dan blijft ‘op de rug’ toch wel vreemd. - Ik ken de spreekwijze uit Friese en Saksische taal; verdere nasporingen in Holl. en andere woordenboeken gaven geen resultaat. Is de uitdrukking nog in andere streken in gebruik, mogelijk in varianten die meer licht geven?

A.A.V.

Losse notities.

Autoped.

Op blz. 22 van zijn verzamelwerk ‘In de nederlandse taaltuin’ bespreekt Prof. Dr. A.A. Verdenius een paar gevallen, waarin de etymologische slot-d van een woord zó lang in onverbogen vormen is gebruikt, dat de fonetische t-klank voor het taalbewustzijn de overhand heeft gekregen, met als gevolg nieuw-ontstane, in de gesproken taal vindbare verbogen vormen met -te: ‘Een bijdehante jongen’, al wordt dit laatste ook soms gespeld als ‘bijdehandte’ en zelfs als ‘bijdehande’, wat men stellig niet zégt.

Een nieuw geval van ditzelfde verschijnsel doet zich voor bij ‘autoped’, waarvan het meervoud volgens Koenen-Endepols ‘autopeds’ moet zijn, echter zonder dat de spraak- en kabaal-makende gemeente onzer straatjeugd zich door dit voorschrift laat binden. Geen knaap zal, wanneer hij zijn eigen instrument spijtig achterstelt bij die van de buurkinderen, iets anders zeggen dan: ‘Zij hebben véel mooier autopetten dan ik’. Maar bovendien, en dáar helpt Koenen-Endepols ons niet uit de brand: hoe luidt het werkwoord, dat natuurlijk bij dit werktuig hoort? Moeten we zeggen: ‘De jongens zijn aan het autopedden op straat’, of misschien zelfs ‘autopeden’? Indien het spráakgebruik der záakgebruikers beslist, en wie ánders zou het kunnen weten, dan bestaat er een onbetwistbare zekerheid: ‘Nu mag ik een poosje autopetten’, want ‘Jij kunt de hele dag nog autopetten’. - Op een verdere vervoeging echter, zoals ‘Hij heeft nu lang genoeg autogepet’, of ‘geautoped’, heb ik totnutoe geen van mijn zegskinderen betrapt.

Instelling.

Vaak gehoord, zelden gelezen - en zie, daar krijgt het vaak-gewraakte woord opeens een hooggeleerde goedkeuring, des te nadrukkelijker aangezien het geheel argeloos in een zin wordt gebruikt: ‘De keuze van uw woorden wordt beïnvloed door uw persoonlijke instelling’ (Prof. Dr. A.A. Verdenius: In de nederlandse taaltuin, blz. 78).

Noch Koenen-Endepols, noch het grote Wdb. kennen deze term in een andere betekenis dan: stichting, oprichting, organisatie, regeling. Ik geloof dat velen het in de zin van ‘geesteshouding’ als een germanisme beschouwen. Het is waar: Einstellung kan, behalve staking en schorsing, óók stand betekenen; maar het lijkt mij toch weinig waarschijnlijk, dat deze tamelijk algemene inhoud bij ons zó speciaal zou zijn toegespitst. Bovendien: instelling is zo duidelijk verbonden met het werkwoord: zich op iets instellen (‘Nou, dan zullen wij ons maar weer instellen op een periode van extra-zuinig-zijn’), dat dáar wellicht de oorsprong te vinden zal wezen. Ofschoon Koenen alleen het voorbeeld geeft, zonder omschrijving zelfs: ‘een camera instellen’, en het Wdb. het kort vermeldt ‘als technische term van den nieuweren tijd, van of met betrekking tot optische toestellen’, zie ik toch hierin de grondslag van ons nieuwe naamwoord. Zoals de lens is gericht naar de te beschouwen of te fotograferen zaak, evenzo de lens van ons lichaam: ‘Mijn oog is nog niet ingesteld op dat schelle licht’. En zo tenslotte is ook de geest gericht, hetzij door aangeboren voorkeur, hetzij door

tijdelijke belangstelling. De reflexieve vorm is dan dus opnieuw ontstaan, geheel onafhankelijk van gelijkluidende vormen, die reeds het zeventiende-eeuwse Nederlands bezat. Als geen der woordenboeken het werkwoord in de genoemde optische zin opvat als een germanisme, is hiertoe m.i. ook voor het naamwoord geen reden. Men zou het eer een ‘technicisme’ kunnen noemen.

G.S.

Boekbeoordelingen.

J.M. Acket: *Stijlstudie en Stijloefening*. Een leerboek met opgaven om mondeling of schriftelijk te beantwoorden voor allerlei inrichtingen van voortgezet onderwijs. Achtste gewijzigde druk bewerkt door *Dr. C.P.F. Stutterheim*. (Haarlem - De erven F. Bohn. 1943. Prijs f 2,35).

Het is niet de gewoonte, herdrukken van schoolboeken te bespreken. Dat hierop een uitzondering wordt gemaakt voor Acket's Stijlstudie en Stijloefening, heeft z'n goede reden. In de eerste plaats mag dit boek gerekend worden tot de klassieke literatuur der didactiek van ons moedertaalonderwijs; in de tweede plaats geldt het hier een grondige herziening en bewerking naar de behoeften van de tijd.

Acket is de derde in het trio der vernieuwers van ons moedertaalonderwijs, waarvan Van den Bosch en De Vooys de andere leden zijn: Van den Bosch, de felle revolutionnair, die in zijn ‘Pleidooi’ de vernietigende stormloop inzette tegen het verstarde stelsel van een dogmatisch, rhetorisch onderwijs, gebouwd op het wanbegrip van een pedant dilettantisme en zo, geleid door helder inzicht, grondige kennis en zuiver gevoel, de weg baande tot werkelijke studie en beoefening van de lang genegeerde Levende taal; De Vooys, die in de eerset jaargangen van de Taalgids met Koopmans in scherpe, opbouwende kritiek de strijd aanbond tegen het verouderde schoolboek, in 't biezonder tegen de welige woekering der valselijk dusgenaamde ‘stijloefeningen’, en in heldere opstellen over behandeling van synoniemen, de ‘gevoelswaarde’ van het woord, ‘figuurlijke taal’, de metaphoor, e.a. de jonge docent inleidde tot een zuiver taalbegrip en daardoor mede de grond toebereidde voor een gezonde methodiek.

Op deze bodem stoelt de didactiek van Acket, een taalleraar bij de gratie Gods. Zijn didactische schetsen, ‘Uit mijn praktijk’, verschenen in de jaargangen I tot IX van dit tijdschrift, en de ‘Verzamelde Opstellen’ (Leiden 1920) zijn nog altijd onwaardeerbare, inspirerende lessen voor de jonge docent. Hier verveelt hem geen onpraktische geleerdheid, geen pedagogisch gefraseer in de ruimte, hier leeft hij mee in de herschepping van de stof tot levenwekkend geestes- en zielevoedsel. Dit bezielend vermogen van een levenwekkende didactiek is ook de kracht van Acket's Stijlstudie en Stijloefening. Daarom noemde ik het boek klassiek.

Het is niet nodig dit werkje nogeens in den brede te bespreken, daarvoor kan verwezen worden naar de uitvoerige, grondige recensie van Prof. de Vooys in de XIIde jaargang (blz. 214 vlg.). Hier gaat het alleen over de wijzigingen die het onderging in de nieuwe bewerking.

In het voorbericht tot deze achtste druk verantwoordt Dr. Stutterheim de hier en daar nogal ingrijpende veranderingen, noodzakelijk geworden om het oorspronkelijke (van 1917) op het peil te brengen van de hedendaagse taalkunde, stilistiek en esthetica. Zo zijn de beschouwingen over het woord en zijn betekenis herzien naar Reichling's woordtheorie (de notie der betekenis-eenheid). Zo is het stijlbegrip nog meer verschoven in de richting van het expressieve en persoonlijke. De hoofdstukken over Beeldspraak en over Maat en Ritme zijn opnieuw geschreven, een werkelijke verbetering; die over Zinsbouw en Symmetrie

zijn samengevoegd in gevolge het streven naar een strengere systematiek, dat ook in de bouw van andere hoofdstukken merkbaar is; - dat over Semantiek is vervallen als minder passende in de meer synchronistische taalbeschouwing.

De voorbeelden en oefeningen zijn wat gemoderniseerd. Deze modernisering, waarin citaten uit Augusta de Wit en Boutens naast die uit Leopold, Slauerhoff, Nijhoff e.a. een belangrijke plaats innemen, heeft de aard van het boek zo gewijzigd, dat hiervan zeker niet meer kan gelden wat Acket in zijn voorbericht schreef: 'wat het gebruik op de H.B.S. betreft heb ik gedacht aan de 2de en 3de klas'. Een 'spreuk' bijvoorbeeld als Boutens' 'Want enkel wat de ziel herdenkt is eeuwig en is schoon' ligt niet in de geestessfeer van tweedeklassertjes. Hetzelfde kan gezegd worden omtrent de redactie hier en daar. Het lijkt me niet gewenst een term als 'stilistiek' in een schoolboek te gebruiken zonder nadere toelichting (blz. 6). Een opmerking als 'Datzelfde Vlaanderen heeft mystici voortgebracht, dichters als Gezelle en Karel van de Woestijne' blijft in de lagere klassen vrijwel frase (blz. 27). Ook zou het me niet aangenaam aandoen, m'n leerlingen te horen spreken over 'ontlading van een affect' (54) en over een verschijnsel in het vers, 'dat niet emotioneel bepaald is' (94). Maar misschien ben ik wat al te bang voor fraseologie.

Hier en daar is de uitdrukking minder gelukkig. Zo op blz. 89 in de omschrijving van alliteratie: 'De woorden beginnen dan met dezelfde medeklinker, of met (*al dan niet dezelfde*) klinker', en in die van het rijm: 'Wij merken op, dat in deze sterk doorvoelde woorden *veel gelijkheid van klank* zit, dat wil zeggen *rijm*', waar de zin beter omgezet kon worden. In de opmerking bij het (overigens onnatuurlijke) voorbeeld '*De boer* ging naar de markt en *de boer* kocht een koe': 'Deze zin is grammatisch in orde, maar stilistisch niet: hij lijdt aan overbodige duidelijkheid' (102), is het accent verkeerd gelegd. Hier is geen overduidelijkheid, maar gebrek aan relief: de samentrekking geeft het verscheidene meer klem.

De plaats voor het boek is m.i. de derde en vierde klas, waar het uitnemende dienst kan doen in het uur, door de urenindeling van het 'Rapport' uitgetrokken voor capita selecta uit de stijlleer. Persoonlijk heb ik echter bezwaar tegen dergelijke breed beredenerende leerleesboeken, die al te zeer het levende woord van de leraar verdringen, geen plaats laten aan de suggestieve uitwisseling tussen decent en leerlingen en aan de nuttige, inspirerende kansen van het zelf ontdekken. Daarom geef ik, als bij alle taalonderwijs, ook in het stijlonderricht de voorkeur aan het met *zorg* samengestelde oefenboek, dat zich richt op de zelfwerkzaamheid van de leerling en waarnaast het samen gevondene wordt geformuleerd en genoteerd in een vorm, uit de samenwerking geboren.

W. KRAMER.

***Liederen en Dansen uit West-Friesland*. Melodieën en teksten, verzameld en van een inleiding en commentaar voorzien door B. Veurman en D. Bax ('s Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1944) (Prijs f 12,60).**

Dit werk is een pendant van het aardige boek dat Jaap Kunst schreef over *Terschellinger volksleven* (Den Haag - H.P. Leopold's U.M. - 1937). Ook hier werden liederen opgetekend die inderdaad in Westfriesland gezongen werden of worden, met de onafscheidelijke melodie. Uitgangspunt was weliswaar een verzameling door een Westfriese boerin aangelegd, maar de heer Veurman ging zelf de boer op om die verzameling te kontroleren en uit te breiden en bij oude speellieden, ook omtrent volksdansen inlichtingen in te winnen. De teksten werden niet geretoucheerd, en niet met aesthetische bedoelingen uitgezocht of gezuiverd. De uitgave is dan ook bestemd - zeggen de schrijvers - voor folkloristen, philologen en musicologen. In *Een woord vooraf* wordt de uitgave nauwkeurig verantwoord: op grond van het wetenschappelijk doel is elke tekst zorgvuldig onderzocht, de oorsprong zoveel mogelijk nagegaan en de verwante redakties bijeengebracht uit oude en nieuwe liedboekjes, bedrukte losse blaadjes of artikels en folkloristische tijdschriften. Daarbij tonen de uitgevers een zeldzame belezenheid, die de waarde van deze uitgave zeer verhoogt. Ook aan de zakelijke en taalkundige kommentaar, door D. Bax bewerkt, is grote zorg besteed. Onderzoekers die hier veel dialektmateriaal hoopten te vinden, wacht een teleurstelling: de taal is zeer weinig dialektisch getint. Dat hangt samen met de oorsprong: de meeste liedjes zijn niet in Westfriesland ontstaan, maar door middel van gedrukte teksten, vaak vrij jonge, binnengekomen. Alleen met dit voorbehoud kan men dus zeggen dat ze ‘uit de volksmond’ opgetekend zijn. Bij de kleine minderheid gaat de oertekst tot vóór 1800 terug.

Onderhoudend is Veurman's *Inleiding*. Nadat hij een en ander over zijn opvattingen en ervaringen meegedeeld heeft, stelt hij de vraag bij welke gelegenheid deze liederen gezongen zijn, en vindt daarin aanleiding om de Westfriese volksgebruiken na te gaan: bij bruiloften, vrijen en trouwen, geboorte en begraven, Pinksteren en kermis. Hij betreurt het dat hij niet meer geven kan dan de laatste resten van een eens bloeiend liederenleven. Maar op deze, in 1940 geschreven *Inleiding* volgt een meer optimistisch naschrift van 1942: latere ervaringen, o.a. te Wijdenes, hebben hem geleerd ‘dat er nog meer leeft dan hij vermoedde.’

De verzameling bevat 100 liederen; achtergehouden werden nog 80, die deels te fragmentarisch, deels zonder melodie opgetekend bleken. De rangschikking berust op de inhoud: de groep ‘van godsdienstige en stichtelijke aard’ is maar klein, die ‘van liefde en vrijage’, ‘van dans en spel’ begrijpelijkerwijze veel talrijker. Het naslaan wordt vergemakkelijkt door een alfabetisch register, terwijl een uitvoerige bibliografie (blz. 238-248) veel nuttige gegevens bevat. Ieder die van het volkslied studie wenst te maken, vindt in dit zorgvuldig en degelijk bewerkte boek een uitstekende handleiding.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Algemene Literatuurgeschiedenis.

Het onlangs uitgekomen tweede deel van de Algemene Literatuurgeschiedenis (Utrecht - W. de Haan U.M. - 1944), handelend over de *Middeleeuwen*, is ook voor Neerlandici van belang, omdat verscheiden onderwerpen uit onze letterkunde in breder West-Europees verband beschouwd worden. De bewerking werd opgedragen aan geleerden die van deze onderwerpen biezondere studie gemaakt hadden. Dat waarborgt degelijkheid van inhoud ondanks beknoptheid van behandeling. Een bibliografie bij elk onderdeel wijst de weg voor verdere studie. Wij moeten hier volstaan met de volgende opsomming: *De heroïsche epiek* door Jan de Vries; *Het hoofse epos* door H. Sparnaay; *Godsdienstige epiek* door J. van Mierlo S.J. *Didactische en novellistische epiek* door Jan de Vries, *Het dierenepos* door D.C. Tinbergen, *Het Volkslied* door Jan de Vries; *Het Middeleeuwse toneel* door H.J.E. Endepols; *De Middeleeuwse mystiek* door Th. C. van Stockum.

Handelingen en Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

De onlangs verschenen bundel 1942-1943 bevat o.a. levensberichten van J.H. van den Bosch, door C.G.N. de Vooys; van Cyriel Buysse, door Lode Baekelmans; van de Limburgse novellist Lamberts Hurrelbrinck, door A. Kessen; van Johanna Snellen, door P.H. Ritter Jr.; van J.G. Talen, door H.W.J. Kroes; van N. van Wijk, door F.B.J. Kuiper. Aan sommige is een portret toegevoegd.

Als rede voor de jaarvergadering zijn *Beschouwingen over vertalen*, door Dr. G.E.W. van Hille afgedrukt. Van de lezingen in de maandelijkse vergaderingen wordt slechts een beknopt verslag gegeven.

De Nederlandse woorden in het Russisch.

Over dit onderwerp sprak Dr. R. van der Meulen in een vergadering van de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen. Zijn rede is afgedrukt in het onlangs verschenen Jaarboek. Verrassend is het aantal Nederlandse woorden, die in het Russisch doorgedrongen zijn. Daaronder treft men er aan, die de leek niet licht herkennen zou, b.v. *machorka*, dat teruggaat op maforka, amafortka, en niets anders is dan Amersfoortse (tabak).

Moedertaalkunst.

Van de firma J.B. Wolters ontvingen wij een laatste deel van *Taalvorming*, door R. Kuitert en A. van der Wijden (1944; prijs f 2, -), met ‘enige aantekeningen over de Nederlandse letterkunde met bloemlezing voor de U.L.O. scholen’.

Uit de tijdschriften.

De Gids. Aug.

In een uitvoerige bespreking ontwikkelt Ed. A. Serrarens zijn bezwaren tegen het proefschrift van W.J.C. Buitendijk over *Het Calvinisme in de Spiegel van de Zuidnederlandse Literatuur der Contra-Reformatie*. Hij betwist dat Anna Bijns de vroege barok in de Nederlanden zou representeren: haar werk is ‘volstrekt middeleeuws’. Daarentegen is de barok in het Noorden veel meer verbreid dan Buitendijk aanneemt o.a. bij Vondel en zijn navolgers: ‘alleen een grondig onderzoek kan ons een denkbeeld geven van de omvang en werkelijke betekenis van de barok in de nederlandse letterkunde’. Ten slotte verwijt de criticus hem Calvinistische eenzijdigheid en partijdigheid tegenover het Katholicisme, en neemt hij Vondel in bescherming tegen Buitendijk's aanval op het *Decretum Horribile*, ‘waarbij hij geen rekening houdt met de situatie in de tijd toen Vondel het Decretum schreef’. Hij verwacht dus ‘een katholieke pendant van Buitendijk's werk’.

Neophilologus. Juli.

H. Sparnaay schrijft over *Die erste deutsche Synonymik*, nl. Gottsched's *Beobachtungen über den Gebrauch und Misbrauch vieler deutscher Wörter und Redensarten* (1758), dat door latere onderzoekers vaak voorbijgezien is.

Tijdschrift voor Levende Talen X, afl. 2-3.

Fr. Closset wijdt een artikel aan August Vermeylen, waarbij in het biezonder zijn jongste roman *Twee vrienden* waarderend besproken wordt. - Willem Pée levert een Kroniek over *Nederlandse Taalkunde*, waarin o.a. werken van Mej. Branco van Dantzig, E. Kruisinga en Marius Valkhoff uitvoerig besproken worden.

Levende Talen. Juni.

Ph.J. Simons schrijft een artikel over *Genitief en getal, graad en afstand, structureel en psychologisch*, waarin hij o.a. zijn bezwaren ontwikkelt tegen de structurele taalkunde. - J. Karsemeijer vraagt aandacht voor een te zeer vergeten werk van Oudaen, de *Aandachtige Treurigheyd*, dat dezelfde stof behandelt, uitvoeriger en in eigen trant, als Jer. de Decker's *Goede Vrijdag*, waarmee hij het vergelijkend bespreekt. - Willem van Doorn publiceert het eerste gedeelte van een voordracht over *Vertalen*, voornamelijk met het oog op het onderwijs in het Engels.

Klaverdrie. Julie.

In dit tijdschrift, waarin jongere Zuid- en Noordnederlandse dichters hun laatste verzen publiceren, komt ook een beknopt *Crities memorandum* voor, waarin Pierre H. Dubois een karakteristiek geeft van L. Th. Lehmann. - Joh. Daisne vestigt de aandacht op *Een buitengewoon goede roman van André Demedts: Het heeft geen belang*. Dezelfde redakteur levert een warm pleidooi voor spellingvereenvoudiging, ten bate van het moedertaalonderwijs, ook in Vlaanderen. Hij spoort zijn landgenoten aan om te helpen dat deze vereenvoudigde spelling weldra 'officieel' zal worden.

C.D.V.

Den vaderlant ghetrouwe.

Dr. P. Leendertz verklaarde indertijd het woord *Duytsch* in de eerste strofe van het Wilhelmus als Nederlands. 'Wat wij nu Duitsch noemen, heette toen Hoochduytsch.' Dr. P.N. van Eyck heeft deze opvatting bestreden. Op goede gronden toonde hij aan dat *Duytsch* hier niet als Nederlands, maar 'in den algemeenen zin van tegenwoordig, gewoon als Duitsch' moet worden opgevat. Van het woord *Duytsch* in regel 2 naar het woord *Vaderlant* in regelS 3 is het maar één stap. Welke betekenis hecht Van Eyck aan dit *Vaderlant*? Hij omschrijft dit woord niet, maar uit de opmerkingen die hij maakt, blijkt dat hij vooral denken wil aan de band tussen de Nederlanden en het Duitse rijk. *Vaderlant* is volgens hem: het Duitse rijk, de Nederlanden inbegrepen, of anders: de Nederlanden als deel van dit rijk. Hoe komt hij tot deze uitleg? Hij gaat na in welke betekenis Prins Willem, in zijn brieven uit deze tijd, in zijn betogen, het woord *Vaderlant* gebruikte. Dan komt hij tot de conclusie dat Oranje steeds weer 'het deel-zijn van de Nederlanden van het Duitsche rijk' op de voorgrond schoof. Op zichzelf is dit zeker merkwaardig, maar kan het wel als argument gelden wanneer wij de betekenis bepalen moeten die ditzelfde woord *Vaderlant* in het Wilhelmus heeft?

Er zijn twee bezwaren. In zijn brieven en betogen gebruikt de Prins het woord *Vaderlant* in een geheel ander verband. Hij bepleit daarin een versterking van de band tussen de Nederlanden en het Duitse rijk, enig tegenwicht tegen de Spaanse overheersing, en nu spreekt het haast vanzelf dat vooral een woord als *Vaderlant* zich mede richt naar deze doelstelling; onwillekeurig krijgt het een zeer bepaalde kleur. In het Wilhelmus echter wendt Oranje zich onmiddellijk tot het Nederlandse volk, zijn 'ondersaten'. Toch is ook dit weinig meer dan vorm. In werkelijkheid zijn de woorden die Oranje spreekt, niet van hemzelf afkomstig, maar van een ons onbekend dichter, die zich tegenover de figuur van de Prins een ruime mate van vrijheid veroorloofde, en die, bewust of onbewust, niet zozeer een beeld gaf van de Prins zoals deze in die tijd was, als wel, zoals hij en vele Nederlanders met hem, zich dit graag wensten.

Willen we de draagkracht van het woord *Vaderlant* in de eerste strofe van het Wilhelmus bepalen, dan moeten we ons dus niet wenden tot de Prins zelf en de taal waarvan hij zich bediende, maar tot andere gedichten of geschriften met eenzelfde geestelijke en politieke strekking als het Wilhelmus. Als vanzelf komen we dan terecht bij het Geuzenliedboek, waarin ook dit Wilhelmus een plaats kreeg. Komt in dit Geuzenliedboek het woord *Vaderlant* meer voor en in welk verband? Dan staat daar, niet ver van het Wilhelmus, het Lied der Banderheren, en treft ons niet de innige overeenkomst tussen het Wilhelmus en dit lied? Ook hier adellijke heren die hun land moesten verlaten, balling werden.

> Wy Banderheeren in ghetale veel
> Vlieden het Vaderlant, ons Aertsch Prieel
> Meest al om weldoen, buyten eenich schult.

Het is zonder meer duidelijk dat met *Vaderlant* hier bedoeld wordt Nederland. Eenzelfde betekenis heeft het woord in een liedje uit 1575, getiteld: Van den Moordtbrantschen aenslach in Noorthollant. De aanslag is mislukt, de bevelhebber wordt ter dood gebracht.

Die Capiteyn ginckmen doe ontleden,
De Duyvel brack hem eerst den hals.

't Is waar gebeurd, zegt de dichter; velen hebben het met eigen ogen gezien, en hij voegt er aan toe:

Alsulcken loon sijn sy verwachtich,
Die haer Vaderlant willen verraen.

Natuurlijk kunnen we ook buiten het Geuzenliedboek zoeken. Hier nog een aanhaling uit Fruytiers, Beleghering van Leyden (1574): 'De onoverwinlycke schade die dese Landen lijden, daer sy eensdeels oorzake van zijn, aenghesien sy Godes ende des ghemeynen Vaderlandts vyanden met heur ghelt ende hulpe bystaen.' Deze voorbeelden zouden met vele andere te vermeerderen zijn. Maar reeds is de conclusie gewettigd dat het woord *Vaderlant* in het Wilhelmus zonder enig bezwaar verklaard kan worden als enkel het eigen land, dus de Nederlanden.

Is deze veronderstelling juist, dan moeten we de gehele eerste strofe van het Wilhelmus anders lezen dan tot nu toe meestal geschiedde. Leendertz zocht tussen de eerste twee en de tweede twee regels een redengevend verband: ik, Willem van Nassau, ben van Duits = Nederlands bloed en als zodanig het vaderland getrouw. Van Eyck verklaart *Duytsch* anders dan Leendertz, maar aan het redengevend verband, zij het in verzwakte vorm, houdt hij toch vast. Volgens hem wilde de dichter de Prins laten zeggen 'dat hij "van Duytschen bloet" was, en dat trouw aan de Nederlanden *daarom* (ik onderstreep, J.H.) ook voor hem trouw aan het vaderlant was.'

In plaats van dit redengevend verband komt er nu een tegenstelling. Willem van Oranje stelt zichzelf aan zijn volk voor, van geboorte weliswaar Duitser, maar in de Nederlanden heeft hij een nieuw vaderland gevonden, en dat vaderland wil hij trouw blijven tot zijn dood. Eenzelfde tegenstelling is er dan ook tussen regel 5-6 en 7-8. Als Prins van Oranje is Willem souverein vorst, de gelijke van koningen; desondanks heeft hij de koning van Spanje steeds eer bewezen.

Met deze verklaring wordt de structuur van de eerste strofe van het Wilhelmus eerst geheel doorzichtig. Noemen we de eerste twee regels *a*, de derde en vierde regel *b*, de vijfde en zesde regel *c*, de zevende en achtste regel *d*, en duiden we bovendien de tegenstelling aan met een maalteken, dan krijgen we deze figuur:

a	*c*
×	×
b	*d*

J. HAANTJES. [1) 2) 3) 4) 5)]

1) Dr. P. Leendertz Jr., Het Wilhelmus van Nassauwe, blz. 19.
2) Dr. P.N. van Eyck in Wilhelmus van Nassouwe, gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het IVe eeuwfeest der geboorte van Prins Willem van Oranje, blz. 232.
3) Dr. E.T. Kuiper, Het Geuzenliedboek I, blz. 76.
4) Ibidem blz. 2 46.
5) Blz. 31.

Oorlogswinst der Nederlandse taal.

Onder deze titel verschenen in de jaargangen 11 en 12 van dit tijdschrift enige artikelen met lijsten van woorden, die in en door de mobilisatie en de oorlog van 1914-1918 waren ontstaan[1]. Thans is het ogenblik aangebroken om te overzien, waarmede de tweede wereldoorlog onze woordenschat tijdelijk heeft verrijkt. Tijdelijk, want de echte oorlogswoorden hebben slechts een ephemeer bestaan. Op weinige uitzonderingen na komen en gaan ze met de toestanden en omstandigheden, die ze het aanzijn gaven. De publicatie van de meeste woorden is o.i. alleen daarom gerechtvaardigd, dat ook een taalmuseum recht van bestaan heeft. De vrees van Dr. Slijper voor de verwijten van het nageslacht koesteren wij niet mee.. De mensen uit het atoomtijdperk zullen wel te veel andere zorgen hebben, dan dat ze zich zouden bekommeren om het verschijnen en verdwijnen van deze eendagsvliegen. Ze zullen zich al gelukkig mogen prijzen, wanneer ze een enkele keer een vluchtige wandeling door het museum kunnen maken.

Men zal in de hiervolgende woordenlijst veel oude bekenden uit de eerste wereldoorlog tegenkomen. Bij recidiven openbaren zich de oude symptomen. Herhalen zich dezelfde plagen in een nieuwe oorlog, dan komen vele oorlogswoorden tot nieuw leven. Maar ze hebben doorgaans niet een volkomen gelijke inhoud. De geschiedenis herhaalt zich, maar nooit in dezelfde vorm. En een nieuwe oorlog brengt wel de oude gruwelen en ellenden met zich mede, maar door het steeds totaler karakter zijn de verschrikkingen onvergelijkelijk intenser. De nasleep duurt ook langer. Zo zijn veel termen uit het distributie-apparaat en de daarmee gepaard gaande zwarte handel nog steeds - voor hoe lang? - in zwang.

De vergelijking met de woordenschat uit de jaren 1914-1918 leert in taalkundig opzicht nog meer. Spontane woordvorming komt vrijwel niet voor. Een enkele maal wordt van een eigennaam een nieuwe vorm afgeleid, soms ook nieuwe betekenissen toegekend aan bestaande woorden, maar de overgrote meerderheid der woorden ontstaat door samenstelling. Dan is ook de humor in de taal veel minder merkbaar. Zo hebben bijv. de gerechten van de Centrale Keuken in deze oorlog nimmer aanleiding gegeven tot grappige benamingen. De toestand is daarvoor in ons land in de loop der jaren te smartelijk geworden. De vijand is er in geslaagd onze humor tenslotte geheel uit te roeien. Zelfs de moppen en anecdotes stierven op de duur weg. Dat het aantal germanismen groot zou zijn, was te verwachten. Wij zagen onnederlandse samenstellingen van drie en meer leden, gebruik van duitse voorvoegsels (afschieten) en zelfs contaminaties als ausbewijs. Maar blijvend nadeel zal onze taal er niet van ondervinden. Van de ‘volksvreemde’ elementen zijn we intussen bevrijd. En met welk een innerlijk genoegen heeft ons volk de Ausweis onmiddellijk vervangen door de permit!

Wij laten thans een aantal woorden volgen, verdeeld in rubrieken. Allereerst de termen, die betrekking hebben op de oorlog, te land, ter zee en in de lucht. Dan alles, wat samenhangt met de levensbehoeften van den mens. Tenslotte de maatregelen van de bezettende overheid en het verzet daartegen. Noodzakelijk zullen we al lezende aan veel pijnlijks van de

1) E. Slijper in jg. 11, bl. 222 e.v., jg. 12, bl. 88 e.v.; C.G.N. de Vooys in jg. 12, bl. 121; P. Koster in jg. 12, bl. 301-302 met aanvulling van Prof. De Vooys.

afgelopen jaren herinnerd worden. We kunnen ons dan troosten met de gedachte, dat dit alles gelukkig tot het verleden behoort.

Wij geven slechts die woorden, die algemeen gangbaar waren. De sociale kringtalen, de taal der verzetsgroepen, der zwarte handelaars, etc., blijven buiten beschouwing. Evenzo het Nederlands in den vreemde, de taal der Nederlanders in Engeland, der arbeiders in Duitsland, der concentratiekampen, enz.

* * *

Toen dan in 1939 door de spilpolitiek de oorlog uitbrak, kregen de oude samenstellingen oorlogstoestand, -industrie, -geweld, -schade enz. weer een gruwelijke actualiteit. Men sprak van land- en woestijnoorlog (waarin de woestijnratten van Montgomery hun roem verwierven), van zee- en luchtoorlog (en daardoor van zenuwenoorlog) en van totale oorlog. De oorlogvoerende mogendheden beschikten over beveiligings-, dekkings-, elite-, pantser- en stoottroepen. Wij hoorden van het luchtwapen, van afweeren vergeldingswapens, van vergeldingsaanvallen op Londen, vergeldingsvuur (door bommen eerst, door V1 en V2 later). De tank, nog nieuw in de vorige oorlog, werd de koning der wapens. Er kwamen mammouthen amphibietanks, vlammenwerpertanks en tankkrakers (o.a. de pantservuist); overdrachtelijk werd tank in ons land de algemene benaming voor een fiets zonder banden. Men maakte gebruik van vlammen- en nevelwerpers, maar vooral op de pantserwapens kwam het aan. Op de betekenis van de luchtactie voor het verloop van deze oorlog volgt de pantsering der grondwapens. Zo konden een aantal woorden ontstaan of bijzondere betekenis krijgen, als pantserafweer, -brekende wapens, -brigade, -divisie, -doordringende wapens, -landingsboten, -leger, -strijdkrachten, -trein -troepen, -vuist (een soort handgranaat), -wagen, -wig. Het bewegelijke karakter van de strijd bracht mede, dat we voortdurend hoorden van slagen, van een herfst-, winter-, artillerie-, tank-, vernietigings-, afweeren slijtageslag. Bij aanval en tegenaanval sprak men van aanvalssysteem, -groep, -stoot, -spits, -top (ook wel van verkennings- of tanktop), -wig; van penetratieplek, -perk, -plaats, -punt of speerpunt. Later waren de Duitsers sterk in het afgrendelen of opvangen van die penetraties. Tangoperaties werden veelal toegepast, doorbraakaanvallen of -pogingen ondernomen. Omsingeling leidde tot een omsingelingsfront, de ring werd steeds nauwer aangehaald, ontzettingsaanvallen afgeslagen, steden uitgeknepen. Ging de opmars voort, en kwam men voor een rivier, dan trok men die onder bescherming van een vuurstolp over en trachtte men bruggenhoofden te vormen. De verliezende partij sprak in zo'n geval van afweercommando, -gevecht, -slag, -front, -succes. De Duitsers bedachten ook de fraaie term elastische afweer, evenals de euphemismen uitwijkbeweging en ontruiming. De ravitaillering van de vooruitgeschoven troepen baarde veel zorg. Ravitailleringscolonnes werden langs de wegen opgevangen of uit de lucht bestookt. Duitsland had later ook veel te stellen met frontziekte van zijn soldaten. Voor terugtrekken vond men de schone namen van frontcorrectie, -verkorting.

Veroverde gebieden worden bezet. Wij hebben na de korte strijd in de Meidagen van 1940 geleerd, wat dat betekent. We kregen bezettingstroepen, -autoriteiten, -maatregelen, weermachtsbonnen, -leveringen, -trams, en -wagens, spergebieden en -tijden, erebruiden en -moeders, enz.

Maar de strijd wordt voortgezet door illegale of ondergrondse organisaties, verzets- of terreurgroepen, de gewapende leden van zo'n verzetsbeweging heetten guerillasoldaten of sluikschutters. De knokploegen, vrijscharen, vrijheidsstrijders, partisanen, maquis of benden, zoals de vijand ze noemde, hebben het de Duitsers lastig genoeg gemaakt. In Z.O. Europa werden de boeren tegen hen gewapend en tot weerdorpen georganiseerd.

Intussen werd ons land in staat van verdediging gebracht. De Noordzeekust werd een deel van de Atlantische Wal. Er kwamen ontruimingsplannen, -maatregelen, -bevelen, inundatiedito's, bunkers, versperringen, tankvallen, -wallen, -grachten, Spaanse ruiters en asperges, voet- en tankmijnen, schuttersputten en dekkingsgaten. Was Rotterdam na het bombardement omgedoopt in Steenbergen aan de Maas, Noordwijk aan Zee heette nu Noordwijk aan de Muur. Dan komt de grote dag van 6 Juni 1944 en ieder is vervuld van de invasie. Met de nieuwe begrippen ook de nieuwe woorden: invasieplan, -gebied, -vrees, -koorts, -ziek, -pakje (een bundeltje met de nodige kleding, in ziekenhuizen neergelegd aan het voeteneind van het ledikant der patiënten), -koffer of vluchtkoffer, invasiesalaris, -brood, -front, -ruimte, -leger, -troepen, -gevecht, -slag, -dag (1e, 2e, enz.), -week. Wel veroorzaakte het directe oorlogsgeweld veel ellende en moesten velen gedwongen of vrijwillig uitwijken naar vluchtgemeenten of vluchtoorden, maar het anti-invasieapparaat kon de bevrijding niet verhinderen. De bevrijdingsmissie leidde tot de ineenstorting en capitulatie van den vijand.

De strijd ter zee is met niet minder verbittering gevoerd dan die te land. Wij denken aan de magnetische mijn, duikbootnetten, vernietigingsboten, eenmanstorpedo's en levende torpedo's, vliegdek- of vliegkampmoederschepen, zelfmoordvliegtuigen en oppervlakteschepen (als linie- en slagschip, slag- en hulpkruiser, motortorpedoboten en torpedobootjagers), gevechtzwemmers en convooislagen. De kikvorstactiek in het Verre Oosten of het z.g. eilandje huppelen gaf ons enig inzicht in de landingstechniek van de 20e eeuw. Wij lazen bijna dagelijks van landingseenheden, -gebieden, -hoofden, -operaties, -pogingen, -plaatsen, -schepen en -vaartuigen, w.o. de pantserlandingsboot.

Het luchtwapen is eerst in deze oorlog tot volle ontwikkeling gekomen. Vandaar allereerst een groot aantal samenstellingen met lucht, als daar zijn: luchtaanval, -actie, -afweer (-geschut, -orgaan, -regiment), -alarm (ook de tijdsduur), -basis, -bedreiging, -bescherming, -bewaking (-systeem), -bombardement, -contrôlepost, -doel (-vuur, -artillerie, -batterij, -kanon, -mitrailleur), -doop, -eenheid, -formatie, -fotografie, -front, -gangsters, -gevaar, -gevecht, -geweld, -heerschappij, -hunnen, -infanterie, -kruiser, -landing (-sactie, -centrum, -divisie, -eenheid, -poging, -troepen), -leger, -macht (-correspondent), -mijn (-enveld), -offensief, -oorlog (-schade), -operatie, -overwicht, -overwinning, -paraplu, -piraten, -rot, -scherm, -schutter, -slag, -strategie, -strijdkrachten, -succes, -tang, -terreur, -troepen, -verdediging (-sverband), -verkenning (-sorganen), -versperring, -vloot, -waarnemer (-neming, -station), -wacht (-dienst), -wapen, -werkzaamheid. De luchtoorlog bracht ook het gebruik mede van termen als grondactie, -organisatie, -troepen, -strijd, -doelen, -gevecht. Men onderscheidde tal van soorten vliegtuigen, als boord-, catapult-, dek-, drijver-, jacht-, marine-, ram-, slag-, torpedo-, transport-, verbindings-, zweefvliegtuigen, bombardeertoestellen, jachttoestellen of jagers en stratosfeertoestellen. Boordwapens kreeg een bijzondere klank; aanvalsvliegtuigen werden bewapend

met kanonnen en mitrailleurs, bediend door staart- en boordschutters. Tegenover bombardeervliegdienst stond jachtvliegdienst, ofschoon er ook jachtbommenwerpers gebruikt werden, voornamelijk in de z.g. vrije jacht.

Welk een lugubere gevoelswaarde hadden uitdrukkingen als ‘ze vliegen’ of ‘er wordt gevlogen’. Die veilig zaten spraken van bevrijdingsmuziek. Op elk uur van de dag werd naar de lucht gekeken; een dicht wolkendek stelde gerust, een heldere lucht betekende vliegweer. Het werkwoord vliegen heeft overigens wel carrière gemaakt, als onv. deelw. in vliegende forten, -vestingen enz., in afll. als terreur-, verbindings-, verkenningsvlieger, enz., maar vooral in samenstt., als vliegavond, -boot, -dienst (hulp-, jacht-, bombardeer-, slag-, marine-, verkenningsvliegdienst), -materiaal, -nacht, -veld (schijn-), enz. De vervoerbare vliegvelden, stalen lopers, die opgerold en op speciale vrachtauto's getransporteerd konden worden, heetten landings- of starttapijten. De vlucht werd onderscheiden in duik-, glij- en scheervlucht of dag- en nacht-, storings- en versperringsvlucht. Het gebruik van parachutes of valschermen deed een aantal woorden geboren worden als valschermafdeling, -bataljon, -corps, -eenheid, -jager, -licht, -organisatie, -troepen, -vliegtuig. Bij bombardementen paste men de lijn- of ganzenmars-, de spiraal-, wig- of windroostactiek toe. Bommen van zwaar kaliber werden in een z.g. zwarte groep in het midden van de eskaders meegevoerd. Voor het aangeven van de te bombarderen doelen dienden voorrijders, padvinders en bij bewolking radioögen en Rotterdamtoestellen. Lichtfakkels of -kogels werden uitgeworpen (wel te onderscheiden van de lichtballen dienend als wachtwoord van de eigen vliegtuigen). De afgeworpen bommen gieren, huilen, kraken, fluiten. Door de schokbuis vindt de ontsteking plaats na aanraking met het doel. Bij tijdbommen is er een langere ontstekingstijd.

Het luchtbombardement bracht een groot aantal samenstellingen in gebruik. Met bom als eerste lid in het enkelvoud o.a. bomaanval, -inslag, -kaliber, -krater, -ploeg, -richter (-kijker), -schade, -scherf, -splinter, -vrij (vgl. scherfvrij), in het meervoud o.a. bommenafworp, -hagel, -last, -oorlog, -regen, -richtmiddelen, -tapijt, -type, -werper (terreur-, zee-); als tweede lid o.a. aardbevingsbom, aardschok-, atoom-, blok- (vgl. wijkbom), brand-, brisant-, diepte-, fosfor-, gas-, glij-, grondboor-, helium-, huil-, inschiet-, ketting-, licht-, moord-, pantser-, raket-, ravitaillerings-, scherf-, splinter-, super-, terreur-, thermiet-, tijd-. De V2 werd om zijn geluidloze nadering ook wel spookbom genoemd. De vrij onschuldige brandbom maakte plaats voor de fosforbom of -blik, nadat we eerst fantastische verhalen hadden gehoord van de fosforplaatjes of brandplaatjes. Bij een bombardement behoren branden, scherven en puin. Men onderscheidde vlaktebranden en satellieten, dat zijn bijbranden in de periferie van de brandhaard en wel in een kring om de grote vlaktebrandkern. Men werd gewond door bom-, granaat- of glasscherven. Bommen met mijn werking werden gebruikt tegen levenloze, met splinterwerking tegen levende doelen. Gebouwen werden in de soep, snert of purée gegooid, zei het volk. Bij een zwaar bombardement gingen steden ‘van de kaart’, ze werden gerotterdamd, gecoventreerd of ze kregen een portie Lübeck, Rostock, Hamburg enz. Een precisiebombardement heette maatwerk. Na het veiligsein trok de bomploeg door de straten om de blindgangers onschadelijk te maken. Het puin moest worden geruimd en dit gaf werk aan puinruimers, -rijders, -werkers. De meiden, die onmiddellijk na het bombardement zich

met de moffen inlieten, kregen in Rotterdam de naam puinhoeren.

Bij luchtgeweld hoort luchtbescherming. Zo kregen we een luchtbeschermingsorganisatie, -dienst, -posten (hoofd- en hulpposten), -maatregelen, -oefeningen, en -avonden; verduisteringsgordijnen, -kapjes, -lampen, -papier (ook in de betekenis van geld of bonnen, waarmede in de Meidagen en kort daarna door de Duitse militairen werd betaald), -overtreding, -plicht en -tijd. Er mocht geen licht uitstralen, velen begaven zich niet zonder knijpkat of -dynamo op straat. De stad was verdeeld in wijken met een wijkhoofd, -nummer, -post en blokken met hun -ploeg, -hoofd, -brandweer (helaas kon de blokspuit tegen een blokbrand niet veel beginnen!). Ieder had een perceelkaart, er waren hulpposten van E.H.B.O. en Volksdienst en een Technische Noodhulp.

Voor de militaire verdediging dienden kabelballons, versperrings-, sperballons of gasworsten, uitkijkposten, luisterafdelingen, -apparaten, -posten, zoeklichtafdelingen, afweergeschut, soms rijdend, althans verplaatsbaar en dan alarmafweer genoemd, en afweerjagers, inz. nachtjagers. Men zag lichtspoormunitie en zocht dekking voor de scherven van het afweer. Weldra loeide de sirene, men hoorde het alarmsignaal, het onveilig signaal of de z.g. loeitoon van het luchtalarm. Kleine steden kenden soms alleen proefalarm, maar de grote, vooral de havensteden hebben met verschillende soorten alarm kennis gemaakt: voor-, haven-, scheeps-, werf-, fabrieks-, school-, stadsalarm. (Overdrachtelijk kwam groen alarm in gebruik voor een waarschuwing aan onderduikers voor razzia's van de Grüne Polizei en vliegeralarm werd hier en daar gebezigd voor schoongemaakte spiritus, als jenever verkocht). Bij stadsalarm moest ieder een dekkingsmogelijkheid zoeken, een schuilgelegenheid, -plaats, -loopgraaf, -kelder; buiten langs de wegen waren schuilgaten. Na het afblazen door middel van het veilig signaal, de z.g. streeptoon, trokken de bom-, brand-, blok- en reddingsploegen er op uit. Er zijn getroffenen, gedupeerden, velen moeten evacueren. De angstvluchtelingen zijn reeds uit eigen beweging uitgeweken, maar thans moeten de ernstig getroffenen noodgedwongen zich in verbinding stellen met den evacuatieambtenaar op het -bureau en krijgt hij een -gebied of -stad aangewezen, waar hij als evacué of uitwijker in een gezin wordt opgenomen; een rampcomité tracht de ergste nood van deze gedupeerden te lenigen. Soms moet een stad, die voortdurend bedreigd wordt, in haar geheel evacueren. Arbeiders, die niet gemist kunnen worden, krijgen bibbergeld, d.i. een extra toeslag op hun loon (zo in Antwerpen onder de V-actie).

* * *

De burgerbevolking verkeert tijdens de oorlog in een noodtoestand. Niets blijft onaangetast. Er verrijzen noodwinkels en -woningen, er is noodverlichting en -verpakking, noodgeld en -kaarten, zelfs -rantsoenbonnen; van een wasemmer, teil of iets dergelijks maakt men een noodkachel (wel te onderscheiden van het noodkacheltje, de wonderkachel of kortweg wonka, die in de hongerwinter beurtelings werd geprezen en verfoeid); voor onze doden moesten we genoegen nemen met een nooddoodkist, die slechts voor 10 % uit hout bestond. Men spreekt van fruit-, papieren vetschaarste. Het papiergebrek leidt tot de verplichte teruglevering van

verpakkingsmateriaal aan leveranciers. Drukwerk, waarvoor vergunning is verleend, krijgt een kennummer. De grote vraag naar bepaalde artikelen

leidt tot koppelverkoop, onttrekking aan de normale verkoop en prijsopdrijving. Aan winkeliers wordt nu een verkoopverplichting opgelegd, prijscommissies worden benoemd, prijzenbureaux opgericht. Sindsdien hoort men van prijsbeheersing, -lijsten, -overtreding, -politiek; van prijs-, dividend- en koersstop, van vaste, vastgestelde en zwarte prijzen; het huurprijsuitvoeringsbesluit waakt tegen huurverhoging en woekerhuren.

Het is de taak van de voedselvoorziening in oorlogstijd zoveel mogelijk elk voedselverlies te voorkomen, de productie op te voeren en de noodzakelijke levensbehoeften zo eerlijk mogelijk te verdelen. Weiland werd gescheurd en boeren, die zich inzetten voor de productieslag, ontvingen een scheur-, teelt-, linnen- of suikerpremie. Het distributieapparaat treedt in werking met zijn -wetten, -diensten, -kantoren, -ambtenaren, -goederen, -bescheiden, -overtredingen, -dikte en -zorgen. Alles komt op de bon of op vergunning. Het volk zong: Alles op de bon, behalve de liefde, behalve de zon. Er is levensmiddelen-, textiel-, schoenen-, brandstoffendistributie, enz. Op de uitreikdagen of bij de na-uitreiking worden in de uitreiklokalen of -posten, kaarten, formulieren en vergunningen uitgereikt en aan niet-particulieren toewijzingen. De bemiddelden maken gebruik van een distributieafhaaldienst. Aan soorten kaarten geen gebrek: baby-, beenderen-, bon-, deelnemers-, gezins-, identiteits-, kinderlegitimatie-, kleding-, levens- middelen-, nood-, punten-, rantsoen- (met extra-bonnen bij bevalling of tijdelijk verblijf in stad of land), schade-, snoep-, stam- (met stamnummer of codenummer en inlegvel), tabaks- of rokers-, textiel-, toeslag-, vis-, voeder-, voedings-, voorrangskaarten. De distributiedienst verstrekt ook de nodige formulieren (o.a. aanvraag-, invul-, ontheffings- en schoenformulieren); op toewijzingsbiljetten kregen de detaillisten hun aardappel-, kaas- of sigarettentoewijzing, boeren o.a. een stikstoftoewijzing. Textielkaarten bevatten T-, MC-, H- of AK-punten (verkoopstertjes berekenden de puntenwaarde, weigerden losse punten enz.), soms werden servies-punten geldig verklaard, winkeliers verstrekten hun vaste klanten biscuit-punten. De wekelijkse of veertiendaagse bonnenlijst vermeldde het vlees-, gebakrantsoen, enz., de gemeentelijke bedrijven verstrekten een gas- en electriciteitsrantsoen (de overtreders ontvingen boete of werden afgesneden).

In oorlogstijd draait het hele leven om de bon. Dit woord heeft dan ook een geweldige expansie gekregen en zijn aanhang in samenstellingen, vooral als tweede lid, is schier onbeperkt. Zo maakten wij kennis met een bonnenbeurs, -dag (in tegenstelling tot de z.g. stille Zaterdag, waarop geen nieuwe bonnen uitkwamen), -geknoei, -handel, -houder, -man (handelaar in ‘zwarte bonnen’), -ruil, -zwendel; met bonkaart, -loos, -verlies, -vervalsing, -vrij; met aanvullings-, aardappel-, banden-, batterijen-, beenderen-, benzine-, beschuit-, bestel-, bloem-, boter-, brood-, burgemeester- (voor cement e.a. bouwmaterialen), cacao-, chocolade-, consumenten-, drop-, ei-, fruit-, gort-, groente-, havermout-, inhaal- (eenmaal per 6 weken verstrekte bon om het boterrantsoen aan te vullen), inwisselings-, jam-; kaas-, keukengerei-, kinder-, koffiesurrogaat-, kolen-, koop-, kousen-, kunstmest- (bijv. fosforzuur-, kali- en stikstof-), land-, leder-, melk- (taptemelk-), petroleum-, poeder-, rantsoen-, reserve-, restant- (bon, die overblijft, wanneer het opplakvel, waarop detaillisten de bonnen moeten verzamelen, vol is), rijst-, scheermesjes-, scheerzeep-, schoenen-, schriften-, servies-, spruiten-, suiker-, tabaks-, tegoed-, toeslag-, vacantie- (voor

ongeorganiseerde arbeiders, te verzilveren op vacantie- en feestdagen), vermicelli-, versnaperingen-, vervangingsmiddelen-, vlees-, waspoeder-, wissel-, ijzer-, zeep-, ziekenbon. Voorinlevering van bonnen werd verlangd bij artikelen als vet, suikerwerk en olie, of ook om kaarten, toewijzingen, enz. te verkrijgen. De detaillisten werden bevoorraad, waarbij geleidebiljetten en afleveringsbewijzen te pas kwamen. Artikelen als groente en fruit werden door het verdelingskantoor over de winkeliers gedistribueerd. Daardoor ontstond klantenbinding en kwamen de klantenkaarten in de mode. Textielzaken zorgden voor baby- en werkmanspakketten.

Voor de naleving der distributiebepalingen zorgde de C.C.D. De crisiscontrôleurs heetten in de volksmond afpakambtenaren. Desondanks bloeide de clandestiene, vrije of zwarte handel. Men zei van sommige mensen, dat ze er een beetje clandestien uitzagen, d.w.z. nogal welgedaan door de zwarte voeding. 's-Gravendeel heette het olie-, Strijen het suikerdorp om hun clandestiene productie van deze artikelen. Het woord zwart ging men van lieverlede toepassen op alles, wat bovengronds ongeoorloofd was. Op de zwarte markten werd van de zwarte Pieten of zwarthandelaars zwart gekocht, er werd zwarte arbeid verricht, zwarte artsen (nog niet bevoegd of ondergedoken) verleenden medische hulp, hoogleraren gaven zwarte colleges, er werd zwart gedanst, zwart gedoopt (door ondergedoken predikanten of aan kinderen van ondergedokenen), zwarte huwelijken werden voltrokken bijv. door ontslagen burgemeesters, die officieel nog ambtenaar waren van de Burg. Stand, de zwarte pers werkte zonder toestemming, dus ook zonder censuur, zwart licht werd verkregen van clandestiene lampen of van electriciteit, die buiten de distributie of boven de rantsoenering werd afgenomen. Zwarte schoenen, zwarte aardappelen, enz. kreeg een dubbele betekenis, evenzo zwart zaad en zwarte kunst. Dienstboden ontvingen zwijggeld, wanneer ze geen ruchtbaarheid gaven aan de zwarte aankopen in het gezin. Winkels en bedrijven werden wel bij ernstige overtredingen tijdelijk of voorgoed uitgesloten.

Voor de oorlog hadden velen al of niet aan de hand van een hamsterboekje een hamstervoorraad aangelegd, maar hoe zuinig men daarmee ook was (thee werd bijv. eerst in een theemolen gemalen), hij raakte toch in de loop der jaren uitgeput, te meer waar de rantsoenen steeds kleiner en de hoeveelheid in te leveren grondstoffen bij brood- en banketbakkers steeds groter werden. Daardoor zag menigeen zich genoodzaakt den boer op te gaan voor zwarte aankopen of te profiteren van het z.g. delen bij het dorsen van graan en peulvruchten. En lukte dit niet, dan bleef men aangewezen op de Centrale Keuken en de surrogaten. Had de C.K. aanvankelijk alleen bekendheid gekregen door het verstrekken van extra- of bijvoeding, na de spoorwegstaking werd het een instituut van massavoeding. De diëetkeuken werd afgeschaft en ieder stond in de rij voor zijn portie aardappel-, later ook Rode Kruis-soep, bieten- of, na de Bevrijding, kaakjespap. Eenmaal per week ongeveer kreeg men op zijn nummer een halve portie extra als naschep, de allerarmsten wachtten trouw elke middag op de overschep.

Het woord surrogaat heeft als tweede lid in samenstellingen (thee-, koffie-, tabakssurrogaat) algemene toepassing gevonden in deze oorlog. Een surrogaat-burgemeester of pitto-burgemeester werd een algemeen gangbare benaming, een surrogaatje kon behalve een surrogaat-sigaret ook hulpagent betekenen. Daarnaast sprak men van vervanging (vervangings-

middelen,-materialen, -sigaar, enz.) en nieuwe orde (nieuwe-orde-pudding, enz.), ook wel nieuwe samenstelling. Van de vele surrogaten noemen we visgehakt (vgl. schijngehakt), -koeken, -pasta, worst; jusblokjes, -extract, -korrels, -pasta, -poeder, -tabletten (men had ook potten jus); bouillon-, extract-, soepblokjes, -korrels, -pasta, -poeder, -tabletten; soep- en spijsaroma. Arbeiders in Frankrijk kregen drie maal per week bunkersoep. Van nieuwe samenstelling waren de eenheidssigaretten en de eenheidszeep (vgl. luchtzeep, om het lichte, luchtige?) en kleizeep. Als voorgerecht dienden mosselvlees en havermoutgehakt. Groot was de vraag naar zoetstof, -middelen, of kortweg zoet; we knabbelden op zoetloze koekjes of biscuits en mengden de suiker met suikerzoet, de sigarenwinkeliers verkochten kauwstangen en blazertjes (door het volk belazertjes genoemd). Sigarettenpeukjes leverden bukshag en peukjes van bukshag op hun beurt weer dubbel-buk, buk-buk of bukshag 2e soort op (vgl. bukartikelen of o.d.t. artikelen, dat zijn artikelen, die van achter of onder de toonbank, dus aan bepaalde klanten werden verkocht). Auto's werden voorzien van een gasgenerator of gasballon, een hout- of anthracietgenerator; vandaar de namen generatorturf (-turfcokes), -blokjes, -anthraciet. Men reed op hout-, turf-, licht- of persgas (vandaar persgasinstallatie, -station). Bij gebrek aan auto's verschenen de fietstaxi's of rijwieltaxi's, voortbewogen door fietskoelies. In de z.g. kitschzaken verkocht men kunst, inzonderheid schilderijen van twijfelachtig gehalte. Elastiekjes en vezeltouw maakten plaats voor papiertouw. Na de Dolle Dinsdag (5 September 1944) verrezen de beruchte ruilwinkels of ruilcentrales, obscure bedrijven, die bij gebreke van een officiële ruilbeurs, welig tierden. (Bonnenruilbeurzen en woningruilcentrales bestonden toen reeds lang). De goederenruil vond voordien voornamelijk plaats via raamadvertenties en na verbod daarvan op 24 Maart 1944 door z.g. raamkranten. Niettemin zal de winter van '44 op '45 in de geschiedenis bekend blijven als de hongerwinter, waarin door voedselhalers of -reizigers hongertochten werden ondernomen, aardappelvloten in beslag werden genomen, velen leden aan hongerzucht of -oedeem en bollentaart of -purèe en bietenpap de honger moesten stillen.

* * *

De Duitse bezetting deed zich aanvankelijk voornamelijk gevoelen door een reeks verboden. We kregen een beschikkings-, bereidings-, bouw-, uitgaans- (in twee bett.: 1e. algemeen verbod zich tussen bepaalde uren van de nacht in de open lucht te bevinden; 2e. speciaal verbod zich des avonds op straat te begeven, als straf aan een bepaalde gemeente opgelegd), verhuis-, verkoop-, vervoer-, vestigingsverbod, enz. Daarnaast vergunningen: aanstellings-, reis-, teelt-, verhuis-, vervoer-, vestigingsvergunning, 1e. tot uitoefening van een zeker beroep of bedrijf; 2e. tot vestiging van particulieren metterwoon in bepaalde steden en dorpen. Het persoonsbewijs werd ingevoerd, vermogens van Joden, buitenlandse fondsen, woonruimte, enz. werd geblokkeerd; auto's, fietsen, paarden, woonruimten werden gevorderd, de laatste soms na korter of langer tijd weer vrijgegeven. De inlevering van koper, radio's, fietsen, textiel, enz. werd verplicht gesteld, leerboeken moesten van verboden passages worden gezuiverd.

De N.S.B.ers hebben de taal verarmd, doordat thans een aantal woorden niet meer met goed fatsoen gebruikt kan worden (kameraad, leider, kamer,

gilde, enz.). Zelf ontvingen ze van het volk de schone namen van farizeeër, schooier, driehoeksman, houzeeër, houzemelaar, landverrader, getekende, uitgesteld lijk; ze werden aangeduid als iemand van 't handje of van de club, niet goed of verkeerd. Ze hebben ons volk geërgerd met hun leiders (boeren-, buurtschaps-, vormingsleider, enz.), de arbeidsdienst met zijn opper-, hoger- en lager kader, kampcommandanten en hoofdleidsters, waaronder de rangen van hopman en onderhopman, hoofdarbeidsleidster, stafleidster, stafkernleidster, adspirant-hopvrouw, enz. Het volk noemde een jongen van de arbeidsdienst een Koenraad, zoals men ook van een Quisling sprak, van Darlan en darlannen, van Mijnheer Jansen (Hitler) en Jan Hagel (een landwachter). Van de verdere gehate instellingen noemen we de kamers (apothekers-, artsen-, kultuur-, dierenartsen-, grond-, nood- (van het economisch gerechtshof), tandartsenkamer), de gilden (letteren-, muziek-, opvoeders- en persgilde), de winterhulp, de landstand en landwacht, de vrederechtbanken, de oostcompagnie (met zijn oostboeren, -handwerkers, -tuinders), de jeugdstorm (met zijn stormers, -sters en meeuwen), de departementale volksvoorlichting, kultuurbescherming, de propaganda voor heem- en sibbekunde, enz. Het volk kon al deze gruwel slechts verdragen door zijn hoop op een bijltjesdag.

Leek het aanvankelijk door de loklonen der weermacht en de vacanties (met hun -bonnen, -sluiting, -spreiding) alsof de arbeiders een gouden tijd tegemoetgingen, weldra bleek de nationaal-socialistische praktijk de arbeid tot loonslavernij te verlagen. De arbeidsbureaux werden berucht, er kwam arbeidsdienstplicht voor de arbeidsmannen en -meisjes, arbeidsmelding, -inzet, een arbeidsfront. Aan propagandawoorden als bedrijfsgemeenschap, en -maatregelen als de bedrijfsrust tussen Kerstmis en Nieuwjaar, geen gebrek. Men ordende als een bioloog het gehele bedrijfsleven in hoofdbedrijfsschappen, bedrijfsschappen, bedrijfsgroepen, vakgroepen, de directeur of firmant heette voortaan bedrijfsvoerder, de vertegenwoordiger der arbeiders sociale voorman (zoals de klassevertegenwoordiger op de scholen). Het leek zo mooi, maar niet lang duurde het, of we lazen van bedrijfssluiting, -ontzetting, van het stilleggen van bedrijven en het opleggen van een vereveningsbelasting aan de ondernemingen, die nog draaiden. En de arbeiders, ach ja, ze haalden op zijn tijd een maaltje aardappelen of groente uit de bedrijfstuin, maar ze moesten op het bedrijfsappèl ook de propagandapraatjes van de N.S.B. aanhoren en naar de bedrijfsvergadering gaan, waar propaganda werd gemaakt voor het N.A.F. En toen het woord arbeidsinzet ook voor ons land bittere ernst was geworden, en men de bedrijven systematisch ging uitkammen, voornamelijk door de beruchte Z-kaartenprocedure, werden de arbeiders, die niet bij de z.g. bunkerproleten (aannemers van Duitse weermachtswerken) een veilig onderdak hadden gevonden, als slaven weggevoerd naar Duitsland. Daar moesten ze dan hun intrek nemen in een woonkamp of lager, een woord, dat wel zeer Duits klinkt, maar in die taal in deze betekenis toch niet bekend schijnt te zijn. Maar ook voor hen, die in ons land waren achtergebleven, kwam de verplichte tewerkstelling, het beruchte spitten (waarvan de samenstellingen spitloon en -ziek), d.w.z. het loonspitten, wel te onderscheiden van strafspitten, want deze arbeid werd beloond; zij die een spa medebrachten, kregen zelfs spageld. En tenslotte de algemene mensenjacht met zijn huiszoekingen en straatrazzia's.

Tegen deze Duitse terreur kwam reeds aanstonds lijdelijk- en weldra

ook opzettelijk verzet. Daden van sabotage werden dan gestraft met het opleggen van zoengeld, wacht- of straflopen, paalwacht, gijzeling. De daders werden gevught of naar een ander concentratiekamp gebracht, vanwaaruit ze wel aan hun familie smokkelbrieven schreven. Anderen weken als Engelandvaarder uit naar Engeland of doken onder. In geheimtaal sprak men van een S.A.er (sub aqua) of een slaper (later ieder, die elders sliep, vooral daar, waar een goede schuilplaats was). Tot de eerste onderduikers behoorden de Joden, immers de Duitse Jodenwetten werden hier al spoedig na de bezetting ingevoerd. De Jodenster gaf aanleiding tot uitdrukkingen als stukken met een ster (effecten in Joods bezit), de verbeurdverklaring van hun goederen in Amsterdam tot het ontstaan van het werkwoord pulsen, d.i. wegslepen van meubilair (de N.S.B.-verhuizer A. Puls bleek namelijk alle verbeurdverklaarde inboedels, inz. joodse, te vervoeren). Later zaten hele families op een z.g. duikjoodbasis ondergedoken.

Het verzet in woord en geschrift deed uitdrukkingen geboren worden als illegale, ondergrondse, vrije pers (bovengrondse journalisten heetten dan wel perskoelies) en geheime-, illegale-, verboden-, vrijheidszender (o.a. flitspuit, klaproos, notenkraker). Met een z.g. moffenzeef, een antistoringsapparaat, trachtte men de werking van de storingszender te neutraliseren en ieder vertelde terstond verder, wat hij van Berlijn West of in de tram, d.i. van de Engelse radio had gehoord. Wij weten allen, hoeveel dit nieuws heeft bijgedragen tot het instandhouden van het moreel van de bevolking onder de duitse onderdrukking.

Leiden.
J.J. MAK.

Assibilatie in het Nederlands.

Behalve tot dentalisering en gutturalisering[1)] kan de mouillering ook leiden tot assibilatie. In dit geval wordt de gemouilleerde medeklinker vastgelegd op een affricata[2)]. Zowel gemouilleerde dentalen als gutturalen kunnen geassibileerd worden. In het Nfri. komen talrijke assibilaties van *t* en *d* voor. Vgl. Loopstra, 138 vv. Ook in het Ndls zijn er misschien wel voorbeelden van te vinden: waas *enze, eenze, enzie, inze* < **endze* × *ende* 'eend' (WaI 201. 209). Maar het belangrijkst is toch de assibilatie van de gutturalen *k* en *g*:*k* > *tj* > *tsj* > *ts* en *g* > *dj* > *dzj* > *dz*. In germ. verband gold dit proces steeds als een wezenskenmerk van de anglofriese groep. Er zal echter blijken, dat de assibilatie ook in de ndl. dialecten, met name in de kuststreek, frequent is.

De assibilatievoorwaarden voor het Fries en het Engels zijn de volgende[3)]:
Gemouilleerde *k* assibileert

1) Vgl. blz. 111 vv. van de vorige jaargang van dit tijdschrift.
2) Er zijn verscheidene namen voor dit proces: *mouillering, palatalisatie, consonantenpalatalisatie*. Een paar Duitse termen: *affricierung* (Sievers, Ags. Gramm. § 206, 4 Anm. 6); *zetazismus* (*k* > *z*, Behaghel, Gesch. d.d. Sprache 136).
3) Er bestaat een klein verschil tussen het Engels en het Fries. In het Engels zijn een paar gevallen, waar de *k* ook na *i* of *î* assibileert. In het Fries komt dat niet voor. Ook in het Ndls heb ik van deze assibilatie geen voorbeelden kunnen vinden.

1. anlautend voor oude palatale klinkers: ofri. *tsziesa* ‘kiezen’, *tzerl* ‘kerel’, *tzîse* ‘kaas’; ne. *cheese, chin, child*.

2. inlautend voor volgende *i, î* of *j*: *bretse* ‘breuk’, *êtzen* ‘eiken, bijv. nmw.’, *dîtza* ‘een dijk maken’; ne. *leech, drench*.

Gemouilleerde *g* assibileert

1. in de geminatie *gg* voor volgende *i, î* of *j*: ofri. *edze* ‘egge, scherpe kant’, *ledza* ‘leggen’, *sedza* ‘zeggen’; ne. *edge, midge, bridge*.

2. in de verbinding *ng* voor volgende *i, î* of *j*: ofri. *gendze* ‘gangbaar’, *lendza* ‘(ver)lengen’; ne. *hinge, singe*.

Voor de assibilatiegevallen in het Ndls gelden dezelfde voorwaarden.

In tegenstelling met het Engels wordt de affricata in het latere Fries vaak tot een enkelvoudige sisklank vereenvoudigd. Dat gebeurt steeds met de uit gemouilleerde *g* ontstane affricata *dz*: ofr. *sedza, sidza* > nfri. *sizze* ‘zeggen’ tegenover ne. *edge* ‘egge’. Ook de uit gemouilleerde *k* ontstane affricata *ts* wordt in het Fries na medeklinkers vaak vereenvoudigd. In het Hindelopens ook in de Anlaut: *sees* ‘kaas’, *serke* ‘kerk’, *settel* ‘ketel’ (V.d. Kooy, 142). Waar de assibilatie in het Ndls voorkomt, is deze vereenvoudiging ver gevorderd. Alleen de affricata *ts* < *k* heeft zich inlautend na klinkers kunnen handhaven: In alle andere gevallen verschijnt in plaats van de affricata de enkelvoudige sisklank *s* of *z*. Dat is ook het Hindelopense standpunt.

Het volgende ndl. assibilatiemateriaal is in overeenstemming met de hierboven gegeven regels gegroepeerd. Herhaaldelijk kan er naar de overeenkomstige assibilaties in het Engels en/of het Fries verwezen worden.

1. Anlautende *k* voor oude palatale klinkers:

a. N.-Holl. ***beseeuwen****, bezeeuwen* ‘bezwijmen, flauw vallen’ (Boe 56, 62; Ka II, 200; Vri 64) is de geassibileerde vorm naast ndl. *bekeeuwen* ‘flauw vallen, gaan sterven’ (Ndl. Wb. II, 1566) en za. *keeuwen, kieuwen* naar lucht snakken van vissen, die in slecht water naar boven komen om lucht; meestal in de uitdr. *te keeuwen leggen* ‘liggen te sterven, van vis, die uit het water is, overdr. ook van mensen. *Hij leit te keeuwen*’ (Boe 410).

Dezelfde assibilatie in ne. *to chew* < ags. *cêowan*, ‘kauwen’.

b. N.-Holl. ***sermen*** ‘kreunen, klagend stenen van pijn’ (Boe 924; Vri 95) wisselt met ndl. *kermen*. Dezelfde assibilatie vertoont nfri. *tsjirmje*, waarnaast *tjirmje* ‘klagen, kwijnen, kermen’ en ne. *to chirm* ‘kwelen’ < ags. *cierman* ‘luid schreeuwen’. Loopstra 21-23, bespreekt de assibilatie van de fri. vormen en ook de kwestie, of het hier een vroege of een late assibilatie betreft. De N.-Hol. vorm *sermen* wijst op een vroege assibilatie, daar hier immers in tegenstelling met het Fries de assibilatie in de laatste eeuwen geen levend verschijnsel meer is. Hieruit volgt dan, dat nfri. *tsjirmje* en N.-Holl. *sermen* niet gelijk gesteld moeten worden met ndl. *kermen* (geen Umlauts-*e*!) < *karmen*, maar met het denominatief **karmjan* = ags. *cierman* ‘luid schreeuwen’ bij ags. *cearm, cierm* ‘geschreeuw’.

De gron. vorm *sjarmen* ‘klagen’ bij Molema 378, niet bij Ter Laan, zal als contaminatie van een geassibileerde vorm *(*t*)*sjermen* en *karmen* moeten worden beschouwd.

c. gron. ***sjirreln****, sirreln, siddeln* ‘snel ronddraaien, tollen’ (Molema 377; Tla 898; De Jager, Freq. I, 624; Ndl. Wb. XIV, 1387) zijn frequentatieven in geassibileerde vorm bij ags. *cierran* ‘draaien, wenden’ < **karzjan*. Dezelfde assibilatie vertoont het hieruit ontstane me. *cherren* ‘draaien’ en ne. *ajar* < me. *on char* < ags. *on cierre* < **karzi-* en zeer waarschijnlijk

ook nfri. *yn 't tsier, sier* ‘op een kier, eigenlijk in de draai’. Vgl. Loopstra 20. 21. Niet geassibileerd mnl. *aenkerre, akerre* en mnd. *en kerre*.

Ook het vocalisme van gron. *sjirreln* is in dit verband van betekenis. Het is een voorbeeld van friese breking buiten Friesland. Dezelfde breking vertoont de niet geassibileerde vorm fri. *kjirrewjirre* ‘houten kruis op een paal draaiend, geplaatst aan de ingang van een pad’, dat wisselt met *kierwier* ‘hetz.’ (FriWb II, 51). Het is dus de brekingsverhouding nfr. *ie* × *ji*, die op een umgelautete *a* teruggaat, zoals in nfri. *kieme* × *kjimme* ‘nhd. kämmen’ (Hof. Fr. Dialectgeographie 172). Volgens deze opvatting heeft dan ndl. *kier* fries vocalisme: *ie* < umgelautete *a*.

Boe 927 vereenzelvigt za. *sjerren* ‘werpen, snel vooruit doen vliegen’ en *sjer* ‘gang, vaart’ met bovengenoemd gron. *sjirreln* ‘draaien’. In deze za. vormen zou dan ook de anlautende *k* geassibileerd zijn. De betekenissen lopen echter nogal uiteen.

2 A. Inlautende *k* na een klinker.

a. gron. ***ballitsn*** ‘kaatsen’ (TLa 56). Hier hebben we blijkbaar het oude germ. woord voor het balspel, dat later door het leenwoord kaatsen wordt verdrongen. Deze vorm kan verklaard worden als een afleiding van **ballaik* ‘balspel’. Men vergelijke ags. samenstellingen als *feohtlâc, gû†lâc, brŷdlâc*. De ontwikkeling draagt een zuiver fries karakter: wat het consonantisme betreft, assibilatie en wat het vocalisme betreft, friese breking: **ballaikjan* ‘spelen met de bal’ > **ballêtsen* > **balljitsen* > gron. *ballitsn* ‘kaatsen’.

b. gron. ***beetse*** ‘laaggelegen groenland, moerassig land’ (Tla 61). Hetzelfde in aardrijkskundige namen in Noord-Holland, Opsterland en Groningen. Het wisselt met *beke* < **baki*- ‘beek, stroom’.

c. gron. ***blets***, *blits* ‘buitendijks slib, dat bij ebbe droogvalt’ (TLa 93, 95, 99; Ndl. Wb. II, 2827). De assibilatie blijkt door vergelijking met mnl. *blec, blic* ‘land, dat slechts even boven water uitsteekt’ (Verdam, Mnl. Hwb. 102); mnl. *blikken* ‘onbegroeide aan- en opgewassen zandgronden, met geen of weinig klei bedekt, boven gewoon laag water gelegen’. (Beekman, Mnl. Wb. XI, 57; Ndl. Wb. II, 2846); *de Blikplaat* ‘plaat in de Lauwerszee Z.W. van Zoutkamp’ (Lijst van aardr. namen in Ndld. 39); fri. (verouderd) *blik* ‘grond, die boven het water uitsteekt’ (FriWb I, 195); sleesw.holst. (verouderd) *blick* ‘aangespoeld land’ (Mensing, Schlesw. Holst. Wb. I, 385).

De betekeniskern is ‘zichtbaar worden, zichtbaar maken, bloot komen te liggen’, die aanwezig is in ndl. *blekken* ‘ontschorsen’ (zie hier onder) en nhd. *blecken* ‘(de tanden) laten zien’.

Dezelfde assibilatie in ofri. *bleza* ‘zichtbaar worden, ontbloten’.

d. vla. ***blessen*** < **bletsen* ‘een boom ontschorsen; dreigend kijken, het oogwit laten zien; blaffen’ wisselt met vla. *blekken* ‘hetz.’ (Schu 60; Bo 146, 148) en vertoont dus dezelfde assibilatie als ofri. *bleza* ‘zichtbaar maken, ontbloten’. Voor niet-geassibileerde vormen vgl. Kil. *blecken* ‘decorticare, corticem detrahere, deliberare, desquamare et excoriare’, betekenissen, die alle uit ‘zichtbaar maken, ontbloten’ kunnen worden afgeleid. Vgl. verder ndl. dial. *blekken, blikken* ‘ontschorsen, blaffen, de tanden laten zien, bloot leggen’ (Hoeufft B.T. 72; CVl 125;

1588; 1589; 2099; 2203; ZOvlI I, 183; Loquela 65; WaI 124; Ga 2, 5; Bezoen, Diss. 7; Ndl. Wb. II, 2823).

e. gron. ***britsn*** (Leens) ‘met geweld stuk gooien’ mag gelijkgesteld worden met het zw. ww. mnl. *brecken* ‘breken’ < ***brakjan*** (Verdam, Hwb. 116). Dezelfde assibiliatie in fri. *britsen* ‘gebroken’; ofri. *breze* ‘breuk’ (Loopstra 48); oostfri. *brits, brids* ‘kort en klein, aan brokken’, *britsen, bridsen* ‘stuk gooien’ (Wb. d. ostfri. Spr. I, 227).

f. vla. ***drets****, dres, drits, dreits* ‘drek, slijk, spat’; ***dretsig****, dritsig, dreitsig* ‘drekkig’; ***dretsen****, dressen, dreitsen* ‘bevuilen, bespatten’ (Bo 264, 269; ZOvl II, 365; CVl 376, 377, 1661; HaI 163; WaI 188).

Deze geassibileerde vormen veronderstellen het door FvW 132 aangenomen germ. ***prakja*-> ndl. *drek*. Zie echter Van Wijk Ts 33, 248.

Dezelfde assibilatie in Hindelopens *driats* ‘drek’ (V.d. Kooy 61).

g: vla. ***dretsen****, dritsen, dreitsen* ‘draven, lopen’ (Bo 264; WaI 188; CVl 380; ZOvlI I, 365) misschien < ***prakjan*** naast got. *pragjan* ‘lopen’, ags. *drôêgan* ‘hetz.’; de varianten idg. *treg*- en *tregh*- zijn immers aanwezig. Vgl. Walde - Prokorny, Vgl. Wb. d. idg. Spr. I, 753. Volksetymologisch wordt het wel met het vorige *dretsen, dreitsen* ‘bespatten, bevuilen’ vereenzelvigd. Het dient hiervan echter wel te worden gescheiden.

h. wvla. ***klissen*** < ***klitsen*** ‘verbinden van twee ijzeren platen’ (Bo 534) wisselt met wvla. *klikken* ‘twee planken verbinden met messing en groef’; Antw. *klikken* ‘hetz.’ (CVl 666).

i. gron. ***kwetsebijn****; kwetsn; kwitsebaain, kwitsn, kwitsekraaln, kweetsn* ‘lijsterbessen’; *kwitseboom, kwits* ‘lijsterbesboom’ (TLa 482, 484, 485) wisselt met oostfri. *kwäk-, kwêkbêje; kwäk-, kwêkbôm* (Wb. d. ostfri. Spr. II, 426); geld. overijs. *kwekweboom, kwekwemeier* (Ga 59, 71); wetsfaals *kwiəke, kwiəkésche, kwéckesche; kwickenfetten, kwiəkkêrssen* (Woeste 153). In het Fries komen geassibileerde en niet-geassibileerde vormen naast elkaar voor: *kwitsebeijen* naast *kwikkebeijen; kwitsebeam* naast *kwikkebeibeam* (FriWb II, 80, 105). Het Engels assibileert niet: *quickentree*; wellicht om te onderscheiden, want wel assibileert ags. *cwice* > ne. *quitch* ‘kweekgras’. Geassibileerde en niet-geassibileerde vormen vindt men over het hele nederduitse gebied verspreid. Vgl. Krause, Jb. d. Ver. f. nd. Sprachforschung XII, 103. Het is echter de vraag, of het steeds assibilatie is, want verwarring met nhd. *quetsche* ‘prunus domestica’ is zeer goed mogelijk.

Gron. *kweeksekraaln* (TLa t.a.p.) is wel een compromisvorm van geassibileerde en niet-geassibileerde vormen: ***kweke* + *kweetse* = *kweekse***.

j. za. ***Kweeksven*** naast *Kweekven* (Boe 544) is een dergelijke compromisvorm: ***kweken* + ***kweetsen* = *kweeksen***. Vgl. ags. *cwician* ‘levend maken’. Het is goed dit *Kweeksven* te vergelijken met *Ter Beeks*, dat naar Karsten (It Beaken III, 145) mededeelt, op de kaart van Joost Jansz. Beeldsnijder van 1575 voor *Beets* in Noord-Holland staat.

k. gron. ***de litsn*** ‘het lichaam’ in enkele uitdrukkingen: *ain wat op litsn geven* en *hai krigt nait genog in de litsn* (TLa 517). Dit woord kan verklaard worden, indien men uitgaat van de vr. *i*-stem ofri. *lîk*(*e*) (dat. *lîke*; Van Helten, Lex. des Aofri. 218) = ohd. *lîh*, verbogen *lîhhi* ‘vlees, lichaam’. Deze *i* kon assibilatie veroorzaken. Men dient dan aan te nemen, dat bij dit woord net als in het Duits (mhd. *lîch* > nhd. *leiche*) de meerv.- vorm in de plaats van het enkelv. is gekomen. Tenslotte moet dan nog verkorting van *î* > *i* aangenomen worden, waartegen gezien de volgende consonantencombinatie geen bezwaar behoeft te bestaan.

l. vla. brab. ***gritselen*** ‘harken’; *gritsel, grissel, griessel* ‘hark’; mnl. *gritselen, grietselen* ‘harken’; *gritsel, grietsele* ‘hark’ (Mnl. Wb. II, 2136,

2150; Schu 165; CVl 511, 573, 594; HaI 230; voor de verbreiding vgl. de kaarten bij Pauwels, Handelingen Kon. Comm. voor Toponymie en Dialectologie VI, 135; Van Gerwen, OTt III, 344; Roukens, Diss. Atlas 14). Van Ginneken (OTt III, 347) heeft reeds de weg naar de juiste etymologie gewezen. Hiermee in overeenstemming neem ik als grondslag aan **gritsen* < **garakjan* 'bijeenschrapen, harken', denominatief van de Hochstufe van de wortel van mnl. *rake, reke* 'een gereedschap waarmee men iets bijeenhaalt of op een hoop brengt, in het bijzonder de hark'; ndl. *rakelen*; got. *rikan* 'ophopen'; mnl. *reken* 'bijeenschrapen' enz., waarin het prefix nog de oorspronkelijke betekenis 'samen, bijeen' vertegenwoordigt. De versmelting van het prefix met dezelfde wortel vertoont ook mnd. *grëch* < *gerëch* adj. 'in goede toestand'. Voor andere voorbeelden vgl. Van Ginneken t.a.p. Naast dit **gritsen* als primitief werd dan het frequentatief *gritselen* 'harken' gevormd. Zo wisselen dus de geassibileerde vormen (*g*)*ritselen*; (*g*)*ritsel* met de niet-geassibileerde vormen vla. *rakelen; rakel* 'harken, hark' (Schu 519; Bo 909, 910).

Dezelfde assibilatie is aanwezig in fr. *biritsen* part. perf. bij *birekke* 'het vuur onder de as doen'. Vgl. ook ofri. *by ritzene fioere* 'wanneer het vuur ingerakeld is'. Vgl. Loopstra, 47, 48.

m. ndl. ***grissen*** < **gritsen* 'hebzuchtig naar zich toehalen'. Vgl. oostfri. *gritsen* 'hetz'. (Wb. d. ostfri. Spr. I, 691). Niettegenstaande de late overlevering van dit ndl. *grissen*, waag ik het toch wel het te identificeren met bovenstaand door mij gepostuleerde **gritsen* < **garakjan* 'bijeenschrapen, harken', vooral na het te hebben geplaatst naast mnl. *gereken* 'naar zich toehalen, binnen zijn bereik brengen'; mhd. *gerechen* 'bij elkaar schrapen'.

n. ndl. ***smetsen*** < **smakjan* 'smakken met de mond' en 'smullen' (tot de 18de eeuw vrij algemeen, nu nog in Zuid-Ndl.; Ndl. Wb. XIV, 2145) wisselt met mnl. *smecken* 'proeven, genieten van de smaak van iets', ndl. dial. *smekken* 'smakken met de mond' (Schu 630, 631; Bo 1044; Dek 79; Ka II, 130). Dezelfde assibilatie in ofri. *smetsa* × *smekka* 'smaken' en ne. (verouderd) *to smatch* 'proeven'. Ndl. Wb. t.a.p. verklaart dit *smetsen* als een Duits leenwoord; nhd. *schmatzen, schmätzen*. Stoett, Moortje 204: *smetsen* < *smetten*. Loopstra 90 voetnoot vermoedt evenals ik, in Kil. *smetsen, smetschen* 'epulari'; *smets-daghen* 'bacchanalia' en Bredero *smetsen* 'smullen' geassibileerde vormen, evenwel met dit verschil, dat hij ze als friese leenwoorden en ik ze als producten van een eigen ontwikkeling beschouw.

Als compromisvormen verschijnen *smiksen* en *smieksen* (Bo 1064; WaI 602; CVl 1131).

o. gron. ***striets*** 'een derdehand of vierloper bij het ophalen van de gaffelzeilen'. Het is een samenstel van katrollen, een takel; hierbij *strietsn□, opstrietsn□* '(gaffelzeilen) ophalen' (TLa 988); ndl. ***trijs*** < mnl. *trîse, trijs* 'windas, katrol, hijsblok'. Ondanks verschil in Anlaut zijn gron. *striets* en ndl. *trijs* wel identiek. De *str*- en *tr*-vormen wisselen vaak: naast gron. *striets* 'takel' staat sleesw.holst. *triets* 'hetz'. (Mensing V, 160); Kluge, Seemannssprache 766 en 796 geeft *stritschen* en *trissen* beide 'ophijsen, de zeilen spannen'; nhd. *stritze* staat naast nhd. *tritze* beide 'takel': nhd. *striezen* 'treiteren' naast *triezen* 'hetz'. Beide laatste vormen zijn afleidingen met overdrachtelijke betekenis. Vgl. nhd. *einen aufziehen* 'iemand voor de mal houden'.

De *str*-vormen zijn oorspronkelijk. Dat bewijst ags. *strícil* 'katrol' in

de door FvW bij *strik* geciteerde ags. glosse *stricilum* ‘trocleis, rotis modicis’. Ags. *stricil* ‘katrol’ is niet alleen de oudste plaats, maar wijst bovendien de weg naar een aannemelijke etymologie. Men kan gron. *striets* ‘takel’ nu in verband brengen met ndl. *strik* ‘touw’ en ook met ndl. *strijken*, want ags. *stricil*, formeel hetzelfde als ndl. *strekel*, heeft niet alleen de betekenis ‘katrol’, maar ook die van ‘strijkhout’. Hiermee in overeenstemming mag gron. *striets* < **strietse* formeel geïdentifideerd worden met mhd. *strîche* > nhd. *streiche* ‘strijkhout’. Dezelfde merkwaardige verhouding vertonen de gewoonlijk gescheiden gehouden lat. ww. *stringere* ‘strijken’ en ‘snoeren, strak aanhalen’, die naar FvW t.a.p. vermoedt wel als één ww. kunnen worden beschouwd. Zo mag men dan gron. *striets* < **strîkjôn*- ‘touw in een katrol, katrol, takel’ aannemen, ablautend met ndl. *strik* < **strikki*- ‘touw’. De overgang van *striets* > *triets* ‘takel’ werd waarschijnlijk bevorderd, doordat het in verband werd gebracht met het semasiologisch en formeel zeer verwante *trekken*, dat in het Fries nu nog in de conjugatie vormen met assibilatie vertoont: *trekke, triek* of *trits, tritsen*, evenals *strike, striek* of *strits, stritsen*.

Deze *tr*-vormen hebben zich ver buiten het oorsprongsgebied uitgebreid. Daartoe behoort ook ndl. *trijs* < mnl. *trîse* < **trîtse* < **strîtse*. Vgl. verder Kieft, Neoph. 28, 296. Hiertegen: Heinsius Ts. 63, 281 vv.

p. gron. ***tets(e)*** ‘het touw, dat aan de toom bevestigd is, waarmee dus het paard gestuurd wordt; de leidsels bij het ploegen; het schaaptouw’. (TLa 1025) is eigenlijk hetzelfde woord als dial. nhd. *zucke* ‘touw om de huisdeur open te trekken’. Beide gaan terug op **tukjô*-. Gron. *tets*(*e*) vertoont dus assibilatie en ontronding. Het paard, in het bijzonder het ploegpaard, wordt door lichte rukjes aan de toom gestuurd. In het Oldenburgs heeft men voor deze lijn de naam *tucklîne* bij *tucken* ‘met korte, lichte rukjes trekken’ (Böning, 119). Vgl. verder fri. *tûtkelteam* ‘eigenlijk toom van een paard, waaraan men trekt of tokkelt om het ruggelings te doen gaan’ (Fri. Wb. III, 350).

Dezelfde assibilatie vertoont ofri. *tetsia* ‘tot zich trekken’, dat gelijk gesteld wordt met mhd. *zucken, zücken* ‘trekken’; mnl. *tucken* ‘hetz’. Het Noordfries heeft wel ontronding, maar geen assibilatie: *tëkke* ‘trekken’ (Jensen, 620).

q. Antw. waas ***titsen*** ‘even aanraken’, waarnaast *tutsen*; Kil. *tetsen* tangere, icere, waarnaast *tucken* ‘hetz’. (CVl 1242, 2085, 2097; WaI 752) mogen met ofri. *tetsia* ‘trekken’ vereenzelvigd worden. Zie boven.

r. Ovla. ***vitzes*** × *vikkens* ‘jonge varkens’ Taalatlas Afl. 2, 1.

s. vla. ***writselen*** ‘schommelen, niet stil zitten’; Kil. *writselen* ‘torquere, motitare’, Plantijn *de voeten writselen* ‘remuer les pieds comme en se chaussant’ wisselt met vla. *wrikkelen* ‘wrikken van een boot, op een stoel zitten te schommelen, peuteren bijv. aan een slot’ (Schu 874; CVl 1460, 2166; Bo 1410). Dezelfde assibilatie heeft men in ofri. *wretza* ‘open wrikken’. Vgl. Loopstra 46, 47, die Kil. *writselen* voor een Fries leenwoord met assibilatie houdt. Eerder een product van eigen vlaamse ontwikkeling.

t. Antw. ***wretsel*** < **wrakila* ‘houten draaiwerveltje’ (CVl 1460) wisselt met vla. *wrekelen* ‘met wrikriem roeien, eigenlijk draaien’ (Bo 1409; WaI 750; CVl 2165); ndl. *wrikken*. Dezelfde assibilatie in ofri. *wretza* ‘open wrikken’; zie boven.

Mnl. *wreitsel, wreistel* ‘plectrum, gubernaculum navis’ is formeel wel hetz. woord. Vgl. Mnl. Wb. IX, 2863.

2 B. Inlautende *k* na een medeklinker.

a. gron. ***krẽnzeln****, krinzeln, ōfkrinzeln* ‘zich karig betonen, pingelen, afpingelen’, waarbij *krìnzelachtig, krìnzelg, krìnzelk, krẽnzelachteg* ‘gierig, karig’ (TLa 468, 652) vertoont dezelfde assibilatie als ofri. *krenza, bikrenza, forkrenza* ‘verzwakken, verminderen’, wat identiek is met mnl. *krenken* ‘krenken, verzwakken, benadelen, afbreuk doen, verhinderen, dat een ander genot van iets heeft’. Dezelfde assibilatie ook in me. *crenchen*.

De meest opvallende overeenkomst bestaat tussen gron. *bekrìnzeln* ‘iemand krenterig behandelen’ (TLa 67) en ofri. *bikrenza, bycrinsa* ‘te kort doen’ (Loopstra 33). Terwijl in het Gron. de geassibileerde vormen van **krankjan* nog in rijke mate aanwezig zijn, zijn ze uit het Fries geheel verdwenen: nfri. *bikrinke* ‘te kort doen’.

b. vla. ***krinzen****, krenzen, krinsen, krensen, krinselen, krenselen* het ‘het lichaam wringen, krimpen van pijn’ (Schu 297, Bijv. 177; Bo 577; CVl 471, 461, 717; HaI 346) wisselt met ags. *crincan* ‘in de strijd vallen, eigenlijk in de doodsstrijd het lichaam wringen’ en ndl. *krinkelen* ‘zich in allerlei bochten wringen’. Dezelfde assibilatie in ne. dial. *to crench* ‘ineenkrimpen’.

c. oudbeierlands ***drainze*** ‘vocht doorlaten, door iets heen dringen, van vocht’ wisselt met ndl. *drenken* intrans. in de betekenis ‘doortrekken van een vloeistof’ (Ndl. Wb. III, 3288). Dezelfde assibilatie in ofri. *drentza* ‘verdrinken’ en ne. *to drench*. Wat de diphthong betreft, stemt oudbeierlands *drainze* geheel overeen met ofri. *dreintien* en me. *dreinchen*. Vgl. Loopstra 29.

d. vla. ***vunzen****, vinzen, veunzen* ‘branden zonder vlam’, waarbij *vunshout, vinshout, veunshout* ‘glimhout’ wisselt met vla. *vunken, vinken, veunken* ‘hetz.’; *vinkhout, vunkhout, veunkhout* ‘hetz.’ (Schu 382, 838, Bijv. 373; Bo 1319, 1328, 1342; 1360; CVl 1358, 1378, 1397, 1410, 1945; ZOvlI III, 250; WaI 714, 727) en Valkenburgs *aanvinke* ‘de pijp aansteken’; *vunkele* ‘vuur maken’; *vunkelhout* ‘brandhout’ (DorrenI, 5; II, 132).

e. vla. ***zwenselen****, zwinselen, zweinselen, zweiselen, zwanselen* ‘waggelen, slingeren, vooral gezegd van een dronkaard’ (Schu 897, 901; Bo 1125, 1148; ZOvlI III, 338; WaI 773; CVl 1508) wisselt met vla. *zwinkelen, zwankelen* ‘hetz.’ (Schu 897, Bijv. 405; Bo 1454) en ndl. *zwenken*. Dezelfde assibilatie in me. *swenchen* < ags. *swencan* ‘lastig vallen’.

f. vla. ***speerzen****, sperzen, spaarzen, sparzen, speerzelen, sperzelen, sparzelen* ‘spatteren, spetteren’ (Schu 649; Bo 1061; CVl 1152) wisselt met vla. *sparken, sparkelen, sperkelen* ‘vonken spatten’ (Schu Bijv. 313; Bo 1063, 1064). Vgl. lat. *spargere* ‘sprenkelen’ en ags. *spearcian, spiercan* ‘vonken schieten’. Dezelfde verhouding bestaat tussen

g. N.Holl. ***fleers*** ‘slappe, brijachtige massa, koedrek, klap’; ***fleerzen*** ‘dun sc ijten, slaan’ (Boe 210; Ka II, 171) en N.Holl. *flark* ‘slappe scheut drek’ (Boe 1307).

3. Inlautende *g* in de geminatie.

De assibilatie gaat hier gepaard met een rekking van de voorafgaande vokaal, die ook in het Fries voorkomt. Zo vertoont in sommige fri. dialecten de *i* van *lizze* ‘liggen,

leggen’ en *sizze* ‘zeggen’ duidelijk deze rekking. Vgl. Sytstra en Hof, Nieuwe Fri. Spraakkunst 16; Hof, Fri. Dialectgeographie 173.

a. vla. ***drezen**, driezen* ‘lopen, draven’ (Schu 106; Bo 266) beantwoordt in geassibileerde vorm volkomen aan got. *pragjan* ‘hetz.’, waarbij ags. *ðrôegan* ‘hetz.’.

b. gron. (Sebaldeburen) ***drizn*** ‘dreigen’ (TLa 189) is de geassibileerde vorm van **praigjan* = os. *thrêgian*; fri. hindelopens *driigje*; kampens *drieg*^{n}□ ‘dreigen’ (FriWb I, 293; V.d. Kooy 62; Gunnink *§* 102 Opm. 2). De klinker is verkort.

c. vla. ***meuze***, *meuzie, meze, mezie* ‘mug’, Kil. *meusie, mosie* (Schu 376; Bo 693; ZOvlI II, 268) wisselt met ndl. *mug*(*ge*). De vorm *meze* ‘mug’ komt geheel overeen met ne. *midge* ‘hetz.’: ze vertoont assibilatie en ontronding. Tot nu toe werd voor deze vla. vormen steeds een met *s* verlengde ba is *mŭ-s* aangenomen. Indien men echter assibilatie aanneemt, komt de zonderlinge tegenstelling, waarbij het kleine hoekje Vlaanderen een andere formatie zou hebben als het overige wgerm. gebied (ndl. *mug*; nhd. *mücke*; fri. *mich*; ne. *midge*) te vervallen. Bovendien is assibilatie in Vlaanderen niets vreemds.

d. Ovla. ***veedses*** × *vigges* ‘jonge varkens’. Vgl. Taalatlas Afl. 2, 1.

e. za. ***beerzen**, inbeerzen, toebeerzen* ‘door slijk en vuil lopen’ wisselt met fri. *bargje, bibargje, tabargje* ‘morsen, in morsigheid en vuil leven, in vuil rondlopen’ (Boe 44, 369; 1066; FriWb I 85, 87). Het zijn denominatieven van *barg* ‘varken’, voor welks verbreiding men vergelijke Taalatlas Afl. 2, 14.

f. overijsels ***ieəzelvarken*** ‘egel’ wisselt met *iggelvarken* ‘hetz.’; evenzo ***takiezel*** ‘hetz.’ met *takiegel*. (Taalatlas Afl. 1, 10).

g. gron. (Pekela, Oldambt) ***breezm□wōrst*** wisselt met gron. (Westerwolde) *breegn□w□rst* ‘worst van de hersens van een varken’ (Tla 1256, 131). Voor ndl. *brein* ‘hersenen’ heeft het Gron. de vormen *breegn□s, broagn□, broagm□s, broazem□s*. De laatste vorm heeft de assibilatie-*z* wel indirect door contaminatie gekregen: *breezn□* + *broagm□* = *broazem□*.

4. Inlautende *g* in de verbinding *ng*.

a. wvl. ***achtertinselen**, achtertingselen, achtertingselen* wisselt met *achtertingelen, achterdingelen, achterdingen* ‘op een spottende toon iemands woorden herhalen’ (Bo 19, 22). *Dingen, dingelen* heeft hier de mnl. betekenis van ‘spreken’. Van het overeenkomstige ofri. *thingia* zijn geen geassibileerde vormen bekend.

b. vla. ze. ***heinze**, einze, enze, ense, inze, inse, heize, heis, eis* ‘hengsel’ (Schu 182; Bo 299; CVl 546; WaI 206; HaI 247; ZOvlL I, 398; Loquela 186; Dek 29; Vschu *§* 194); mnl. *hense, henze, heise* (Mnl. Wb. III, 344, 288); Kil. *heyse, heynse, eynse*. We hebben hier te maken met de geassibileerde vorm van ndl. dial. *heng*(*e*) ‘hengsel, scharnier’ (Ndl. Wb. VI, 571; Hoeufft B.T. 246; Gunnink 126 *enge*; TLa 322 *hing*), mnl. mnd. *henge*. Dezelfde assibilatie vertoont ne. *hinge* ‘scharnier, hengsel’. Het Ofri. heeft dezelfde assibilatie o.a. in *henzeg, heinz*(*i*)*och* ‘onderworpen, afhankelijk’ (Loopstra, 52).

c. ndl. *in de **lens** gaan, ter **lens** gaan, ter **lens** lopen, **lenzen*** ‘met weinig of geen zeil vóór de wind varen’ (Ndl. Wb. VIII, 1576, 1586). Een bevredigende etymologie kan gegeven worden, indien men *lens* < **lenze* als geassibileerde vorm beschouwt van **langîn* = mnl. *lenge*, nhd. *länge* ‘lengte’. *In de lens gaan* betekent dan ‘in de

lengte gaan, d.w.z. zo gaan varen, dat het schip ten opzichte van de windrichting in de lengte ligt’.

Men vgl. daartoe nhd. *lenssack* ‘trichterförmiger Sack aus starkem Segeltuch, der dazu dient, das Boot *der Länge nach* vor der See zu halten’ (Kluge, Seemannssprache 536).

Dezelfde assibilatie in ofri. *lendze* ‘lengte’ en *lendza* ‘lengen’ Loopstra 66).

d. vla. ***zwansen***, *zwanselen, swanselen* ‘water of ander vocht al zwaaiende uitstorten’ (Bo 1125, 1126; CVI 1508, 1509) wisselt met ags. *swengan* ‘zwaaien, uitstorten’; ofri. *swenga* ‘zwaaien, begieten’; mnl. (*over*) *swangen* ‘(over)vloeien’. Dezelfde assibilatie in ofri. *swenza* ‘zwaaien, begieten’ en ne. *to swinge* ‘afranselen’.

e. N.Holl. ***-is*** × *-ing* in N.Holl. ***zeunis*** × *zeuning* ‘varkenstrog’ (Bou 117; Boe 1257; Ka II, 194; Taalatlas Afl. 1, 11) en za. ***lanis*** × *laning* ‘losse plank onder een bed, op de bodem van een schuitje’ (Boe 556, 557). Deze wisseling herinnert aan de friese plaatsnamen, waarin *-ing* geassibileerd voorkomt als *-ens, -ns*, bijv. *Oosterlittens, Friens*. Vgl. Loopstra 69 v.; R.H. Carsten, Die *ingen*-Namen der südlichen Nordseeküste. Het enige voorbeeld in Noord-Holland is *Callantsoog* (*Callants* < *Callens* < *Callinge*), dat in het *zeunis*-gebied ligt. Vgl. Taalatlas t.a.p.

De assibilatie van het suffix *-ing* heeft ook ofri. *infindenze* × *infindinge* ‘bedenksel’, ofri. *tohengenze* × *tohinsinge* ‘toestemming’ en ofri. *bêdlinze* × *bêdlinge* ‘uitboedeling’. Vgl. Loopstra 59 en 66 vv. De *n*-syncope van *zeunis* en *lanis* komt ook in het Ofri. voor. Vgl. *beerlys* voor *bêdlinze, bêrlinze*.

Al hebben we enkele voorbeelden kunnen geven uit gebied, dat meer landinwaarts is gelegen, toch blijkt wel duidelijk, dat de ndl. kustdialecten van Vlaanderen, Zeeland, Noord-Holland en Groningen verreweg het meeste ndl. assibilatiemateriaal leveren, terwijl de assibilatie steeds al als een kenmerkende eigenschap van het Fries gold. Hiermee in overeenstemming is de verbreiding van de plaatsnamen met assibilatie. Men heeft ze tot nu toe gevonden in Noord-Frankrijk en Vlaanderen: *-bise, -betz* × *-beke, -beek*; *Beeselare, Butsegem, Semmerzake* e.a.; in Noord-Holland: *Beets, Callantsoog, Batchem*; hieraan zou ik nog willen toevoegen *de Leets* ‘sloot in de buurt van Schagen’ × *de Leek* ‘polderwater in West-Friesland, eindigende bij Medemblik’ en ‘plas in Waterland’; in Friesland: *Stiens, Harns, Snits* en vele andere. In Groningen zijn ze ook talrijk, maar minder bekend. Uit het Oorkondenboek van Groningen en Drente I noteerde ik: *Enzelens* < *Angeslengi* Nr. 7; *Engisleng* Nr. 10; *Harsens* < *Hersingi* Nr. 10; *Hersengen* Nr. 34; *Winsum* < *Vinchem, Winkhem* Nr. 10; *Wetsinge* < *Wirkingi* Nr. 10; *Elens* < *Alingi* Nr. 10; *Stitswerd* < *Stucciasvurd, Stikkesvurd* Nr. 10; *Godlinze* < *Godlevingi* Nr. 10; *Leermens* < *Lethermengi* Nr. 10. Carsten, Die *ingen*-Namen, 84 noemt nog aan *-ens* < *-ingi*-namen in Groningen *Baukens, Bronnens, Hyndens, Kantens, Leens, Lellens* en *Maddens*. Huizinga (Driem. Bladen 14) vestigde reeds de aandacht op *Humsterland* en *Peize*.

Wat de chronologie van de assibilatie betreft, dient men wel tendentie en manifestatie van het klankverschijnsel goed te scheiden. In het Engels manifesteert zich de assibilatie eerst in de me periode, in enkele gevallen aan het eind van de oe. periode. De tendentie is echter veel ouder, ze moet gezien de overeenkomst met de assibilatieverschijnselen in het Fries en het Ndls continentaal zijn. In het Fries is de oudste assibilatieperiode reeds voorbij, als de overlevering begint. Men is daarom voor het Fries en ook

voor het Ndls op toponymisch materiaal aangewezen. Ook hier ligt net als in het Engels de manifestatie in de 12de en 13de eeuw. Een paar voorbeelden. In het zoëven geciteerde oorkondenboek vindt men voor *Winsum* in oorkonde Nr. 10 van ± 1000 *Winkhem* en in Nr. 34 van ± 1160 *Winzheim* en *Winzhem*. Bückmann (geciteerd door Van Ginneken R. en T. 20) noteerde voor *Semmerzake* bij Gent: 9de eeuw *Cimbarsaka*; 1083 *Kiembersaca*; 1163 *Tsemmersake*; 1271 *Chemersaka*. Vgl. ook de gegevens, die Carsten, Die *ingen*-Namen 13, 14 verzamelde. Oude schrijvingen zal men juist bij plaatsnamen in oorkonden nog heel lang handhaven. Het komt ook voor, dat er na een geassibileerde vorm weer een ongeassibileerde opduikt: voor het friese *Wyns* in 1224 *Winenge*, 1242 *Wynenze*, 1318 *Wininghe*. De manifestatie ligt ook hier ver achter de tendentie.

De assibilatieverschijnselen zetten zich langs de Noordzeekust ook over de Dollard voort. Op toponymisch gebied is hier reeds veel materiaal bijeengebracht. Voor de literatuur vgl. Behaghel, Gesch. d.d. Spr., 136, vooral het daar geciteerde werk van Seelmann. Uit de lexica van dit gebied kon ik reeds talrijke voorbeelden verzamelen.

We krijgen dus een in breedte wisselende kuststrook vanaf Jutland tot aan de germ. rom. taalgrens, die reeds vóór de overtocht der Angelsaksen de tendentie in zich droeg, die later tot de assibilatie leidde. Het begrip Ingvaeoons, opgekomen toen het gevaarlijk scheen te worden iets Fries te noemen, is ter karakterisering van de assibilatie wel op zijn plaats. Het krijgt, toegepast op de assibilatieverschijnselen, een positievere inhoud en scherper contouren. Ja, er is geen klankverschijnsel aan te wijzen, dat de ingvaeoonse eenheid duidelijker kan demonstreren dan de assibilatie. Ik wil de klemtoon op eenheid leggen. Immers de regels voor de assibilatieverschijnselen in de ndl. dialecten kan men uit de historische klankleer van het Engels of het Fries overschrijven, de meeste ndl. assibilaties vindt men in het Fries en/of het Engels terug en de chronologie der assibilatieverschijnselen is bij alle drie dezelfde. Van een schakering van het Ingvaeoons op grond van assibilatieverschijnselen blijkt niets.

Opvallend groot is het aantal contaminaties in het ndl. assibilatiemateriaal: gron. *sjarmen* ‘kermen’ (lb); gron. *kweeksekraaln* ‘lijsterbessen’ (2Ai); vla. *smiksen, smieksen* (2An); vlaams *zwanselen* = *zwenselen* + *zwankelen* ‘waggelen’ (2Be); vla. *sparzelen* = *sperzelen* + *sparkelen* ‘spatten’ (2Bf); gron. *broazems* ‘brein’ (3g); vla. *zwansen* ‘uitstorten’ (4d). Men kan ze verklaren uit het labiele karakter van de assibilatie, dat zo duidelijk blijkt, als men de assibilatie gedurende het ganse verloop van de friese taalontwikkeling gadeslaat. In de loop der eeuwen zijn assibilaties gekomen en gegaan; onder dezelfde phonetische omstandigheden werd soms wel, soms niet geassibileerd; hetzelfde woord heeft in twee naburige dialecten vaak verschillende ontwikkeling, zodat geassibileerde en niet-geassibileerde vormen onmiddellijk naast elkaar voorkomen. Men zal deze contaminaties echter vooral dienen te verklaren uit de omstandigheid, dat over een assibilerende (ingvaeoonse) onderlaag een niet-assibilerende bovenlaag is geschoven. We bevinden ons veelal op substraatgebied.

De assibilatie, de dentalisering en de gutturalisering, die in de ndl. kustdialecten in ruime mate aangetoond werden, berusten op mouillering. Al deze verschijnselen zijn dus een uiting van een grote gevoeligheid van medeklinkers voor palatale klinkers, wat een kenmerkende eigenschap van het Ingvaeoons is.

In hoge mate belangrijk is deze conclusie in verband met de umlautskwestie. Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat in de strijd tussen anticipatie- en mouilleringstheorie, deze verschijnselen ten gunste van de laatste spreken. Het was de zwakke stee in de mouilleringstheorie, dat de moderne germaanse talen zo weinig te zien gaven van gemouilleerde medeklinkers, die bemiddelend zouden hebben moeten optreden. De talrijke bewijzen van mouillering in de ndl. kustdialecten doen dit bezwaar teniet. Ook het vocalisme van sommige geassibileerde vormen verdient in dit verband onze aandacht. Er zijn hieronder enkele gevallen, waarbij de gemouilleerde medeklinker blijkbaar zijn palatale kleur aan de voorafgaande klinker heeft 'doorgegeven'. Herhaaldelijk treedt daardoor diphthongering als nevenverschijnsel van de assibilatie op: vla. *dreits* 'drek'; vla. *dreitsen* 'draven' < **prakjan*; mnl. *wreitsel* < **wrakila-*; vla. *zweinselen* 'zwenken'; oudbeierlands *drainze* 'drenken'; vla. ze. *heinze* 'henge, hengsel'. Soms treedt rekking op, wat inhoudt, dat de klinker hoger komt te liggen. Vla. *drezen, driezen* 'draven' < got. *pragjan*; vla. *meuze* 'mugge'; overijsels *ieəzelvarken* × *iggelvarken* 'egel'.

Wat heel duidelijk ten gunste van de mouilleringstheorie spreekt, is het parallelisme tussen de mouillerings- en de umlautsverschijnselen. Het is reeds lang uitgemaakt, dat de Umlaut zijn oorsprong aan de Noordzeekust vindt en in intensiteit in zuidelijke richting afneemt. Hiermee in overeenstemming is de grote gevoeligheid van medeklinkers voor palatale klinkers in het Ingvaeoons, die landinwaarts afneemt. Getuige de onderscheiding van *ich*- en *ach*-Laut ontbreekt deze gevoeligheid in het Middelduits nog niet, maar wordt zuidelijker steeds geringer. In het Allemannisch ontbreekt ook de onderscheiding *ich/ach*-Laut. Het maakt dus sterk de indruk, dat de Umlaut de mouillering volgt.

Ten slotte een opmerking over de assibilatie in breder verband. Van Ginneken heeft in Ras en Taal de parallel getrokken tussen de ndl. en de slavische assibilatieverschijnselen. De overeenkomst is opvallend, maar behoeft geenszins een ndl. afhankelijkheid te impliceren. Een dergelijke parallel kan ook tussen de ndl. en romaanse assibilatieverschijnselen worden getrokken. De overeenkomst is niet minder opvallend. Zie eens naar de ontwikkeling van germ. **karmjan* > N.Holl. *sermen*, die volgens dezelfde regels verloopt als lat. *canis* > fra. *chien*. Maar ook deze overeenkomst behoeft ons niet te verleiden, om tot ndl. afhankelijkheid te concluderen. Misschien dat de drie grote europese assibilatiecomplexen (in het Germaans, het Slavies en het Romaans) tot een oudere eenheid teruggebracht kunnen worden. Hier is echter mijn taak ten einde en begint die van den indogermanist.

Arnhem, 1944.
A.P. KIEFT.

Naast de gebruikelijke werden de volgende afkortingen gebezigd:

Bo - L.L. De Bo, Westvlaamsch Idioticon; *Boe* - G.J. Boekenoogen, De Zaansche Volkstaal; *Bou* - J. Bouman, De Volkstaal in Noord-Holland; CVl - P.J. Cornelissen en J.B. Vervliet, Idioticon van het Antwerpsch Dialect; *Co Bijv* - Cornelissen, Bijvoegsel bij het vorige; *Dek* - J. Dek, Het Kruiningensch Dialect; *Dorren* - Th. Dorren, Woordenlijst uit het Valkenburgsch Plat; *Fri Wb* - Waling Dijkstra, Friesch Woordenboek; *Ga* - J.H. Gallée, Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch Dialect; *Gunnink* - Het Dialect van Kampen en Omstreken; *HaI* - J.F. Tuerlinckx,

Hagelandsch Idioticon; *Jongeneel* - Een Zuid-Limburgsch Taaleigen; *Ka* - G. Karsten, Het Dialect van Drechterland; *V.d. Kooy* - T. van der Kooy Dz., De Taal van Hindeloopen; *TLa* - K. ter Laan, Nieuw Groninger

Woordenboek; *Loopstra* - J.J. Loopstra, De assibilatie in de Oudfriese oorkonden; *Opp* - A. Opprel, Het dialect van Oud-Beierland; *Schu* - L. Schuermans, Algemeen Vlaamsch Idioticon; *Vri* - J. de Vries Az., Westfriesche Woorden; *Vschu* - A. Verschuur, Klankleer van het Noord-Bevelandsch; *WaI* - Amaat Joos, Waasch Idioticon; *VWeel* - M.A. van Weel, Het Dialect van West-Voorne; *Zo VlI* - Is. Teirlinck, Zuid-Oostvlaandersch Idioticon; × = wisselt met.

Van Dam, Van Dijk.

Een veel voorkomend type van nederlandse geslachtsnamen is dat met *van*, gevolgd door de naam van een algemeen aardrijkskundig begrip, zoals *akker, baan, beek, berg, bos* enz. Meestal hebben deze namen na *van* het lidwoord in een oude verbogen-casusvorm (die lang niet altijd een betrouwbare aanwijzing geeft voor het vroegere genus van het volgende substantief): *Van den Akker, Van der Baan, Van den Bosch, Van der Hoek, Van 't Hof, Van der Laan, Van der Meer, Van den Oever* of *Van 't Oever, Van der Vaart, Van der Veer* of *Van 't Veer, Van de Vijver, Van der Weide*(*n*) enz. enz. Sommige van deze namen komen ook wel zonder lidwoord voor: zo zijn *Van Beek* en *Van Veen* heel gewoon; hier kunnen trouwens *Beek* en *Veen* ten dele aardrijkskundige e i g e nnamen zijn waarbij geen lidwoord te verwachten is, evenmin als b.v. in *Van Alphen, Van Delden, Van Diemen, Van Goor, Van Hattum*, enz. enz. Ook *Van Hoek* komt wel voor, en *Van Vliet* is even gangbaar als *Van der Vliet*. Maar de meeste namen van het hier bedoelde type doen zonder lidwoord uitermate vreemd aan: *Van Baan, Van Berg, Van Bosch, Van Laan, Van Meer, Van Vaart* zijn, àls ze voorkomen, uiterst zeldzaam.

Bij deze stand van zaken is het zeer opmerkelijk, dat juist de karakteristieke nederlandse namen *Van Dam* en *Van Dijk*, die tot de allermeest voorkomende van hun type behoren, zelden of nooit het lidwoord hebben. Mij is geen *Van den Dam* of *Van den Dijk* bekend. Aan toeval kunnen we heel moeilijk denken. Er moet aan *dam* en *dijk* iets gemeenschappelijks zijn, dat de afwezigheid van het lidwoord verklaart. Misschien is dat de *d* aan het begin. We zullen ons dan moeten voorstellen dat vele of de meeste van de talrijke namen *Van Dam* en *Van Dijk* aanvankelijk ook het lidwoord gehad hebben en bij hun eerste opkomen gesproken of bedoeld zijn als *Van de Dam* of *Van de Dijk*. Bij snel spreektempo echter zal dat lidwoord tegenover de onmiddellijk volgende *d* van *Dam* en *Dijk* weinig distinctie hebben gehad. Snel spreektempo is verklaarbaar juist bij geslachtsnamen, die min of meer formules zijn, waarvan de samenstellende delen niet scherp bewust worden: zo kon een *Van d' Dam, Van d' Dijk* acoustisch de indruk maken van *Van Dam, Van Dijk*, en in deze laatste vorm schriftelijk worden gefixeerd. Waarschijnlijk heeft de eerste schriftelijke fixering op de latere, traditioneel geworden vorm van geslachtsnamen grote invloed gehad, zodat een *Van de*(*n*) *Dam*, uit streken of kringen waar het lidwoord door langzamer spreektempo of zwaardere vorm (*den, der*) meer individualiteit behield, geen kans meer kreeg om algemeen te worden. Hetzelfde zou dan gelden van *Van Duin. Van der Duin* is geenszins onbekend, maar blijft toch tegenover de vorm zonder lidwoord ver in de minderheid.

Deze verklaring van de familienamen *Van Dam* en *Van Dijk* vindt steun in de vorm van de plaatsnamen *Obdam* en *Andijk*, waarin wel op dezelfde wijze het lidwoord zal 'onderdrukt' zijn (**Opdedam, *Andedijk*).

De geslachtsnaam *Verdam* kan pleiten voor een vroeger *Van der Dam*. Beslissend is dat pleidooi niet, want we zouden ons vergissen, wanneer we *Ver-* in familienamen beschouwden als in alle voorkomende gevallen 'samengetrokken' uit *van der. Ver-* zal zeker in eerste aanleg als allegrovorm, verklaarbaar alweer uit het snelle spreektempo, zijn opgekomen uit *van der*, maar later als een traditioneel bestanddeel van namen, als een nieuw voorzetsel, dat niet meer werd ontleed, vóor substantiva zijn geplaatst. Iets in de trant van *ten* en *ter*, waarmee men ook in genusconflicten geraakt, wanneer men ze hardnekkig op *te den* en *te der* wil herleiden (vgl. Royen, *NTg* XXXII, 9).

Intussen toont het eerste opkomen van *Ver-* uit *Van der*, een 'samentrekking' buiten de geslachtsnamen onbekend, dat er in geslachtsnamen sterke reductie van weinig geaccentueerde elementen kan plaatsvinden. De reductie in *Ver-* is nog heel wat ingrijpender dan die hier is verondersteld in *Van Dam* en *Van Dijk*.

Den Haag, Mei 1944.

C.B. VAN HAERINGEN.

Jac. van Hattum.
Geb. 1900.

Levensloop.

Jac. van Hattum is geboren te Wommels, een dorpje in de Friese greidhoek. Hij woonde hier slechts - zoals hij mij vertelde - tot aan zijn dertiende jaar; toch heeft het Friese land blijkbaar - getuige verschillende gedichten - een diepe indruk op hem gemaakt. Hierna bezocht hij de Normaalschool te Harderwijk, was eerst gedurende enige tijd werkzaam op een assurantiekantoor, werd vervolgens onderwijzer te Sleen (Dr.), daarna te Putten (G.) en ten slotte in Amsterdam, waar hij thans nog bij het O.L.O. werkzaam is.

Zijn eerste gedichten verschenen in socialistische bladen, zoals De Baanbreker, De Nieuwe Weg, Fundament, De socialistische Gids e.a. Maar ook aan verschillende burgerlijke bladen werkte hij mede zoals aan Elseviers Maandschrift, De Stem, Opwaartsche Wegen, De Werkplaats, Dietsche Warande en Belfort, De Gemeenschap, Forum, Werk, Groot-Nederland.

Toen ik hem de vraag stelde of op zijn werk ook de Duitse poëzie van invloed was geweest, zoals dit bij onze expressionistische dichters het geval was, antwoordde hij: 'Inderdaad, maar het waren geheel andere dichters. Ik noem slechts Kästner en Ringelnatz, dichters die een soort anecdotische poëzie schreven met een sociale inslag.' Men beweert soms, zo zei ik hem, en m.i. terecht, dat er onder Uw gedichten zoveel laag-bij-de grondse poëzie schuilt. Is U het daarmee eens? 'Daar ben ik het volkomen mee eens, maar dat is nu eenmaal een hebbelijkheid van me. Als je een zogenaamd verheven gedicht bij me aantreft, is het er nog juist goed afgekomen, want altijd heb ik de neiging om het gedicht, al is het ook op het laatste moment, van zijn zogenaamde verhevenheid te beroven.'

Heeft U nog nieuw werk op stapel staan?

'Heel veel: bundels gedichten, korte verhalen, een kinderboek en verschillende bloemlezingen.'

Van Hattum is nog in de kracht van zijn leven, we kunnen derhalve nog veel van hem verwachten.

Werk.

'In het poëtisch werk van Jac. van Hattum huizen de sentimenten zo dicht op elkaar, dat men zou willen spreken van een huurkazerne uit de Tsaristische tijd, waar in de ene kamer gebeden, in de andere gevloekt, in de derde bemind en in de vierde gehaat wordt - en dat alles door dunne wanden heen en onderling hoorbaar. Op deze kamers wonen priesters en predikanten, freules en partijbonzen, dorpspotentaten en dorpsstakkers, terwijl onder de nok dan ook nog een caricaturale van Hattum woont, die weinig gemeen heeft met de echte en wiens voornaamste eigenschap het is 140 pond te wegen[1].'

Op waarlijk geestige wijze heeft hier de dichter Bertus Aafjes de veelzijdigheid van het werk van Jac. van Hattum geschetst. Zijn werk wordt n.l. niet gedragen door één bepaalde, grootse Idee, zoals het oeuvre van Boutens, maar het is grillig en bezit vele aan elkaar tegenovergestelde kanten, waardoor men hem wel een barokdichter heeft genoemd. Naast mildheid en teerheid vindt men spot en verbetenheid, naast heimwee naar een verloren geliefde, afkeer en haat door het valse en onoprechte in kerk en maatschappij. En daar tussen door herinneringen aan Friesland, zijn geboorteland en aan zijn schoolmeesterschap. Hoofdzaak is, dat men begrijpt, dat de poëzie van Van Hattum, zoals trouwens bij zovele anderen van zijn generatie, een negatief karakter draagt. Deze aarde is voor hem lang geen paradijs, maar een Harmageddon, waar de demonen zich verzamelen in de strijd tegen God[2].

De dichter Jan Engelman heeft er enkele jaren geleden op gewezen, dat deze nihilistische levenshouding nooit een bron kan zijn van grootse poëzie. 'Een rijke voorstellingswereld, met groote droomen en groote symbolen, noem het desnoods groote ficties, is de bodem der poëzie. In haar intiemste en eenvoudigste verhoudingen kan zij nog niet buiten de illusie, buiten haar "fancy", buiten het Verlangen[3].'

Ik meen, dat dit volkomen juist is; waarlijk grote dichters zijn altijd aanbidders van God en wereld geweest. Zij hebben het leven steeds onstuimig lief gehad, zodat een Karel van de Woestijne dichten kon: 'Ik heb het leven als een wijf om 't lijf genepen'.

Daar staat echter tegenover, dat de wereld waarin de dichter moet leven wel zo miserabel kan worden, dat het zingen hem vergaat, dat hij zich vol walging afwendt van zo'n wereld. In zulk een miserabele wereld groeiden de dichters op, die men tot de jongste generatie pleegt te rekenen. Het was een tijd, waarin de mensheid, nauwelijks genezen van de vreselijke wonden, die de oorlog van 1914-1918 had geslagen, met angst en vrezen weer een nieuwe en nog veel ontzettender oorlog zag

1) Zie *Den Gulden Winckel* 1940, October afl., blz. 6.
2) Zie het gelijknamige gedicht in de bundel *Bilzenkruid* en vergelijk het Boek der Openbaring c. 16, vs. 16.
3) Zie *De Gemeenschap*, 1940, blz. 123.

aankomen, het was een tijd van maatschappelijke ellende, van werkeloosheid, verslapping en verwildering, kortom een walgelijke wereld.

Het ligt derhalve voor de hand, dat de dichter weinig opgetogen kon zijn over zulk een wereld en dat hij verbitterd zich afwendde.

Zo gezien is deze poëzie weliswaar vaak bitter en hard, maar waar en oprecht. Reeds in zijn eerste belangrijke bundel *De Pothoofdplant* (1936) zien we de dichter staan als een eenzame temidden van een liefdeloze wereld. De bundel is in drie gedeelten verdeeld, die tot titel dragen: lyrisch, terrestrisch en humor.

Men verwachte echter niet, dat de dichter in het lyrisch gedeelte de schoonheid van deze wereld, de droom van een jonge liefde of de extase van een vroom gemoed tot uitdrukking brengt. Neen, hij wijst er op, dat men deze aarde heeft gemaakt tot een nieuw Golgotha (Het nieuwe Golgotha), waar de haat zegeviert en waar men allerlei ongerechtigheden bedrijft in Jezus' naam. Slechts één mens is er op de hele wereld, die voor de dichter nog het symbool is van de oprechte goedheid, n.l. zijn moeder, aan wie hij in dit gedeelte twee gevoelige gedichten heeft gewijd. (Aan. mijn Moeder en Voor mijn Moeder).

In het tweede gedeelte ‘Terrestrisch’ loopt de gal hem meermalen over. Allerlei figuren uit de maatschappij moeten het hier ontgelden zoals de bonzeman (In memoriam bonzeman), de predikant (De jichtige Predikant), de priester (Ponderabele Geest), de dorpspotentaat (Gelders Dorpspotentaat). Wat lichter van toon is het laatste gedeelte, waarin het vrij algemeen bekende ‘140 pond’ een plaats heeft gevonden.

Zijn volgende bundel draagt tot titel *Frisia non cantat* (1938), een ironische titel, zoals iedereen aanstonds begrijpt, die met het leven Friesland enigszins op de hoogte is.

In het eerste gedicht van deze bundel behandelt de dichter hetzelfde conflict, dat ook Bertus Aafjes in zijn bundel ‘Het gevecht met de Muze’ heeft bezongen n.l. wie zal de dichter volgen: de Muze of de geliefde? En men begrijpt reeds bij voorbaat, dat er voor de ware dichter maar één keus bestaat, want ‘'n vers is weinig, maar oneindig veel’ (Na het Conflict). Toch doet het verlies van de geliefde vrouw hem leed, hij kan haar moeilijk vergeten en voelt zich in alles gefaald (Gefaald).

Dit motief: een hunkeren naar de verloren geliefde zal men ook in de volgende bundels herhaaldelijk aantreffen, wel het sterkst in ‘*De Waterscheiding*’. Nog op een ander treffend gedicht in deze bundel wil ik hier wijzen, n.l. ‘Eeuwen stelden het zonder Uw lied’, waarin de harde waarheid wordt verkondigd, dat de dichter het hier op aarde tegen de krijgsman moet afleggen.

> ‘Eeuwen stelden het zonder Uw lied,
> Dichter, maar zonder Uw zwaard,
> Krijgsman, stelde de aarde het niet,
> die dreunde van pulver en paard.
>
> Stoot Uw klaroen tot de botsing der volk'ren,
> Dichter, Uw naam zal geheiligd zijn -;
> gaat uit met woorden, als vredetolken:
> Uw woord gaat verloren; Uw winst is klein.’

Voorwaar een wrange waarheid!

In hetzelfde jaar verscheen een werkje, getiteld: *Drie op één Perron*, gedichten van Ger. den Brabander, Jac. v. Hattum en Ed. Hoornik, waarop in 1941 een soortgelijke bundel volgde.

Van Hattum schreef in beide bundels enkele gedichten onder de titel ‘Besondere Kenzeichen’.

Titels uit de eerste bundel als ‘De zonderling’, ‘Geestesstoring’, ‘De Krankzinnige’, ‘Nachtmerries’ wijzen er al op, dat hier het psychopathische een belangrijke rol speelt. Doch daarnaast treft men enkele gedichten aan als ‘Zomeravond in Tante's Prieeltje’ en ‘Afwijzing van poëtische Invitatie’, die om hun humor en satyre met genoegen gelezen zullen worden.

Op één gedicht uit deze eerste bundel wil ik nog afzonderlijk wijzen, omdat hieraan een comische noot is verbonden n.l. op ‘Geestesstoring’. Het toeval wilde dat een zekere J.v. Hattum, die met de dichter niets uitstaande heeft, een werk schreef, getiteld *Theorie modelvliegtuigbouw*, dat het grote publiek aan de dichter toeschreef, weshalve hem allerlei critieken over dit werk werden toegezonden. Van Hattum had er nog danig pleizier over, toen hij me dit boek liet zien en las niet zonder ironie het bovengenoemde gedichtje, dat ik hier voor de curiositeit laat volgen.

Jansen te heten;
niet meer te weten,
wie of men is;
alleen: ‘'k Heet Jansen,
meer weet ik niet;
“'k Heet Jansen Piet”...

Z'n stad vergeten; z'n straat vergeten;
alleen dit te weten,
met duizend kansen;
“'k Heet Pieter Jansen...”

De Pieter Jansen's hebben allemaal iets zieks,
zijn allemaal van eend're waan bezeten,
hun stad, hun straat - moordende idee fire -
alles, behalve hun naam, te vergeten;
en-dat-niet-weten-waar-dan-te-belanden
in de Piet Jansen's rijke Nederlanden.’

Zijn gedichten in de tweede gelijknamige bundel staan op een hoger plan. Weemoed om wat vergaat, heimwee naar de verloren geliefde, gebondenheid aan het dichterschap, inspireerden de dichter tot een soort poëzie, die om haar voornamer allure meer blijvende waarde bezit.

Ik wees er hierboven reeds op, dat afkeer van deze wereld, opstandigheid tegen God, heimwee naar een verloren geliefde, behoren tot de hoofdmotieven van Van Hattum's poëzie. Zeer duidelijk treden deze aan den dag in zijn bundel *Bilzenkruid* (1939), waarvan de titel als het ware het bittere, het giftige symboliseert.

Verschillende gedichten als ‘Teist'rend dit’, ‘Herinnering’, ‘Liefde’ herdenken met weemoed de verloren geliefde, andere als ‘Laster’ en ‘Geleverd’ zijn gedrenkt in bitterheid om wat hem is overkomen.

Van Hattum is geboren op het platteland, bovendien heeft hij als onderwijzer eerst in Drente, later in Gelderland dit landelijke leven nog nader leren kennen. Hij is volkomen op de hoogte van het dorpsleven en ook hiervan vindt men in deze bundel allerlei reflexen. Elk dorp heeft zijn typen, die een ieder kent (De Dorpsdwaas), men

vindt er soms het onvervalste bijgeloof (Dorpsgeschiedenis), een sadistische wreedheid (De Moordenaar) en de tegenstelling tussen arm en rijk, voornaam en niet

voornaam laat zich op een dorp vaak veel scherper gevoelen dan in de grote steden (Freule R.I.P.). Ook hier dus is het geen eldorado. En toch gaan de mensen des Zondags naar de kerk, verheerlijken God en vragen zijn zegen over hun arbeid. Heeft dit alles wel zin, is God waarlijk de Algoede, waarvoor de eenvoudig gelovige hem houdt? De dichter twijfelt er aan en wordt een opstandige in gedichten als ‘De Vertwijfelden’ en ‘Late Nachtvorst’. Doch een nog veel groter onheil ziet hij komen over zijn land: de naderende oorlog. Fel en verbeten spreekt hij hierover zijn ontzetting uit in het gedicht ‘Harmageddon’.

En temidden van deze verdwaasde wereld voelt de dichter zich als een eenzame, die zich gaarne vermeit in allerlei herinneringen. Hij heeft er vele vastgelegd in zijn bundel *Alleen thuis* (1940) o.a. ‘Pieterke's Hemelvaart’, ‘Burgemeester's Dood’, ‘De oude Predikant’ e.a. Maar ook de vreselijke tijden vinden hier hun weerklank in gedichten als ‘Nationaal Dichter’ en ‘Verzonken Grenzen’.

In het jaar 1941 verscheen zijn bundel *Oxalis*, weer een niet-alledaagse plantennaam, evenals de pothoofdplant en het bilzenkruid.

Herinnering aan een verloren geliefde (La Rencontre), verbondenheid met Friesland (Mijn Geslacht), humor en satyre wegens de dwaze dingen in dit leven (Hippel) vormen er de hoofdmotieven van. Ook van zijn schoolmeesterschap vindt men er enkele sporen in gedichten als ‘Danklied’ en ‘Opvoeding’.

Ze doen door hun gemoedelijke toon en gemakkelijke versificatie denken aan de gedichten van Van Alphen.

Danklied.

Mijn vader, een eenvoudig man,
die liet mij meester worden;
ik denk daar met ontroering an
bij 't vegen van de borden.

Eén, die ‘studeert’ kost altijd geld
uit Vaders zweet en zuchten;
hij heeft het zilv'ren zaad besteld:
nu oogst ik gouden vruchten.

Doch, da's nog slechts materie's kant;
veeleer wil ik bedenken,
hoe ik een deel van mijn verstand
mag in- en overschenken.

Ze hunk'ren naar de wetenschap,
de meisjes en de knapen;
mijn toedoen maakt de kinders knap
en ik kan 's nachts niet slapen.

Dat is van vreugd', van hoger vreugd'
een vreugd', als zij beleven,
die daaglijks aan een lieve jeugd
zich zelve mogen geven.

'k Dank God, naast Vader, ieder keer
bij 't vegen van de borden
en ied're nieuwe ochtend weer,

dat 'k meester ben geworden.

In zijn laatste bundel *De Waterscheiding* (1941) wordt zijn smart om de verloren geliefde wel het treffendst weergegeven vooral in de twee mooie gedichten 'Wel altijd is't mij, of ge keert' en 'Als ik maar altijd slapen mocht', doch ook zijn afkeer van het voze en het valse in deze maatschappij vindt zijn weerklank in menig gedicht, met name in de sociale kwatrijnen.

Dat Van Hattum evenwel in zijn diepste wezen niet de verbeten satyricus is, waarvoor men hem zo gaarne houd, maar een gevoelig mens, die juist door zijn grote gevoeligheid zich spoedig bezeert aan de scherpe kanten van dit leven, blijkt wel uit zijn werkje *Odrimond en Millimas en anderen* (1941) en zijn bundel *Sprookjes* (1942).

Het eerste bundeltje, versierd met houtgravures van J. Bezaan, bevat een reeks gedichten voor kinderen. Odrimond en Millimas zijn twee dwergjes, die op wezeltjes gaan rijden, door het luchtruim vliegen en daarbij allerlei gesprekken voeren. Doch belangrijker dan deze gedichten waarmee de bundel opent, zijn verzen als 'Mijn lijster', 'Jantje's Droom', 'Wij en de Zee', en 'Holland'.

Het is een weinig bekend bundeltje, doch ik aarzel niet deze gedichten voor kinderen tot het beste te rekenen, dat Van Hattum geschreven heeft.

Zijn laatste werk is dan het hierboven genoemde bundeltje sprookjes[1)]. Wie zou achter de tot dan toe bekende dichter ook een sprookjesdichter hebben gezocht? Het is maar een klein onaanzienlijk bundeltje, bevattende slechts zeven sprookjes, doch er zijn ware juweeltjes bij. Ik noem slechts 'De kleine Danseres', en 'De vlinder in de windekelk'.

Wie het poëtisch oeuvre van Van Hattum overziet, bemerkt al spoedig, dat vrijwel dezelfde motieven in zijn verschillende bundels aan de orde komen. Van een bepaalde ontwikkeling kan men in dit verband nauwelijks iets bespeuren. Wel is het een feit, dat vele gedichten door hun alledaagse inhoud, hun losse toon en al te gemakkelijke versificatie niet boven gewone rijmelarij uitgaan. Men waant zich soms thuis bij Speenhoff of Clinge Dorenbos of onder de pruimeboom van Van Alphen. Maar daarnaast ziet men dat Van Hattum een echt dichter is, die in zijn beste ogenblikken voortreffelijke verzen schrijft.

Zowel Binnendijk als Hoornik hebben gewezen op de al te grote eloquentie van Van Hattum en het komt me voor dat ze in dit opzicht gelijk hebben. Het is een gevaar dat deze 'poësie parlante' als vanzelf met zich medebrengt. Weliswaar is het een geheel ander soort retoriek dan die waartegen de Tachtigers zo heftig fulmineerden - deze immers sprak zich uit in een onware, opgeschroefde taal, de 'poësie parlante' heeft de neiging om 'te veel' te praten - maar beide doen schade aan de zuivere poëzie, die naast waarheid en oprechtheid, ook gespannenheid en gebondenheid vraagt. 'Werd het gewone leven, in bepaalde problematiek en tegenstelling, meer stof der poëzie - aldus Anthonie Donker - tegelijkertijd, of al eerder is ook de taal der poëzie dichter bij het gewone leven, bij de omgangstaal komen te staan.

Eenvoudiger is het den dichter er daardoor niet op geworden: het "gewone" leven, de "gewone" taal geven niet mee, zij zijn niet van zich zelf al een beetje mooi zooals het grootsche onderwerp, het romantische motief en de verheven of gedragen taal. Zulke poëzie is "gehandicapt"

1) Sindsdien verscheen onlangs weer een nieuwe bundel, getiteld *De Nagels in het Vlees*.

door haar schijnbare gewoonheid, men is gewend aan, gesteld op een zekere ook uiterlijke verhevenheid en daarom is gemeenzaam geschreven poëzie bij de meeste menschen die van "mooie gedichten" houden niet geliefd[1].' Deze laatste opmerking is m.i. volkomen juist. Vooral jonge mensen, die van nature idealistisch gezind zijn, die houden van romantische verten en zoete dromen, wenden zich al spoedig of van dit soort poëzie.

Mijn ervaring als leraar bevestigt dit ten volle. Maar men moet niet generaliseren. Naast de vele als men wil laag-bij-de-grondse gedichten van Van Hattum vindt men vele voortreffelijke, die het lezen van zijn werk overwaard maken. En bovendien dient men als man van beschaving toch allereerst het werk van zijn eigentijdse dichters te kennen, ook al spreekt uit dit werk een cultuur, die men niet in alle opzichten kan bewonderen.[2].

G. KARSTEN.

Is de Maastrichtse *moes*-familie zuiver op de graat en mag men Maastricht zonder meer tot het *oe* (< germ. *û*)-gebied rekenen?

Bij de bespreking van Dr. G.G. Kloeke, *De Hollandsche expansie in de 16de en 17de eeuw* rekende Prof. C. de Vooys het ook tot de grote verdiensten van dit mooie en baanbrekende boek, dat het prikkelde tot verder onderzoek en kritiek. De voorspelling, die in deze woorden lag, is bewaarheid[3].

Misschien kunnen de volgende opmerkingen een kleinigheid bijdragen tot de kennis van het tegenwoordige diftongeringsgebied in Maastricht.

Het staat als een paal boven water, dat *moes* (= A.N. muis met de bet. knaagdier) onberispelijk Maastrichts is, mits uitgesproken met traagheidsaccent.

Evenwel, *moes* heeft een minder bekende tweelingzuster nl. *mous* (met verscherpingsaccent), maar uitsluitend in gebruik als troetelwoord voor een jong meisje, een jonge vrouw en gewoonlijk alleen in het enkelvoud voorkomende of in de diminutiefvorm, en dan dikwijls vergezeld van een epitheton bv. *leef, lekker mouske*. Een eerste lid der familie *moes*, die de *oe* ontrouw is geworden.

1) Zie zijn *Hannibal over den Helicon*? blz. 13.
2) Zie verder over Van Hattum o.a. Anthonie Donker, *Hannibal over den Helicon*?, blz. 40; Ed. Hoornik, *Tafelronde*, blz. 39; D.A.M. Binnendijk, *Gewikt, Gewogen*, blz. 96; Bertus Aafjes, De dichter Jac. van Hattum (*Den Gulden Winckel*, 1940, Oct. afl. blz. 6); Max Kijzer, De dichter J.v. Hattum (*De N. Gilds*, 1940, d. I, blz. 540); W.F. van Heerikhuizen, *Stille Opmars*, blz. 23.
3) N. Taalg. XXI, 264. Kritiek oefende nog in 1941 W.A.F. Janssen uit in zijn proefschrift *De verbreiding van uu-uitspraak voor West-germaansch û in Zuid-Oost-Nederland*, Nijmegen 1941.
Veel vroeger in 1927 had W. de Vries dit reeds gedaan in: *Is uu voor oe Holland in- en uitgevoerd*? Meded. Kon. Akademie van Wetenschappen. Afd. Letterk. dl. 63 serie A 1927.

Sedert 1927 verschijnen weinig dialekt-studies, waarin niet uitvoerig of terloops op Kloeke's werk wordt gewezen, of die er niet een deel hunner wijsheid uit opdoen.

Maar er zijn nog meer sibbegenoten - bedoeld zijn nu *meervoudsvorm, diminutief, samenstellingen* en een *afleiding* - die de *oe* hebben verloochend, en wel voor *ui* of *ou*, beide met verscherpingsaccent, o.a.:

Het meervoud van *moes* nl. *muis*.

Het verkl. *muiske*.

De samenstellingen en de afleiding met *ou*: *mouzelook, mouzekeutel, mouzetennekes, mouzeval* (maar: *moesgries, veldmoes, fleermoes*); *mouze* (ww. muizen).

Indien men voor de *ui* in *muis* en *muiske* een Umlautsfactor aanneemt, dan moet er toch in het simplex een *ou* of een andere klank, maar geen *oe*, geweest zijn. De *oe* bv., gepalatalizeerd, is in het meervoud en de verkleiningsvorm in het Maastrichts *uu*: koep, kuup, kuupke; boek, buuk, buukske; stroek, struuk, struukske enz. De rest van het Zuidlimburgse *moes*-gebied heeft dan ook bijna overal regelmatig meervoud *muus*, verkl. *muuske* (*muske*), terwijl in *moezelook, moezeval* enz. en in *moeze* (ww.) de *oe* is gebleven. Bijna overal! Immers in de omgeving van Maastricht vertonen verschillende dorpen, thans voor een groot gedeelte tot Groot-Maastricht behorende, dezelfde *ui*- en *ou*-afwijkingen als de hoofdstad. St. Pieter, Vroenhoven, Caberg, Heer, Gronsveld b.v. gaan met Maastricht. Daarentegen hebben Meerssen, Ulestraten, Valkenburg, Beek, Sittard, Klimmen, Berg en Terblijt, Slenaken, Noorbeek, Gulpen, Wittem, Wijlre, Vijlen, Vaals enz. noch in het meerv., noch in de verkl. *ui* noch in samenstellingen en afleiding *ou* (*oi*). Belgisch Lanaeken heeft volgens de mij verstrekte gegevens mv. *muis*, verkl. *muiske*, maar enkelv. *moes*, samenstelling *moezeval* enz. (behalve *muizeströntjes* en afl. *mouze* (ww.)[1].

De feitelijke toestand is dus zo:

Maastricht en onmiddellijke omgeving blijven alleen aan de *oe* trouw in het enkelv. *moes* (= knaagdier), kennen echter een *ou* in *mous* (= troetelwoord), terwijl de rest van de *moes*-familie met of zonder Umlaut-agens van de *oe* is afgevallen en het brede pad der diftongering opgegaan. Is het derhalve niet wenselijk, daar het zogenaamde *moes*-gebied van Maastricht en omgeving alleen in het enkelv. overeenstemt met de rest van het Zuidlimburgse *moes*-gebied, dit verschil hetzij op de kaart, hetzij in de toelichting, te laten uitkomen?

Voor sommigen kan de *muis*-kaart, wat Maastricht betreft, nog tot een andere verkeerde gevolgtrekking aanleiding geven. Want, indien men er uit afleidt, dat Maastricht en onmiddellijke omgeving tot een ongeveer gaaf *oe* (< germ. *û*)-gebied behoren, dan zou men zich vergissen. Nu zegt de schrijver van de Hollandse Expansie, en men verwacht niets anders bij deze voorzichtige geleerde, wel: ‘Ik spreek dan ook in mijn boek nauwkeurigheidshalve telkens alleen van dit eene woord *muis*, maar wil er bij voorbaat aan toevoegen dat de grenzen over 't geheel genomen ook gelden voor een groote groep andere woorden met oude *û*. Wanneer men dus zegt: in het *moes*-gebied wordt oude *û* door *oe* gerepresenteerd, in het *muus*-gebied door *uu*, dan is de onnauwkeurigheid, die men hierbij begaat, niet zoo heel groot[2].’

Dit moge gelden voor het *moes*- en *muus*-gebied zeer in het algemeen, voor Maastricht en omgeving is de onnauwkeurigheid toch te groot.

1) Hoofdstedelijke invloed op omgeving stelt J.G.H. Tans in zijn *Isoglossen rond Maastricht* 1938 herhaaldelijk vast b.v. de uitspraak *nek* voor het oudere *nak* blz. 62 en in het algemeen blz. 227. Janssen bewijst de invloed van Venlo op zijn omgeving, op. cit. blz. 88 e. vlg.

2) op. cit. blz. 46.

Daar zijn de diftongeringsgevallen minstens even talrijk als de monoftongeringen der *oe*-woorden. Wij herinneren er aan, dat de germ. *û*'s voor labialen (*f, v, w, m*) meestal *ou* worden: (met verscherpingsaccent) *drouf, douf, doum, sjrouf* enz., (met traagheidsaccent) *rouw*, dat ze ook gerepresenteerd worden door *ui*: (met verscherpingsaccent) *ruim, buige, sjuime* enz., (met traagheidsaccent) *spruite, zuije* enz. Telt men de gevallen met en zonder diftongering, waarbij men uitsluitend rekening houdt met het enkelv. van het substantief, de onverbogen vorm van het adjectief, de infinitief van het ww., de bijwoorden en voorzetsels, dan overtreffen de *oe*'s in getal de *ui*'s en de *ou*'s **niet**. Volkomen in de minderheid zijn de *oe*'s echter indien men samenstellingen en afleidingen, en buigingsvormen, zelfs met uitschakeling van de verkleinwoorden, in de som verdisconteert. We zagen, hoe de *oe* alleen in het simplex *moes* voorkomt, maar de overige familie ze niet meer erkent. Ziehier nog een paar voorbeelden: Naast *hoes* staat *houze* (ww.); naast *sjoem sjuime* (ww. met in alle persoonsvormen *ui*); naast *broen* (attributief onz. enkelv., praedicatief en bijwoord) staat *broune, broun* (attributief m. en vr. enkelv. en meerv. in alle geslachten, en zelfstandig gebruikt): *e broen duuske, de jas is broen, roen verven*, maar '*ne broune jas, 'n broun broek, broun jasse, breuk, duuskes*; *'ne broune, 'n broun, gein broune, meh blónte*; naast *voel* staat *voul*(*e*) in dezelfde gevallen als *broun*(*e*). En zo zijn nog meer voorbeelden te geven.

We laten in het midden, of de *ui*'s en *ou*'s in het Maastrichtse gebied fonetische ontwikkelingen van de *oe*-klank zijn, dan wel of het eenvoudig ontleningen zijn, klanksubstituties, ze zijn in alle geval zo talrijk, dat men kwalijk van een gaaf *oe*-gebied meer kan spreken. De penetraties van niet-*oe*'s maken Maastricht en onmiddellijke omgeving tot een overgangsgebied.

Bij de germ. *iu* en *î* ziet men hetzelfde verschijnsel als bij de germ. *û*. Ook hier staat naast de monoftongering een diftongering in Maastricht en omstreken.

Voor de hand ligt de vraag: wat is de oorzaak van deze diftongering?

We zullen ons wel wachten de Rijnlandse invloeden op het Maastrichts te onderschatten, maar het komt ons voor, dat men bij de bestudering van het Maastrichts somtijds de Brabantse, westelijke invloeden wat laag aanslaat. Maastricht is na de slag bij Woeringen toch steeds Brabants geweest - Maastricht, du edel stede, du perel van Brabant - en had uit den aard der zaak veel relaties met het op een honderd km afstand gelegen Brussel, waar de zogenaamde tweede diftongering zou begonnen zijn. De diftongeringsgolf kan Maastricht veel eerder bereikt hebben dan Amsterdam en het is volstrekt niet uitgesloten, dat dit, vóór het Amsterdamse expansie-proces begon, is gebeurd.

Bedenken we verder, dat na de verovering van Maastricht door Frederik Hendrik, de stad steeds Staatse vesting is geweest met Hollandse garnizoenen en ambtenaren en dat juist in de tijd, waarin de Hollandse expansie krachtig begon te werken. Eventuele reeds bestaande diftongeringstendensen zullen hiervan voordeel gehad hebben.

Of ook een prae-slavische articulatie-basis van invloed is geweest?[1)]

Maastricht.

H.J.E. ENDEPOLS.

1) Zie J. van Ginneken, Ras en Taal, 1935 passim.